

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРИВАТНОГО ПРАВА
І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

І. Е. БЕРЕСТОВА

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ
ІНТЕРЕСІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

**Київ
2018**

УДК 347.91/.95:342.56

Б 48

Рекомендовано до друку Вченою радою Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (протокол від 28 листопада 2018 року № 10)

Рецензенти:

Боняк В. О., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Калаур І. Р., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри процесуального права Тернопільського національного економічного університету;

Ткачук О. С., доктор юридичних наук, доцент, суддя Верховного Суду у складі Великої Палати, Голова Ради суддів України;

Хотинська-Нор О. З., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Щербанюк О. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Берестова І. Е.

Б 48 Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні [Текст] : монографія. – Київ : ФОП Маслаков, 2018. – 496 с.

ISBN 978-617-7625-80-2

У монографії здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і порядку захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні. Висвітлено місце Конституційного Суду України в системі юрисдикційних органів, досліджено теоретико-методологічне підґрунтя та форми взаємозв'язку конституційного провадження і цивільного судочинства в контексті доктрини судового права. Проаналізовано практичні процесуальні особливості цивільного захисту публічних інтересів, запропоновано нормативну концепцію інституту групового (масового) позову в цивільному судочинстві. Розглянуто специфіку судового конституційного контролю у зв'язку зі зверненням до органу конституційної юрисдикції учасників цивільного процесу під час захисту публічних інтересів.

Для науковців, суддів, адвокатів, інших практичних працівників, студентів вищих закладів освіти й усіх, хто цікавиться питанням комплексного процесуального захисту прав, свобод та інтересів осіб, які опосередковані публічним інтересом.

УДК 347.91/.95:342.56

ISBN 978-617-7625-80-2

© Берестова І. Е., 2018

З М І С Т

Перелік умовних позначень.....	5
Передмова.....	6
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади взаємозв'язку конституційного провадження і цивільного судочинства.....	11
1.1. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів.....	11
1.2. Взаємозв'язок конституційного провадження і цивільного судочинства в контексті доктрини судового права.....	41
1.3. Форми взаємозв'язку конституційного провадження і цивільного судочинства.....	62
1.4. Забезпечення балансу конституційних цінностей у сфері цивільного судочинства.....	84
Розділ 2. Публічний інтерес у матеріальному й процесуальному праві: теоретичні засади існування та прояву.....	113
2.1. Правова категорія «публічний інтерес» із позиції системного підходу.....	113
2.2. Законні публічні інтереси конституційного значення.....	139
2.3. Категорія «публічний інтерес» у цивільному судочинстві	173
2.3.1. <i>Значення публічного інтересу для застосування принципу пропорційності в цивільному процесуальному праві.....</i>	<i>176</i>
2.3.2. <i>Публічний інтерес як об'єкт судового захисту в цивільному процесі.....</i>	<i>192</i>
2.4. Межі матеріального й процесуального права у сфері цивільно-правової процедури: міжсистемні зв'язки взаємного впливу.....	214

Розділ 3. Практичні процесуальні особливості цивільного захисту публічних інтересів.....	237
3.1. Заінтересованість у справі, цивільні процесуальні інтереси, суб'єктивні процесуальні права у відносинах, опосередкованих публічним інтересом.....	237
3.2. Процесуальні форми захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві.....	248
3.3. Груповий (масовий) позов як ефективний процесуальний механізм захисту публічних інтересів	279
3.4. Процесуальні особливості захисту публічних інтересів на різних стадіях цивільного процесу.....	306
3.5. Проблеми виконання судових рішень, за якими надано гарантію державою Україна	330

Розділ 4. Судовий конституційний контроль у зв'язку зі зверненням учасників цивільного процесу під час захисту публічних інтересів.....	340
4.1. Проблеми реалізації ініціативи конституційного контролю з боку суду системи судоустрою, який розглядає цивільний спір.....	340
4.2. Конституційний контроль після розгляду справи в порядку цивільного судочинства: прояв публічного інтересу.....	373
4.3. Застосування норм Конституції і рішень Конституційного Суду України як прояв принципу верховенства права при розгляді цивільних справ, ускладнених наявністю публічних інтересів.....	404

Висновки.....	431
----------------------	------------

Список використаних джерел.....	447
--	------------

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС	– Верховний Суд
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
Конвенція	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року
КСУ	– Конституційний Суд України
МПпГіПП	– Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року
Пленум ВССУ	– Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ЦК України	– Цивільний кодекс України
ЦПК України	– Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року
ЦПК України від 03.10.2017	– Цивільний процесуальний кодекс України в редакції Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII

*Світлій пам'яті моїх батьків –
Берестових Ерія Васильовича та
Наталії Петрівни – присвячується*

П Е Р Е Д М О В А

На сьогодні в Україні існує активний запит суспільства щодо забезпечення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Зміни щодо правосуддя, запроваджені останньою судово-конституційною реформою, торкнулися деяких норм розділу III «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Основного Закону України. Зокрема, ст. 55 цього розділу, яка є базовою нормою в аспекті гарантування державою захисту прав та свобод людини і громадянина, в тому числі судом, доповнено положеннями, якими закріплено право кожного звертатися із конституційною скаргою до КСУ з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному законом. У той же час норми, які визначають засади діяльності судів системи судоустрою України та КСУ нині закріплено у статтях різних розділів Основного Закону України. Зокрема, у новій редакції викладено ст. 124 розд. VIII «Правосуддя» Конституції України, яка не передбачає положень, згідно з якими «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції».

Втілення конституційного постулату щодо судового захисту права кожного полягає у законодавчому закріпленні палітри правових засобів та привертає особливу наукову увагу вчених, у тому числі зважаючи на курс, який обрала для себе Україна: демократичний європейський розвиток, за якого людина становить найвищу соціальну цінність держави. Дотримання зазначеного курсу вимагає від держави здійснення ефективної охорони прав і свобод людини і громадянина, та, у разі їх порушення, – забезпечення дієвих способів й засобів захисту цих прав і свобод. Вважаємо, що ефективний (повний і оперативний) захист порушених чи оспорюваних суб'єктивних прав можливий

лише в разі комплексного використання різногалузевих правових засобів і процесуальних способів захисту.

Отже, відокремлення у положеннях Конституції України КСУ від судів системи судустрою в окремий самостійний розділ (розд. XII), виключення його повноваження тлумачити закони, що фактично перейшло до найвищого суду в системі судустрою – ВС, свідчить про особливе місце цього суду в системі поділу влад і те, що конституційна реформа 2016 року ознаменувала початок нового етапу судового правозастосування на засадах верховенства права.

Все це зумовило новий етап розроблення судустрійних законів та внесення системних змін до актів процесуального законодавства з метою приведення останніх у відповідність до вимог Конституції України. Зокрема, актуалізувалася потреба у розробці та впровадженні нових підходів до здійснення правосуддя, забезпечення його якості; впровадженні нових правових і процесуальних інструментів захисту порушених прав; створенні законодавчих умов дієвого захисту фундаментальних прав людини і громадянина ефективними правовими засобами в межах держави і саме її ресурсами, у тому числі з метою зменшення кількості звернень осіб до міжнародних судових установ, що матиме наслідком посилення іміджу України на міжнародній політичній арені як держави, яка не просто проголошена правовою, а є правовою за своєю суттю.

На наше переконання, у сучасних умовах правового регулювання сутність публічного інтересу потребує доктринального переосмислення в цивільному судочинстві, зважаючи на багатоманітність його прояву та впливу на судовий процес. Так, публічний інтерес найчіткіше проявляється в регулятивних відносинах, у тому числі як критерій (не універсальний) поділу права на приватне й публічне, проте значно складніше простежити його конкретний прояв у цивільних процесуальних відносинах та вплив на них.

Запропонована наукова праця є першою в Україні спробою комплексного міжгалузевого дослідження на теоретичному і практичному рівнях особливостей захисту публічних інтересів учасників цивільних відносин одночасно у двох юрисдикційних процесах: цивільному судочинстві та конституційному провадженні – через призму їх взаємозв'язку як складових

цілісного механізму, здатного захистити на державному рівні основні права і свободи людини і громадянина.

Предметом цієї наукової праці є прояв публічного інтересу в цивільному процесуальному праві, досліджений із застосуванням системного підходу, зокрема, в таких аспектах: 1) як складова принципу пропорційності в цивільному судочинстві, що впливає на порядок здійснення провадження у справі; 2) як критерій, який має враховувати суддя під час розгляду цивільної справи, аналізуючи фактичні обставини справи та здійснюючи добір нормативної бази, на підставі якої він вирішуватиме цю справу (процедурна складова аналізу попереднього аспекту); 3) як можливий безпосередній предмет судового захисту в цивільному судочинстві; 4) як мета, якої прагнуть досягти сторони, захищаючи власне суб'єктивне цивільне право, порушення якого пов'язане з певною масовістю; 5) як правова мета, якої суд досягає в процесі своєї діяльності.

Така теоретична конструкція не лише визначила напрями наукового пошуку, здійсненого у монографії, а й дала можливість виявити деякі принципові, наріжні проблеми захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні. Дійшовши висновку, що публічний або суспільний інтерес у концентрованій формі відображає спільні цінності, і зокрема, прагнення, забезпечувані правом і визнані державою, у роботі зосереджена увага на аналізі способів задоволення такого інтересу як загальної умови й гарантії існування та розвитку суспільства. Використовуючи діалектичний підхід, досліджено наукові та практичні способи забезпечення балансу конституційних цінностей у сфері цивільного судочинства.

Застосування системно-функціонального підходу дало можливість дослідити прояв публічного інтересу у конституційному праві, конституційному юрисдикційному процесі й цивільному судочинстві із встановленням меж матеріального та процесуального права у сфері цивільно-правової процедури, опосередкованої публічним інтересом. Також за допомогою методу кореляції автор системно проаналізував ризики активізму суду, що розглядає цивільний спір, під час ініціативи інцидентного конституційного контролю і сформулював пропозиції щодо управління такими ризиками та їх подолання єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні.

У роботі висвітлено методологічні засади застосування судами принципу верховенства права і застосування норм Конституції України як норм прямої дії та вплив рішень Конституційного Суду України на розгляд цивільного спору судами.

Автор монографії має надію, що його запропонована праця, незважаючи на можливу спірність певних положень, буде сприйнята науковцями, юристами-практиками, у тому числі суддями, стане приводом для подальших дискусій і скромним внеском у науку цивільного процесуального права та конституційного права. Це дослідження не слід сприймати як виключно наукову претензію його автора, оскільки його поява зумовлена динамікою розвитку вітчизняної науки цивільного процесуального права й конституційного права, конституційними і законодавчими змінами щодо правосуддя, та є узагальненням особистого практичного досвіду роботи у судах загальної юрисдикції (Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховному Суду України) та Конституційному Суді України. Дослідницька мета була спрямована, насамперед на відшукання нових підходів щодо створення цілісної теоретичної моделі практичного комплексного захисту прав і свобод людини і громадянина різними правовими засобами у різних видах судочинства, який здійснюється у межах держави та свідчить про її сутність як дійсно правової держави.

Насамкінець автор висловлює щирю повагу та вдячність:

першому вчителю, який увів в професію юриста-правозастосувача, Видатному Педагогу, заслуженому юристу України Терещенку Анатолію Івановичу;

доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України Негодченку Олександровичу Володимировичу; доктору юридичних наук, професору Заїці Юрію Олександровичу; доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, заслуженому діячу науки і техніки України Стефанчуку Руслану Олексійовичу; доктору юридичних наук, професору, академіку Національної академії правових наук України, заслуженому юристу України Крупчану Олександровичу Дмитровичу – за підтримку на творчому й науковому шляху;

друзям і колегам, ученим і практикам: Олександровичу Брателю, Володимировичу Бобрику, Стеллі Морозовій, Олегу Первомайському,

Володимиру Перепелюку, Ганні Шарковій, Юрію Ірсі, Юрію Галаєвському, Людмилі Майстренко й Олександрі Дерманській – за підтримку, цінні поради, зауваження та творчий вплив під час підготовки рукопису;

вельмишановним рецензентам Боняк Валентині Олексіївні, доктору юридичних наук, доценту, завідувачу кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Калауру Івану Романовичу, доктору юридичних наук, доценту, завідувачу кафедри процесуального права Тернопільського національного економічного університету; Ткачуку Олегу Степановичу, доктору юридичних наук, доценту, судді Великої Палати у складі Верховного Суду, Голові Ради суддів України; Хотинській-Нор Оксані Зиновіївні, доктору юридичних наук, доценту, професору кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Щербанюк Оксані Володимирівні, доктору юридичних наук, доценту, завідувачу кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – за їхню працю з наукового експертування монографічного дослідження;

керівникам, щодо яких сумно писати «екс»: заступнику Голови Верховного Суду України, судді Верховного Суду України у відставці, заслуженому юристу України Марині Робертівні Кліменко, а також Голові Верховного Суду України, судді Верховного Суду України у відставці, доктору юридичних наук, заслуженому юристу України Ярославу Михайловичу Романюку – за їх професіоналізм, терплячість, людяність, турботливість і шанобливе ставлення до кожного працівника суду.

Особлива вдячність ректорові Національної академії внутрішніх справ України, доктору юридичних наук, професору генералу поліції другого рангу Чернею Володимиру Васильовичу за сприяння, підтримку, життєві мудрі поради впродовж 15-ти років.

І, безперечно, родині й близьким за любов, терпіння і розуміння.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ І ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

1.1. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів

На сучасному етапі розвитку України відбуваються кардинальні перетворення в житті суспільства й держави, зокрема реформування судової системи, судочинства та впровадження нової кодифікації актів процесуального законодавства, передусім щодо гармонізації національного процесуального законодавства з міжнародними стандартами у сфері судочинства.

Важливими в цьому аспекті є конституційні зміни щодо правосуддя, запроваджені судово-конституційною реформою 2016 року, зокрема: Законом України «Про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя від 02 червня 2016 року № 1401-VIII; Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII, прийнятим з метою імплементації означених змін; актами процесуального законодавства, ухваленими в новій редакції (окрім КПК України)¹, якими закріплено принципи здійснення судочинства, органічно запозичені з практики ЄСПЛ. Тож, 30 вересня 2016 року в Україні розпочався новий етап реформування судової системи з урахуванням інституційних змін щодо її організації, підстав і порядку захисту прав осіб та істотного оновлення процесуального законодавства.

Зазначені конституційні зміни торкнулися також єдиного органу конституційної юрисдикції: відповідно до розділу VIII Основного Закону України, відбулося відокремлення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від судів системи судоустрою (судів загальної юрисдикції в редакції Конституції України 1996 року). Закон України «Про Конституційний Суд

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

України» було прийнято 13 липня 2017 року², також затверджено Регламент КСУ³. На цей час діяльність КСУ підлягає регулюванню розділом XII Конституції України. Варто зауважити, що зміни торкнулися також функцій і повноважень КСУ, однак у межах цього підрозділу зацентруємося саме на зазначеній новелі. Цим зумовлена потреба в дослідженні правового статусу КСУ як специфічного органу в нових умовах правового регулювання.

Проблеми конституціоналізму, конституційного судочинства та конституційної юстиції незмінно перебувають у фокусі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: С. С. Алексєєва, Ю. В. Бауліна, В. Д. Бринцева, Є. В. Бурлая, С. П. Головатого, В. В. Городовенка, К. В. Гусарова, О. С. Захарової, В. М. Кампа, М. І. Козюбри, В. П. Колісника, А. Р. Крусян, В. В. Лемака, М. І. Мельника, Л. М. Москвич, В. Л. Мусіяки, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, О. В. Прієшкіної, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, А. О. Селіванова, І. Д. Сліденка, О. В. Снежка, П. Б. Стецюка, Ю. М. Тодики, О. М. Тупицького, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка та ін. Утім питання статусу КСУ в системі юрисдикційних органів, з урахуванням останньої судово-конституційної реформи, не отримало належної теоретичної уваги з боку правників та фахівців-процесуалістів. Тому в межах цього підрозділу з'ясуємо сутність правового статусу КСУ та його місце серед інших юрисдикційних органів, зокрема щодо того, чи є КСУ судом, встановленим законом у межах підходів, сформованих ЄСПЛ, як обов'язковий національний правозахисний орган.

Питання щодо місця та ролі органу конституціональної юстиції в загальній системі юрисдикційних органів (як національної, так і наднаціональної юрисдикцій) є актуальним для всіх сучасних демократичних держав, що визнають спеціалізований інститут конституційного контролю. Відносно ж конкретних варіантів розв'язання проблеми, то можливі як загальні підходи, що мають міжнародно-правове значення, так і

² Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

³ Регламент Конституційного Суду України: постанова Конституційного Суду України від 22 лют. 2018 р. № 1-пс/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/reglament.pdf>.

національно-специфічні, пов'язані з особливостями побудови й функціонування національної судової системи, її конституційно-контрольних органів (аналогічно до історичних, соціокультурних характеристик державно-правових систем)⁴. Це повною мірою стосується України.

Вітчизняна дослідниця проблем судоустрою О. З. Хотинська-Нор зазначає, що в процесі судової реформи КСУ є одночасно суб'єктом і об'єктом реформування. Утворений у результаті реформування судової сфери державної діяльності КСУ перетворився на об'єкт судової реформи, що пов'язано з необхідністю вдосконалення його функцій та повноважень⁵. Так, наприклад, тривають дискусії з приводу того, чи повинен орган конституційної юрисдикції тлумачити закони України⁶ щодо суб'єктного складу права на звернення до Конституційного Суду⁷, розширення його повноважень⁸ тощо. За висновком вченої, удосконалення функціонування органу конституційної юрисдикції як об'єкта реформування впливає на рівень (якість) його діяльності в ролі суб'єкта реформування. Відповідно до ідеології правової держави та верховенства права, чим ефективніше функціонує в державі Конституційний Суд, тим більше шансів на розвиток судової реформи⁹.

Одним з основних об'єктів реформування в контексті Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо

⁴ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 26–27.

⁵ Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. С. 155.

⁶ Тихий В. Офіційне тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 4. С. 38–45.

⁷ Гультай М. М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 6. С. 114–124.

⁸ Кампо В. М. Конституційний Суд України як суб'єкт та об'єкт модернізації судової влади. *Конституційні аспекти судової реформи в Україні: матеріали наук.-практ. конф.* (Львів, 24–25 берез. 2011 р.). Львів: Кундельський Г. Л., 2011. С. 33–42; Ковальчук В. Органи конституційної юстиції в механізмі легітиматії державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 78–89.

⁹ Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. С. 155.

правосуддя)» мав стати також Конституційний Суд («єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні» за ч. 1 ст. 147 Основного Закону держави в редакції від 28.07.1996). У «базовому» розділі XII («Конституційний Суд України») Основного Закону держави було змінено всі без винятку його статті (ст. 147, 148, 149, 150, 151, 152 та 153 Конституції), а сам розділ доповнено низкою суттєвих новел, розміщених у чотирьох нових статтях (ст. 148-1, 149-1, 151-1 та 151-2 Конституції). Усе це засвідчило серйозні наміри реформаторів змінити не лише визначальні засади функціонування Конституційного Суду як такого, але й частково «скоригувати» його місце та роль у системі органів державної влади¹⁰.

Зрештою, зміни щодо правосуддя, запроваджені останньою судово-конституційною реформою, стосувалися також певних конституційних норм розділу III «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Зокрема, базову норму, якою закріплено гарантії держави щодо захисту прав та свобод людини і громадянина (ст. 55) та його способи, доповнено частиною четвертою такого змісту: *«Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом»*. Відповідно, частини четверта і п'ята вважаються частинами п'ятою і шостою.

Із конструкції ч. 4 ст. 55 Основного Закону України слід розуміти, що законодавець розглядає КСУ як специфічний орган, який останнім на національному рівні здійснює виключні спеціальні повноваження, спрямовані на захист прав і основних свобод людини і громадянина.

Такий висновок пов'язаний, передусім, із порядком розташування наведеної норми, адже їй передують норма про можливість особи реалізувати право на захист шляхом звернення до суду омбудсмана, а також право особи звертатися до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, після використання всіх національних засобів юридичного захисту (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

¹⁰ Стецюк П. Зміни до Основного Закону України щодо правосуддя (конституційно-юрисдикційний зріз). *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 32.

Водночас таке право особи не закріплено у формі другого речення ч. 1 чи 2 згаданої статті. Це свідчить про виокремлення КСУ серед судових органів системи судоустрою, що підтверджує також виключення положень про належність КСУ до органів системи правосуддя (розд. VIII) та регулювання його діяльності положеннями розділу XII Основного Закону України.

Про особливе значення КСУ, виокремленого з системи судоустрою, свідчить і закріплення нормативної формули «з підстав, установлених цією Конституцією, та в порядку, визначеному законом», використаної в ч. 4 ст. 55, що відсилає, передусім, до ст. 151-1 Конституції України, на підставі якої КСУ вирішує питання про відповідність Конституції (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційну скаргу може бути подано, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Викладене, як на нас, змістовно розкриває унікальний характер повноважень КСУ як останнього на національному рівні юрисдикційного органу, що сприяє захисту прав та свобод людини і громадянина й надає можливість протистояти небезпечній нормативній експансії держави загалом.

Оскаржуючи юридичну норму з позиції її відповідності Конституції України, заявник може наполягати не лише на реалізації конституційних положень інструментального плану, а й сприяти задіяню конституційних принципів і комплексних нормативних систем – тобто всього того, що прийнято вважати вищими правовими цінностями та ідеалами. Оскільки загальною метою органічних основних законів є обмеження державної влади, запровадження конституційної скарги дозволяє індивіду обмежувати державу в більш різноманітний, варіативний спосіб. Інакше кажучи, індивідуальна конституційна скарга сприяє реалізації конституційного призначення як такого та аксіом конституціоналізму взагалі¹¹.

¹¹ Речицький В. Аксіоми конституціоналізму й Основний Закон України. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 1. С. 114–120; Речицький В. Аксіоми конституціоналізму й Основний Закон України. *Запровадження конституційної скарги в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з

Системний аналіз **буквального змісту** ст. 55, розділу VIII, розділу XII, ст. 159 Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України» доводить, що КСУ є **іншим** юрисдикційним органом із конституційним статусом, який захищає права і свободи людини і громадянина як останній уповноважений на це державний орган на національному рівні.

Спробуємо довести або спростувати належність КСУ до судових органів на підставі його сутнісних та статусних характеристик.

Для цього, передусім, слід звернутися до висновку КСУ від 20 січня 2016 року № 1-в/2016¹², у п. 3.1.5 і аб. 2, 3 п. 3.9 якого КСУ, на жаль, суто формально-юридично констатував різнороздільне закріплення норм, якими регульовано діяльність судів системи судоустрою та КСУ. Втім текст висновку не містить жодної аргументації на користь доцільності такого поділу норм і відповідності цих положень ст. 157 Основного Закону України; відсутні також застереження щодо статусу КСУ, можливого змінення моделі конституційного судочинства під час аналізу приписів ст. 124 або дослідження відповідності ст. 147 та інших норм Законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України» (далі – Законопроект)¹³.

Суддя КСУ М. І. Мельник в окремій думці з приводу зазначеного Законопроекту наголосив, що практична реалізація норм Законопроекту через недосконалість та невизначеність його норм прогнозовано може мати негативні наслідки, зокрема призвести до некоректного трактування змісту такої конституційної зміни суб'єктами правозастосування, зокрема

питань запровадження конституційної скарги в Україні. (Київ, 18 груд. 2016 р.). Київ, 2016. С. 10.

¹² Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України. [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16/print1445354389020926>.

¹³ Про включення до порядку денного третьої сесії Верховної Ради України восьмого скликання доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) і про його направлення до Конституційного Суду України: Постанова Верховної Ради України від 28 січ. 2016 р. № 950-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/895-19/paran9#n9>.

судами загальної юрисдикції, спричинивши дублювання повноважень цих судів та КСУ¹⁴.

П. Б. Стецюк у цьому контексті зазначає, що немало проблем з упровадженням змін до Конституції щодо оновленого статусу Конституційного Суду спричинені невдалою, а то й неприйнятною редакцією низки їх положень, очевидними системними та юридично-технічними протиріччями й недоліками новел Розділу XII «Конституційний Суд України». Це безумовно позначилося на якості та ефективності положень Закону України «Про Конституційний Суд України». Окрім негативного впливу контроверсійних положень Конституції щодо статусу Конституційного Суду на зміст окремих положень закону, законодавець ініціативно сформулював низку нормативних приписів, чим створив додаткові перешкоди на шляху формування Суду та організації його діяльності як фахового, гідного суспільної довіри органу конституційного контролю і у встановлених Конституцією випадках – органу захисту конституційних прав і свобод громадян¹⁵.

Відносно внесення змін у частині діяльності КСУ вітчизняний конституціоналіст В. Л. Мусіяка зауважує, що «до внесення 2 червня 2016 року змін до Конституції щодо правосуддя конституційно-правова доктрина базувалася на сприйнятті КСУ як органу конституційного судочинства. Юрисдикція КСУ мала забезпечувати реалізацію його основного завдання – конституційний контроль за дотриманням владою (правлячою політичною елітою) Конституції. Певний час так і було. Проте поступово КСУ набув неофіційного статусу політичного органу, поклавши в основу своєї діяльності політичну доцільність. <...> Після внесення змін до Конституції КСУ остаточно втратив офіційні ознаки належності до органів

¹⁴ Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Мельника стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-16/print1445354389020926>.

¹⁵ Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України. Київ, 2017. С. 33. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/385695?download=true>.

судочинства, у його компетенції нині – виключно конституційний контроль»¹⁶.

О. Ю. Водяніков щодо реформування статусу КСУ, навпаки, наголошує, що «Конституційний Суд був виведений із системи судочинства і поставлений над усіма трьома гілками влади. Конституційний Суд – це не суд, а певний арбітр, який має захищати Конституцію, це його головна функція в конституційній демократії»¹⁷.

Узявши за основу дослідження Законопроекту, висновку КСУ від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 та доктринальних позицій конституціоналістів, зауважимо, що останніми конституційними змінами щодо правосуддя було закріплено неточності системного характеру в частині діяльності КСУ як специфічного державного органу конституційної юрисдикції.

Зокрема, можливість КСУ бути повноцінним судом є контроверсійно нормативно закріпленою, адже: 1) КСУ прямо не передбачено як судовий орган у розділі VIII «Правосуддя», а закріплено в розділі XII Основного Закону України; 2) однак КСУ здійснює процесуальну юрисдикційну діяльність щодо захисту прав і основних свобод людини і громадянина, якій притаманні риси судочинства, серед іншого шляхом розгляду конституційних скарг (ст. 55, 151-1 Конституції України); 3) також КСУ уповноважений зазначити у своєму рішенні, що суд (системи судоустрою) під час розгляду справи застосував закон, який є конституційним, однак у неконституційний спосіб (ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України») та має можливість ужити (Велика палата) заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом (ст. 79 цього самого Закону).

Останні наведені його повноваження свідчать, що КСУ, по суті, є судовим органом, що здійснює юрисдикційну діяльність, рішення за результатами якої обов'язкові для інших органів, оскільки постановлені уповноваженим державним органом.

¹⁶ Мусіяка В. Чи є Конституційний суд судом. *ZN.ua*. 2017. № 20. URL: <https://dt.ua/internal/chi-ye-konstituciyniy-sud-sudom-243696.html>.

¹⁷ Водяніков О. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав. *LB.ua*. 2017. 13 лип. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/371421_vidchinyayuchi_dveri_konstitutsiynogo.html.

Вважаємо, що в цьому і полягає правозахисна функція КСУ в прямому й опосередкованому проявах, що ґрунтується на правовій природі конституційного контролю, який може бути конкретним і абстрактним. У порядку конкретного конституційного контролю права і свободи людини і громадянина КСУ захищає під час вирішення конкретних справ за конституційними скаргами.

В іншій актуальній праці, аналізуючи проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України, В. І. Мусіяка констатує виведення КСУ з системи правосуддя й визначає розгляд справ за конституційними скаргами осіб як позасудовий інститут захисту прав і свобод¹⁸.

Науковець наводить аналогічний приклад щодо можливості забезпечення конституційної скарги шляхом видання забезпечувального наказу, констатуючи при цьому, що автор проекту закону і Парламент абстрагувалися від ними ж реалізованої у змінах до Конституції ідеї, за якою Конституційний Суд виведено з системи правосуддя. Дослідник зауважує, що наділення законом, на противагу Основному Закону, Конституційного Суду повноваженням забезпечувати конституційну скаргу виконавчим документом фактично перетворює його на своєрідний орган «конституційної касації» у справах, що розглядатимуть суди загальної системи правосуддя, і наголошує на неможливості ігнорування корупційної складової в такому механізмі на тлі можливих політичних впливів на Конституційний Суд і суддів. Тим більше, що «делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» (ч. 2 ст. 124 Конституції)¹⁹.

У зарубіжній літературі наукового спрямування можна виявити іншу позицію: наприклад, КС РФ є більше, ніж просто судом. Однак, на відміну від українського законодавства, КС РФ

¹⁸ Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України. Київ, 2017. С. 39. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/385695?download=true>.

¹⁹ Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України. Київ, 2017. С. 40–41. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/385695?download=true>.

в Основному Законі РФ імплементований у розділ «Судова влада»²⁰, що доводить неможливість визначити ідеальне співвідношення статусу КСУ й КС РФ, розглядаючи спільні засади регулювання діяльності органів конституційної юрисдикції. Водночас, попри належність КС РФ до органів конституційного судочинства, позиція щодо його статусу й ролі періодично викликає дискусію з приводу дуальності прояву: як орган конституційного нормоконтролю в класичному розумінні, а також можливість бути повноцінним судовим органом²¹.

Українська наукова спільнота в період належності КСУ до органів судової влади (згідно з положеннями Конституції України, до внесення змін щодо правосуддя – *І. Б.*) теж сформувала різні підходи стосовно місця КСУ в системі органів державної влади. Більшість науковців обстоює дві позиції щодо цього питання: а) КСУ разом із судовою системою належить до судової гілки влади, виконуючи свою роль у механізмі стримувань і противаг; б) КСУ не належить до жодної гілки влади в традиційному сенсі й віднесений до контрольних органів або взагалі постає відокремленим суб'єктом конституційно-правових відносин, виконуючи власну специфічну роль у державному управлінні²².

Аргументи щодо можливості бути повноцінним судовим органом видаються слушними з позицій нашого дослідження, зважаючи на статусну та сутнісну спрямованість КСУ. Передусім, логічно постає питання про місце й роль КСУ в системі поділу влади, органічно пов'язане з іншими характеристиками конституційного юрисдикційного процесу, з урахуванням обсягу повноважень, юридичної природи його актів як підсумкової правової форми конституційно-контрольної діяльності, ступеня їх обов'язковості для інших органів, співвідношення актів

²⁰ Конституция Российской Федерации: URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-9.htm>.

²¹ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 29.

²² Данко В. Й. Особливості правової природи актів Конституційного Суду України: окремі аспекти аналізу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 12.

національного конституційного нормоконтролю з актами міжнародної юрисдикції тощо.

Вважаємо, що КСУ з урахуванням виконуваних функцій і призначення істотним чином впливає на всю правову систему, здійснюючи діяльність за принципами верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень (ч. 2 ст. 147 Основного Закону України) шляхом дотримання законодавчо передбаченої процедурної юрисдикційної діяльності вирішення питань права, для якої характерні всі елементи, етапи, стадії та атрибути судової правозастосувальної діяльності – отже, КСУ теоретично може належати до судових органів. У цьому полягає його пізнавально-оцінювальна функція, сутність якої в тому, що КСУ, глибоко пізнаючи і осягаючи сенс Конституції України в контексті суспільних відносин, що динамічно розвиваються, даючи офіційне тлумачення конституційно-правових норм, виявляючи відповідність галузевих норм конституційно-правовому змісту, чинить істотний вплив на розвиток правової доктрини, законотворчий процес, правозастосовну практику, зокрема у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.

Сумніви щодо того, що КСУ є повноцінним судовим органом, спроби розглядати його як своєрідний «квазісуд» пов'язані із самостійним конституційним регулюванням його діяльності, відсутністю в переліку органів, що здійснюють правосуддя, закріпленого ст. 125 Конституції України. Проте зміст цієї норми є доволі нечітким і у викладеній редакції зрештою спричинить (унаслідок змінення політичного курсу, наприклад) невизначеність щодо структури системи судоустрою та можливості законодавчого маніпулювання утворенням чи ліквідацією органів правосуддя.

Суддя КСУ М. І. Мельник в окремій думці з цього приводу слушно наголошує, «що здійснення конституційного контролю судами загальної юрисдикції є поширеною практикою у багатьох демократичних державах світу. Проте вона переважно має місце за відсутності спеціалізованого органу конституційного контролю, або ж, як виняток, в умовах особливих історично сформованих обставин. Таке раптове та науково необґрунтоване позбавлення Конституційного Суду України статусу єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні у поєднанні з

іншими змінами до Основного Закону України створює передумови для підміни судами загальної юрисдикції виключних повноважень Конституційного Суду України, а відтак і зменшення рівня захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, що суперечить ст. 157 Конституції України»²³.

Як одну з відмінностей конституційного провадження від ординарного судочинства судами системи судоустрою іноді наводять відсутність спору про право, «втрату змістовного наповнення» принципу змагальності й рівноправності сторін, неможливість встановлення юридичних фактів тощо²⁴. Різними також є методи, які застосовують КСУ і загальні суди під час розгляду справ.

Наприклад, під час тлумачення норм Конституції України КСУ не виконує ролі законодавця - не створює нових норм, а розкриває значення чинних норм Основного Закону України. Розглядаючи конституційні подання та конституційні скарги, цей орган оцінює їх на предмет відповідності приписам Основного Закону України з можливістю паралельного вирішення питань, які не підлягають регулюванню Конституцією, а віднесені до компетенції законодавця. При цьому КСУ не досліджує фактичних обставин справи й не розв'язує конкретний спір у частині вирішення питання права, що належить до компетенції судів системи судоустрою.

Водночас висловлюємо незгоду з тим, що в межах конституційного нормоконтролю відсутній спір щодо права, оскільки такий підхід суперечить призначенню і власне логіці конституційно-юрисдикційного розгляду, пов'язаного з вирішенням конституційно-правових справ.

За загальним правилом, конституційне провадження не виникає інакше, ніж на засадах зіткнення інтересів і юридичних

²³ Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Мельника стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-16/print1445354389020926>.

²⁴ Чекрыгова М. А. К вопросу о статусе Конституционного суда Российской Федерации. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2010. № 25. С. 103–104.

позицій²⁵, та забезпечує відповідну інформацію щодо умов неузгодженості (колізії, конфлікту) в процедурі, де його суб'єкти прагнуть переконати КСУ в обґрунтованості саме їх позиції з поданого питання.

Через те конституційний юрисдикційний нормоконтроль традиційно розглядають як механізм або спосіб вирішення публічно-правових спорів, формою прояву яких є розбіжність із приводу конституційності нормативно-правових актів, серед іншого спричинена порушенням цими актами конституційних прав і свобод людини і громадянина (зокрема в разі звернення з конституційною скаргою).

Розглядаючи місце КСУ в системі поділу влади з позиції характеру його відносин як із законодавчою та виконавчою владою, так і з органами судової влади, відповідальності за невиконання рішень зазначеного юрисдикційного органу, необхідно проілюструвати гармонізувальну функцію Конституційного Суду, сенс якої полягає в узгодженні діяльності органів публічної влади шляхом використання «різних методів тлумачення, оцінки положень Конституції, які дозволяють йому досягати конституційно позитивних результатів, формувати правові позиції, забезпечувати збереження конституційних принципів, цінностей, що визначають фундамент конституційного ладу»²⁶.

КСУ відіграє значну роль у становленні та розвитку сучасного українського конституціоналізму, Основного Закону України й конституційного законодавства, а на підставі цього – і галузевого законодавства. Тож, логічним є висновок, що практика КСУ, а зрештою і конституційний юрисдикційний процес, впливає на правотворчий процес.

КСУ об'єктивно за природою своєї діяльності та особливостей юридичної сили прийнятих рішень усе більшою мірою наближається до нормативно-установчої юридичної практики, правотворчості. О. А. Беляневич із цього приводу

²⁵ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 29.

²⁶ Полянский В. В. Гармонизирующая функция Конституционного Суда Российской Федерации (конституционное содержание и перспективы реализации). *Юридический мир*. 2013. № 12. С. 23.

зауважує, що правотворчість, здійснювана конституційними судами в сучасних демократіях, тісно пов'язана з їх повноваженнями щодо судового контролю за відповідністю нормативно-правових актів (законів) Конституції, а також здійсненням офіційного тлумачення та захистом конституційних прав і свобод у чіткій відповідності до Конституції²⁷.

С. В. Шевчук доводить, що за сучасних умов розвитку демократичних правових систем судову правотворчість уже не визнають такою, що суперечить принципу поділу влади. Більше того, її навіть можна вважати сучасним елементом теорії стримувань та противаг, наслідком заперечення монополії парламенту на правотворчість²⁸. Як вчений і діючий суддя КСУ, дослідник слушно обґрунтовує, що в сучасних конституційних системах стає переважною «м'яка» модель поділу влади, що припускає часткове виконання «органічних», або «титульних», функцій однієї гілки влади іншими як елемент системи стримувань та противаг. Виникають численні державні органи, яким законом дозволено здійснення квазізаконодавчої (нормотворчої) та квазісудової функції. За такого підходу до розуміння принципу поділу влади судова правотворчість є не забороненою, а, навпаки, - припустимою з метою пошуку справедливості та гарантії свободи особи, включаючи політичну, а також забезпечує належне виконання соціальних та економічних функцій сучасної «адміністративної» держави (держави «загального добробуту»)²⁹.

На нашу думку, в цьому може полягати квазісудова функція КСУ, який при цьому залишається самостійним органом конституційної юрисдикції з незалежною позицією в національній системі поділу влади.

У цьому сенсі конституційний аналіз співвідношення конституційного провадження та політики не вичерпується формально-юридичними аспектами. Вихід на соціально-політичні, соціокультурні, конкретно-історичні, національно-

²⁷ Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 308.

²⁸ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 99.

²⁹ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 99.

специфічні та інші аспекти дії Конституції в її співвідношенні із законами, функціонування органів конституційної юстиції є неминучим і абсолютно необхідним, що зазвичай недосяжно для судів інших юрисдикцій. Цим зумовлена необхідність сформулювати свого роду конституційно-правову максиму: в основі співвідношення конституційного юрисдикційного процесу й політики мають перебувати не підпорядкування конституційного провадження політики та політизація конституційно-правової сфери, а конституціоналізація політики³⁰.

С. В. Шевчук із цього приводу слушно наголошував, що судова правотворчість у сфері конституційного права (уособлена в рішеннях КСУ – І. Б.) ґрунтується на принципі обмеженості державного (парламентського) суверенітету фундаментальними (конституційними) правами людини³¹.

Паралельно необхідно досліджувати об'єктивні передумови проникнення конституційної юстиції у сферу політики, що мають початком систему суспільних відносин, котрі становлять як власне предмет конституційно-правового регулювання, так і предметну сферу здійснення конституційного провадження. Діяльність органу конституційної юстиції потребує спеціальних гарантій, спрямованих на його захист від політичного впливу, а також від невинуватого проникнення конституційного провадження в політичну сферу³².

Видатний правник Г. Кельзен зазначав, що конституційні суди, здійснюючи захист конституційних прав та свобод особи, по суті, набувають ролі позитивного законодавця, і наполягав, аби конституційний суд не був політичним органом та мав незалежність від політичних гілок влади, для чого він має

³⁰ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 28.

³¹ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 120.

³² Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 29.

формуватися з професійних суддів і професорів права. Члени парламенту та уряду не можуть увійти до його складу³³.

Останнім чинником, на якому ми зупинимося в межах цього підрозділу в аспекті виокремлення специфічної діяльності КСУ, є ступінь обов'язковості окремих видів його актів.

Не заперечуючи наявності певних спільних характеристик у юридичній природі рішень усіх вищих судових органів, слід визнати очевидним той факт, що акти КСУ мають особливі, досить специфічні ознаки джерел права в силу іманентно властивих їм юридичних особливостей конституційно-правового характеру. Рішення органу конституційної юрисдикції є не звичайними актами судової практики, а ніби примикають до Конституції, утворюючи разом з нею особливий вид конституційних джерел права, що існує паралельно із законами, підзаконними актами, судовою практикою, іншими видами джерел права³⁴.

Специфіка рішень КСУ полягає в тому, що в їх змісті відбувається розкриття, уточнення нормативних величин найбільш високого, абстрактного рівня – загальних принципів права, конституційних цінностей і принципів, які набувають реалізації в усіх галузях права.

Цікавий та ґрунтовний аналіз доктрини визнання актів конституційного правосуддя джерелом права здійснили знані конституціоналісти А. О. Селіванов та А. А. Стрижак, дійшовши таких висновків: «Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України, <...> її окремих положень, що містять певну нормативність; Конституційний Суд України визначає їх відповідність або невідповідність Основному Закону країни, що є спірним стосовно їх нормативності; рішення Конституційного Суду України є підставою для приведення актів (норм) законодавства (у тому числі трудового) у відповідність до Конституції України для його вдосконалення; діяльність

³³ Brewer-Carias A. *Judicial Review in Comparative Law*. Cambridge, 1989. P. 124; Kelsen H. *La Garantie juridictionnelle de la Constitution: la justice constitutionnelle. Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a l'Etranger*. 1928. № 45. P. 250.

³⁴ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 27.

Конституційного Суду України, його рішення забезпечують вищу юридичну силу Конституції України, зміцнюють правопорядок і законність у країні, що визначає нормативність правозастосування; рішення Конституційного Суду України належать до сфери конституційного права; водночас його висновки про оцінку конституційності актів (норм) законодавства, правові позиції, що стосуються регулювання суспільних відносин, тісно пов'язані з правом; вони не належать до нього безпосередньо, є джерелом удосконалення і розвитку галузей права»³⁵. Таким чином, за переконанням згаданих дослідників, акти Конституційного Суду України (зокрема рішення), даючи орієнтири правозастосовній практиці та в окремих випадках вимагаючи від Верховної Ради України ухвалення відповідних законів, не постають джерелами права³⁶.

Своєю чергою, В. Й. Данко, аналізуючи дійсний вплив КСУ на відносини в державі, доходить висновку, що його акти мають нормативний, регулювальний характер і таким чином створюють відповідні правові наслідки, а також є спрямованими на врегулювання відносин, які складаються в державі та суспільстві. Вчений обґрунтовує недоцільність віднесення актів КСУ до актів органів судової системи, оскільки правова природа й наслідки, рівень регулювального впливу актів КСУ значно відрізняються. Дослідник зауважує, що з урахуванням нормативного впливу актів органу конституційної юрисдикції (станом на 2015 рік) можна розглядати його рішення й у контексті інших нормативних актів, зокрема законів, підзаконних нормативних актів. Однак природа актів Суду не дає змоги розцінювати їх саме в ієрархічній стандартній системі актів законодавчої та виконавчої гілок влади³⁷.

Головна специфіка рішень КСУ, на наш погляд, полягає в тому, що вони об'єднують у собі нормативність та доктринальні засади, чим зумовлена інтегральна якість цих рішень і визначений

³⁵ Селіванов А. О., Стрижак А. А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя: монографія. Київ: Логос, 2010. С. 113.

³⁶ Нікольська О. В. Правова природа та юридичні властивості актів Конституційного Суду України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_1_10.

³⁷ Данко В. Й. Особливості правової природи актів Конституційного Суду України: окремі аспекти аналізу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 13.

їх особливий вплив на судову систему та правову систему загалом.

Цим також варто пояснювати їх подвійне призначення в системі джерел права. Рішення КСУ є джерелом конституційного права, спрямованим на сферу конституційного регулювання в силу власних характеристик незалежно від предмета конституційного контролю і завжди поєднаним з Основним законом – конституційним джерелом права.

Водночас, з огляду на предмет конкретних справ, рішення КСУ слугують витокami інших галузей права, забезпечуючи стійкий взаємозв'язок безпосередньо конституційно-правових норм із нормами галузевого законодавства, створюють нормативну єдність, засновану на виявленому в процесі розгляду справи об'єктивному взаємозв'язку, перетині конституційних та інших галузевих правовідносин³⁸.

Отже, у рішеннях КСУ простежується об'єктивний взаємозв'язок із конституційним провадженням і цивільним судочинством, а також іншими сферами юрисдикційної діяльності (адміністративною, господарською, кримінально-правовою тощо). Причому конституційно значущий нормативно-доктринальний характер рішень КСУ полягає в тому, що їм надано юридичну силу, яка перевищує вагомість нормативних правових актів, котрі були предметом перевірки, а здійснювана в процесі конституційного провадження казуальна інтерпретація положень Конституції України за своїм значенням є важливішою за її інтерпретацію будь-яким іншим органом, серед іншого й судом системи судоустрою³⁹.

Нормативне роз'яснення є невіддільним від норми, що підлягає тлумаченню. Своєю чергою, казуальне роз'яснення нерозривно пов'язане з конкретним випадком (казусом), і для інших випадків може відігравати роль лише певного допоміжного

³⁸ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 30.

³⁹ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 30.

прикладу, а не загального категоричного роз'яснення⁴⁰. За С. В. Шевчуком, цей висновок видається доцільним стосовно радянської теорії держави і права, але за сучасних умов казуальне тлумачення стає нормативним. Як дійсний суддя Конституційного Суду України, зазначений дослідник ще 2007 року відзначав необхідність переглянути питання відносно юридичної сили казуального тлумачення, що здійснює Верховний Суд України під час розгляду конкретної справи⁴¹. З огляду на те, що справа може бути складною або суд надає розширене тлумачення норми, заповнює прогалини, вирішує колізії, розкриває зміст правових принципів, це тлумачення є прикладом для наслідування - тобто казуальне тлумачення перетворюється на нормативне. Таким чином, ще до судової реформи 2010 року, якою було закріплено надання судовим рішенням Верховного Суду загальнообов'язкового характеру, у теорії конституційного права існували прогнози про доцільність надання нормативного характеру висновкам Верховного Суду України, викладеним у його постановках. Науковці, зокрема, С. С. Алексєєв, вважають таку судову діяльність «прецедентом застосування закону»⁴².

Суддя КСУ О. М. Тупицький, досліджуючи співвідношення правових позицій КСУ і Верховного Суду України (в період уповноваженості КСУ тлумачити закони – *І. Б.*), доходить слушного висновку, що «за наявності дивергенції між інтерпретаційними позиціями КСУ та Верховного Суду України щодо однієї і тієї самої правової норми пріоритет має права позиція єдиного органу конституційної юрисдикції. Примат Конституції та заснованих на ній актів офіційного тлумачення у правовій системі України суди загальної юрисдикції переважно розуміють правильно в аспекті їх загальної обов'язковості (*erga omnes*). Натомість порядок відновлення на підставі таких актів КСУ прав авторів конституційних звернень (ефект *inter partes*) усе ще офіційно не визначений. Відсутність цього порядку

⁴⁰ Алексєєв С. С. Проблемы теории права: курс лекцій: в 2 т. Свердловск, 1973. Т. 2. С. 192.

⁴¹ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 277.

⁴² Государство и право: начальный курс. 3-е изд. М.: Юрид. лит., 1996. С. 182.

зумовлює розуміння юридичної природи актів офіційного тлумачення законів України як актів квазіправосуддя»⁴³.

Також цей вчений і водночас діючий суддя КСУ зауважує, що конституціоналізація правової системи нашої держави унеможлиблює визначення чіткої межі між конституційним та іншими галузями національного права. Як наслідок, інтерпретаційні функції КСУ та загальних судів України хоч і не є тотожними, однак приречені частково збігатися⁴⁴.

Останньою судово-конституційною реформою виключено повноваження КСУ офіційно тлумачити норми законів, і на конституційному рівні це повноваження так і не закріплено за жодним судовим, юрисдикційним чи іншим державним органом, що буде піддано детальному дослідженню в наступних підрозділах цієї праці.

У межах означеного підрозділу зауважимо, що, аналізуючи відповідність норми галузевого закону Основному Закону України, КСУ все ж розкриває зміст норм, утім застосовуючи методи дослідження в частині розкриття відповідності/невідповідності її змісту Конституції України та можливості закріплення порядку її застосування в окремій частині рішення КСУ. Тобто, по суті, КСУ все одно здійснює певне тлумачення норм законодавства, детально не роз'яснюючи їх змісту, чи відшукує смисл у конкретній справі, з огляду на конкретні фактичні обставини або розглядаючи справу з позиції права у конкретних правовідносинах, оскільки таким повноваженням фактично наділений Верховний Суд України.

О. М. Тупицький обґрунтовує⁴⁵, що, здійснюючи провадження за конституційними скаргами, органи конституційного нормоконтролю інших країн часто стикаються із ситуацією, коли причиною порушення прав індивіда є не відсутність відповідності оспорюваної норми Основному Закону,

⁴³ Тупицький О. Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 2–3. С. 201.

⁴⁴ Тупицький О. Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 2–3. С. 202.

⁴⁵ Тупицький О. Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 2–3. С. 201.

а її інтерпретація загальними судами в неконституційний спосіб. У такому випадку конституційні суди можуть використовувати юридичну техніку «*rüserve d'interprütation*» або «*verfassungskonforme Auslegung*» (повноваження гарантувати конституційність шляхом певного тлумачення), зобов'язуючи всі інші державні органи застосовувати цю норму лише згідно з її виявленим конституційно-правовим змістом⁴⁶. Іншим правовим наслідком застосування такої юридичної техніки конституційним судом є те, що скаржник має право отримати перегляд остаточного рішення загального суду щодо нього, засноване на неконституційній інтерпретації правової норми⁴⁷. Це набуло відображення під час останньої судової реформи. Так, у ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» закріплено повноваження КСУ зазначити в резолютивній частині рішення, що суд у своєму рішенні застосував закон, визнаний таким, що відповідає Конституції України, у неконституційний спосіб.

Викладене переконує в органічному взаємозв'язку двох самостійних державних юрисдикційних органів: КСУ і судів системи судоустрою. Вирішуючи справи, вони мають застосовувати норми права у конституційний спосіб, що набуває відображення в рішеннях КСУ як незалежного юрисдикційного конституційного органу, що мають обов'язковий характер. Більш детально розкриємо це питання під час аналізу видів і форм взаємозв'язку конституційного провадження й цивільного судочинства.

Таким чином, конституційному провадженню притаманні ознаки судового юрисдикційного процесу з істотними особливостями, однак це **автоматично не підтверджує статусу КСУ як судового органу.**

Так, за ч. 6 ст. 125 Конституції України, «створення надзвичайних та особливих судів не допускається». Відсутність закріплення конституційного статусу КСУ в нормах Основного

⁴⁶ Study on Individual Access to Constitutional Justice on the basis of comments by Mr. G. Harutyunyan, Ms. A. Nussberger, Mr P. Paczolay, adopted by the European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010). Par. 165, p. 45. [сайт]. URL: <http://www.venice.coe.int>.

⁴⁷ Тупицький О. Забезпечення виконання органами державної влади рішень Конституційного Суду України: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 2. С. 107–108.

Закону, виключення його з розділу VIII «Правосуддя» викликає необхідність дослідити належність КСУ статусу «суду, встановленого законом» згідно з підходами Конвенції, з метою виключення визнання його надзвичайним чи особливим судом у розумінні ст. 125 Конституції України.

Зазначеним варто пояснювати необхідність обов'язкового звернення до цієї інституції особою, яка надалі прагне реалізувати власне право звернутися про захист до міжнародних судових установ чи відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

Звернення до КСУ вимагає вичерпання всіх **інших** національних засобів юридичного захисту (ст. 151-1 Основного Закону України). Звернення до міжнародних судових установ, зокрема ЄСПЛ, вимагає вичерпання **всіх** національних засобів юридичного захисту (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

Причому, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України», конституційна скарга вважається прийнятною, зокрема, якщо з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), минуло не більше **трьох** місяців. Натомість ЄСПЛ може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загально визнаними принципами міжнародного права, і впродовж **шести** місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні (ч. 1 ст. 35 Конвенції).

Отже, питання вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту є практичною складовою реалізації права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення»⁴⁸.

⁴⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Важливим у цьому контексті постає вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту й дотримання строків звернення з відповідною заявою. Проте засадничим є питання ймовірного визнання такої заяви неприйнятною під час звернення до ЄСПЛ у разі невикористання особою звернення до КСУ із конституційною скаргою як останнього національного юридичного способу захисту права. Також проблематичним є те, що особа може одночасно втратити строки звернення як до КСУ, так і до ЄСПЛ за неправильної послідовності звернення до судової інституції, яка становить три і шість місяців відповідно, що вимагатиме надалі додаткових аргументів для поновлення строку, але ймовірно може призвести взагалі до втрати права на справедливий суд, з урахуванням сталих підходів ЄСПЛ щодо поняття суду, встановленого законом.

Отже, проблемою, яку також слід розкрити в межах цього підрозділу, є питання належності КСУ до «суду, встановленого законом» у процесі моделювання подальших звернень людини і громадянина України до зазначеної міжнародної судової установи.

Так, п. 1 ст. 14 МПпГіПП⁴⁹ та пунктом першим статті 6 Конвенції закріплено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім **судом, встановленим законом**, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. У п. 1 ст. 14 МПпГіПП зазначено, що такий суд має бути «компетентним»⁵⁰.

Комітет з прав людини визначив, що поняття «суд» незалежно від його назви означає орган, створений на підставі закону, що є незалежним від виконавчої та законодавчої гілок влади чи користується судовою незалежністю в конкретних випадках під час прийняття рішень з правових питань у розглядах, які за своїм характером є судовими⁵¹.

⁴⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: між нар. док. від 16 груд. 1966 р. [сайт]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

⁵⁰ Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. Варшава: Homework, 2013. [сайт]. URL: <https://www.osce.org/ru/odhr/100894>.

⁵¹ Комитет ООН по правам человека, МПГПП. Замечания общего порядка. 2007. № 32. п. 18. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom32.html>.

ЄСПЛ на підставі сутнісного аналізу поняття «суд»⁵² пояснив, що його «не обов'язково слід розуміти як юрисдикцію класичного типу, інтегровану в судову систему держави»⁵³. Головною ознакою розглядуваного поняття, як це закріплено в ст. 6 Конвенції, є його право приймати рішення, що мають обов'язковий (зобов'язувальний) характер і не можуть бути змінені несудовими владами⁵⁴, у поєднанні з наявністю мандату на вирішення справ, які перебувають у компетенції суду «на підставі верховенства права щодо розгляду і вирішення справ, проведених у приписаний спосіб»⁵⁵.

Функція суду чи трибуналу полягає в прийнятті рішень у справах в межах їхньої компетентної юрисдикції⁵⁶. Це означає, що суд повинен мати можливість приймати юридично обов'язкові рішення, які не підлягають зміні з боку будь-якого несудового органу на шкоду будь-якій стороні⁵⁷. ЄСПЛ охарактеризував таку вимогу як невід'ємний компонент поняття суду⁵⁸. Право на справедливий та публічний розгляд справи незалежним та безстороннім судом, утвореним на підставі закону, містить три принципові складові.

⁵² Sramek v Austria. *European Court of Human Rights*. 1984. 12, p. 36. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; Belilos v Switzerland. *European Court of Human Rights*. 1988. 4, p. 64. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁵³ Campbell and Fell v the United Kingdom. *European Court of Human Rights*. 1984. 8, p. 76. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁵⁴ Findlay v the United Kingdom. *European Court of Human Rights*. 1997. 8, p. 77. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; Van de Hurk v the Netherlands. *European Court of Human Rights*. 1994. 14, p. 45. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁵⁵ Sramek v Austria. *European Court of Human Rights*. 1984. 12, p. 36. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; Belilos v Switzerland. *European Court of Human Rights*. 1988. 4, p. 64. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁵⁶ Sramek v Austria. *European Court of Human Rights*. 1984. 12, p. 36. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁵⁷ Van de Hurk v the Netherlands. *European Court of Human Rights*. 1994. 14, p. 45. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; Findlay v the United Kingdom. *European Court of Human Rights*. 1997. 8, p. 77; Morris v the United Kingdom. *European Court of Human Rights*. 2002. 162, п. 73. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁵⁸ Morris v the United Kingdom. *European Court of Human Rights*. 2002. 162, p. 73. [сайт]. URL: [сайт]. <https://hudoc.echr.coe.int>; Findlay v the United Kingdom. *European Court of Human Rights*. 1997. 8, p. 77. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; Van de Hurk v the Netherlands. *European Court of Human Rights*. 1994. 14, p. 45. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

По-перше, суд утворюється на підставі закону Так, згідно зі ст. 6 Конвенції, кримінальні та цивільні справи повинен розглядати «суд, створений на підставі закону». За практикою Конвенції, ця вимога втілює принцип верховенства права, невід'ємний від системи Конвенції та протоколів до неї. Будь-який орган, створений інакше, ніж з волі народу, втіленої в законі, неминуче не матиме легітимності, без якої в демократичному суспільстві такий орган не може розглядати справи приватних осіб⁵⁹. Поняття «створений на підставі закону» не визначено в Конвенції, однак воно містить дві основні вимоги: 1) щоб ця судова система (орган, який користується судовою незалежністю) була створена і достатньою мірою підлягала регулюванню законом від парламенту; 2) щоб кожен суд щодо всіх слухань був сформований за дотримання правових вимог до його формування⁶⁰.

Інакше кажучи, конструкція «створений на підставі закону» стосується не лише правових засад існування суду, а і його складу в кожній окремій справі, включаючи обставини, за яких проводять заміну суддів (у межах відводу чи самовідводу)⁶¹. У цьому полягає друга принципова складова: суд, встановлений законом, має бути компетентним. Загалом компетентність варто розуміти як те, що конкретний суд укомплектований компетентними суддями, котрі мають достатню кваліфікацію й досвід, що дозволяє їм виконувати обов'язки суддів, зокрема в частині прийняття обов'язкових рішень відповідно до правил конкретної юрисдикції.

Третьою складовою суду, встановленого законом, є те, що такий суд має бути незалежним і безстороннім. У загальних рисах вимога незалежності означає, що суд повинен бути вільним від будь-якої форми прямого або опосередкованого впливу як із боку держави, так і з боку учасників процесу й третіх сторін, як-от

⁵⁹ *Lavents v Latvia. European Court of Human Rights. 2002. 786, p. 114.* [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁶⁰ *Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник.* Варшава: Homework, 2013. URL: <https://www.osce.org/ru/odihhr/100894>. С. 58.

⁶¹ *Posokhov v Russia. European Court of Human Rights. 2003. 17, p. 39.* [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

ЗМІ⁶². Неупередженість є гарантією, пов'язаною з принципом рівності перед судами й трибуналами, а також з ідеєю необхідності рівного ставлення до всіх, яка вимагає, щоб судді виконували свої обов'язки без упередження й таким чином, щоб не виникало жодних обґрунтованих сумнівів у їх заангажованості. Вимога про незалежність і неупередженість, крім суддів, поширюється і на присяжних⁶³. Причому Комітет з прав людини вимоги щодо компетентності, незалежності та безсторонності судів вважає абсолютними, тобто такими, що не мають жодних винятків⁶⁴.

Наведені усталені підходи ЄСПЛ щодо характеристик суду набули втілення і в рішеннях ЄСПЛ щодо України. Так, у рішенні у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» ЄСПЛ зазначив: «23. Відповідно до прецедентної практики Суду, термін «встановленим законом» у ст. 6 Конвенції спрямований на гарантування того, «що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом» (див. рішення у справі «Занд проти Австрії» (*Zand v. Austria*), заява № 7360/76, доповідь Комісії від 12 жовтня 1978 року). У країнах з кодифікованим правом організацію судової системи також не може бути віддано на розсуд судових органів, хоча це не означає, що суди не мають певної свободи для тлумачення відповідного національного законодавства (див. рішення у справі «Коем та інші проти Бельгії» (*Coeme and Others v. Belgium*), № № 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 та 33210/96, п. 98, ECHR 2000-VII).

24. Суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу безпосереднього існування «суду», але й дотримання

⁶² Комітет ООН по правам человека, МПГПП. Замечания общего порядка. 2007. № 32. п. 18. [сайт]. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom32.html>; *Ringeisen v Austria. European Court of Human Rights*. 1971. 2, p. 95. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>; *Le Compte, Van Leuven and De Meyere v Belgium. European Court of Human Rights*. 1981. 3, p. 55. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

⁶³ Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. Варшава: Homework, 2013. С. 61. [сайт]. URL: <https://www.osce.org/ru/odhr/100894>.

⁶⁴ Комітет ООН по правам человека, МПГПП. Замечания общего порядка. 2007. № 32. п. 19. [сайт]. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom32.html>.

таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі «Занд проти Австрії», згаданому раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті першому статті 6 передбачає «всю організаційну структуру судів, включно з (...) питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (...)».

25. У пунктах 107-109 рішення у справі «Коем та інші проти Бельгії» (що зазначено вище) Суд дійшов висновку, що національний суд не мав юрисдикції судити деяких заявників, керуючись практикою, яку не було врегульовано законом, а отже, не міг вважатися судом, «встановленим законом».

26. У цій справі Суд зазначає, що, згідно зі статтею 111-18 Господарського процесуального кодексу, Верховний Суд, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг повернути справу на новий розгляд до нижчого суду або ж припинити провадження у справі (див. п. 12). Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, а такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом, що було підтверджено Урядом у його зауваженнях (див. п. 19). Суд також зазначає, що не було жодної іншої правової норми, яка надавала б Верховному Суду повноваження ухвалювати такого роду рішення. І, нарешті, Суд вважає, що загальні положення Конституції України, на які посилався Уряд (див. п. 10), не могли слугувати достатньою правовою підставою для такої специфічної компетенції, якої не було надано відповідним законодавством.

27. Суд повторює, що в певних випадках ним визнано, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень (див. рішення у справі «Хуліо Воу Жиберт та Ель Хогар і ля Мода проти Іспанії» (Julio Bou Gibert and El Hogar Y La Moda J. A. X. A. v. Spain) (ухв.), 13 травня 2003 року, № 14929/02). Проте в зазначеній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови (а це суперечить межам його повноважень) шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу й ухвалення такого роду рішень, що, як

наголошує Уряд, стало звичайною практикою Верховного Суду України.

28. За позицією Суду, перевищивши свої повноваження, чітко викладені в Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту першого статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження»⁶⁵.

Наприклад, у справі «Олександр Волков проти України», оцінюючи аргументи заявника щодо порушення принципу «суду, встановленого законом» (у контексті розгляду його справи судовою палатою Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ), особистий склад якої був сформований головою ВАСУ, котрий обіймав на той час адміністративну посаду без належних правових підстав)⁶⁶, ЄСПЛ зазначив: «фраза «встановлений законом» поширюється не лише на правові засади існування «суду» як такого, але й на склад колегії у кожній справі (див. ухвалу щодо прийнятності від 04 травня 2000 року в справі «Бускаріні проти Сан-Маріно» (Buscarini v. San Marino), заява № 31657/96, та «Посохов проти Росії» (Posokhov v. Russia), заява № 63486/00, п. 39, ECHR 2003-IV). Практика автоматичного продовження повноважень суддів на невизначений термін після завершення встановленого законом строку їхніх повноважень до моменту, коли їх повторно буде призначено на посаду, була визнана такою, що порушує принцип «суду, встановленого законом» (див. рішення від 11 липня 2006 року в справі «Гуров проти Молдови» (Gurov v. Moldova), заява № 36455/02, п. 37-39)»⁶⁷.

Таким чином, конструкція «суд, встановлений законом» у рішеннях ЄСПЛ, постановлених проти України на проілюстрованих вище прикладах, має класичну інтерпретацію,

⁶⁵ Справа «Сокурєнко і Стригун проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 20 лип. 2006 р. [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115.

⁶⁶ Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. URL: <http://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>.

⁶⁷ Справа «Олександр Волков проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013 р. [сайт]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_947/page.

сформовану усталеними підходами в практиці ЄСПЛ з цього питання, - створений відповідно до закону, компетентний; незалежний і безсторонній.

Усталені підходи й критерії до визначення поняття «суд, встановлений законом», сформовані Комітетом ООН з прав людини і практикою ЄСПЛ, на наш погляд, навіть не потребують адаптування до природи національного органу конституційної юстиції, адже повністю кореспондуються з функціональним призначенням КСУ та його компетенцією. На підставі викладеного логічним вважаємо висновок про можливість визнання КСУ судом, встановленим законом **у сутнісному змісті розглядуваного поняття та з урахуванням функціонального призначення цього органу**, ґрунтуючись на таких нормативних критеріях специфіки його діяльності:

1) КСУ є незалежним від інших гілок влади органом конституційної юрисдикції з конституційним статусом (ст. 1, розд. XII Основного Закону України «Про Конституційний Суд України»);

2) має унікальну, надважливу, виключну компетенцію в частині забезпечення конституційного правопорядку, що не належить жодному іншому державному та (або) недержавному органу: вирішує питання про відповідність законів України та в передбачених Конституцією України випадках інших актів Конституції України, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (ст.ст. 147, 150 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України»);

3) здійснює специфічну юрисдикційну діяльність на засадах верховенства права, **незалежності**, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків (ч. 2 ст.147 Основного Закону України; ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»);

4) така діяльність закріплена в Основному Законі України, спеціальному Законі України «Про Конституційний Суд України» й підзаконному акті (Регламент КСУ) та має чітку процедуру (відкриття провадження, відмова у відкритті провадження, уповноважений склад суддів з розгляду конституційних справ (колегії, сенати, Велика Палата); усна та письмові форми слухань,

трансляція пленарних та інших засідань; інші атрибути правозастосувальної діяльності);

5) рішення цього органу є обов'язковими, остаточними й не можуть бути оскаржені (ст. 151-2 Конституції України, ст.ст. 89-90 Закону України «Про Конституційний Суд України») тощо.

Підсумовуючи викладене в цьому підрозділі, зазначимо, що положення розділу VIII «Правосуддя» Конституції України в новій редакції структуровано таким чином, що (серед інших інституційних новел) передбачає відокремлення норм про визначення засад діяльності судів системи судоустрою, від норм, якими регламентовано організацію та діяльність Конституційного Суду України (розд. XII «Конституційний Суд України» відповідно). Положення, за яким «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції» (ч. 3 ст. 124 чинної редакції 1996 року), виключено.

Системне тлумачення розділу VIII «Правосуддя», розділу XII «Конституційний Суд України», положень статей 55 та 159 Основного Закону України **в буквальному розумінні** переконує, що КСУ слід визнати **іншим юрисдикційним органом із конституційним статусом**, який захищає права і свободи людини і громадянина як останній уповноважений на це на національному рівні державний орган.

Утім, попри те, що КСУ не інтегрований у судову систему держави, з огляду на призначення й унікальні функції в частині встановлення конституційного правопорядку, КСУ є **«судом, встановленим законом» у сутнісному змісті**, що зумовлює врахування необхідності звернення із конституційною скаргою до КСУ як останнього національного юридичного засобу перед зверненням до міжнародних судових установ.

КСУ є самостійним, незалежним від виконавчої та законодавчої гілок влади єдиним органом конституційної юрисдикції з конституційним статусом. Йому притаманна судова незалежність у поєднанні з мандатом суддів КСУ на вирішення за принципом верховенства права справ, що є судовими за своїм характером та перебувають у його компетенції, а також у прийнятті рішень, які мають обов'язковий (зобов'язувальний) характер і не можуть бути змінені іншими гілками влади. Викладеним зумовлена низка питань концептуального характеру щодо переліку та якості національних способів юридичного

захисту й правових наслідків вичерпання чи невичерпання їх усіх перед зверненням особи про захист свого права до міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

1.2. Взаємозв'язок конституційного провадження і цивільного судочинства в контексті доктрини судового права

Для визначення взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством під час захисту публічних інтересів учасників цивільних відносин та аналізу його форм необхідно дослідити специфіку кожного з цих процесів.

Саме тому в попередньому розділі було досліджено правовий статус КСУ після судово-конституційної реформи; обґрунтовано належність його до інших юрисдикційних органів з урахуванням положень Основного Закону України, а також констатовано можливість вважати його судовим органом, з огляду на сутнісно-функціональне призначення й роль КСУ в розвитку й встановленні конституційного правопорядку та вплив на суспільні відносини й правову систему загалом. Також було здійснено спробу розкрити позицію Конституційного Суду України в системі юрисдикційних органів на підставі надбань правової доктрини та усталених підходів, сформованих судовою практикою ЄСПЛ, із визначенням його ролі серед інших національних засобів юридичного захисту.

Викладене слугуватиме належним теоретичним підґрунтям для формування власних методологічних підходів до розкриття й доведення наявності взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством під час захисту публічних інтересів учасників цивільних відносин, котрі можуть обрати різні процесуальні форми й види такого захисту в межах процесуальних інструментів, наданих правом.

Проблеми конституційного судочинства, конституційного процесу, цивільного судочинства, а також правового регулювання й захисту публічних інтересів незмінно є осередком наукової уваги з боку вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: С. С. Алексєєва, Ю. В. Бауліна, С. М. Братуся, В. Д. Бринцева,

Є. В. Бурлая, І. В. Венедіктової, С. П. Головатого, К. В. Гусарова, О. С. Захарової, В. М. Кампа, М. І. Козюбри, В. В. Комарова, В. В. Лемака, Д. Д. Луспеника, М. І. Мельника, Л. М. Москвич, В. Л. Мусіяки, М. П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, Я. М. Романюка, М. В. Савчина, А. О. Селіванова, І. Д. Сліденка, П. Б. Стецюка, Ю. М. Тодики, О. М. Тупицького, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка та ін.

Утім специфіку захисту публічного інтересу з позиції міжгалузевого, міждисциплінарного підходів в різних видах судочинства (юрисдикційних процесів) на цей час в Україні не досліджено, оскільки наявність чи відсутність системного зв'язку між ними не були предметом належної теоретичної уваги з боку правників та фахівців-процесуалістів, з чим пов'язана нагальна необхідність дослідити взаємозв'язок між конституційною юстицією та цивільним судочинством.

В умовах ускладнення системи й структури правовідносин, що виникають під час судового захисту прав і свобод осіб у порядку різних видів судочинства, взаємозв'язок цивільного судочинства і конституційного провадження реально простежується в судовій практиці і частково закріплений у нормах права, однак ще не отримав належного наукового осмислення.

Виявлення означеного взаємозв'язку видається доцільним крізь призму доктрини судового права як відроджуваної нині універсальної загальноправової теорії судової влади й процесуального права⁶⁸, що слугуватиме певним методологічним базисом і формуватиме об'єктивні зв'язки між згаданими процесами, підкреслюючи їх взаємозумовленість, зокрема під час захисту публічних інтересів учасників цивільних відносин.

Визначення предмета дослідження цього підрозділу спонукає до окреслення специфічних наукових методів, які забезпечать його розкриття. Для кожної наукової юридичної дисципліни характерний власний арсенал методів, спрямованих, зокрема, на дослідження окремих видів судочинства, а тому певним чином не придатних для проведення міжпроцесуальних досліджень. Питання методології представленої наукової праці

⁶⁸ Соколов Т. В. Взаимосвязь конституционного и уголовного судопроизводства: современное состояние. *Право и политика*. 2013. № 10. С. 1351.

видається актуальним з позиції застосування, передусім, міжгалузевих і міждисциплінарних підходів, системних структурно-функціональних методів.

Так, упродовж усього дослідження ми одночасно піддаємо глибинному аналізу два інститути різних галузей процесуального права: цивільного процесуального права (цивільного судочинства) та конституційного процесуального права, яким регламентовано правила конституційного провадження. Отже, обрана методологія повинна мати здатність досліджувати сутність усіх процесуальних явищ з урахуванням їх загальних та специфічних рис.

Тож, предмет конституційного права зумовлює його метод, який традиційно розуміють як певні способи правового впливу на суспільні відносини, що є предметом відповідних галузі права або юридичної науки⁶⁹.

Теорія конституційного права⁷⁰ має об'єктом дослідження судову владу разом з іншими державно-владними інституціями. Водночас її «серед іншого» вивчають з позиції науки конституційного права як невелику складову предмета конституційного права, що охоплює масу явищ переважно матеріально-правового чи організаційного характеру.

Свого часу, досліджуючи проблему методу та його ролі в розвитку конституційного права, В. Ф. Мелашенко зауважував, що за допомогою конституційно-правового регулювання закріплюються не всі, а лише найголовніші, кардинальні принципи й положення, що визначають зміст і основні напрями розвитку суспільства. Інтегративна роль методу конституційного права полягає в тому, щоб об'єднати волю народу в неподільне ціле, спрямувати її на досягнення мети і завдань, визначених перед ними⁷¹.

⁶⁹ Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 112.

⁷⁰ Конституционное право Российской Федерации: учебник / под общ. ред. Н. В. Витрука. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. С. 15; Кутафин О. Е. Избранные труды: монография: в 7 т. М.: Проспект, 2011. Т. 1: Предмет конституционного права. С. 7.

⁷¹ Мелашенко В. Ф. Основы конституционного права Украины. Київ: Вентурі, 1995. С. 14.

Вітчизняний конституціоналіст О. В. Скрипнюк, досліджуючи особливості методології конституційного права та теорії конституційного права, виокремлює низку методів, притаманних цій галузі, зокрема: імперативний (метод субординації) та диспозитивний (метод координації) правового регулювання. Оскільки конституційне право є пріоритетною галуззю публічного права, характерним для нього є імперативний метод правового регулювання⁷², утім це не виключає можливості диспозитивного врегулювання окремих видів конституційно-правових відносин⁷³. Сучасному конституційному праву властиві субординаційні та координаційні методи регулювання суспільних відносин, які є предметом цієї галузі права. Зазначений дослідник констатує, що вищенаведені методи є визначальними, стрижневими, але не єдиними методами конституційного права, і обґрунтовує наявність у конституційному праві й інших методів установлення й застосування норм конституційного права, вибір яких залежить від регламентування загальних чи конкретних конституційних відносин. Зокрема, у разі виникнення загальних відносин і правових станів застосовують методи декларацій, встановлення принципів, мети і завдань організації та діяльності суб'єктів конституційного права. У процесі регулювання конкретних видів конституційно-правових відносин може бути використано інші методи, наприклад метод безпосереднього конституційного нормозакріплення, метод позитивного зобов'язання, метод дозволу, метод заборони, метод регламентування структури тощо⁷⁴.

Підсумовуючи викладене, О. В. Скрипнюк формулює поняття методу конституційного права, що розуміє як «систему форм, прийомів і способів здійснення цільового впливу конституційного права на правову поведінку або діяльність учасників суспільних відносин, які є предметом цієї галузі права.

⁷² Кутафин О. Е. Избранные труды: монография: в 7 т. М.: Проспект, 2011. Т. 1: Предмет конституционного права. С. 43.

⁷³ Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 112.

⁷⁴ Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 112–113.

З метою позначення дієвості методу конституційного права його ще називають методом конституційно-правового регулювання»⁷⁵.

Безпосереднім предметом нашого дослідження є особливості захисту публічних інтересів у конституційному й цивільному юрисдикційних процесах та правових процедурах, тому приєднуємося до наведеного визначення методу конституційного права. Звернення до доктрини конституційного права та її методів переконує, що методологія теорії конституційного права не призначена для **детального** вивчення процесуально-правових явищ. Водночас виокремлення певних методів науки конституційного права видається корисним для розкриття мети нашого дослідження в сенсі розкриття засад регулювання **конкретних правовідносин**: метод безпосереднього конституційного нормозакріплення, метод позитивного зобов'язання, метод дозволу, метод заборони, метод регламентування структури та методи цивільного процесуального права (імперативно-диспозитивний, системний, аналізу й синтезу, структурно-системний, верифікації та фальсифікації, телеологічний, які також притаманні конституційному праву).

Обговорення формування та розвитку судового права в юридичній літературі триває давно і має чимало напрямів. Одні вчені розглядають його як право, створюване вищими судовими органами шляхом прецедентів та судової практики, інші – як сукупність норм, що регулюють судочинство і судоустрій. Нині існує декілька підходів до визначення доктрини судового права⁷⁶.

⁷⁵ Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 113.

⁷⁶ Люкіна О. В., Малько А. В., Семикин Д. С. Судебное право как важнейший элемент судебной системы. *Российская юстиция*. 2010. № 3. С. 2–4; Марченко М. Н. Разнообразие взглядов на судебное право в современной романо-германской правовой семье. *Правоведение*. 2007. № 3. С. 20–36; Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебное право. М.: Проспект, 2007. 512 с.; Мурадян Є. М. Истина как проблема судебного права. М.: Былина, 2002. 287 с.; Ефремова Н. Н. Становление и развитие судебного права в России XVIII – начала XX в. (историко-правовое исследование): монография. М.: РУДН, 2007. 267 с.; Мурадян Э. М. Судебное право. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2007. 575 с.; Прилуцький С. В. Судове право як концептуальна основа судової влади України. *Право України*. 2015. № 3. С. 26–27; Сібільова Н. В. Судове право як структурний елемент предметної диференціації права і законодавства. *Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 24–25 трав. 2005 р.).

Необхідним для нашого дослідження вважаємо звернення до слухних і вагомих висновків сучасного українського вченого, судді Верховного Суду України О. С. Ткачука, який на основі напрацювань науковців радянської та сучасної доби виокремив чотири головні підходи до визначення сутності судового права⁷⁷.

За першим підходом, судове право слід розуміти як окрему інтегральну комплексну галузь права. Його прибічники намагаються за загальним правилом обґрунтувати існування вторинної галузі права, що об'єднує судоустрій та процесуальне право, не заперечуючи самостійності й специфічних ознак і властивостей певних галузей процесуального права, безпосередньо пов'язаних з єдиною галуззю державної діяльності – правосуддям⁷⁸.

Л. М. Москвич і А. В. Селіванов обґрунтовують належність судового права до галузей публічного права⁷⁹⁸⁰. А. В. Селіванов головним суб'єктом судового права вважає судову владу, що самостійно функціонує за конституційним принципом розподілу влади, а існування конституційного, цивільного, адміністративного та інших видів судочинства - формами державної діяльності (здійснення правосуддя). Предметом судового права дослідник визначає конституційно-правовий базис організації судової влади, що містить такі інститути, як: судова юрисдикція; судова підсудність спорів; джерела загального й спеціалізованого правосуддя; суб'єкти представництва та захисту учасників судового розгляду справ; судове процесуальне забезпечення суб'єктів права на доступ до правосуддя; види інстанційної організації судової системи; види судових актів; внутрішнє управління в судах; матеріально-

Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2005. С. 500–501; Строгович М. С. Судебное право: предмет, система, наука. *Советское государство и право*. 1979. № 12. С. 58–65.

⁷⁷ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 362–366.

⁷⁸ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 362.

⁷⁹ Москвич Л. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 24.

⁸⁰ Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 11–13.

фінансове забезпечення судів; кадрове забезпечення органів правосуддя; відповідальність суддів⁸¹. У межах другого підходу дослідники обстоюють позицію щодо об'єднання всіх судових процесів (цивільного, господарського, адміністративного та кримінального) в єдине процесуальне право, спираючись на спільність засад їх побудування⁸²⁸³.

Зокрема, В. О. Рязановський свого часу наголошував, що тенденція розвитку сучасного процесу (як у галузі судоустрою, так і судочинства) має наслідком об'єднання різних його видів і створення єдиного процесуального чи судового права⁸⁴. Прихильники такого підходу мають широку позицію, допускаючи об'єднання всіх без винятку судових процесів⁸⁵, або дещо вужчу, висловлюючись за доцільність об'єднання лише цивільного, господарського та адміністративного процесів в один⁸⁶⁸⁷.

Третій підхід, слушно виділений О. С. Ткачуком, є визнанням можливості існування судового права як інтегральної

⁸¹ Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 11–13.

⁸² Зінченко І. Л. Єдність процесу. *Сучасні проблеми юридичної науки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів*. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2008. С. 396–399.

⁸³ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 362–363.

⁸⁴ Рязановский В. А. Единство процесса: учеб. пособие. М.: Городец, 2005. С. 77–79.

⁸⁵ Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Чорнобай: Чорнобаївське КПП, 2015. С. 30–32; Курило М. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права. *Право України*. 2013. № 8. С. 271–277.

⁸⁶ Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинств. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.)*. Харків: Право, 2013. С. 403–405; Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія / О. А. Беяневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ: Право України, 2013. 170 с.

⁸⁷ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 363–364.

галузі знань⁸⁸, інтегральної системи декількох галузей права⁸⁹, надгалузі або мегагалузі⁹⁰. Прибічники цього підходу визнають наявність уніфікованих норм, використовуваних різними галузями права для регулювання окремих міжгалузевих інститутів. Залежно від того, яке законодавство покладено в основу, як зауважує О. С. Ткачук, можна виділити судоустрійний і процесуальний напрями⁹¹. У межах судоустрійного напрямку висловлено позицію, що така спільнота має утворюватися на базі норм законодавства про судоустрій⁹². Представники процесуального напрямку, зокрема Л. М. Лобойко та О. Г. Шило, обґрунтовують про необхідність уніфікації процесуальних норм, оскільки предмет правового регулювання процесуальних галузей права є спорідненим і саме він потребує зближення. Наведені науковці також обстоюють єдність об'єкта судового захисту; надання судового захисту шляхом здійснення правосуддя; наявність у процесуальних галузях права міжгалузевих інститутів, що регулюють однорідні правовідносини⁹³.

Четвертий підхід суттєво відрізняється від попередніх. За ним, судове право ототожнюється із судовою правотворчістю та певним функціональним елементом судового прецеденту⁹⁴. Його необхідно розуміти як право, утворюване судом, що є одним із

⁸⁸ Лобойко Л. Концепція судового права у контексті судового захисту прав і свобод. *Право України*. 2015. № 3. С. 66.

⁸⁹ Сібільова Н. В. Судове право як структурний елемент предметної диференціації права і законодавства. *Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 24–25 трав. 2005 р.). Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2005. С. 502.

⁹⁰ Сібільова Н. В. Щодо поняття «судове право» та сфери його застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2003. Вип. 7. С. 96.

⁹¹ Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 364.

⁹² Сібільова Н. В. Судове право як структурний елемент предметної диференціації права і законодавства. *Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 24–25 трав. 2005 р.). Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2005. С. 502.

⁹³ Лобойко Л. Концепція судового права у контексті судового захисту прав і свобод. *Право України*. 2015. № 3. С. 66.

⁹⁴ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 9.

видів джерел права⁹⁵. Його сутність полягає в обов'язку судів дотримуватись рішень судів вищого рівня, а також обмеженості апеляційних судів власними попередніми рішеннями. Як форми, О. С. Ткачук виокремлює судову практику, судовий прецедент, судовий розсуд, правові позиції суду⁹⁶.

Стосовно останнього підходу зауважимо, що в російській юриспруденції такий підхід іноді зустрічається як окрема складова єдиної системи судового права і має назву «суддівське право», що формується за рахунок судових прецедентів ЄСПЛ, правових позицій єдиного органу конституційної юрисдикції, інших судових органів, що створюють норми судового права⁹⁷.

Ми ж приєднуємося до позиції сучасного конституціоналіста С. В. Шевчука, який доводить, що термін «суддівське», або «судове» право є синонімом «судової правотворчості» та певним функціональним елементом «судового прецеденту» - принаймні, усі ці терміни відображають те саме явище в національних правових системах⁹⁸. Так, науковець констатує, що ще 1980 року професор В. О. Туманов зазначав, що поняття «суддівське право» є одним із поширених у сучасній західноєвропейській юриспруденції, а надто в країнах англо-американського «загального права». Предметом цієї концепції є правотворча роль суду⁹⁹. На його думку, «безпосередня мета цієї концепції полягає не скільки у виявленні ролі судової практики в історичному формуванні правових систем, механізму дії прецеденту, впливу судової практики на законодавство, скільки в подоланні принципу «суддя підкорюється лише закону». Прихильники цієї концепції проголошують суддю більш досконалим «виразником» права, ніж законодавець, вимагають значного розширення його компетенції, зокрема надання судді права вирішувати конкретні

⁹⁵ Корчевна Л. О. Особливості реалізації норм судового права. *Судова апеляція*. 2008. № 1 (10). С. 19–24.

⁹⁶ Семикин Д. С. Формы судебного права. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2013. № 3. С. 35–38.

⁹⁷ Купцова С. Н. Судебное и судейское право: общетеоретические аспекты понимания и различия. *Известия высших учебных заведений*. № 2 (42). 2017. С. 59. (Серия «Общественные науки. Право»); Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судейское право. М.: Проспект, 2007. 512 с.

⁹⁸ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 9.

⁹⁹ Туманов В. А. К критике концепции «судейского права». *Советское государство и право*. 1980. № 3. С. 111.

справи «проти закону» та загалом узяти на себе провідну роль у сфері правотворчості»¹⁰⁰¹⁰¹.

Отже, за четвертим підходом до розуміння доктрини судового права, судова правотворчість судів становить, власне, складову судового права (частку від цілого з позиції методології).

Підсумовуючи сформовані О. С. Ткачуком підходи до розуміння доктрини судового права, зауважимо, що в аспекті взаємозв'язку між цивільним судочинством і конституційним провадженням узгодженими з метою нашого дослідження видаються останні три підходи. Отож, ми поділяємо поширену в науці позицію щодо недоцільності визначення судового права як окремої інтегративної галузі права.

Так, у межах останніх трансформаційних процесів у державі прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України», яким по-новому врегульовано статус і повноваження цього суду, утворено Верховний Суд, який, власне, являє собою п'ять самостійних підрозділів (Касаційні суди і Велика палата), заплановане створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду. Актуальним на цей час є питання відновлення діяльності військових судів¹⁰². Усі ці судові органи мають чи матимуть свої специфічні особливості, а тому недоцільним видається виокремлення судового права як інтегральної, але вторинної галузі права, що об'єднує судоустрій та процесуальне право. Аргументами для заперечення самостійності судового права як інтегральної галузі права є

¹⁰⁰ Туманов В. А. К критике концепции «судейского права». *Советское государство и право*. 1980. № 3. С. 111.

¹⁰¹ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 15.

¹⁰² Військові суди були потрібні ще вчора. URL: <http://resonance.ua/vijskovi-sudi-buli-potribni-shhe-vchora>; Військові суди можуть бути поновлені вже на початку 2018 року. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/12/21/vijskovi-sudi-mozhut-buti-ponovleni-vzhe-na-pochatku-2018-roku>; Відновлення військових судів – пріоритетний крок у реформуванні військової юстиції. URL: <http://www.ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/vidnovlennya-viyskovikh-sudiv-prioritetniy-krok-u-reformuvanni-viyskovoï-yustitsii>; Військовий суд: навіть генералам особливе правосуддя. URL: <https://tvi.ua/publikacii/articles/vijskovij-sud-navishho-generalam-osoblive-pravosuddya.html#hcq=mfuouYq>; Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) від 6 квіт. 2015 р. № 2557. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668.

належність кожній галузі права самостійного предмета й методів - об'єднання їх в одну галузь зрештою призведе до неузгодженості на доктринальному рівні, що негативно позначиться й на практичній реалізації теоретичних напрацювань нової інтегральної галузі.

Останні три підходи до розуміння доктрини судового права, а саме: 1) як сукупності всіх судових процесів; 2) як інтегральної галузі знань чи інтегральної системи декількох галузей права; 3) ототожнення судового права із судовою правотворчістю й певним функціональним елементом судового прецеденту – базуються на взаємозв'язку між цивільним судочинством та конституційним провадженням. Спробуємо це довести.

Розкриємо ці взаємозв'язки з позиції системного підходу, розглядаючи цивільне судочинство та конституційне провадження як відкриті системи. У найзагальнішому визначенні система є впорядкованою сукупністю елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, для якої характерні відносна самостійність і органічна єдність, внутрішня цілісність і автономність функціонування¹⁰³.

Наприклад, С. А. Курочкін, розглядаючи цивільний процес як систему, з урахуванням напрацювань у цивілістичній зарубіжній доктрині обґрунтовує, що цивільний процес є видом людської діяльності, а будь-яка людська діяльність за своїм характером системна і алгоритмічна. Правове регулювання, реалізація права, цивільне судочинство – це все види людської діяльності. Дослідник визначає, що системність є властивістю будь-якої державно-владної діяльності, унаслідок чого будь-яку систему принципово важливо розглядати не як реальну річ, а як абстракцію чи відображення певних властивостей (якостей) об'єкта. У цьому сенсі система цивільного процесу, за С. А. Курочкіним, – це теоретичне відображення властивостей відповідної соціальності дійсності, її опис¹⁰⁴. Вважаємо вельми слушними його настанови з приводу відокремлення системи цивільного процесу (судочинства) від середовища, яке

¹⁰³ Афанасьев В. Г. Системность и общество. М.: Политиздат, 1980. С. 25; Карташов В. Н. Система систем. Очерки общей теории и методологии. М.: Прогресс-академия, 1985. 325 с.

¹⁰⁴ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 80–82.

відбувається внаслідок визнання особливого характеру дій, здійснюваних судом та особами, які беруть участь у процесі, правового регулювання таких дій, встановлення особливого режиму їх здійснення, нормативного закріплення для них особливої процесуальної форми¹⁰⁵.

Юрисдикційний процес є відкритою системою, якій притаманна невід'ємна властивість комунікативності – здатність взаємодіяти в зовнішньому середовищі з іншими системами та елементами систем (закриті системи такої властивості не мають). Тож, юрисдикційний процес як відкрита система завжди пов'язаний із людським фактором, адже людина є активним учасником різноплощинних явищ усередині юрисдикційного процесу, серед них і правосуддя, незалежно від виконуваних нею функцій.

Також юрисдикційний процес взаємодіє з іншими настільки ж складними соціальними системами: Верховною Радою України, Президентом України, Омбудсманом, Кабінетом Міністрів України, учасниками провадження, громадськістю та ін. (конституційний процес); прокуратурою, адвокатурою, нотаріатом, особами, які беруть участь у справі, сторонами, громадськістю та ін. (цивільний процес), а також різними соціально-економічними процесами (наприклад інфляція, рецесія, міграція, безробіття, криза освіти тощо).

У цьому полягає взаємозв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством: обидва юрисдикційні процеси мають властивість взаємодіяти із зовнішнім середовищем (навоколишнім середовищем, об'єктивною дійсністю життя) й різноманітними юридичними та неюридичними явищами (мораллю, економічними, демографічними, політичними викликами, суспільними та іншими процесами, які загалом можна охопити поняттям «соціальне управління») - що, своєю чергою, безумовно впливає на правове регулювання¹⁰⁶. Такий зв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством безпосередньо не регламентований правом, однак перебуває під його впливом (правова політика й правова

¹⁰⁵ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 82.

¹⁰⁶ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе . Науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 56.

культура), утворюючи комплексний предмет дослідження судового права та економіки, соціології та інших неюридичних наук.

Отже, цивільне судочинство та конституційне провадження є відкритими системами. Однак цивільне, господарське, адміністративне та кримінальне як єдине процесуальне право з урахуванням спільних засад їх побудування пов'язані очевидним горизонтальним взаємозв'язком як однопорядкові процеси/судочинства, що є самостійними елементами системи здійснення правосуддя.

Натомість конституційне провадження є особливою юрисдикцією, яка перебуває, так би мовити, «понад» усіма наведеними процесами, має унікальну специфічну процедуру проведення, методологію інтелектуально-вольової діяльності нормативно-доктринального спрямування та пов'язана з іншими судочинствами вертикальними зв'язками. У загальному розумінні конституційне провадження «випадає» з переліку всіх процесів за такого підходу до розуміння доктрини судового права.

Усі галузі матеріального права, серед них цивільне, адміністративне, господарське та кримінальне право й відповідні їм галузі процесуального права, перебувають під впливом діяльності КСУ та її результатів на підставі статей 55, 151-1, 151-2, й особливо статей 147 і 150 Конституції України, за якими КСУ надано повноваження щодо конституційного контролю в усіх сферах нормативного правового регулювання з можливістю дискваліфікації цим судом відповідних правових норм. Конституційне провадження, точніше його результати – рішення КСУ, ухвалені у справах про відповідність законів та інших правових актів Конституції України (за різними підставами звернення), взаємодіють практично з усіма галузями українського права, корегуючи норми останніх залежно від того, наскільки ті суперечать Основному Закону України. Таким чином, ця «вертикальна», матеріально-правова передумова визначена ієрархічними (субординаційними) зв'язками між Конституцією та галузевим законодавством¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Соколов Т. В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 ; 12.00.09. Новосибирск, 2014. С. 114.

У цьому вбачаємо наявність **нормативно-корегувального взаємозв'язку**, що полягає в корегуванні джерел процесуального права (юридична форма втілення норм цивільного процесуального права – цивільне процесуальне законодавство) у процесі конституційного провадження під час перевірки джерел цивільного процесуального права у порядку конституційного судочинства.

Такий зв'язок втілюється в життя за допомогою методу «безпосереднього конституційного нормозакріплення» науки конституційного права, коли КСУ безпосередньо у своїх рішеннях роз'яснює зміст конституційних норм і, за необхідності, методу позитивного зобов'язання, якщо КСУ закріплює порядок застосування положень цивільно-процесуального законодавства у спосіб, відповідний до Конституції України (ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Також зауважимо, що внаслідок останнього реформування актів процесуального законодавства, побудованого на спільних засадах, не виключено, що в разі визнання неконституційною певної норми ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) КСУ у своєму рішенні може висловити окреме застереження щодо подальшої долі аналогічних норм у КАС України (у редакції від 03.10.2017) та ГПК України (у редакції від 03.10.2017), якщо юридично значущі обставини справи таке допускають за допомогою методу дозволу, заборони чи регламентування структури правовідношення.

У цьому вбачаємо перспективу розвитку доктрини судового права щодо закріплення єдиних підходів у цивілістичному процесі, а також в окремих випадках кримінального процесуального процесу, якщо, наприклад, ітиметься про єдність інституційних підходів оскарження судових рішень.

До явищ, з якими взаємодіє юрисдикційний процес, можна віднести норми права інших галузей як матеріальних, так і процесуальних, як регулятивних (визначальних), так і охоронних правовідносин, а також правовідносини, акти реалізації права, акти тлумачення права та інші правові явища.

У межах цього підрозділу акцентуємо, що взаємозв'язок і взаємодія юрисдикційних процесів між собою, їх процесуальні зв'язки істотним чином різняться від взаємозв'язку процесуального права з матеріальним правом.

Перш за все, юрисдикційні процеси (судочинства) особливим чином взаємодіють із міжнародним та конституційним правом, яке за своєю природою є нормативним утворенням матеріально-правового характеру в силу засадничого характеру останніх¹⁰⁸.

Так, конституційними нормами передбачено не лише існування Конституційного Суду України, Верховного Суду та загальних засад судоустрою, а й закріплення конституційних засад організації судової влади, серед них конституційних гарантій суддів (ст. ст. 125, 126, 130, 130-1, 131, 126) та конституційних засад здійснення правосуддя (ст. ст. 124, 127, 128, 129, 129-1), гарантування апеляційного перегляду справи та касаційного оскарження у визначених законом випадках (п.8 ч. 2. ст. 129), а також права громадян у здійсненні правосуддя (ч.1 ст. 127).

Вагомим конституційним внеском у розвиток судової системи є окремі норми Конституції України, що містяться в інших розділах, зокрема Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», як-от: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, право на звернення до міжнародних судових інстанцій (ст. 55); право на правову допомогу та вибір захисника (ст. 59); презумпція невинуватості (ст. 62); право не свідчити проти себе та близьких (ст. 63) тощо¹⁰⁹.

Судовий захист постає універсальною гарантією всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Відносно найбільш важливих прав це обумовлено окремо: наприклад, щодо права на повагу гідності особи (ст. 28); гарантування права на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); гарантування права недоторканності приватного життя (заборони втручання в особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією (ч. 1 ст. 32); гарантування права вільно володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами

¹⁰⁸ Соколов Т. В. Форми взаємозв'язи конституційного и уголовного судопроизводства в контексте доктрини судебного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 ; 12.00.09. Новосибирск, 2014. С. 104–105.

¹⁰⁹ Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. С. 148.

своїї інтелектуальної, творчої діяльності та свобода такої творчості (ст. 41); гарантування права на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ч. 1-3 ст. ст. 42, 54); гарантування захисту прав споживачів (ч. 4 ст. 42); гарантування права на працю та відпочинок (ст.ст. 43, 45); гарантування соціальних прав (ст. ст. 44, 46); гарантування права на житло (ст. 47); права на охорону здоров'я (ст. 49) тощо.

Отже, конституційне право здійснює визначальний вплив на конституційне провадження, оскільки саме на засадах конституційних норм Конституційний Суд України вирішує конкретні конституційні справи щодо захисту прав і свобод

Взаємозв'язок юрисдикційних процесів (конституційного провадження та цивільного судочинства) з іншими галузями матеріального права відбувається у двох напрямках, що є досить закономірним.

Ілюструючи взаємозв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством, зауважимо, що матеріальне право визначає ситуації, коли судовий захист цивільного права є можливим чи неможливим (наприклад, в алеаторних, чи натуральних зобов'язаннях, з'ясування дійсного характеру спірних відносин і, як наслідок, визначення юрисдикції), а також регламентує порядок захисту та поновлення прав, свобод і законних інтересів учасників конкретного спірного матеріального правовідношення, що є предметом судового розгляду.

У межах другого напрямку впливу матеріальне право «шліфує» певну «спільну процесуальну форму» вирішення судами спору на кшталт того, як токарь виточує деталь із конкретної заготовки. Таку «заготовку» доктрина судового права напрацьовує як комплекс атрибутів механізму реалізації судової влади, визначаючи можливі належні допустимі морфологічні межі змін, зумовлених матеріальним правом¹¹⁰.

Однак у побудові процесуальної форми конкретного виду судочинства процесуальна наука не є вільною, адже певні питання конструкції процесу без урахування специфіки матеріального права вирішити неможливо. До розряду таких

¹¹⁰ Соколов Т. В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 ; 12.00.09. Новосибирск, 2014. С. 108.

перетинів матеріального права з процесом справедливо відносять:

- критерії розмежування юрисдикції у видах судочинства, а також правила визначення підвідомчості та підсудності справ між судами;

- баланс диспозитивних та імперативних засад у формуванні методу цивільного судочинства¹¹¹;

- відсутність сутнісного змістовного наповнення принципу змагальності в конституційному провадженні;

- окремі питання правосуб'єктності учасників юрисдикційного процесу (наприклад, належні позивач і відповідач, заявник, допустимість правонаступництва; особа, яка звертається з конституційною скаргою як належний носій конституційного права, належний суб'єкт права на конституційне подання);

- низка питань доказового права, у їх числі обставини матеріально-правового характеру, віднесені до предмета доказування, питання належності та допустимості окремих засобів доказування;

- значення судового рішення як юридичного факту для відповідної галузі матеріального права¹¹².

Максимально яскраво такий зв'язок простежується у виявленні меж матеріального і процесуального, їх взаємодії у сфері правової процедури, що видається окремим предметом подальшого дослідження.

Сучасні суспільні відносини, регламентовані матеріальним правом, ускладнюються за своїми структурними, суб'єктним і функціональними характеристиками, що варто пояснювати посиленою конвергенцією приватного і публічного права, а також імплементацією значної кількості міжнародно-правових норм у національну правову систему. Це, своєю чергою, породжує в судовій практиці ситуацію неможливості захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів особи лише в одному виді

¹¹¹ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 17.

¹¹² Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе: монография. Тверь: Кондратьев А. Н., 2013. 319 с.; Грось Л. А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право: научно-практические проблемы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; 12.00.04. М., 1999. 63 с.

судочинства, через що такій особі з метою свого захисту слід вдаватися до декількох видів судочинства. Наведені ситуації саме і утворюють явище, котре ми розуміємо як взаємозв'язок видів судочинства¹¹³.

Специфіка взаємозв'язку конституційного провадження та цивільного судочинства зумовлена, з одного боку, призначенням конституційного судочинства, що полягає в захисті конституційних прав і свобод від нормативних порушень; а з іншого, – предметною сферою взаємозв'язку, якою є цивільний процес. Отже, всі форми взаємозв'язку конституційного й цивільного судочинства так чи інакше пов'язані з перевіркою конституційності цивільно-правових та цивільно-процесуальних норм¹¹⁴.

Досліджуючи характеристику взаємозв'язку цивільного судочинства та конституційного провадження, необхідно виділити його ознаки.

По-перше, зв'язок видів судочинства є обопільним (взаємним), тобто передбачає вплив юрисдикційного одного процесу на інший та навпаки. З цього приводу О. М. Тупицький (*у період існування повноваження КСУ офіційно тлумачити закони – І. Б.*) справедливо зауважував, що «через поважне ставлення до юрисдикції Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів України та їхніх колегіальних органів (пленумів), а також задля підтримання стабільності правового регулювання суспільних відносин КСУ в кожній справі про офіційне тлумачення правової норми з'ясовує, чи здійснювали названі органи системи загального правосуддя інтерпретацію такої норми з метою подолання колізії її судового застосування. Наприклад, відмовляючи у відкритті конституційного провадження за конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення положення п.1 ч.1 ст. 355 ЦПК України, КСУ зазначив про існування постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і

¹¹³ Соколов Т. В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 ; 12.00.09. Новосибирск, 2014. С. 110.

¹¹⁴ Соколов Т. В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02; 12.00.09. Новосибирск, 2014. С. 121.

кримінальних справ із практичними рекомендаціями щодо застосування цієї норми кодексу, а також вказав, що автор звернення не навів судових рішень на підтвердження її неоднозначного застосування після прийняття цієї постанови та не обґрунтував необхідності в офіційному тлумаченні (абзац четвертий пункту 2 мотивувальної частини Ухвали КСУ від 17 червня 2013 року № 18-у/2013)»¹¹⁵.

«Однак у разі, – продовжує суддя КСУ О. М. Тупицький, – коли Конституції України відповідає інше тлумачення, і в актах органів судів загальної юрисдикції містяться явні помилки, що впливають із принципово неправильного уявлення про значення та обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав юридичної особи, КСУ надає перевагу суб'єктивному праву, яке опинилося під загрозою порушення, та реалізовує свою компетенцію, встановлену Основним Законом України та Законом України «Про Конституційний Суд України», задля утвердження й забезпечення цих прав і свобод, визначаючи шляхом офіційного тлумачення конституційний режим застосування відповідної правової норми. Наприклад, постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» від 24 жовтня 2008 року № 12 (п. 4) було фактично роз'яснено, що положеннями ст. 293 ЦПК України встановлено виключний перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Проте, здійснюючи офіційне тлумачення положення цієї статті кодексу у взаємозв'язку зі ст. 129 Основного Закону України, КСУ дійшов протилежного висновку, вказавши, що наведений у ст. 293 ЦПК України перелік ухвал суду першої інстанції не є вичерпним (пункт 3.2 мотивувальної частини Рішення КСУ від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010). До речі, інформаційним листом ВССУ від 12 липня 2011 року голів апеляційних судів було повідомлено про необхідність обов'язкового виконання цього рішення КСУ та

¹¹⁵ Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 2–3. С. 199–200.

застосування наданого ним тлумачення при прийнятті до розгляду апеляційних скарг на підставі ст. 293 ЦПК України»¹¹⁶.

Повноваження щодо офіційного тлумачення КСУ нині не здійснює, водночас наділений іншим – розглядати питання відповідності положень законів Конституції України. Під час реалізації цього повноваження КСУ в межах з'ясування відповідності конкретної норми права Основному Закону України встановлює її зміст і, як наслідок, її конституційність чи неконституційність, а також уповноважений встановити у своєму рішенні конституційність способу застосування такої норми.

Але саме остаточне судове рішення, ухвалене в порядку цивільного судочинства судом як державним органом, уповноваженим здійснювати правозастосування, слугує своєрідним «лакмусовим папірцем» коректної дієвості норми права під час її застосування. Поширеність звернень із конституційними скаргами з того самого питання є зовнішнім чинником певної дефектності норм, застосованих судом під час вирішення справ цивільної юрисдикції, та свідчить про вплив цивільного судочинства на конституційне провадження.

Таким чином, у разі одночасного впливу одного процесу на інший взаємозв'язок наявний. У протилежному випадку – коли відбувається вплив лише одного процесу на інший та відсутній зворотній вплив – взаємозв'язок відсутній.

По-друге, зв'язки між видами юрисдикційних процесів можуть бути статичними або динамічними. Визначення статичних і динамічних зв'язків між елементами системи визнане наукою системного аналізу. У сфері процесуального права цивільні зв'язки виявляються таким чином: статичні зв'язки припускають вплив завершеного провадження на завершене судочинство, а отже перебувають у стані статички, а динамічні зв'язки виникають між незавершеними судочинством. Прикладом перших зв'язків є поновлення цивільного судочинства, зважаючи на таку виключну обставину, як визнання застосовної в цій справі норми права КСУ неконституційною чи конституційною. Прикладами зв'язку другого типу є відкриття конституційного провадження за зверненнями суду або учасників цивільного

¹¹⁶ Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 2–3. С. 200.

процесу й зупинення розгляду цивільної справи на період розгляду звернень КСУ.

Наведені ознаки взаємозв'язку свідчать, на наше переконання, про взаємозв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством з позиції розуміння доктрини судового права як інтегральної системи декількох галузей права.

По-третє, вплив одного процесу на інший має бути безпосереднім, тобто його має зазнати конкретна процесуальна діяльність (наприклад, судове провадження у цивільній справі зупиняється у зв'язку зі зверненням його учасників до КСУ) або судові рішення, що набули законної сили, підлягають скасуванню чи зміненню в разі відновлення цивільного судочинства, з огляду на таку виключну обставину, як визнання застосованої в цій справі норми права КСУ неконституційною/конституційною.

У цьому полягає взаємозв'язок конституційного провадження і цивільного судочинства в контексті розуміння доктрини судового права як результатів судової правотворчості між різними процесуальними інститутами наведених процесуальних галузей права, зокрема:

– в інституті зупинення провадження у справі через необхідність очікування завершення провадження у справі й вирішення по суті іншої судової справи в іншому вигляді судочинства (п.6 ч.1 ст. 251 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017));

– в інституті відновлення судочинства у зв'язку з виключними обставинами (п.1 ч.3 ст.423 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017)) та інших інститутах процесуального права, які є формами взаємозв'язку й підлягатимуть детальному аналізу в наступному підрозділі цієї роботи.

Таким чином, практично всі форми взаємозв'язку конституційного й цивільного судочинства так чи інакше пов'язані з перевіркою конституційності цивільного і цивільно-процесуальних норм права.

1.3. Форми взаємозв'язку конституційного провадження і цивільного судочинства

Зазначивши наявність взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством у контексті доктрини судового права, у межах цього підрозділу розкриємо конкретні форми такого взаємозв'язку, що, передусім, виявляються у процесі захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві.

Отже, метою цього підрозділу є розгляд форм і видів взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством.

Передусім, згадаємо декілька конституційних новел, які мають засадниче значення для нашого дослідження, зокрема в плані динаміки захисту публічних інтересів судами цивільної та конституційної юрисдикції. Тезово констатуємо окремі зміни й наведемо аргументи на користь взаємозв'язку між досліджуваними галузями, а в перебігу подальшого дослідження розкриємо ці новели більш детально в контексті з'ясування ролі й функцій під час захисту прав та законних інтересів учасників суспільних відносин, передусім публічних інтересів учасників цивільних відносин.

По-перше, у межах розділу VIII Основного Закону України відбулося відокремлення Конституційного Суду України від судів системи судоустрою (судів загальної юрисдикції в редакції Конституції України 1996 р.).

По-друге, із положень Основного Закону України виключено повноваження Конституційного Суду України здійснювати офіційне тлумачення законів України. При цьому ні процесуальні кодекси в новій редакції, ні приписи Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VII прямо не закріплюють такого повноваження за ВС, однак за логікою застосовування норм права і повноваження забезпечувати єдність судової практики, таким судом є ВС.

По-третє, новелою судово-конституційної реформи стало закріплення в Основному Законі України положення про поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення, на відміну від попередніх положень ч. 2 ст. 124 Основного Закону України (у редакції 1996

року), згідно з якою юрисдикція судів поширювалася на всі правовідносини, що виникають у державі.

По-четверте, ключовою новелою зазначеної реформи, що впливатиме саме на права і свободи громадянина, є змінення підходів до порядку перегляду судових рішень заінтересованими особами, а саме: закріплення нової засади судочинства – *«забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення»* (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України).

По-п'яте, на конституційному рівні відбулася трансформація концептуальних підходів до участі людини в конституційному провадженні – ідеться про запровадження давно затребуваного інституту конституційної скарги як активного інструменту відновлення порушених конституційних прав (законодавчо закріплених конституційних цінностей).

Однією з новел останньої реформи в системі судоустрою є довгоочікуване закріплення принципу верховенства права як базового конституційного принципу, яким має керуватися кожний суддя у здійсненні судочинства.

До того ж, нині Україна переживає надзвичайно складний політико-правовий і соціально-економічний період, пов'язаний з анексією частини території, порушенням територіальної цілісності держави, «гібридною війною» та загальним зубожінням населення. Природно, що це сформувало і дедалі посилює напруженість ситуації для населення в усіх сферах соціального життя, що логічно вимагало певної реакції з боку законодавця, якій, на жаль, притаманна істотна безсистемність.

Підтвердженням того є численні припущення щодо неконституційності низки законодавчих змін соціального, економічного та інших напрямів з боку суб'єктів права на конституційне подання, та з вересня 2016 року – громадян України шляхом звернень із конституційними скаргами. Різноманітність і частота звернень активних суб'єктів до Конституційного Суду України свідчить про те, що загалом оскарженню підлягають положення тих законодавчих актів, у яких законодавчі зміни стосувалися соціальних прав громадян та відбулося (і триває донині) регулярне втручання законодавця в мирне володіння майном громадян України (права власності, запровадження деяких обов'язкових платежів без наведення

належних і достатніх аргументів, за практикою Європейського Суду з прав людини).

На підставі викладених новел зауважимо, що наприкінці 2017 - початку 2018 рр. започаткований сучасний формат судового правозастосування судами системи судоустрою, заснований на верховенстві права як базовій засаді здійснення судочинства та офіційному тлумаченні норм матеріального і процесуального права, з огляду на що нового значення набуває роль судової практики в сучасних чутливо-кризових умовах суспільного життя.

У аспекті цивільного судочинства цей етап пов'язаний із переосмисленням новел у частині ініціативи осіб самотійно чи за допомогою професійного представника (адвоката) звертатися про захист свого порушеного права (законного інтересу) до суду; з'ясування порядку та юрисдикційних нюансів такого звернення з урахуванням змінення устрою мережі місцевих і апеляційних судів у судовій системі (тобто, до якого саме суду і в якому порядку).

Тож, остання судова реформа привнесла істотні новели стосовно законодавчого цивільно-процесуального порядку захисту прав осіб у цивільних спорах.

По-перше, йдеться про цивільні справи, які становлять «суспільний інтерес/значний суспільний інтерес», а також необхідність дотримання балансу публічних і приватних інтересів під час розгляду цивільних справ. У кожній справі, якщо того вимагають фактичні обставини, суд має дотримуватися балансу публічних і приватних інтересів, мета яких зазвичай є полярною.

По-друге, йдеться про законодавчу можливість дискреції суду першої інстанції для визначення **порядку** розгляду справи у спрощеному чи загальному порядку (ст. 274 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), а судді касаційної інстанції – допустити чи не допустити справу до касаційного розгляду взагалі (ст. 389 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), з урахуванням критерію «значущості суспільного інтересу» розгляду справи в обох випадках.

По-третє, співвіднесеність окремого положення закону, застосованого в конкретній справі, конституційність якого оскаржує носій права, із висновком суду про неконституційність закону під час розгляду справи дає підстави для припущення про

наявність суспільного (публічного) інтересу і в цьому випадку, адже неконституційний закон як такий підриває стабільність правопорядку і призводить до свавілля в регулюванні суспільних відносин.

З позиції права на оскарження судового рішення зазначена новела є законодавчим закріпленням згаданих конституційних змін стосовно конституційної гарантії особі щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. На нашу думку, конституційне та законодавче закріплення цієї новели зумовлене певними чинниками. Насамперед, касаційне оскарження справи в системі способів реалізації права на судовий захист зазвичай пов'язане з хибним застосуванням норм матеріального права та порушенням норм процесуального права. Також варто пам'ятати, що касаційний суд розглядає справи з питань права, а не фактів, які мають встановлювати суди першої та апеляційної інстанцій.

Щоб дійсно бути визнаною, судова влада має захищати права і свободи учасників суспільних відносин, одночасно дбаючи про єдність правозастосування, що є початком її стабільності, розвитку та своєчасної реакції на зовнішні виклики. Закріплення обов'язкового права на апеляційний перегляд відповідає практиці ЄСПЛ. Так, у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» ЄСПЛ зазначив, що «стаття 6 Конвенції не зобов'язує держав – учасників Конвенції створювати апеляційні чи касаційні суди. Однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватись гарантій, визначених у статті 6» (п. 22 мотивувальної частини Рішення від 20 липня 2006 року)¹¹⁷.

Нині в порядку касаційного оскарження відбувається розгляд тих касаційних скарг, що стосуються питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики, або коли особа, подаючи касаційну скаргу, в її змісті належним чином обґрунтує, що справа становить значний суспільний інтерес чи має виняткове значення для неї (пп. а і в п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Безперечно, інші підстави, про які йдеться в згаданій

¹¹⁷ Справа «Сокурєнко і Стригун проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 20 лип. 2006 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115.

частині, також є широко застосовуваними для відкриття касаційного провадження.

Аналізуючи норми ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), слід зазначити про змінення підходів у діях судді в разі виникнення в нього сумнівів стосовно конституційності закону, положення якого він застосовує у вирішенні цивільної справи.

Слід зупинитися на певному застереженні законодавця з питань верховенства права і законодавства, за яким суд вирішуватиме спори. Ідеться про ч. 6 ст. 10 ЦПК України:

*«6. Якщо суд **доходить висновку**, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд **після** ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України».*

Одразу маємо наголосити, що аналогічних змін зазнали й інші процесуальні кодекси, за винятком КПК України.

Наведені положення прийнято навзамін положень ч. 3 ст. 8 попередньої редакції ЦПК України (у редакції від 03.10.2017):

«3. У разі виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта».

З'ясовуючи граматичний зміст цієї норми суто текстуальним методом, можна не помітити **надважливого** акценту, зміненого останньою редакцією ЦПК України, що позначиться на стабільності системи судоустрою під час розгляду справ судами, на дієвості дотримання принципу верховенства права в процесі здійснення судочинства тощо.

Аналіз змісту зазначеної норми ЦПК України в редакції від 03.10.2017 р. свідчить, що суд системи судоустрою не має

сумнівів, а переконаний у своїх ствердженнях, що призводить до висновку судді про суперечність згаданого положення закону Конституції України. Водночас на надання такого висновку уповноважений виключно орган конституції юрисдикції – Конституційний Суд України.

Якщо суд є незалежним і керується принципом верховенства права, а норми Конституції є нормами прямої дії за ст. 8 Основного Закону України, то подальші процесуальні дії суду зі звернення до ВС для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, за своїм змістом є неприйнятними й такими, що призведуть до переоцінки прийнятого судом рішення по суті в позапроцесуальний (квазіпроцесуальний) спосіб, адже Пленум ВС не є судовим органом, що може розглядати справу по суті чи переглядати її в процесуальному порядку.

За попередньої редакції ЦПК суд, якщо мав сумніви в конституційності окремого положення, норми або Закону загалом, зазвичай зупиняв провадження та за вмотивованою ухвалою звертався до Верховного Суду України для винесення вказаного питання на Пленум і визначення наявності чи відсутності обґрунтованих підстав для звернення до КСУ.

Така ситуація спостерігалася практично з 2014 року і до створення нового ВС - тоді набули популярності звернення судів нижчого рівня із зазначеним питанням до Верховного Суду України. Така ситуація найчастіше була наслідком істотних, абсолютно безсистемних змін до актів законодавства, адже формально будь-який подальший закон скасовував, звужував чи обмежував права і свободи громадян, декларованих, гарантованих та закріплених попереднім законом/ редакцією Закону. Безумовно, що питома вага таких змін стосувалася трансформацій суспільних відносин у пенсійному законодавстві та інших соціальних сферах, а тому й відповідні «звуження» та сумніви суду з цього приводу стосувалися судів адміністративної юрисдикції.

Водночас у перебігу розгляду судами цивільних справ виникали питання відносно незаконного позбавлення вкладників права власності, покладання на них відповідальності з

відшкодування моральної шкоди замість Фонду соціального страхування тощо. Усі ці проблемні питання виникали через неякісну підготовку змін до законів, що в процесі їх практичної реалізації позначалося на реалізації прав і свобод людини.

Зауважимо, що 60% усіх звернень судів загальної юрисдикції все ж містили належні мотиви й аргументи щодо сумнівів суду в конституційності того чи іншого положення закону чи його змісту загалом, і Пленум Верховного Суду України вчасно звертався із відповідними поданнями. Унаслідок того судді судів загальної юрисдикції, розглядаючи справу, фактичні обставини якої свідчили про однаковість обставин зі справою, за якою Верховним Судом України **вже було подано** конституційне подання, відкрито конституційне провадження і відбувався розгляд у Конституційному Суді України, могли зупинити провадження.

Багато питань, щодо яких зверталися суди, перебували в політико-правовій площині, й зовні виглядало так, що чимало суддів почало зловживати зупиненням провадження у справі та зверненням до Верховного Суду України. Під час розгляду справи суддя наводив мотиви власного сумніву й постановляв ухвалу про зупинення провадження у справі.

При цьому ЦПК України (у попередній редакції) прямо це не зазначав, оскільки обов'язковою підставою для зупинення провадження у справі за п. 4 ч. 1 ст. 208 ЦПК України (у попередній редакції) було: «...неможливість розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що *розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства*». А наявний сумнів судді ще не свідчить про відкрито конституційне провадження з цього приводу.

За принципом же правової визначеності суддя, маючи сумнів щодо конституційності Закону, звертається до Верховного Суду України з належно вмотивованою ухвалою (за попередньою редакцією ЦПК України) стосовно внесення відповідного подання, тому що не має логічних підстав щодо продовження розгляду справи у звичайному режимі, оскільки в цьому разі змушений формувати мотивувальну частину рішення (а за нею і резолютивну) згідно з приписами Закону, який, на його думку, не є конституційним. У цьому простежується дисонанс

внутрішнього переконання судді під час вирішення цивільної справи, оскільки таким чином він може здійснити певні процесуальні дії, які надалі можуть послугувати підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Природно й логічно, що багато суддів, усвідомлюючи це, зупиняли провадження у цивільній справі й очікували на рішення Пленуму Верховного Суду України, а в разі внесення подання – на рішення КСУ. Маємо відмітити й надзвичайну пасивність єдиного органу конституційної юрисдикції в частині оперативності розгляду конституційних проваджень за внесеними Верховним Судом України поданнями та іншими суб'єктами права наконституційне подання. Можна припустити, що така фактична ситуація, серед іншого, посприяла появі нової норми – частини шостої ЦПК України (у редакції від 03.10.2017).

Водночас прийняті законодавчі новели призведуть до діаметрально протилежного результату, ніж очікуваний позитивний, про що, зокрема, зауважують і судді новоутвореного ВС¹¹⁸.

Конституційний постулат, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України) ризикує бути знівельованим прийняттям означеної процесуальної новели, зважаючи на таке.

Суддя, звертаючись до буквального тексту ч. 6 ст. 10 ЦК України (у редакції від 03.10.2017 року), *«доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії»*.

Аналіз змісту цієї норми ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) свідчить, що в такому разі суд системи судоустрою позбавлений сумніву, а має переконання і твердження, що має наслідком висновок судді про суперечність згаданого положення закону Конституції України.

Конструкція означеної норми побудована таким чином, що закріплює прямі дії судді (не його повноваження чи обов'язок, а саме прямі дії як наслідок його власного висновку стосовно

¹¹⁸ Дмитрій Луспенік поділился ожиданиями от результатов рассмотрения конституционных жалоб. *Судебно-юридическая газета*: [сайт]. <https://sud.ua/ru/news/publication/117430-dmitriy-luspenik-podelilsya-ozhidaniyami-ot-rezultatov-rassmotreniya-konstitutsionnykh-zhalob>.

оцінки положень конкретного Закону) – застосувати положення Конституції України, а не Закону як неконституційного, за переконанням судді.

Але ж такий висновок уповноважений формувати єдиний орган конституції юрисдикції – КСУ. Отже, без відкритого конституційного провадження суд системи судоустрою визнає закон неконституційним.

Фактично такими законодавчими новелами запроваджено презумпцію неправового закону. З цього приводу вдалим вважаємо висновок А. Я. Берченка, який зазначив, що презумпція існування неправових законів послаблює регулятивну роль самого закону і тим самим перешкоджає державі та її інститутам у виконанні правоохоронної функції¹¹⁹.

Також, якщо суд є незалежним і керується принципом верховенства права (ст. 129), а норми Конституції - нормами прямої дії, згідно зі ст. 8 Основного Закону України, то нормативне закріплення **подальших прямих процесуальних дій суду** зі звернення до ВС для вирішення питання стосовно внесення до КСУ подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта (абз. 2 ч. 6 ст. 10 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), розгляд питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ, за своїм змістом є неприйнятним і таким, що підриває незалежність прийнятого рішення суду й здатне призвести до **переоцінки прийнятого судом рішення по суті в позапроцесуальний (квазіпроцесуальний) спосіб**, оскільки Пленум ВС не є судовим органом, який переглядає справу по суті чи переглядає її в процесуальному порядку.

Також прогнозованим у недалекому майбутньому (в ситуації практичної популярності вказаного позапроцесуального інструменту щодо підтвердження наявності/ відсутності неконституційності положень закону) видається ризик ослаблення дії норм Конституції України, порушення балансу поділу влад та нівелювання обов'язковості ухваленого судового рішення до виконання (ст. 6, 8, ч. 1 ст. 129-1 Конституції України).

На нашу думку, суд нижчого рівня системи судоустрою постає неналежним суб'єктом для формування висновку про

¹¹⁹ Берченко А. Я. Еще раз о проблеме права и закона. *Журнал российского права*. 1999. № 3–4. С. 80.

неконституційність, адже за наведеною редакцією норми, саме цей суд доходить висновку (не сумніву!) про неконституційність закону, про що зазначає в конкретному рішенні суду по суті цивільного спору до наявності відкритого конституційного провадження з цього приводу.

Наступною проблемою є прийняття постанови Пленуму ВС про відмову у внесенні відповідного конституційного подання, якщо Пленум ВС не поділяє позицію суду, що звернувся.

На наше переконання, за таких обставин уже недоречно вести мову про наявність чи відсутність обґрунтованих підстав для звернення до КСУ через сумніви суду, адже, власне, йдеться про переконання і висновок судді, на підставі якого він ухвалює рішення по суті цивільного спору. У цьому разі йдеться про рішення Пленуму: вважає він наявними чи відсутніми обґрунтовані підстави для звернення. Тобто, зрештою, весь склад ВС бере участь у позапроцесуальному **аналізі питання права** в ухваленому по суті рішенні (а не в постановленій судом ухвалі про зупинення провадження) у цивільній справі, яка надалі може надійти на розгляд суддів цього суду у зв'язку з переглядом справи.

Пленум найвищого суду в системі судоустрою в позапроцесуальний спосіб спростовує такий висновок суду, сформований у рішенні по суті спору без наведення аргументів¹²⁰, але на підставі висловлення позиції кожного судді (шляхом таємного голосування без можливості утриматися, оскільки це не

¹²⁰ Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 06 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» положенням частини першої статті 8, частини третьої статті 22, частин першої та другої статті 24, частини першої статті 126, статті 130 Конституції України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_13/; Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) частини другої статті 28 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та частини третьої статті 28 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у редакції Закону України від 03 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» положенням частини першої статті 8, частин першої та третьої статті 46 Конституції України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_14/.

відповідає посаді судді). Обов'язок голосувати стосується всіх суддів ВС, навіть суддів касаційного суду, до якого така справа може надійти в майбутньому. Безумовно, що механічне утримання від голосування шляхом пасивних дій судді може бути відповідною реакцією судді цього суду.

Також прогнозованим видається перегляд цивільної справи у звичайному порядку, передбаченому ЦПК України (в редакції від 03.10.2017), незважаючи на заявлені питання, дати відповідь на які має повноваження КСУ. Оскарження цього рішення по суті спору очікувано відбуватиметься з боку другої сторони цивільної справи (не на користь якої ухвалено рішення), що апелюватиме до попередніх міркувань стосовно необхідності застосування положень саме того Закону, який суду видається неконституційним.

У цьому, вважаємо, полягає взаємозв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством у частині розмежування й дотримання кола повноважень і функцій між юрисдикційними органами. Водночас така ситуація очевидно слугує свідченням перебирання Пленумом ВС на себе повноважень органу конституційної юрисдикції, що свідчить про порушення принципу поділу влад, закріплених ст. 6 Основного Закону України.

Рішення суду першої чи апеляційної інстанції, ухвалене на підставі норм Конституції України як норм прямої дії, може бути скасоване судом касаційної інстанції, оскільки за чинною редакцією ЦПК України Касаційний цивільний суд у складі ВС, об'єднана палата чи Велика палата не мають повноважень зупинити провадження у справі. Єдиний виняток – якщо ВС на засіданні Пленуму вже розглянув таке питання, вирішив звернутися до КСУ й конституційне провадження за цим поданням відкрито (п. 6 ч.1. ст. 251 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Отже, окремою проблемою є подальше оскарження цивільного спору, що, на думку суду нижчого рівня, ґрунтується на нормі, яка суперечить Конституції України, а рішення по суті, яким вирішено спір, переглядає Пленум ВС і одночасно оскаржує інша сторона в касаційному цивільному суді в складі ВС. У цьому, як уже було акцентовано вище, вбачається ризик блокування судового процесу загалом. У межах цього підрозділу

зауважимо про наявність взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством та спрогнозуємо укріплення й сталість цього зв'язку в разі популярності такого позапроцесуального інструменту, як звернення до ВС стосовно неконституційності положень законів. Власне бачення щодо виходу й розв'язання цієї проблеми, зумовленої зазначеною законодавчою новелою, розкриємо в розділі IV цієї наукової праці.

Отже, вбачаємо системний зв'язок між цивільним судочинством та конституційним провадженням як на етапі аналізу судом фактичних обставин цивільної справи та вибору й аналізу юридичних норм (про що було зазначено вище), так і на етапі перегляду судового рішення з огляду на виключні обставини: *«встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане»* (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Закріплення такої підстави для перегляду цивільної справи за виключними обставинами, як-от «конституційність закону, застосованого/ не застосованого судом...», на наш погляд, є слабкою законодавчою конструкцією можливості виходу з блокування розглядуваної процедури взаємодії між судами системи судоустрою щодо вирішення наявності чи відсутності підстав для звернення до апеляційної чи касаційної інстанцій з приводу неконституційності норми та перегляду й оскарження судового рішення.

Висновок Пленуму ВС щодо відсутності обґрунтованих підстав для звернення до КСУ автоматично не визнає оспорюваний Закон конституційним, тобто підстав для оскарження цивільної справи у зв'язку з наявністю виключних обставин не виникає. Проте існування такої постанови може свідчити про порушення норм матеріального права судом нижчого рівня та послугувати підставою для подальшого оскарження цивільної справи. Окрім ВС, суб'єктами права на конституційне подання є: Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної

Республіки Крим (ч. 1 ст. 52 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Зрештою, наявність істотного навантаження на касаційні суди в складі Верховного Суду, що прогнозовано триватиме, принаймні, чотири-п'ять років, свідчить, що наведена законодавча конструкція не сприятиме розблокуванню судового процесу, оскільки визначальною складовою такої підстави для перегляду справи у зв'язку з виключними обставинами є умова, що рішення суду ще не виконано. Істотне навантаження на судову систему та повільність єдиного органу конституційної юрисдикції в розгляді конституційних справ об'єктивно спричинить неможливість реалізації такого способу перегляду цивільної справи, навіть якщо оспорюваний закон визнаний конституційним, але рішення суду вже буде виконано. Логічним наслідком, як на нас, є звернення заінтересованих осіб до ЄСПЛ із заявою про порушення права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції.

Таким чином, у процедурі оскарження цивільних спорів відносини між цивільним судочинством і потенційним відкриттям конституційного провадження не виключають можливості (навіть за наявності постанови ВС про відсутність обґрунтованих підстав для звернення до КСУ) визнати конкретне положення закону як конституційним, так і не конституційним у разі відкриття конституційного провадження за зверненнями інших суб'єктів права на конституційне подання.

Отже, практична реалізація наведених питань потребує негайного і давно затребуваного наукового концептуального комплексного аналізу динаміки захисту цивільного права судами цивільної юрисдикції та органом конституційної юрисдикції як паралельно, так і послідовно в КСУ після вичерпання засобів судового захисту судами, що буде детально розкрито в процесі подальшого дослідження.

Ще одна форма взаємозв'язку набуває втілення через конституційну скаргу і становить цікавий для доктрини конституційного та цивільного процесів взаємозв'язок між способами захисту прав і основних свобод людини на національному рівні, який розкривається через судову правотворчість судів як складову судового права.

Змін зазнала ст. 55 Конституції України, яку було доповнено частиною четвертою такого змісту: *«Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом»*.

Також, відповідно до ст. 151-1 Основного Закону України, *«Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України»*.

Таким чином, інститут конституційної скарги, запроваджений у 2016 році, є важливим нововведенням, покликаним забезпечити належний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні, що на цей час набуває все більшої популярності як інструмент захисту конституційних прав громадян та юридичних осіб. Викладені конституційні норми слугують визначальним базисом подальшого законодавчого врегулювання інституту конституційної скарги.

Так, за щорічною інформаційною доповіддю КСУ, затвердженою постановою КСУ від 29 березня 2018 року № 17-п/2018, з моменту запровадження в Україні інституту конституційної скарги, а саме з 30 вересня 2016 року до 31 грудня 2017 року, до КСУ надійшло 474 конституційні скарги, з них 118 – до набуття чинності Законом від 13 липня 2017 року № 2136-VIII, 356 – після набуття чинності цим Законом, з яких 83 визнано прийнятними, а 273 конституційні скарги повернуто авторам клопотань як такі, що не відповідають вимогам згаданого Закону, з роз'ясненням щодо необхідності усунення недоліків у їх оформленні¹²¹. Станом на 20 липня 2018 року до КСУ надійшло і зареєстровано вже 334 конституційні скарги¹²².

Законом України «Про Конституційний Суд України» деталізовано вимоги до конституційної скарги та особливостей її

¹²¹ Про затвердження щорічної інформаційної доповіді Конституційного Суду України за 2017 рік: постанова Конституційного Суду України від 29 берез. 2018 р. № 17-п/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2064>.

¹²² Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України за станом на 20 липня 2018 року: URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy-shcho-nadiyshly-do-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny-za-stanom-na-20-lypnya>.

внесення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 77 цього Закону, конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченим ст. 55, 56 цього Закону, та якщо: 1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду); 2) з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців.

Для нашого дослідження важливим є законодавче застереження, закріплене в ч. 2 ст. 77 згаданого Закону: «2. Як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами вимог, установлених пунктом 2 частини першої цієї статті, *якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу*».

Інакше кажучи, законодавець передбачив умови, жорстка та комплексна сукупність яких становить поняття «прийнятність конституційної скарги». В аспекті взаємозв'язку між конституційною юрисдикцією та цивільним судочинством важливим є дотримання суб'єктом конституційної скарги, крім правового обґрунтування порушення конституційного права особи приписами конкретного закону, також процедурних умов. Ідеться про: 1) вичерпаність усіх національних засобів юридичного захисту; 2) темпоральну складову – дотримання присічного строку звернення із конституційною скаргою – не більше трьох місяців з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням (з можливістю заявити клопотання на підставі ч. 3 ст. 77 цього Закону).

Аналогічні умови стосовно вичерпності національних способів захисту містяться в законодавстві інших країн. Так, Конституцією Республіки Албанія закріплено можливість вирішення Конституційним Судом питання кінцевого рішення в скаргах приватних осіб про порушення їх конституційних прав на ведення належного за законом судового процесу, але після того, як будуть вичерпані всі юридичні засоби захисту цих прав (п. (j) ст. 131). У Вірменії, згідно з п. 6 ст. 101 Конституції (після конституційної реформи 2005 року), кожна особа може

звернутися до Конституційного Суду в конкретній справі, коли наявний остаточний акт суду, вичерпано всі засоби захисту й оспорюванню підлягає конституційність положення, застосованого до неї цим актом¹²³.

З цього приводу видається слушною позиція судді Федерального Конституційного Суду Німеччини у відставці Д. Хьоміга на міжнародній конференції: «Якщо скаржник вважає застосовану до нього норму неконституційною, він спочатку повинен звернутися зі своєю скаргою до відповідного суду і таким чином вичерпати всі засоби захисту. Тільки після того, як він не досяг там бажаного результату, йому в межах спрямованої проти судових рішень конституційної скарги відкривається шлях до перевірки відповідної норми у Федеральному Конституційному Суді. У такий спосіб відбувається, так би мовити, розвантаження Федерального Конституційного Суду і гарантується, що спірне питання, щодо якого він має прийняти остаточне конституційно-правове рішення, вже опрацьоване компетентними органами фахового судочинства¹²⁴.

Поняття «вичерпність усіх національних засобів юридичного захисту» можна віднайти в практиці ЄСПЛ, адже, відповідно до ст. 35 Конвенції, Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загально визнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні¹²⁵.

Суд зазначає, що за п. 1 ст. 35 Конвенції він може розглядати питання лише після того, як заявники зазвичай вичерпали всі національні засоби юридичного захисту згідно із загально визнаними принципами міжнародного права. Головна

¹²³ Маркуш Марія. Роль конституційної скарги в судовому механізмі захисту прав і свобод людини у змагальному кримінальному процесі України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні: збірка тез, м. Київ, 18 груд. 2015 р. Конституц. Суд України; за заг.ред. Ю.В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2016. 186 с.

¹²⁴ Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина при здійсненні правосуддя в рішеннях Конституційного Суду України. Київ: Логос, 2011. С. 198.

¹²⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995004>.

мета цього правила полягає в тому, щоб дозволити Договірним державам запобігати або виправляти виявлені порушення, перш ніж ці твердження буде подано до Суду (*Selmouni v. France*)¹²⁶.

О. В. Митник з посиланням на М. Авдєєву пише, що в цьому разі заявники повинні вичерпати лише ті наявні національні засоби захисту, до яких вони мають доступ безпосередньо і які на час подій були ефективними як теоретично, так і практично - тобто були доступними, здатними забезпечити відшкодування завданої їм шкоди й передбачали перспективи успішного розгляду справи (*Sejdovic v. Italy*; *Paksas v. Lithuania*). Таким чином, п. 1 ст. 35 вимагає вичерпання лише тих засобів юридичного захисту, які є ефективними та адекватними, тобто здатними прямо виправляти подані скарги (*Remli v. France*). Стосовно конституційної скарги Комісія та Суд, посилаючись на держав-учасниць, вирішили, що пряме звернення до Конституційного Суду є засобом юридичного захисту, який необхідно застосувати (див. наприклад, *W. v. Germany*; *Union Alimentaria Sanders SA v. Spain*; *S.B. and Others v. Belgium (dec.)*)¹²⁷.

Водночас Суд наголошує, що правило вичерпності національних засобів юридичного захисту не є абсолютним та не може бути застосоване автоматично. Розглядаючи питання відносно дотримання наведеного правила, необхідно враховувати особливі обставини конкретної справи. Це означає, серед іншого, що Суд повинен брати до уваги не лише наявність формальних засобів юридичного захисту в правових системах держав, а й загальні юридичні та політичні умови, за яких вони функціонують, а також конкретні обставини заявників (*Kuric and*

¹²⁶ Авдєєва М. Проблема вичерпання національних засобів юридичного захисту у практиці Європейського суду з прав людини. URL: <https://precedent.in.ua/2016/06/09/problemavycherpannya-natsionalnyh-zasobiv-yurydychnogo-zahystu-u-praktytsiyevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny>.

¹²⁷ Митник О. В. Проблемні питання вичерпання національних засобів юридичного захисту у зв'язку із запровадженням інституту конституційної скарги в Україні. С. 62–63. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8358/Mytnyk_Verkh_prava_zb_18-11-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

others v. Slovenia; Orchowski v. Poland; Demopoulos and Others v. Turkey (dec.)¹²⁸.

Останній підхід ЄСПЛ щодо врахування загальних та політичних умов, у яких функціонують держави, на наше переконання, послугував підставою для нормативного закріплення винятку щодо можливості звернутися із конституційною скаргою поза межами вимог, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України». У такому разі заявник, на додаток до вимог, передбачених ч. 2 ст. 55 цього Закону, повинен додатково обґрунтувати наявність суспільного інтересу в його порушеному застосуванням конкретного положення Закону гарантованому Конституцією праві.

Таким чином, існує можливість звернення із конституційною скаргою до ухвалення остаточного рішення у цивільній справі, що стосується прав заявника. Безперечно, така ситуація на сьогодні є радше теорією, ніж дійсністю. Утім, з огляду на те, що в Україні для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура (ст. 131-2 Конституції України), яка з 2019 року здійснює представництво осіб у судах системи судоустрою всіх рівнів та інстанцій (пп. 11 п. 16-1 розд. XV Конституції України), висока ефективність захисту конституційних прав особи як паралельно з цивільно-правовою площиною, так і після використання судових способів захисту, видається більше ніж реальною в п'ятирічній перспективі.

Звичайно ж, запорукою цього процесу є сталість юридичних позицій як КСУ, так і ВС, а також їх взаємовплив, у чому також простежується судова правотворчість судів як складова судового права.

Наступною самостійною формою взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством вважаємо можливість постановлення вказівки КСУ загальному суду.

¹²⁸ Митник О. В. Проблемні питання вичерпання національних засобів юридичного захисту у зв'язку із запровадженням інституту конституційної скарги в Україні. С. 62–63. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8358/Mytnyk_Verkh_prava_zb_18-11-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Так, положення ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України»¹²⁹ «Якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення» викликає неоднозначне сприйняття як на етапі обговорення проекту Закону, так і в процесі моделювання наслідків його застосування. Адже на цей час ні Конституція України, ні акти чинного законодавства чи рішення КСУ та ЄСПЛ щодо правової доктрини, а також інша правозастосовна практика не містять підходів до визначення поняття «у спосіб, що не відповідає Конституції України». Жоден процесуальний акт також не розкриває змісту цієї категорії, що вбачаємо своїм подальшим завданням.

У цьому аспекті слід узяти до уваги звернення КСУ до аналізу фактичних обставин справи під час конституційного провадження, у чому вбачаємо можливість його впливу на рішення судів системи судоустрою, ризиком чого видається приховане формування в Україні суду конституційної касації (суду четвертого рівня¹³⁰), незважаючи на те, що КСУ виведений із системи правосуддя.

Утім Венеціанська комісія в проекті проміжного висновку «щодо Проекту Закону Про Конституційний Суду України»¹³¹ вітала таку законодавчу конструкцію, зазначивши, що «Проект статті 89.3 пропонує довгоочікуваний крок для підвищення шансів для особи (людини) добитися справедливості у випадку, коли закон не є конституційним, але коли Конституційний Суд

¹²⁹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

¹³⁰ Станет ли Конституционный Суд Украины «четвертой инстанцией». Открытая и откровенная дискуссия о будущем конституционализма в Украине. *Судебно-юридическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/video/123148-stanet-li-konstitutsionnyu-sud-ukrainy-chetvertoy-instantsiey-video>.

¹³¹ Висновок щодо проекту Закону «Про Конституційний Суд України», прийнятий Венеціанською комісією на 109 Пленарній сесії (Венеція, 9–10 груд. 2016 р.). Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3).

встановив, що загальний суд витлумачив правову норму у спосіб, який не відповідає Конституції. Стаття 89.3 передбачає, що, якщо Конституційний Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон таким, що відповідає Конституції, але одночасно зазначив, що загальний суд застосував закон, витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції, то Конституційний Суд «вказує на це у резолютивній частині рішення»... (пп. 42, 43). Стаття 89.3 проекту Закону України про Конституційний Суд є кроком у правильному напрямку, що дозволяє продовжити розгляд конституційності актів, навіть якщо не можна запровадити повну конституційну скаргу. Делегація Венеціанської комісії була повідомлена, що це рішення гаряче обговорювалося в рамках робочої групи за проектом. Закону (п. 44). На практиці може трапитися, що індивід оскаржує правове положення, повністю усвідомлюючи, що це положення є конституційним, лише з метою дозволити Конституційному Суду встановити неконституційне застосування закону. Цю проблему може бути вирішено за допомогою суду під час розгляду питання про прийнятність справи. Коли колегія доходить висновку про те, що скарга насправді не стосується оскарження конституційності закону, а лише його застосування, вона може відмовити, відповідно до статті 77.4 проекту закону, як щодо «явно необґрунтованої». Таким контролем не слід надміру навантажувати Конституційний Суд (п. 45)»¹³².

Дійсно коректне, правильне застосування ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» сприятиме формуванню сталих зв'язків між загальними судами та Конституційним Судом України, створить фундаментальні засади для ефективного захисту прав і свобод людини, а також істотно розвантажить ЄСПЛ. Утім не можна залишати поза увагою ризику спотворення наведеної законодавчої ініціативи аж до перетворення КСУ фактично на суд четвертої інстанції з можливістю буквального втручання в судовий розгляд справ судами системи судоустрою.

¹³² Висновок щодо проекту Закону «Про Конституційний Суд України», прийнятий Венеціанською комісією на 109 Пленарній сесії (Венеція, 9–10 груд. 2016 р.). Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3).

Останньою формою взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством, яку ми розглянемо в межах цього підрозділу, є повноваження КСУ вчиняти певні дії, спрямовані на модифікацію судового розгляду справи на стадії виконавчого провадження.

Ідеться про повноваження Великої Палати КСУ у виключних випадках з власної ініціативи з метою вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги видавати забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом. Підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення. Способом забезпечення конституційної скарги є встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію. Забезпечувальний наказ втрачає чинність з дня ухвалення рішення або постановлення ухвали про закриття конституційного провадження у справі (ст. 78 Закону України «Про Конституційний Суд України»). У цьому також спостерігається можливість впливу КСУ на рішення судів системи судоустрою, що може спричинити ризик прихованого формування в Україні суду конституційної касації (суду четвертого рівня), попри те, що КСУ виведено з системи правосуддя.

Утім згадане повноваження Великої Палати КСУ полягає в прагненні запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення – саме в цьому полягає легітимна мета заходів щодо забезпечення конституційної скарги¹³³, тобто забезпечення КСУ дієвості конституційного права, що належить особі-заявнику.

Аналогічним повноваженням наділені Конституційні суди інших країни. Наприклад, згідно із Законом Республіки Польща «Про організацію Конституційного Трибуналу та форми проваджень у Конституційному Трибуналі», Трибунал може винести проміжне рішення про призупинення виконання рішення у справі, у зв'язку з яким до Трибуналу було подано конституційну скаргу, якщо виконання такого рішення може спричинити безповоротні наслідки, які полягають у заподіянні

¹³³ Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 40.

скаржнику значної шкоди, або якщо таке призупинення є виправданим через важливий суспільний інтерес чи інший важливий інтерес скаржника; проміжне рішення має бути негайно передано скаржнику і компетентному суду або виконавчому органу; Трибунал повинен анулювати своє проміжне рішення, коли зникнуть підстави для його винесення, однак не пізніше дати ухвалення Трибуналом остаточного рішення за конституційною скаргою; якщо Трибунал вирішить, що оспорюваний нормативний акт чи його частина не відповідає Конституції, проміжне рішення втрачає свою силу після трьох місяців з дати набрання сили остаточним рішенням за конституційною скаргою. Принагідно зазначимо, що конституційну скаргу розглядає Трибунал у складі одного судді (питання щодо прийнятності), Палата Трибуналу в складі трьох суддів (питання щодо суті), Трибунал у повному складі (особливо складне питання щодо суті, розгляд якого здійснюється за ініціативою Голови Трибуналу чи відповідної палати Трибуналу, що має намір відійти від позиції, сформульованої в попередньому рішенні Трибуналу, ухваленому в повному складі)¹³⁴.

Конституційний Суд Республіки Хорватія, Угорщини, Чеської Республіки та Словенії наділені аналогічними повноваженнями з наявністю спільної передумови, пов'язаної з **охороною суспільного інтересу чи несуперечності істотному суспільному інтересу**, а також уникненню непоправної істотної шкоди заявнику¹³⁵.

¹³⁴ The Act of the Republic of Poland on the Organisation of the Constitutional Tribunal and the Mode of Proceedings Before the Constitutional Tribunal, articles 37, 61, 77, 79. URL: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

¹³⁵ Law on the Constitutional Court of the Republic of Serbia, articles 42b, 46, 86. URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/237-100030/law-on-the-constitutional-court/>; Constitutional Court Act of the Republic of Slovenia, articles 54, 57, 58. URL: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/statutes/constitutional-court-act/v-constitutional-complaint/>; Act on the Constitutional Court of Hungary, sections 47, 50, 53, 56, 61. URL: <http://hunconcourt.hu/act-on-the-cc/>; The Constitutional Act on the Constitutional Court of the Republic of Croatia, articles 67, 68. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_Constitutional_Act_on_the_Constitutional_Court_of_the_Republic_of_Croatia_consolidated_text_Official_Gazette_No_49-02.pdf; Constitutional Court Act of the Czech Republic, paragraphs 11, 15, 8, 79. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/usta.

Таким чином, розглядуване повноваження не є унікальною екстраординарною законодавчою ініціативою України, а притаманне багатьом країнам сталої та новітньої демократії.

Утім, як на нас, в Україні перші спроби Великої палати КСУ видати забезпечувальний наказ, що є виконавчим документом, можуть зазнати критики з боку громадськості або другої сторони цивільного провадження (особа, яка не подавала конституційну скаргу) й обвинувачення КСУ в упередженості та обстоюванні інтересів певного учасника виниклих правовідносин. Аргументами можуть бути обвинувачення КСУ в перебиранні на себе функцій аналізу фактичних обставин справи, фактично як конституційна касація – суд четвертої інстанції.

За викладеним зауважимо, що між конституційним провадженням і цивільним судочинством сформувалися сталі зв'язки, які виявляються залежно від виду захисту конституційного права КСУ. Більш детально розглянемо їх у подальших підрозділах.

1.4. Забезпечення балансу конституційних цінностей у сфері цивільного судочинства

Визначення взаємозв'язку між конституційним провадженням і цивільним судочинством та всього розмаїття його форм спонукає досліджувати розвиток цивільного судочинства, правові засади регулювання якого істотно змінено останньою судово-конституційною реформою (нова редакція ЦПК України від 03.10.2017) - в його основу закладено реалізацію конституційних принципів. Так, діапазон регулятивного впливу Конституції на цивільні процесуальні відносини є досить широким, адже Основний Закон України, будучи джерелом не лише позитивного, а й природного права, «здатний за своїми якісними характеристиками надати належний напрямок функціонування та розвитку процесуального права у сфері правосуддя із тим, щоб забезпечити ефективність судового захисту у цивільних справах»¹³⁶.

¹³⁶ Бондарь Н. С., Джагарян А. А. Правосудие: ориентация на Конституцию: монография. М.: Норма, 2018. С. 162.

Основні конституційні права особи та інші конституційні цінності існують не відокремлено одне від одного. Категорія «конституційні цінності» також знайома конституційній доктрині як конституційна аксіологія, як особливий ціннісний підхід у сучасній конституційній юрисдикційній діяльності. Загалом такий підхід розкриває і стосується комплексної проблеми, що має філософські, соціально-політичні, морально-етичні, національно-етнічні, культурологічні, світоглядні та одночасно універсальні транснаціональні, міжнародно-правові аспекти розуміння шляхом аналізу конституційних цінностей як таких, що набули (внаслідок соціального визнання) як формально-юридичного, державно-правового закріплення, так і нормативно-доктринального обґрунтування в рішеннях органу конституційної юрисдикції¹³⁷.

Наведена наукова проблема незмінно перебуває в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних фахівців-правників, зокрема: О. В. Батанова, Ю. В. Бауліна, О. В. Білоскурської, Х. Н. Бехруза, М. С. Бондара, О. М. Бориславської, Ю. О. Волошина, В. М. Кампа, В. І. Круса, А. Р. Крусяна, М. І. Мельника, Ю. М. Оборотова, М. П. Орзіха, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, П. Б. Стецюка, Ю. М. Тодики. Конституційну аксіологію в аспекті науково-практичної парадигми на дисертаційному рівні було належним чином досліджено М. І. Салей («Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма» (Одеса, 2017)). Утім проблематика конституційних цінностей, особливостей захисту конституційних цінностей, їх трансформації крізь призму публічного й приватного інтересу в цивільному судочинстві не була предметом наукових досліджень. Спробуємо частково подолати цю прогалину. Проблеми конституційної аксіології, природи конституційних цінностей, їх прояву, захисту, конкуренції в правозастосувальній діяльності, прагнення до забезпечення балансу таких цінностей становлять глобальну наукову проблему як у науковій доктрині, так і під час здійснення правосуддя судами й можуть бути самостійною темою наукового дослідження різних галузевих напрямів.

¹³⁷ Бондарь Н. С. Аксіологія судового конституціоналізму: конституційні цінності в теорії і практиці конституційного правосуддя. 2013. Вып. 2. С. 7. (Серія «Бібліотечка судового конституціоналізму»).

М. В. Савчин, аналізуючи окремі аспекти юридичних досліджень у сфері публічного та приватного права, наголошує на горизонтальному ефекті конституційного права, що є усталеним у порівняльному конституційному праві поняттям «горизонтальний ефект». Уперше цю концепцію було застосовано в 1953 році Федеральним Конституційним Судом ФРН у справі *Lueth*, відповідно до якої права і свободи людини становлять особливу цінність конституційного ладу, тому основні права і свободи пронизують та визначають зміст норм приватного права, насамперед цивільного права. Конституція закладає фундаментальні цінності для приватного права¹³⁸. Вчений зауважує: «Положення Конституції, що вчиняють «горизонтальний ефект», підпорядковують приватних фізичних і юридичних осіб цим конституційним принципам і правилам... Положення Конституції просякнуті загальнолюдськими цінностями, згідно з якими Конституція встановлює об'єктивний порядок цінностей, що істотно зміцнює ефективність чинності основоположних прав. Цю систему цінностей, у центрі якої перебуває індивід, що вільно розвивається, та його гідність, слід розглядати як основоположне, фундаментальне конституційне рішення, яке здійснює вплив на всі галузі права і служить пріоритетом розвитку законодавства, державного управління та правосуддя»¹³⁹.

За висновком М. В. Савчина, система цінностей здійснює безумовний вплив на цивільне право. Кожна цивільно-правова норма повинна бути сумісною з цією системою і трактуватися відповідно до її духу¹⁴⁰¹⁴¹.

Отже, конституційні цінності вибудовуються в цілісну ієрархічну систему, з чим пов'язана наявність певного конституційного балансу між структурними елементами означеної системи. Віднайти баланс у всіх випадках необхідно виключно через призму конституційного праворозуміння. Такий

¹³⁸ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 41.

¹³⁹ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 41–42.

¹⁴⁰ Kommers D. P. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic Germany*. 2nd ed. Durham: Duke University Press, 1997. P. 363.

¹⁴¹ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 42.

підхід заснований на ідеях конституціоналізму та становить істинне правове уявлення не лише у формально юридичних, але і всіх правових, а також ніби-правових процесах, що відбуваються в сучасному соціумі. Він передбачає конституційну герменевтику як особливу форму юридичної аргументації¹⁴².

Актуальність гармонізації конституційних цінностей у більшості випадків зумовлена дихотомією приватних та публічних інтересів у різноманітних суспільних відносинах, передусім цивільних.

М. В. Савчин, досліджуючи предмет конституційного права, підкреслює взаємоз'язок між конституційним правом і приватним правом¹⁴³.

У приватноправовій сфері, як зауважує вчений, конституційне право визначає баланс публічних та індивідуальних інтересів. Тому існує необхідність забезпечити належні гарантії гідності та особистої свободи індивідуума. Базисом цього є свобода договору, що передбачає добросовісність вступу особи у правовідносини. Приватна особа повинна обачливо та розсудливо визначати моделі власної поведінки, щоб мінімізувати негативні наслідки своєї діяльності. У приватноправові відносини сторони вступають на засадах рівності, що не допускає надання переваг чи привілеїв одній стороні інакше, ніж це було би виправдано міркуваннями загального інтересу. Тому від індивіда потребується соціальна активність та відповідальність, тобто він повинен володіти правосуб'єктністю, що містить у собі правоздатність, дієздатність та деліктоздатність¹⁴⁴.

Таким чином, реалізація публічних інтересів зазвичай має бути умовою реалізації інтересів приватних. Публічні інтереси мають загальнолюдський характер, належний та доступний усім людям незалежно від соціального статусу. Бажання жити в теплому будинку, ходити освітленими вулицями, користуватися чистою водою властиве кожній людині. Приватні ж інтереси є

¹⁴² Федан М. Ю. К вопросу об обеспечении баланса конституционных ценностей в сфере гражданского судопроизводства. *Юридическая наука*. 2012. № 12. С. 37.

¹⁴³ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 41.

¹⁴⁴ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 41.

більш індивідуалізованими, вони несуть у собі відбиток особистих прагнень та пристрастей, смаків, звичок¹⁴⁵.

Нормативне оформлення мети й завдань цивільного судочинства в сучасних процесуальних кодексах передбачає, передусім, захист порушених, оспорюваних прав та законних інтересів. Однак це не означає, що інтереси загального блага не притаманні об'єктам судового захисту. Тому конституційно-правове сприйняття правової дійсності дозволяє виявити квінтесенцію публічного інтересу в ідеї загального блага¹⁴⁶.

З цього приводу В. І. Крус справедливо обґрунтовує, що розроблення категорії «конституційні цінності» є перспективним напрямом сучасної конституційної аксіології та правознавства загалом, оскільки вони становлять сукупну ціннісну установку конституціоналізму, що має правотворче і правозастосовне значення¹⁴⁷. Інший зарубіжний вчений М. С. Бондар доводить, що «конституційні цінності є нормативними величинами найбільш високого, абстрактного рівня – це загальні принципи права, конституційні принципи, декларації, конституційні презумпції, статусно-категорійні характеристики суб'єктів конституційного права і конституційних явищ, за допомогою яких відбуваються своєрідне прирощення й актуалізація нормативного змісту відповідних норм, інститутів, галузевих принципів, а також встановлення їх збалансованої взаємодії»¹⁴⁸.

М. В. Савчин визнає, що конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм, взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами інтерпретації (тлумачення) конституційного тексту, а взаємозв'язок конституціоналізму з конституційними цінностями зумовлює синтагму (смыслову єдність) конституції та конституційного

¹⁴⁵ Шарнина Л. А. Частные и публичные интересы в конституционном праве. *Конституционное и муниципальное право*. 2005. № 4. С. 4.

¹⁴⁶ Федан М. Ю. К вопросу об обеспечении баланса конституционных ценностей в сфере гражданского судопроизводства. *Юридическая наука*. 2012. № 12. С. 37–38.

¹⁴⁷ Крусс В. И. Теория конституционного правопользования. М.: Норма, 2007. С. 190.

¹⁴⁸ Бондарь Н. С. Современный русский конституционализм: философское осмысление в свете конституционного правосудия. *Право*. 2012. № 4. С. 17.

порядку¹⁴⁹. Інституційні конституційні цінності містять у собі правові засоби реалізації соціальних цінностей: демократії, легітимності публічної влади, конституційної державності та народного суверенітету¹⁵⁰. Аналогічної позиції дотримується О. Г. Кушніренко¹⁵¹.

Українська дослідниця М. І. Салей, аналізуючи сутність конституційних цінностей, зазначає, що «зведення її виключно до публічних і приватних інтересів учасників конституційних правовідносин не враховує їх об'єктивної природи як предметів, явищ, станів і процесів, які реально існують у суспільній практиці й тим самим відповідають цілям, інтересам і потребам людини та суспільства, є значущими для них. Юридичною категорією, що об'єднує різні форми об'єктивації конституційних цінностей та використовується як спонукальний чинник розвитку динамічного елемента конституціоналізму – конституційних правовідносин - є об'єкт. Саме тому, формулюючи визначення конституційних цінностей, доречно спиратися на неї»¹⁵². Дослідниця доходить слушного висновку (який ми поділяємо) щодо сутності конституційних цінностей, яка «розкривається в єдності їх ознак (верховенство в системі правових цінностей, історичність, ієрархічність, легітимність, сконцентрованість, стабільність, оновленість змісту, справедливість) та у функціональних властивостях, що розкривають місце конституційних цінностей у сучасному суспільстві та вплив на всі елементи системи сучасного конституціоналізму»¹⁵³.

Зрештою М. І. Салей, застосовуючи домінуючий критерій, узагальнює дефініції конституційних цінностей за такими групами: 1) за формою втілення цінностей у конституції: ідеї,

¹⁴⁹ Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 111.

¹⁵⁰ Савчин М. В. Система конституційних цінностей та конституційний лад України: конституційна державність та народний суверенітет. *Вибори та демократія*. 2010. № 4. С. 41.

¹⁵¹ Кушніренко О. Г. Базові цінності конституційного ладу та їх взаємозв'язок з правовими принципами. *Формування європейського правового простору: історія і сучасність*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 трав. 2011 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва, 2011. С. 45–46.

¹⁵² Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2017. С. 88–89.

¹⁵³ Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2017. С. 93.

ідеали, стандарти, мета, принципи (установки, настанови); 2) за їх сутністю: «конституційовані публічні та приватні інтереси учасників конституційних правовідносин», які повинні сприяти реалізації справедливості, - з позиції їх особливої значущості для громадянина, суспільства та держави (не лише в момент конституціоналізації, але й на більш тривалу перспективу)¹⁵⁴.

Саме друга група конституційованих публічних і приватних інтересів учасників конституційних правовідносин видається цікавою для нас у сенсі дослідження пошуку балансу конституційних цінностей у цивільному судочинстві, оскільки конституційні правовідносини здійснюють вплив і на інші суспільні відносини галузевого призначення.

З цього приводу доречно навести позицію М. С. Бондара, який наголошує на належності ідеї балансу конституційних цінностей до основних характеристик судового конституціоналізму¹⁵⁵. Багато в чому саме за допомогою конституційно-судової аксіології, - зауважує науковець, - як механізму співвідношення, зважування та узгодження конституційних цінностей конституціоналізм набуває системно-всеосяжного, коригувального і правопоновлюючого характеру, що дозволяє на його основі сформувати правопорядок, основоположними принципами і вищими цінностями якого були би конституційно-ціннісні орієнтири у їх нормативно-правовому та реальному (конституційно-практичному) втіленні. Передбачається, що суб'єктом та ініціатором процесу конституціоналізації правових норм, правозастосовної практики та правопорядку загалом на основі інститутів конституційно-судового контролю є не лише публічно-владні суб'єкти, а й кожен громадянин, особа як носій належних їй від народження природних прав і свобод людини і громадянина, а також

¹⁵⁴ Салей М. І. Поняття конституційних цінностей та їх роль в сучасному суспільстві і державі. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 30 листоп. 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. Т. 1. С. 368–370.

¹⁵⁵ Бондарь Н. С. Аксіология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. 2013. Вып. 2. С. 36.

скаржник – особа, яка звертається із конституційною скаргою як «вторинним основним правом»¹⁵⁶.

Останніми роками (особливо з часу порушення територіальної цілісності України та початку військового конфлікту на сході країни) проблема загального блага актуалізувалася як за трансформації підходів до регулювання цивільних відносин, так і в процедурах захисту. Зокрема, у доктрині й судовій практиці проблему загального блага можна прослідкувати в частині реалізації суб'єктивного права власності (наприклад, прав вкладників банків); законного майнового інтересу, що в майбутньому може трансформуватися в конкретне суб'єктивне цивільне право (наприклад, законні очікування щодо права на земельну ділянку учасників АТО); підстав для відшкодування немайнової шкоди (наприклад, відшкодування моральної шкоди застрахованим особам з боку роботодавця) тощо.

Проілюструвавши теоретичні підходи до визначення та ієрархії конституційних цінностей, розкриємо проблему віднайдження їх балансу в цивільному судочинстві на окремих прикладах проблемних питань щодо втручання публічного інтересу в приватний та цивільно-процесуальні наслідки розв'язання таких проблем. Вважаємо цікавими рішення КСУ як із питань тлумачення, так і щодо визнання окремих положень законів неконституційними за останні п'ять років, якими автори ілюструють проблеми стабільності цивільного обігу.

Першим примітним прикладом постає справа за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» (далі – Закон № 3674) у взаємозв'язку з положеннями п. «г» ч. 1 ст. 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон № 3792).

Наведена справа стосувалася права організації колективного управління захищати права інших осіб (захист чужих прав та інтересів за законом) зі сплати чи несплати судового збору як проблеми доступу до правосуддя. Саме з таким питанням організація колективного управління асоціація «Дім авторів

¹⁵⁶ Бондарь Н. С. Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. 2013. Вып. 2. С. 36.

музики в Україні» звернулася до КСУ. У рішенні від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013 КСУ зазначив, що «Захист у судах прав та інтересів інших осіб є однією з гарантій реалізації конституційного права кожного на судовий захист і полягає у зверненні до суду державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, яким законом надано право звертатися із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб (ст.45 ЦПК України, ст. 60 КАС України, абз.3 ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 21, ст. 28 ГПК України). зокрема, згідно з ч. 5 ст. 47 Закону № 3792, управляти майновими правами суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав, у тому числі звертатися до суду із заявами про захист цих прав, повноважні державні організації, установчі документи яких передбачають здійснення таких функцій. При цьому, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону № 3674, від сплати судового збору звільняються державні органи, підприємства, установи, організації та громадські організації, які звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб у випадках, передбачених законодавством. <...> Конституційний Суд України вважає, що на організації колективного управління як юридичних осіб приватного права не поширюється зазначене положення Закону № 3674. Конституційний Суд України виходить з того, що громадська організація може захищати в суді особисті немайнові та майнові права як своїх членів, так і права та охоронювані законом інтереси інших осіб, які звернулися до неї за таким захистом, лише у випадках, якщо таке повноваження передбачено у її статутних документах та якщо відповідний закон визначає право громадської організації звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб. <...> Дія Закону № 4572 не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації діяльності та припинення, зокрема, непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів (п. 6 ч. 2 ст. 2 Закону № 4572). Оскільки організації колективного управління створюються, підлягають реєстрації, провадять та припиняють свою діяльність відповідно до Закону № 3792, вони не належать до громадських організацій, які звільняються від сплати судового збору у разі звернення до суду із заявами щодо захисту прав та інтересів інших осіб у випадках, передбачених законодавством. Отже, на організації колективного

управління у разі їх звернення до суду за захистом майнових прав суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав на підставі пункту «г» ч. 1 ст. 49 Закону № 3792 не поширюються положення п. 7 ч. 1 ст. 5 Закону № 3674».

Наведене рішення є яскравим прикладом балансу приватних і публічних інтересів під час здійснення судочинства, а також досягнення публічного інтересу загального суду.

Так, суд під час здійснення правосуддя має переконатися, що особа, яка звертається до суду про захист інтересів інших осіб, володіє правом на пільгу стосовно сплати судового збору, не ухиляється від сплати судового збору безпідставно і не зловживає правом на пільгу. З іншого боку, якщо до суду звертається громадська організація у різних організаційно-правових формах, і її статутні документи передбачають уповноваження на захист чужих прав, її має бути звільнено від сплати судового збору. У цьому полягає соціальна функція права, закріплена у наведеному рішенні КСУ.

У наступній справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» (далі – Закон) від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013 КСУ, констатувавши поширеність зазначеного закону виключно на підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання й фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, було піддано конституційно-правовому аналізу правовідносини зі сплати пені, що виникають між фізичними особами-споживачами та банками й іншими фінансовими установами у правовідносинах споживчого кредитування, та констатовано істотний дисбаланс договірних прав і обов'язків на шкоду споживача.

Зокрема, КСУ наголосив, що «наявність у кредитора можливості стягувати із споживача надмірні грошові суми як неустойку спотворює її дійсне правове призначення, оскільки із засобу розумного стимулювання боржника виконувати основне грошове зобов'язання неустойка перетворюється на несправедливо непомірний тягар для споживача та джерело отримання невинуватих додаткових прибутків кредитором. <...> Конституційний Суд України дійшов висновку, що умови

договору споживчого кредиту, його укладання та виконання повинні підпорядковуватися таким засадам, згідно з якими особа споживача вважається слабкою стороною у договорі та підлягає особливому правовому захисту з урахуванням принципів справедливості, добросовісності й розумності. Виконання державою конституційно-правового обов'язку щодо захисту прав споживачів вимагає від неї спеціального законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із забезпеченням дії зазначених принципів у відносинах споживчого кредитування, зокрема щодо встановлення справедливого розміру неустойки за прострочення виконання грошових зобов'язань позичальниками – фізичними особами».

Отже, у цій справі КСУ підкреслив конституційно-правовий обов'язок держави щодо захисту прав споживачів та, власне, констатував втручання публічного інтересу в майнове право фізичної особи, а також рекомендував Верховній Раді України законодавчо врегулювати питання щодо встановлення справедливого розміру неустойки за прострочення виконання позичальниками – фізичними особами грошових зобов'язань у відносинах споживчого кредитування.

У наступній справі від 11 лютого 2014 року № 1-рп/2014 за конституційним зверненням громадянина Запорожцева Олександра Семеновича щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 1241 ЦК України (справа про право на обов'язкову частку в спадщині повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця) під час надання офіційного тлумачення наведеного положення (неоднозначно застосовуваного судами загальної юрисдикції), за яким «малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)», стосовно віднесення інвалідів III групи до повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, на підставі положень Основного Закону України КСУ зауважив, що «власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству; кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право приватної

власності набувається в порядку, визначеному законом; використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства (ч. 3 ст. 13, чч. 1, 2, 7 ст. 41). Засади шлюбу, сім'ї, правовий режим власності є визначеними виключно законами України (пп. 6, 7 ч. 1 ст. 92 Конституції України). Загальні положення про право власності, його зміст, здійснення та підстави набуття визначені в ЦК України (глави 23, 24). Правом власності визнається право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб; власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном на власний розсуд; право власності є непорушним; ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні; право власності набувається на підставах, не заборонених законом, зокрема із правочинів; особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ч. 1 ст. 316, ч. 1 ст. 317, ч. 1 ст. 319, ч. 1, 2 ст. 321, ч. 1 ст. 328 ЦК України)).

На підставі викладеного, а також з урахуванням приписів ч. 3 ст. 75 СК України й пенсійного законодавства та законів України, якими регульовано соціальне страхування і визначено поняття «непрацездатний», зокрема ч. 4 ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV, абз. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV з подальшими змінами, КСУ дійшов висновку, що до непрацездатних належать, зокрема, особи, визнані інвалідами в установленому законом порядку незалежно від групи інвалідності.

У цьому рішенні КСУ підкреслив соціальну спрямованість права, здійснив опосередкований захист прав соціально слабких учасників суспільних відносин (загальне благо як прояв публічного інтересу), а також констатував непорушність права власності (приватний інтерес), чим, на наш погляд, досягнув балансу публічного і приватного інтересу.

Окрему позицію в цивільному судочинстві має проблема доступності правосуддя для спеціальних категорій осіб – із різними вадами, яких було позбавлено можливості самостійно реалізувати своє право на захист. Так, відповідно до ч. 1 ст. 55

Конституції України, права і свободи людини і громадянина підлягають захисту судом. Цим положенням закріплено одну з найважливіших гарантій здійснення конституційних та інших прав і свобод людини і громадянина (Рішення КСУ від 25 грудня 1997 року № 9-зп). Право на суд не може бути обмежено (ст. 64 Конституції України)

Суд може визнати фізичну особу недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Порядок визнання фізичної особи недієздатною встановлює ЦПК України (у редакції від 03.10.2017).

Саме наявність необмеженої дискреції, критеріїв і меж розсуду суду під час вирішення питання щодо необхідності викликати зазначену особу в кожному конкретному випадку, а також поширені випадки різнонаправленості інтересів опікуна й опікуваної (недієздатної) особи в разі її одужання спричинили чимало проблем щодо застосування судами гл. 3 розд. IV ЦПК України в попередній редакції. Такою ситуація залишалася до прийняття КСУ рішення від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016.

Проблема полягала в необхідності забезпечення гарантій доступу до суду безпосередньо особи, відносно якої відбувалося вирішення питання щодо її недієздатності й можливості, якщо вона вважає, що одужала, самотійно клопотати перед судом про зняття з неї статусу недієздатної особи та поновлення її в дієздатності. Зокрема, це набуло втілення в постанові ЄСПЛ у рішенні «Наталія Михайленко проти України» від 30 травня 2013 року та «М. проти України» від 19 квітня 2012 року, якими було визнано порушення пункту 1 статті 6 Конвенції стосовно доступу особи, визнаної недієздатною, до суду з метою оскарження та (або) поновлення своєї дієздатності¹⁵⁷.

Аналіз ч. 1 ст. 240 ЦПК України (у попередній редакції) дозволяв стверджувати, що проблема стосувалася другого речення ч. 1 ст. 240 ЦПК, яка (вся частина) не відповідала ч. 1, 5 ст. 55, ч. 1, 2 ст. 64, п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України: «...Питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається

¹⁵⁷ Романюк Я. М., Майстенко Л. О. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 5 (165). С. 42.

справа про визнання її недієздатною, вирішення в кожному конкретному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я».

Фактично йшлося про презумпцію участі особи в судовому засіданні під час заслуховування питання про визнання її недієздатною. І лише в разі, якщо вона становить явну загрозу для себе та суспільства, існував дозвіл не викликати таку особу. Суд має враховувати стан її здоров'я та безпечність, а також безпеку оточуючих навколо неї. Тобто, все одно у суду залишалася дискреція стосовно залучення чи незалучення цієї особи. Отже, передбачивши в ч. 1 ст. 240 ЦПК обов'язкову участь такої особи, можливою видавалася мінімізація зловживань чи загрози зловживань у разі застосування судової процедури визнання особи недієздатною. А такі зловживання траплялися на практиці досить часто: під час укладання різноманітних правочинів з нерухомістю, однією зі сторін яких були, наприклад, літні люди, хворі на склероз (оформлення як слабоумства тощо), спори щодо опіки над малолітніми дітьми у випадках конфліктних розлучень (оформлення періодичних нервових зривів дружини як параноїдальної шизофренії тощо).

У разі судової помилки, зловживання, корупції тощо особу можна було визнати недієздатною досить швидко (за формального дотримання судових процедур з високою імовірністю назавжди). Зазвичай така особа нічого не знала про рішення суду стосовно неї. Навіть коли її було поінформовано про наявність такого рішення, у 99,9 % випадків воно вже набувало законної сили й підлягало виконанню. Таким чином, особа переставала бути учасником цивільних відносин (ставала позбавленою дієздатності) й не могла оскаржити визнання її недієздатною чи клопотати щодо поновлення у її дієздатності (відсутність процесуальних прав). Навіть якщо така особа була суб'єктивно впевненою, що в неї значно відновився стан здоров'я, та за наявності відповідних актів лікарської комісії цього не дозволяли приписи ЦПК України в попередній редакції.

Отже, однією з ключових проблем був судовий розгляд без участі особи, визнаної недієздатною, та її поінформованість стосовно рішення суду про визнання її недієздатною в період, коли рішення набрало законної сили й підлягало виконанню. У такому разі відбувалося призначення опікунів. Сама недієздатна особа навіть гіпотетично не могла бути безпосереднім учасником

правовідносин щодо поновлення чи скасування її дієздатності. Було чітко визначено двох суб'єктів - це опікун, орган опіки та піклування, щодо зловживань з боку яких можна знайти чимало інформації. Принциповим був момент, що її юридичний стан суттєво змінився з моменту набуття рішенням суду законної сили й така особа не могла самотійно здійснювати власні права та реалізовувати інтереси, серед іншого право на судовий захист, гарантоване ст. 55 Конституції України.

Аналіз рішень судів перших інстанцій про визнання особи недієздатною, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень, дозволяв стверджувати про їх вкрай слабку вмотивованість. Іноді взагалі відсутня вказівка, на який психічний розлад хворіє особа, щодо якої звертається заінтересована особа, а також про характер та ступінь захворювання.

Таким чином, особа, визнана недієздатною, не могла самотійно реалізувати власні права та обов'язки, зокрема право на судовий захист, коли, наприклад, визнання її недієздатною відбувалося з порушенням судової процедури (сфальсифікований висновок про наявність психічного захворювання) і вона бажала оскаржити вказане рішення; або якщо вона видужала чи стан здоров'я значно поліпшився, а опікун (досить часто) і така особа мали діаметрально протилежні погляди щодо її дієздатності.

Також існував нормативно визначений порядок лікарняної періодичної перевірки психічного стану здоров'я недієздатних осіб. За наявності висновку психіатричної експертизи, що психічне здоров'я недієздатної особи стало стабільним і вона вже спроможна усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, може бути ініційовано поновлення особи в її дієздатності (судова процедура). Така ініціатива надходить від лікарів (які мають інформувати опікуна чи орган опіки та піклування), органу опіки та піклування, безпосередньо опікуна. Сама недієздатна особа не може бути суб'єктом такої ініціативи. Причому необгрунтовану заяву суд залишав без розгляду. І якщо суд розглядав справу і встановлював, наприклад, що психічний стан особи все ще в стані (стійкого, тривалого) загострення, можна було стверджувати про дієвість гарантій недієздатній особі реалізувати власне право на захист, передбачене ст. 55 Конституції України.

КСУ остаточно розв'язав це питання, ухваливши рішення від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016, яким яскраво продемонстрував захист конституційних цінностей, передусім свободи та особистої недоторканності людини.

Справу було ініційовано за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення ч. 1 ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу).

Предметом перегляду КСУ в цій справі було положення третього речення ч. 1 ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489-III з подальшими змінами, яким передбачено, що особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, підлягає госпіталізації до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна. Уповноважений Верховної Ради з прав людини вважав, що це положення є неконституційним «у тій мірі, в якій воно дозволяє госпіталізацію особи, визнаної у встановленому законом порядку недієздатною, до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна без судового рішення, прийнятого за результатами перевірки обґрунтованості та необхідності такої госпіталізації в примусовому порядку».

Відповідно до ч. 1 ст. 29 Конституції України, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. За позицією Конституційного Суду України, визнання особи недієздатною не може позбавляти її інших конституційних прав і свобод чи обмежувати їх у спосіб, що нівелює їхню сутність.

Конституційний Суд України виходить із того, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої є однією з передумов розвитку та соціалізації особи. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним набутком людини й передбачає можливість вибору способу своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, можливості самостійно діяти на підставі власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися територією держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа у своїй діяльності є

вільною від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, закріплених Конституцією та законами України.

Конституційний Суд України враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення й застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема ЄСПЛ. Оскільки положення ст. 29 Конституції України кореспондуються зі ст. 5 Конвенції, то, згідно з принципом дружнього ставлення до міжнародного права, практику тлумачення та застосування наведеної статті Конвенції ЄСПЛ має бути враховано під час розгляду цієї справи.

За практикою ЄСПЛ, «ст. 5 Конвенції разом зі ст. 2, 3 й 4 посідає провідне місце серед основоположних прав, що гарантують фізичну безпеку особи, тому її важливість є надзвичайною. Її основною метою є запобігання свавільному чи невинуватому позбавленню свободи» (п. 30 рішення у справі «МакКей проти Сполученого Королівства» від 03 жовтня 2006 року).

Пунктом першим ст. 5 Конвенції закріплено підстави для правомірного позбавлення особи свободи за процедурою, встановленою законом. Сюди належить і законне затримання психічно хворої особи. Пунктом 4 цієї статті передбачено перевірку законності такого затримання в судовому порядку. ЄСПЛ визначив вимоги, яких необхідно дотримуватися під час законного затримання психічно хворих осіб, відповідно до підпункту е пункту першого статті 5 Конвенції, а саме: «за винятком випадків крайньої необхідності, людина не має позбавлятися свободи до того моменту, поки не буде переконливо доведено, що вона дійсно є «психічно хворою». Сутність того, в чому слід переконати компетентні державні органи – наявність психічного розладу – вимагає об'єктивної медичної експертизи; психічний розлад має бути такого характеру або ступеня, що виправдовує обов'язкове позбавлення свободи; обґрунтованість позбавлення свободи залежить від стійкості такого розладу» (п. 39 рішення у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24 жовтня 1979 року). Означений суд зауважив, що «хоча не завжди необхідно, щоб процедура за п. 4 ст. 5 Конвенції щодо психічнохворих осіб мала ті ж гарантії, що вимагаються за п. 1 ст.

6 Конвенції для кримінального чи цивільного процесу, вона повинна мати судовий характер та надавати гарантії, що відповідають суті позбавлення свободи» (п. 40 рішення у справі «Горшков проти України» від 08 листопада 2005 року).

У Резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» від 18 лютого 1992 року № 46/119 визначено, що примусова госпіталізація чи затримання пацієнтів спочатку має відбуватися на короткий строк, встановлений національним законодавством, для обстеження і попереднього лікування до розгляду такої госпіталізації чи затримання контрольним органом, яким має бути суд чи інший незалежний та безсторонній орган (принципи 16, 17). Парламентська Асамблея Ради Європи в Рекомендації з психіатрії та прав людини від 01 січня 1994 року № 1235 передбачила, що рішення про примусову госпіталізацію особи до психіатричного закладу має ухвалювати суддя з визначенням часових меж такої госпіталізації (п. 7).

Згідно зі ст. 1 Конвенції про права інвалідів від 13 грудня 2006 року, до інвалідів належать, зокрема, особи зі стійкими психічними порушеннями, які, стикаючись з різними перешкодами, не можуть брати повної та ефективної участі в житті суспільства нарівні з іншими. Відповідно до п. 4 ст. 12 цієї Конвенції, держави-учасниці мають забезпечувати, щоб усі заходи, пов'язані з реалізацією інвалідами правоздатності, застосовувалися протягом якомога меншого строку й піддавалися регулярним перевіркам компетентним, незалежним та безстороннім органом чи судовою інстанцією.

Аналіз наведених міжнародних документів надав підстави для висновку КСУ про необхідність здійснення судового контролю над втручанням у право на свободу та особисту недоторканність психічно хворої особи під час її госпіталізації до психіатричного закладу без її згоди» (п. 2.2 рішення КСУ від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Вважаємо, що наведене рішення КСУ стало певним чином революційним у плані глибинного аналізу та застосування складових принципу пропорційності (під час дослідження меж втручання у права, свободи та інтереси конкретного індивідуума), переслідування легітимної мети й обґрунтування запровадження

відповідних обмежень згідно з європейськими міжнародними стандартами.

Доречним у межах нашого дослідження вважаємо розгляд проблеми запровадження фактичної подвійної відповідальності роботодавця в разі настання нещасного випадку на виробництві. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, є одним із видів загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. 4 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР)¹⁵⁸.

Правове регулювання означеного виду страхування здійснюється, зокрема, прийнятим на виконання цих Основ Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»¹⁵⁹ (далі – Закон № 1105-XIV).

Нормами Закону № 1105-XIV у редакції, чинній із моменту прийняття цього Закону і до внесення змін Законом України від 23 лютого 2007 року № 717-V «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»¹⁶⁰ (далі – Закон № 717-V), передбачено, що:

– відшкодування моральної шкоди застрахованим і членам їх сімей є завданням страхування від нещасного випадку (абз. 4 ст. 1 Закону № 1105-XIV);

– у разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків (далі – Фонд) зобов'язаний у

¹⁵⁸ Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січ. 1998 р. № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.

¹⁵⁹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23 верес. 1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.

¹⁶⁰ Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»: Закон України від 23 лют. 2007 р. № 717-V. *Голос України*. 2007. № 48.

встановленому законодавством порядку своєчасно та в повному обсязі відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні, грошову суму за моральну шкоду за наявності факту заподіяння цієї шкоди потерпілому (пп. «е» п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону № 1105-XIV);

– за наявності факту заподіяння моральної шкоди потерпілому Фонд провадить страхову виплату за моральну шкоду (ч. 3 ст. 28 Закону № 1105-XIV);

– моральна (немайнова) шкода, заподіяна умовами виробництва, яка не спричинила втрати потерпілим професійної працездатності, підлягає відшкодуванню Фондом за заявою потерпілого з викладенням характеру заподіяної моральної (немайнової) шкоди та за поданням відповідного висновку медичних органів. Відшкодування здійснюється у вигляді одноразової страхової виплати незалежно від інших видів страхових виплат (ч. 3 ст. 34 Закону № 1105-XIV).

З урахуванням положень статей 21, 28, 30, 34, 35 Закону № 1105-XIV, права на отримання страхових виплат у разі настання стійкої втрати працездатності, серед іншого виплати за моральну шкоду, особа набуває з дня встановлення їй вперше стійкої втрати працездатності висновком МСЕК.

Пунктом 27 ст. 77 Закону України від 20 грудня 2005 року № 3235-IV «Про Державний бюджет України на 2006 рік»¹⁶¹ та п. 22 ст. 71 Закону України від 19 грудня 2006 року № 489-V «Про Державний бюджет України на 2007 рік»¹⁶² на 2006 та 2007 роки було зупинено дію вказаних норм Закону № 1105-XIV, які передбачали здійснення Фондом страхової виплати потерпілому за моральну шкоду. Законом № 717-V, що набув чинності з 20 березня 2007 року, із Закону № 1105-XIV були виключені норми про здійснення Фондом страхової виплати потерпілому за завдану моральну шкоду.

28 грудня 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 77-VIII, який набув чинності з 01 січня 2015 року та діє в новій редакції. Згідно з його положеннями, трансформовано

¹⁶¹ Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України від 20 груд. 2005 р. № 3235-IV. *Голос України*. 2005 р. № 249.

¹⁶² Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 груд. 2006 р. № 489-V. *Голос України*. 2006. № 246.

основні вимоги Закону № 1105-XIV, а також назву Закону № 1105-XIV змінено на назву «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII)¹⁶³. Цією редакцією Закону закладено новий підхід щодо визначення правових, фінансових та організаційних засад загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантій працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я.

Нині ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII встановлено, що «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень ЦК України та КЗпП України».

Таким чином, буквальний зміст цієї норми переконує, що чинною ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII закріплено зворотню дію в часі на невизначений період положення про невизнання «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей» страховою виплатою і закріплення правила про виплату цієї шкоди відповідно до положень ЦК України та КЗпП України.

Проте з 1999 року до 31 грудня 2005 року відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей вважалося страховою виплатою. На 2006 рік відшкодування такої виплати було зупинено, а з 19 березня 2007 року Законом № 717-V положення про відшкодування Фондом моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей було виключено із Закону № 1105-XIV.

¹⁶³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 груд. 2014 р. № 77-VIII. *Голос України*. 2014. № 252-1. Спецвипуск.

З 01 січня 2015 року, згідно з новою редакцією Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII, на офіційному рівні відбулося замінення юридичної регламентації тривалих правовідносин у частині підстав і порядку відшкодування моральної шкоди – з 1 січня 2015 року вона також не є страховою виплатою, і Фонд не виступає відповідним суб'єктом її виплати.

Редакцією положень Закону № 77-VIII було змінено основні положення Закону № 1105-XIV і його назву, однак не прийнято нового законодавчого акта, тому є підстави вважати, що положення ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII поширюють зворотну дію на невизначений період, у числі іншого й на період існування «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей» як страхової виплати, а саме з 1999 року до 31 грудня 2005 року.

Наведене положення ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII у перебігу практичної реалізації цієї частини, по суті, створює нову норму ретроактивної форми дії в частині закріплення іншої особи (роботодавця і прирівняної до нього особи), на яку покладається обов'язок відшкодувати моральну шкоду, завдану потерпілому від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей, та якою не є Фонд.

Такою особою виступають роботодавці як страхувальники (розділ III Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII) та інші особи, які є платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст. 4 Закону України від 08 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (з подальшими змінами)¹⁶⁴ (далі – Закон № 2464-VI).

Такі нововведення призвели до того, що судова практика означеного напрямку втратила однозначність з 2015 до 2017 року, наприклад, під час розгляду справ касаційними судами та Верховним Судом України (№ 6-1191цс17, № 6-1242цс17, № 6-1170цс17,

¹⁶⁴ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2464-VI. *Голос України*. 2010. № 171.

№ 6-1200цс17 та ін.): в одних випадках суд доходив висновку про можливість застосування положень ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII з 01 січня 2015 року; в інших – положення цієї статті застосовував ретроспективно на невизначений період часу.

Поширення зворотної дії ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII суперечить буквальному змісту ч. 1 ст. 58 Конституції України. Адже, згідно з наведеним положенням, формується відповідальність відшкодувати моральну шкоду особою, котра протягом своєї професійної діяльності як роботодавець (прирівняна до нього особа) сплачувала єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону № 2464-VI).

Так, ч. 1 ст. 58 Основного Закону України визначено, що «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»¹⁶⁵. Зазначений конституційний постулат підтверджує усталена практика Конституційного Суду України, зокрема в рішеннях від 13 травня 1997 року № 1-зп; від 09 лютого 1999 року № 1-рп/99; від 05 квітня 2001 року № 3-рп/2001; від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012 тощо. Так, Конституційним Судом України наголошено: «...У своїх рішеннях уже висловлював позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів: закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання

¹⁶⁵ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

цим актом чинності й припиняється із втратою ним чинності. Тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце; дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом» (абз. 3 п. 5 рішення № 6-рп/2012)¹⁶⁶.

Таким чином, загалом нормативні акти діють після набуття ними чинності на перспективу, а принцип зворотності закону та іншого нормативно-правового акта пов'язаний із послабленням відповідальності.

До того ж, поширення зворотної дії ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на невизначений період часу, також і на період, коли такої відповідальності в роботодавця не існувало, не відповідає вимогам ч. 1 ст. 19 Основного Закону України, оскільки на цей час зазначене положення Закону № 1105-XIV примушує роботодавців (і прирівняних до них осіб) робити те, що не передбачено законом – ставати суб'єктом

¹⁶⁶ Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо несумісності депутатського мандата). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>; Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>; Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>; Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>; Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012 у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>.

цивільної відповідальності за ті діяння, за які в період 1999–2005 рр. законодавством не було закріплено відповідальності роботодавця. Відповідно ж до ч. 1 ст. 19 Основного Закону України, «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством»¹⁶⁷.

Варто зацентувати, що Фонд з 1999 року до 31 грудня 2005 року відшкодував моральну (немайнову) шкоду потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей не у вигляді відповідальності, а як здійснення функцій, покладених на нього Законом № 1105-XIV. Згідно з преамбулою Закону № 1105-XIV у первинній редакції, що діяла до 01 січня 2015 року, «страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності».

Водночас після здобуття Україною незалежності існував певний період часу, коли власник підприємства ніс матеріальну відповідальність як за шкоду, заподіяну працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, так і за моральну шкоду, заподіяну потерпілому фізичним або психічним впливом небезпечних чи шкідливих умов праці на підставі Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 року № 472 (п.п. 1, 4, 11).

Відшкодування моральної шкоди у зв'язку з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням у різні періоди було покладено на: роботодавця (1993 –1999 рр.); Фонд соціального страхування від нещасних випадків (з 1999 року до 31 грудня 2005 року) – у вигляді страхової виплати за моральну шкоду. У період зупинення на 2006 та 2007 роки дії

¹⁶⁷ Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

вищенаведених норм Закону № 1105-XIV та виключення Законом № 717-V норм про здійснення Фондом страхової виплати потерпілому за завдану моральну шкоду до 31 грудня 2014 року таке відшкодування здійснював роботодавець.

Отже, законодавець, реалізуючи свої конституційні повноваження приймати законодавчі акти, неодноразово повертався до попереднього порядку відшкодування моральної шкоди саме роботодавцем, якщо ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII розуміти буквально.

Таким чином, зворотна дія ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на невизначений період не скасовує відповідальності Фонду, оскільки такої не існувало від самого початку виникнення правовідносин із соціального страхування та відшкодування моральної шкоди Фондом як певної його функції у цих відносинах – а навпаки, установлює обов'язок відшкодувати моральну шкоду суб'єктом, який уже, згідно з вимогами законів № 1105-XIV та № 2464-VI, виконував певні обов'язки та сплачував обов'язкові внески як оплату страхових ризиків і страхових випадків, що належать до сфери дії як Закону № 1105-XIV, так і Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII, що суперечить положенням ч. 1 ст. 58 Конституції України.

До того ж, поширення цієї норми на невизначений минулий період часу та вилучення Фонду з кола суб'єктів, які мають відшкодувати завдану шкоду (на невизначений минулий період часу) обмежує права роботодавців як страхувальників та інших осіб, які є платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, через виникнення додаткового обов'язку відшкодувати моральну (немайнову) шкоду та суперечить вимогам ч. 3 ст. 22 Основного Закону України в частині звуження обсягу їх прав нормою ретроактивної форми дії.

Також у разі ліквідації роботодавця й одночасного вилучення Фонду з кола суб'єктів, які мають відшкодувати завдану шкоду, зворотна дія ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII фактично скасовує право потерпілого на відшкодування йому завданої моральної шкоди, зокрема, у період її завдання з 1999 до 2005 рр., що також суперечить ч. 2 ст. 22 Конституції України.

Зазначене актуалізує і створення правової невизначеності в результаті зворотної дії ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII на невизначений період.

Так, нову редакцію Закону № 1105-XIV, згідно з принципами дії норми права в часі, слід застосовувати з 01 січня 2015 року й на майбутнє. Інакше кажучи, за загальним правилом Фонд не має бути суб'єктом, який відшкодовує моральну шкоду виключно з моменту набуття чинності новою редакцією Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII.

Водночас Закон № 1105-XIV залишився тим самим законодавчим актом, хоча зазнав нової редакції основних положень та отримав нову назву. А тому ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII **допускає поширення на невизначений минулий період часу (а саме на період з 1999 до 2005 рр.), чим, власне, втручається в сутність відносин державного соціального страхування, скасовуючи «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їх сімей» як страхову виплату, а також створює новий порядок відшкодування такої шкоди і нового суб'єкта відшкодування.**

На жаль, КСУ ухвалою Великої Палати від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 8 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці»¹⁶⁸.

¹⁶⁸ Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18>.

Свою позицію КСУ обґрунтував тим, що дійшов висновку «про відсутність підстав для визнання неконституційними положень Закону № 77-VIII, якими було скасовано право застрахованих громадян, які потерпіли на виробництві від нещасного випадку або професійного захворювання, на відшкодування моральної шкоди за рахунок Фонду, гарантоване приписами Закону № 1105-XIV у первинній редакції (абз. 9 п. 5 мотивувальної частини рішення від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008). Отже, Фонд на час набуття чинності Законом № 77-VIII не був суб'єктом, за рахунок коштів якого здійснювалося відшкодування моральної шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань. Таким суб'єктом з 01 січня 2006 року є роботодавець. Положення Закону № 717-V, якими скасовано право потерпілих на виробництві громадян на відшкодування їм моральної (немайнової) шкоди за рахунок Фонду, визнано Конституційним Судом України такими, що відповідають Конституції України (п. 1 резолютивної частини рішення від 08 жовтня 2008 року № 20-рп/2008)»¹⁶⁹.

За викладеним зауважимо, що в межах цього підрозділу ми лише побіжно торкнулися окремих рішень КСУ щодо застосування конституційних цінностей у цивільному судочинстві (через віднайдення балансу публічних і приватних інтересів). Зрештою, наведені приклади зайвий раз засвідчують, що фізична особа є більш слабким суперником держави в протистоянні їй та її апарату. Саме тому людина, її права і свободи в Конституції України визнано найвищою соціальною цінністю. Нижче ми більш детально розкриємо значення рішень КСУ в цивільному судочинстві.

Також зазначимо, що потенціал забезпечувально-гарантувального характеру судочинства спрямований не лише на

¹⁶⁹ Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18>.

захист і забезпечення основних прав та свобод громадян. Головною його метою визначено охорону публічних інтересів та цінностей, яким притаманні ознаки конституційних. Отже, з огляду на це цивільне судочинство наділене гарантувальними властивостями найвищого рівня, адже шляхом судових процедур, з урахуванням конституційного принципу верховенства права, конституційних цінностей загального блага, моралі та справедливості відбувається забезпечення аксіологічно вивіреного (у зіставленні з фактичними і юридичними обставинами конкретної справи) конституційного балансу приватних і публічних інтересів, унаслідок чого, на наш погляд, в ідеалі вдається досягти необхідної гармонізації правового регулювання.

РОЗДІЛ II

ПУБЛІЧНИЙ ІНТЕРЕС У МАТЕРІАЛЬНОМУ Й ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІСНУВАННЯ ТА ПРОЯВУ

2.1. Правова категорія «публічний інтерес» із позиції системного підходу

Поняття «інтерес» (від лат. «interest» – має значення, є важливим) активно застосовують у різних галузях наукового пізнання. Універсальність категорії «інтереси» підтверджує її застосування у філософії, історії, управлінні, економіці, педагогіці, психології, менеджменті, праві та повсякденному житті¹⁷⁰.

Підходи до визначення правової природи інтересу можна охарактеризувати як глобальну міжгалузеву проблему юридичної науки, оскільки законодавець не надає визначення категорії «інтерес» в суто правовому полі. Наукова увага до цієї проблематики з боку вчених є багатогранною, періодичною та не припиняється впродовж десятиліть. Зокрема, питання інтересу з різних позицій розглянуто в працях С. С. Алексєєва, С. М. Братуся, І. В. Венедіктової, О. М. Вінник, О. В. Власової, Ю. С. Гамбарова, Р. Ієринга, А. Є. Кубка, О. В. Малька, С. В. Михайлова, М. В. Першина, Т. М. Підлубної, І. О. Покровського, В. Ф. Сіренка, В. В. Субочева, Ю. В. Тихомирова, А. Тона, О. І. Чепис, Г. Ф. Шершеневича, Л. С. Явича та інших зарубіжних і вітчизняних правників.

Так, українська дослідниця І. В. Венедіктова, розкриваючи загальнонауковий підхід до розуміння категорії інтересу, доходить висновку, що він є ланкою, котра пов'язує об'єктивні закони та дії людей¹⁷¹. Інтерес постає найпростішою формою диспозиційних відносин, які формуються на основі суб'єктивного розсуду учасників історичного процесу стосовно реалізації

¹⁷⁰ Соотношение частных и публичных интересов в условиях реформирования законодательства Российской Федерации: монография; под общ. ред. О. Ю. Бакаевой. М.: Юрлитинформа, 2010. С. 8.

¹⁷¹ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 31–32.

об'єктивних можливостей, тенденцій суспільного розвитку, що об'єктивно виникли в процесі їх діяльності й зазвичай набувають закріплення в реальному соціальному світі¹⁷². Вчена визначає інтерес «абстракцією, що являє собою диспозиційні відносини в цілому, виходячи із загального змісту, всеосяжним відображенням активного, творчого впливу людей на навколишній світ, що його змінює, у процесі якого формуються і функціонують їх диспозиційні відносини. У суспільному житті людей інтерес набуває найрізноманітніших форм. Залежно від характеру діяльності він по-різному обумовлюється та виконує різні суспільні ролі»¹⁷³.

Оскільки предметом нашої уваги на цьому етапі дослідження є з'ясування сутності правової категорії «публічний інтерес» з позиції системного підходу, вважаємо недоцільним заглиблюватись у висвітлення різноманітних галузевих варіантів тлумачення категорії «інтерес» і зауважимо, що наведена характеристика І. В. Венедіктової в контексті загальнонаукового підходу видається вельми вдалою.

Публічні інтереси як правова категорія набувають прояву в різних галузях правової науки: конституційному, цивільному, адміністративному, податковому, банківському праві, а також у певних процесуальних галузях права. Своім завданням вважаємо системне дослідження правової категорії «публічні інтереси».

Системний підхід у науці найчастіше визначають як загальнонаукову міждисциплінарну методологію, загальнонаукову орієнтацію, що полягає в прагненні побудувати цілісну картину об'єкта, а також як сукупність методів і засобів, що дозволяють досліджувати властивості, структуру й функції об'єктів, явищ або процесів як систему з усіма складними міжелементними взаємозв'язками, взаємовпливом елементів на систему й зовнішні відносини¹⁷⁴. Інакше кажучи, сутність системного підходу полягає в тому, що досліджуваний об'єкт

¹⁷² Ханипов А. Т. Интересы как форма общественных отношений / отв. ред. А. К. Черненко, А. А. Чечулин. Новосибирск: Наука, 1987. С. 18, 94.

¹⁷³ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 32.

¹⁷⁴ Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Системный подход в современной науке. *Проблемы методологии системного исследования*. М., 1970. С. 16; Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. М., 2000. С. 22.

(явище, процес) розглядають не як сукупність його складових компонентів, а як систему, цілісне утворення. Відповідно, за системного підходу зосереджуються на дослідженні будь-якого об'єкта (явища процесу) як цілісного, з урахуванням його інтегративних властивостей, структури й функцій¹⁷⁵.

Отже, застосування системного підходу як наукового методу видається корисним для дослідження складних об'єктів, вирішення завдань з багатьма перемінними, а надто – вивчення соціальних явищ і процесів, одним із яких є саме публічні інтереси в динаміці їх проявів: під час їх реалізації та як предмет судового захисту.

До прикладу, український цивіліст А. Є. Кубко доводить, що в перебігу дослідження природи, характерних рис, функцій та ролі публічних інтересів у різних галузях права поза увагою залишалася позиція публічних інтересів у системі соціальних інтересів і співвідношення з ними¹⁷⁶. Науковець наголошує, що загальновизнаним є розподіл інтересів за змістом і формою прояву, а також констатація наявності економічних, політичних, духовних інтересів, інтересів суспільства, класів, особистих інтересів; миттєвих і глобальних, довготривалих, основних, корінних інтересів тощо¹⁷⁷ без визнання існування інтересів публічних¹⁷⁸.

У літературі наукового спрямування подано різні класифікації інтересів, але в жодній з них не приділено уваги групі інтересів публічних¹⁷⁹.

¹⁷⁵ Ображиев К. В. Системный подход в юриспруденции: теоретико-методологические основы. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2012. № 1. Т. 2. 2012. С. 91.

¹⁷⁶ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 26.

¹⁷⁷ Шейндлин Б. В. Сущность советского права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. С. 43.

¹⁷⁸ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 27.

¹⁷⁹ Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. М.: Юрид. лит., 1985. С. 34; Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов: Приволж. книж. изд-во, 1970. С. 13; Губин Е. П. Понятие интереса в гражданском праве. *Вестник МГУ*. 1980. № 4. С. 65; Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб., 2004. С. 134–144; Патюлин В. А. Государство и личность в СССР. М.: Юрид. лит., 1974. С. 102; Свердлык Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов. Свердловск: Урал. ун-т,

Етимологічно прикметник «публічний» має багато значень. У системному баченні «публічний» означає: суспільний, загальнонародний, відкритий для публіки, гласний, а також вживається у значенні, зворотному до слів «приватний», «особистий», «індивідуальний», «не суспільний», «недержавний». Саме на останньому протиставленні базується традиційний поділ права на приватне і публічне. Інтереси в публічному та приватному праві відображено по-різному: від взаємодії, узгодження між собою в статиці й динаміці до суперечності один одному¹⁸⁰.

Для розкриття правової природи публічних інтересів у праві необхідно звернутися до традиційного підходу до дихотомії права в контексті його поділу на приватне і публічне¹⁸¹.

Зокрема, М. М. Сібільов обґрунтовує закріплення *нормативних (виділено нами – І.Б.)* засад визнання поділу права на приватне і публічне в ст. 3 Конституції України. Саме в ній закріплено правило, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а головним обов'язком держави, що відповідає за свою діяльність перед людиною, є утвердження та забезпечення її прав та свобод¹⁸².

1980. С. 62; Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственных интересов. Киев: Наук. думка, 1987. С. 29–30; Экимов И. А. Интересы и право в социалистическом обществе. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. С. 38; Явич Л. С. Право и общественные отношения. М.: Юрид. лит., 1971. С. 28.

¹⁸⁰ Соотношение частных и публичных интересов в условиях реформирования законодательства Российской Федерации: монография / под общ. ред. О. Ю. Бакаевой. М.: Юрлитинформа, 2010. С. 19.

¹⁸¹ Азімов Ч. Поняття і зміст приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3 (14). С. 15–58; Алексеев С. С. Частное право. М.: Статут, 1999. 160 с.; Брагинский М. И. О месте гражданского права в системе «право публичное – право частное». *Проблемы современного гражданского права*. М., 2000. С. 46–80; Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. С. 57–72; Харитонов Є., Харитонova О. До поняття про значення дихотомії «приватне право – публічне право». *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 2 (21). С. 83–89; Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: східна традиція. Одеса: Юрид. літ., 2000. 262 с.

¹⁸² Сібільов М. М. Роль Конституції України у формуванні системи права та кодифікації законодавства. *Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали наук.-практ. конф. Харків: Право, 1998. С. 155.

Такий підхід заслуговує на всіляку підтримку. Саме людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека як найвища соціальна цінність держави постає нероздільною метою права. При цьому публічне та приватне право є не метою, а різними засобами її досягнення. Головним завданням приватного та публічного права є створення умов для якнайповнішої самореалізації інтересів суспільства, окремих індивідів та задоволення їх державою.

Формування та реалізація на практиці додаткових цілей відбувається за допомогою функцій, що являють собою необхідні однорідні, доцільні напрями приватного і публічного права, зумовлені необхідністю задоволення об'єктивних потреб суспільства, окремих індивідів держави. Публічне право має забезпечувати повну реалізацію приватного права, не деформуючи його. Водночас без публічного права приватне право є недостатньо ефективним чи неефективним узагалі¹⁸³.

С. В. Михайлов у процесі формування предмета і методу публічного права звертається саме до публічного інтересу, обґрунтовуючи це тим, що предметом регулювання публічного права є суспільні відносини, спричинені реалізацією інтересів суспільства як єдиного цілого, тобто суспільні відносини за участю держави¹⁸⁴. Метод регулювання дослідник визначає як імперативний, заснований на субординації інтересів і покликаний централізувати суспільні відносини. Водночас категорія публічного інтересу окреслює межі реалізації компетенції органів державної влади і юридично це полягає в тому, що державні органи мають спеціальну правосуб'єктність і компетенцію. Таким чином, на думку С. В. Михайлова, публічні інтереси об'єктивно обмежують приватні інтереси¹⁸⁵.

Близької позиції дотримуються О. В. Малько та В. В. Субочев, наголошуючи на можливості реалізації публічних

¹⁸³ Соотношение частных и публичных интересов в условиях реформирования законодательства Российской Федерации: монография. Под общ. ред. О. Ю. Бакаевой. М.: Юрлитинформа, 2010. С. 20–21.

¹⁸⁴ Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М.: Статут, 2002. С. 67.

¹⁸⁵ Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М.: Статут, 2002. С. 67.

інтересів лише за певної взаємодії з державними органами, державною владою, у чому полягає їх основна відмінність¹⁸⁶.

Утім, ця теорія виявляється непридатною для певних видів правовідносин, у яких взаємодіють юридично рівні суб'єкти, зокрема учасники цивільних відносин чи правовідносин, що виникають у разі укладання та реалізації публічно-правових договорів між державами (окремими частинами держав), адміністративних договорів між органами публічної влади, колективних трудових договорів між роботодавцем і працівниками. До того ж, публічні суб'єктивні юридичні права та обов'язки можуть бути реалізовані не лише у владних відносинах.

Отже, метод побудови правовідносин не можна розглядати як *універсальний критерій* поділу права на приватне і публічне. Вказівка ж на те, що приватно-правові відносини виникають між рівноправними суб'єктами, а публічно-правові – між підпорядкованими один одному, не завжди ілюструє специфіку приватного і публічного права: у певних випадках у публічних правовідносинах підпорядкування одного суб'єкта іншому також відсутнє.

Деякі науковці критерієм розмежування між приватним і публічним правом вважають спосіб захисту прав їх учасників¹⁸⁷. За цією концепцією, регулювання правовідносин, у яких ініціатива захисту порушеного суб'єктивного права безпосередньо належить зацікавленій особі, відбувається приватним правом, а в разі ініціювання захисту уповноваженим органом влади такі правовідносини регламентовано публічним правом.

На наш погляд, наведена позиція є сумнівною і не вповні відповідає критеріям поділу права на приватне та публічне, зважаючи на те, що характер захисту суб'єктивного права (як слід розуміти з позиції С. А. Муромцева) активізується лише після порушення останнього, хоча суб'єктивне право існує до порушення й під час існування регулятивних правовідносин.

Стосовно цивільної та цивільно-процесуальної сфери слід зазначити, що, дійсно, спосіб захисту суб'єктивного права може

¹⁸⁶ Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 200.

¹⁸⁷ Муромцев С. А. Определение и основное разделение права. 2-е изд., доп. СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 2004. С. 169.

виявлятися лише після його порушення, проте власне характер захисту, а отже і природа суб'єктивного цивільного права, є нормативно визначеними (чи допускаються – згідно зі ст. 6, 15 ЦК України) до правопорушення, а не після нього. Іншими словами, йдеться про цивільне правозастосування, першим етапом якого є добір правової норми, якою буде регульовано конкретне правовідношення й відповідні суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників такого цивільного правовідношення.

На додаток до того, органи публічної влади можуть подавати позови на захист приватних суб'єктивних прав осіб, особливо в частині цивільно-процесуального захисту публічних інтересів¹⁸⁸.

Публічні інтереси у приватному праві викликають додатковий науковий інтерес як специфічний правовий інструмент забезпечення стабільності ділового обігу. Адже для сфери приватного права характерне децентралізоване регулювання на диспозитивних засадах із використанням притаманних їй правових засобів усіх особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності суб'єктів¹⁸⁹.

У такій ситуації, передусім, необхідно з'ясувати загальне визначення категорії «публічний інтерес». Перші наукові розвідки щодо проблематики публічного інтересу в праві містять праці відомого англійського філософа епохи Просвітництва Дж. Локка¹⁹⁰. Мислитель вважав, що існує багато випадків, яких закон не може передбачити, і для їх урегулювання слід надати право розсуду тим, у чиїх руках перебуває виконавча влада, щоб вони розпоряджалися нею, як того вимагає суспільне благо¹⁹¹, визначаючи при цьому життя, свободу, здоров'я, відсутність

¹⁸⁸ Солодовниченко Т. А. Критерии разграничения права на частное и публичное. *Вестник Омского университета*. 2015. № 2 (43). С. 44.

¹⁸⁹ Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций: монография / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2011. С. 82.

¹⁹⁰ Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 137.

¹⁹¹ Локк Дж. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1960. Т. 2. С. 92.

тілесних покарань, право володіння грошима, землею як громадянські інтереси¹⁹².

Американський вчений П. Херрінг вважав публічним інтересом результат компромісу групових інтересів, що має «преломлюватися» крізь діяльність органів державної влади, яким відведено роль арбітра головних інтересів. Інші американські науковці А. Бентлі й Д. Трумен на основі власних емпіричних досліджень здійснення американського урядування заперечують існування публічного інтересу як об'єктивної категорії, аргументуючи тим, що він є нічим іншим, як абстракцією¹⁹³.

На належному теоретико-методологічному рівні правову природу публічного інтересу аналізував зарубіжний дослідник Ю. О. Тихомиров, на думку якого, публічні інтереси – це не лише й не стільки державні інтереси, скільки спільні інтереси людей, їх об'єднань, суспільства загалом¹⁹⁴. Вчений розглядає публічний інтерес, як «... визнаний державою і забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого служить гарантією її існування і розвитку»¹⁹⁵.

Сучасний український конституціоналіст В. А. Селіванов наголошує, що загальне благо, якщо його розуміти як юридично кваліфіковані публічні інтереси суспільства (їх забезпечує державна воля), необхідно розглядати, насамперед, як загальну умову реалізації приватних інтересів, прагнень окремих індивідів, а не заперечувати їх на догоду інтересам публічним, і тим більше державним, до того ж підмінюючи ними публічні інтереси суспільства¹⁹⁶.

Існує й інша позиція, що всі наявні в суспільстві інтереси є інтересами особистими, але мають різний ступінь спільності залежно від узгодженості їх з аналогічними інтересами

¹⁹² Локк Дж. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1960. Т. 2. С. 145–146.

¹⁹³ Заблюк Г. Г. Общественный интерес в контексте американской плюралистической демократии. США-Канада. *Экономика. Политика. Культура*. 2002. № 12. С. 7–10.

¹⁹⁴ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М.: НОРМА, 1995. С. 25.

¹⁹⁵ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М.: НОРМА, 1995. С. 55.

¹⁹⁶ Селіванов В. Приватно-правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 3. С. 22.

більшості¹⁹⁷. Інтерес, який відображає потреби більшості індивідів у колективі, є різновидом інтересу індивіда високого ступеня спільності – суспільного інтересу. У результаті взаємодії соціальних суб'єктів відбувається процес формування й реалізації інтересів, у результаті чого інтерес може трансформуватися відповідно до інтересів більшості в суспільний інтерес або взагалі припинити своє існування¹⁹⁸.

І. В. Венедіктова¹⁹⁹, аналізуючи погляди інших вчених пострадянського та сучасного періодів, констатує, що аналогічну позицію мають О. Ю. Ільїна²⁰⁰, О. В. Костін²⁰¹, Е. В. Талапіна²⁰², а також підсумовує, що в загальному розумінні публічні інтереси – це спільні, усереднені інтереси певної соціальної спільноти. До того ж, вони відповідають двом критеріям: з одного боку, це суспільні інтереси, без яких неможливо забезпечити цілісність і стабільність держави й суспільства, зокрема реалізацію окремих приватних інтересів; а з іншого, – це офіційно визнані інтереси, які набули підтримки держави²⁰³.

Досить цікавим видається підхід зарубіжного дослідника О. В. Кряжкова щодо сутності публічних інтересів, які він розуміє лише як суспільні інтереси, «визнані державою та врегульовані (забезпечені) правом»²⁰⁴. Українська дослідниця І. П. Андрушко синтезує його позицію: «...у держави немає власного інтересу, оскільки інтерес характеризується належністю до соціальних суб'єктів – особи, групи осіб, суспільства». У діяльності держави, її органів, як продовжує О. В. Кряжков, набувають прояву ті чи інші інтереси, що стають «державними»,

¹⁹⁷ Кусжанова А. Ж. Проблемы классификации и взаимодействия интересов. *Credo*. 2000. № 5. URL: <http://credonew.ru/content/view/195/25>.

¹⁹⁸ Даньков А. А. Обеспечение баланса публичных и частных интересов в сфере правосудия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2014. С. 48.

¹⁹⁹ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 88–89.

²⁰⁰ Ильина О. Ю. Частные и публичные интересы в семейном праве Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. М.: РГБ, 2007. С. 57.

²⁰¹ Костин А. В. Интерес публично-территориальных образований в гражданском праве. *Законодательство*. 2002. № 3. С. 47.

²⁰² Талапина Э., Тихомиров Ю. Публичные функции в экономике. *Право и экономика*. 2002. № 6. С. 3.

²⁰³ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 89.

²⁰⁴ Кряжков А. В. Публичный интерес: понятие, виды и защита. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 96.

лише відображаючись у ній. А отже, державні інтереси – це трансформовані в її діяльності інтереси окремих соціальних суб'єктів²⁰⁵. Якщо соціальні засади держави взагалі заміщуються класовою або іншою груповою складовою, наприклад бізнес-елітою в особі фінансово-промислових груп, то у функціонуванні держави над інтересами всього суспільства починають переважати інтереси окремої соціальної групи. Тоді державної підтримки набуває інтерес цієї соціальної групи, таким чином стаючи «державним»²⁰⁶.

На відміну від О. В. Кряжкова, український конституціоналіст М. В. Савчин абсолютно справедливо наголошує, що головне завдання публічної влади – це дбати про публічний інтерес, який є вищим за державний²⁰⁷.

О. М. Вінник, досліджуючи теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів у господарських товариствах, зазначає, що «публічні інтереси можна визначити як відображені в праві гармонізовані, збалансовані певним чином інтереси держави як організації політичної влади, а також інтереси всього суспільства (спільні інтереси його членів), значної його частини, у т. ч. територіальних громад, соціальних груп, особливо тих з них, які власними силами (через відсутність, скажімо, відповідних коштів для оплати послуг юриста) за допомогою правових засобів не спроможні захистити свої інтереси і тому потребують державної підтримки, за відсутності якої велика ймовірність виникнення кризових явищ у суспільстві, страйків та інших колективних форм протесту та самозахисту»²⁰⁸. Дослідниця обґрунтовує доцільність використання в нормативно-правових актах поняття «публічні інтереси» як більш універсального, ніж «державні інтереси», і відповідно – необхідність розширення повноважень прокурора шляхом закріплення за ним права подання позовів на

²⁰⁵ Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 139.

²⁰⁶ Кряжков А. В. Публічний інтерес: поняття, види и защита. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 94.

²⁰⁷ Савчин М. В. Конституціоналізм та природа Конституції: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. С. 235.

²⁰⁸ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. С. 48.

захист усіх видів публічних інтересів, а також визнання його в цьому разі самотійною стороною процесу²⁰⁹.

Зарубіжна дослідниця М. І. Васильєва зазначає, що публічні інтереси охоплюють два рівні. По-перше, державні - у тій частині, яка відображає інтереси суспільства загалом. По-друге, суспільні як інтереси громадянського суспільства тією мірою, яка відповідає рівню їх пізнання та може бути забезпеченою правовим захистом²¹⁰.

Продовжуючи дослідження правової природи і ознак публічного інтересу, слід навести позицію українського цивіліста А. Є. Кубка, котрий називає низку чинників, які заважають виробленню обґрунтованих підходів до сутності публічних інтересів²¹¹. Зокрема, цей термін («публічні інтереси») не отримав широкого застосування на рівні нормативних актів, що могло б визначити, принаймні, загальні орієнтири відносно його основних властивостей. Серед небагатьох винятків науковець називає Паризьку конвенцію про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року²¹², у ст. 5 якої міститься згадка про публічні інтереси, однак не розкрито змісту цієї категорії. Поняття публічних інтересів не одержало поширення і в національному законодавстві. Так, у Конституції України йдеться винятково про інтереси національної безпеки, економічного добробуту, прав людини, громадського порядку, територіальної цілісності, охорони здоров'я населення (ст. 32, 34, 36, 39), захист яких розглядається як підстава для обмеження прав і свобод людини й громадянина, а також про інтереси суспільства (ст. 41), що визначають своєрідну межу використання прав власності. Схожа ситуація спостерігається на рівні актів міжнародного права. Характерним прикладом є Конвенція, що містить згадку про

²⁰⁹ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. С. 12–13.

²¹⁰ Васильєва М. И. Публичные интересы в экологическом праве. М.: МГУ, 2003. С. 64.

²¹¹ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 27.

²¹² Паризька конвенція про охорону промислової власності: міжнар. док. від 20 берез. 1883 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123.

суспільні інтереси, загальні інтереси, а також інтереси громадської безпеки (ст. 8, 9, 10 та ін.)²¹³.

Легальною основою для існування такого явища, як публічний інтерес, у вітчизняній юриспруденції є Основний Закон України. Зокрема, у ст. 18 Конституції України зазначено про існування національних інтересів; у ч. 2 ст. 32, ч. 3 ст. 34, ч. 3 ст. 36 та ч. 2 ст. 39 Основного Закону України ідеться про існування інтересів національної безпеки, а в ч. 1 і 3 ст. 36 та ч. 1 ст. 121 – інтересів громадянина тощо. Таким чином, Основний Закон України констатує існування поняття інтересу як явища, що має правове значення, але фактично закріплює існування одразу кількох видів інтересів, не розкриваючи однак ні сутності та ознак цього явища як правового поняття, ні співвідношення між собою всіх видів інтересів, наведених у тексті Основного Закону²¹⁴.

Сучасний український цивіліст О. О. Первомайський доводить, що перша згадка про інтерес у Цивільному Кодексі (далі – ЦК) України відбулася в аспекті його (інтересу) можливого захисту: у п. 5 ч. 1 ст. 3 ЦК України вказано на таке засадниче положення цивільного права та законодавства, як судовий захист цивільного права та інтересу. Своєю чергою, у ст. 15 ЦК України законодавець, деталізуючи згадане вище засадниче положення, закріплює право кожної особи на захист свого цивільного права та інтересу в разі його порушення, невизнання або оспорювання. До речі, не лише Конституція України, а й ЦК України містить кілька варіантів термінологічного позначення поняття інтересу. Зокрема, у ч. 1 ст. 103 ЦК України йдеться про суспільні інтереси; у ч. 2 ст. 122 ЦК України – про спільні інтереси; у ч. 1 ст. 203 та ч. 3 ст. 228 ЦК України – про інтереси держави та суспільства; у ч. 5 ст. 319 ЦК України – про інтереси суспільства; у ч. 2 ст. 326 ЦК України – про інтереси держави Україна, а в ч. 7 ст. 376 ЦК України – про суспільні інтереси²¹⁵.

²¹³ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 27.

²¹⁴ Первомайський О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 53.

²¹⁵ Первомайський О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 54.

Розмірковуючи над поняттям інтересу в цивільному праві та цивільному законодавстві, О. О. Первомайський слушно констатує, що поняття інтересу та різноманітні термінологічні позначення його самого та (або) його видів набули поширення в науці, законодавстві тощо, чим однак не усунуено всіх проблем щодо його (їх) розуміння та застосування²¹⁶.

Спробу розв'язати наукову проблему реалізації публічних інтересів у цивільному праві на рівні дисертаційного дослідження здійснив А. Є. Кубко, який дійшов висновку, що «реалізація публічних інтересів є об'єктивною необхідністю в цивільному праві України»²¹⁷, що можлива в цій галузі права у двох видах засобів: обмеження й державного втручання в цивільно-правові відносини²¹⁸.

Для системного аналізу публічного інтересу корисним видається науковий підхід сучасної української дослідниці М. М. Стефанчук, яка, досліджуючи підстави та умови реалізації прокуратурою функції представництва інтересів громадянина або держави в суді, сформулювала авторське комплексне визначення поняття публічного інтересу, для якого характерна всебічність застосування. Так, публічний інтерес необхідно розуміти як «таку, що об'єктивно існує, закріплену в нормах права й усвідомлену потребу, яка має публічний (загальний, суспільний, груповий тощо) характер і яка на підставі, в порядку й у спосіб, визначені законом, та в разі, що таке обмеження допустиме і необхідне в демократичному суспільстві, може обмежувати приватний інтерес окремих осіб і віднаходить свою реалізацію (здійснення) у вмотивованій юридичній діяльності, в результаті чого виникають, змінюються, припиняються, призупиняються, поновлюються відповідні правові відносини»²¹⁹. Дослідниця виводить авторську правову формулу публічного інтересу як перелік тих основних орієнтовних правових складових, у яких

²¹⁶ Первомайський О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 54.

²¹⁷ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 63.

²¹⁸ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 80.

²¹⁹ Стефанчук М. М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Ін Юре, 2016. С. 161.

може бути наявний публічний інтерес²²⁰. На підставі детального аналізу Конституції України та актів чинного законодавства М. М. Стефанчук стверджує, що правова формула публічного інтересу як об'єкта реалізації прокуратурою функції представництва в суді може містити такі складові:

1) інтерес в утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини, що є наслідком антропоцентричної побудови суспільних відносин в Україні та основним обов'язком держави, набуває нормативного закріплення в ст. 3 Конституції України й часткового закріплення в ст. 32, 34, 36, 39, 41 та ін. Конституції України;

2) інтерес національної безпеки, який має витокami необхідність і пріоритет безпековості нації (народу, суспільства тощо) та набуває легітимації в ст. 18, 32, 34, 36, 39 та ін. Конституції України;

3) інтерес територіальної цілісності – особливо актуальний останнім часом і спрямований на забезпечення недоторканності держави, незмінності її кордонів, відсутності незаконних впливів на її територіальний устрій тощо. Закріплення цієї складової загального публічного інтересу відбувається в ст. 34 Конституції України;

4) інтерес публічної (громадської) безпеки – має на меті запобігання заворушенням чи злочинам, тісно пов'язаний із зазначеними вище інтересами й водночас спрямований на дотримання правового та громадського порядку, в тих чи інших інтерпретаціях закріплений у ст. 34, 35, 36, 39 Конституції України;

5) інтерес економічного добробуту - тісно пов'язаний із діяльністю у фінансово-економічній сфері, впливом на добробут держави й суспільства та інших суб'єктів економічних відносин. Цей інтерес як складова публічного інтересу зазначений у ст. 32 Конституції України. Його може бути розглянуто в контексті захисту права власності Українського народу (ст. 13 Конституції України);

6) інтерес здоров'я населення та моральних засад суспільства – спрямований на забезпечення найбільш важливих

²²⁰ Стефанчук М. М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Ін Юре, 2016. С. 162.

соціальних пріоритетів і закріплений у ст. 35, 36 Конституції України;

7) інтерес екологічної безпеки – фундаментальний публічний інтерес, спрямований на забезпечення екологічного добробуту та закріплений у ст. 41 Конституції України;

8) інтерес захисту історичної та культурної спадщини – єдиний конституційно не закріплений інтерес, який однак має широке застосування на рівні галузевого законодавства і спрямований на історичну та культурну ідентифікації відповідних держави, суспільства, нації тощо²²¹.

Завершуючи наведену формулу, М. М. Стефанчук констатує винятковість складових цього переліку та висловлює впевненість, що його створення дасть можливість більш чітко та глибоко зрозуміти терміно-поняття «публічний інтерес»²²²²²³.

З позиції взаємозв'язку конституційного та цивільного судочинства особливо корисними видаються 1, 5, 6, 7, 8 складові наведеної правової формули публічного інтересу, в межах яких відбувається законодавче та інше нормативно-правове регулювання відносин. Процесуальні особливості захисту таких відносин ми розглянемо в наступних підрозділах цієї праці.

Під час дослідження публічного інтересу, його проявів і видів логічно постає питання про місце *суспільних інтересів* серед інших видів інтересів, зокрема в сенсі виокремлення їх в окрему групу та співвідношення з державними інтересами. З огляду на те, що предметом нашого дослідження постає розкриття взаємозв'язку між конституційним провадженням та цивільним судочинством у контексті захисту публічних інтересів,

²²¹ Стефанчук М. М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Ін Юре, 2016. С. 163.

²²² Стефанчук М. М. Інституційно-функціональне правове позиціонування прокуратури за судовою реформою. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Чернівці, 26–27 жовт. 2017 р.). Чернівці: Технодрук, 2017. С. 269–272; Стефанчук М. М. Право власності Українського народу як складова публічного інтересу (в контексті представницької функції прокуратури України). *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 верес. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 196–199.

²²³ Стефанчук М. М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Ін Юре, 2016. С. 163.

окремо зупинимося на зазначеній проблемі в конституційному праві.

Українська дослідниця І. П. Андрушко, наприклад, переконана, що виокремлення державних інтересів у науці конституційного права є абсолютно виправданим²²⁴. Акумулюючи позиції конституціоналістів, вчена формує визначення державних інтересів «як збалансовану сукупність усвідомлених суспільством об'єктивних потреб та потреб державної влади, які зумовлені їх взаємозалежністю та культурно-історичними особливостями розвитку»²²⁵ та наголошує на необхідності розмежовувати інтереси держави й державного апарату, що має схильність видавати свої відомчі інтереси за суспільні та державні. За законодавством, державний апарат має виконувати роль не носія, а лише представника (агента) публічного інтересу²²⁶.

Стосовно ж суспільних інтересів, то на перший погляд можна припустити, що розмежування державних і суспільних інтересів, об'єднаних поняттям «публічні», для цивільного права й цивільних відносин не має принципового значення, як, наприклад, для конституційного права. Однак дії учасників цивільного обігу, що порушують державні інтереси, негативно позначаються на суспільстві й навпаки. Тим більше, як доводить аналіз судової практики, особи, уповноважені законом захищати інтереси інших (захист публічних інтересів особи), посиляючись на порушення суб'єктом господарювання суспільного інтересу, нерідко мають на увазі інтерес держави²²⁷. Інакше кажучи, на

²²⁴ Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 139.

²²⁵ Крусс В. И. Теория конституционного правопользования. М.: Норма, 2007. С. 166–167.

²²⁶ Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве. *Государство и право*. 2002. № 9. С. 19.

²²⁷ Постанова Верховного Суду України від 2 берез. 2010 р. Справа № 21-2368во09. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9341141>; Постанова Вищого господарського суду України від 11 трав. 2016 р. Справа № 911/3407/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57729425>; Постанова Вищого господарського суду України від 20 квіт. 2016 р. Справа № 925/1476/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57430433>; Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду від 17 квіт. 2013 р. Справа № 2а-6281/11/1470. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL:

практиці зазначені інтереси не завжди поділяються, що більш детально буде розкрито під час дослідження проявів публічних інтересів як предмета судового захисту в цивільному судочинстві та конституційному провадженні.

Потреба у вивченні категорії суспільного блага в юриспруденції виникла в ХІХ столітті й була зумовлена впливом соціальної теорії права та посиленням уваги до питання про соціальну функцію права. Закріплення в цивільному законодавстві того періоду категорій «суспільного порядку» і «добра» зробило необхідним вивчення поняття загального блага, за допомогою якого відбувалося розкриття їх змісту²²⁸. І. А. Покровський з цього приводу свого часу писав, що за всієї різноманітності інтересів, суспільним благом ніколи бути не може. Те, що благо для одних, завжди є злом для інших. Розуміння ж загального блага як блага більшості може призвести до того, що йому в жертву буде принесено благо меншості²²⁹. Беззмістовним поняття «загального блага» також вважав І. С. Перетерський²³⁰.

З-поміж сучасних трактувань категорії загального блага варта уваги позиція В. С. Нерсесянца, що спільне благо відбиває в собі загальноправові засади, тобто «формальну єдність відмінностей, те спільне, що об'єднує відмінності». Спільне,

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30901077>; Постанова Київського апеляційного господарського суду від 9 лют. 2016 р. Справа № 925/1476/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55933505>; Постанова Київського апеляційного господарського суду від 2 берез. 2016 р. Справа № 911/3407/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56422274>; Постанова Полтавського окружного адміністративного суду від 3 груд. 2015 р. Справа № 816/2166/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54051212>; Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 24 листоп. 2015 р. Справа № 820/10546/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53804126>; Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 12 січ. 2016 р. Справа № 922/5066/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55027219>.

²²⁸ Яценко Т. С. Гражданско-правовая охрана публичных интересов: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. М., 2016. С. 97.

²²⁹ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут, 1998. С. 19.

²³⁰ Перетерский И. С. Принудительные и диспозитивные нормы в обязательном праве гражданского кодекса. *Советское право*. 1924. № 4. С. 69.

загальне благо не означає заперечення різних інтересів, а, навпаки, забезпечує «загальну умову їх можливості»²³¹.

У правовій науці існує підхід (який ми поділяємо), що суспільний інтерес та державний інтерес є окремими правовими категоріями, їх не слід ототожнювати²³². Поняття суспільного інтересу є більш широким за «державний інтерес», оскільки носієм суспільного інтересу є суспільство, а не держава, що постає як особливе політично-територіальне утворення²³³. Також не виключена можливість існування у держави самостійних інтересів (наприклад, щодо матеріального забезпечення її функціонування)²³⁴. Причому головним напрямом демократичної трансформації українського суспільства повинна бути пріоритетність реалізації принципу публічних інтересів суспільства відносно можливих приватних інтересів держави²³⁵²³⁶.

Суспільний інтерес нерідко ототожнюють з державним інтересом, що, на нашу думку, є хибним. По-перше, не будь-яка держава належною мірою враховує всі наявні суспільні інтереси, адже новітня історія України лише за останніх п'ять років рясніє прикладами, коли держава діяла не просто не відповідно, а з усією очевидністю всупереч інтересам суспільства. Йдеться, наприклад, про порушення законних очікувань осіб стосовно права на конкретно визначені суми вкладів у банках, скасування наукових пенсій та інших спеціальних пенсій, нарахування пенсій нижче затвердженого прожиткового мінімуму, що взагалі суперечить ст. 46, 48 Конституції України. Держава побіжно, за допомогою мізерних пояснювальних записок до відповідних

²³¹ Нерсесянц В. С. Філософія права: учебник. М.: Норма, 2001. С. 70.

²³² Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 22.

²³³ Михайлов С. В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 89.

²³⁴ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. С. 47.

²³⁵ Селіванов В. Приватно-правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 3. С. 25.

²³⁶ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 22.

законопроектів ²³⁷ пояснює такі дії зміненням державного курсу, тобто, теоретично припускаючи, – певним глобальним публічним інтересом розвитку країни. Як окремий приклад можна навести політичні репресії сталінського режиму тощо.

Зближення суспільного та державного інтересів можна припустити в абсолютно демократичній державі, однак навіть приблизне зближення не змогло би привести до їх злиття. У певному сенсі вони перетиналися б, але ніколи не можуть збігатися повністю, оскільки як у держави, так і в суспільства завжди залишаються інтереси, властиві лише кожному з них.

Так, розглядаючи державу Україна як самостійний суб'єкт, наприклад, цивільних, цивільно-процесуальних та інших приватноправових відносин, слід констатувати наявність її самостійного, відмінного від іншого учасника (протилежної сторони) інтересу в конкретних відносинах. Її інтерес у цій якості далеко не завжди збігається з інтересом будь-яких інших можливих суб'єктів. Наприклад, держава може виступати власником заводу, який робить викид шкідливих речовин в атмосферу, тим самим завдаючи шкоди життю та здоров'ю населення (суспільний інтерес) тощо. Зокрема, А. Д. Туманов доводить: не врахувавши цього, всупереч логіці доведеться визнати, що навіть тоді, коли держава виступає з усією очевидністю проти дійсних інтересів суспільства, вона тією самою мірою діє в його інтересах²³⁸. Особливо юридично чутливою в Україні така ситуація видається в контексті настання і підстав для відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої мирному населенню та учасникам антитерористичної операції на окремих територіях сходу України в умовах неоголошеної, але фактичної війни з сусідньою країною.

²³⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 213-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 22. Ст. 145; Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 6 груд. 2016 р. № 1774-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>; Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>.

²³⁸ Туманов Д. А. Проблемы защиты общественного интереса в российском гражданском процессе. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2012. № 9. С. 5.

Водночас відмінність інтересів не виключає і того, що держава повинна поступатися в інтересах суспільства. У держави можуть бути притаманні лише її функції, реалізація яких має важливе соціальне значення. Ідеться, наприклад, про оподаткування. В цьому разі інтерес суспільства полягає, передусім, не в оподаткуванні як такому, а в тому, що сформовані бюджетні кошти витрачають на суспільно корисні потреби. Отже, якщо громадянин не виконує обов'язку щодо сплати податків, про суспільний інтерес як об'єкт захисту безпосередньо йтися не може - інтерес суспільства є побічним, оскільки збір податків є прямим завданням держави. Про прямий інтерес суспільства слід зазначати, коли виникає питання про утворення тих загальнозначущих благ, на які мають витратитися бюджетні кошти, сформовані податками²³⁹.

Важливим у визначенні інтересу як суспільного є те, що його має бути визнано благом, ураховано правом (воно не обов'язково підлягає охороні безпосередньо законодавством, але враховується правом узагалі як благо суспільства, окремої спільноти з визначеним чи невизначеним колом осіб). Деякі автори визнають поглинання суспільним інтересом інтересу невизначеного кола осіб, зокрема саме в частині визнання публічного/суспільного інтересу предметом судового захисту²⁴⁰. Саме в контексті предмета судового захисту ми частково приєднуємося до наведеної позиції, але з певними застереженнями й уточненнями стосовно правової природи розмежування вказаних правових категорій.

Т. В. Степаненко доходить висновку про можливість розгляду суспільного інтересу як самостійного об'єкта судового

²³⁹ Туманов Д. А. Проблемы защиты общественного интереса в российском гражданском процессе. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2012. № 9. С. 5.

²⁴⁰ Аболонин Г. О. Проблемы доступности и эффективности правосудия на примере прав и интересов многочисленных групп лиц. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2001. № 4. С. 4; В защиту общественных интересов / пер. с англ. Д. Б. Шабельникова ; под ред. Н. М. Кипниса. М.: Юристъ, 2004. 506 с.; Незнамов А. Некоторые аспекты развития права общественного интереса в России. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2009. № 6. С. 7; Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 181 с.; Уксусова Е. Дела о защите прав неопределенного круга лиц. *Российская юстиция*. 1997. № 11. С. 43.

захисту, не опосередкованого із захистом прав конкретної особи, обґрунтовуючи це тим, що безпосереднім об'єктом судового захисту за досліджуваною категорією справ є неперсоніфікований суспільний інтерес, що має концептуальне значення для визначення сутності та процесуальних особливостей судочинства за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб²⁴¹.

О. Є. Уксусова, ставлячи питання про інтерес невизначеного кола осіб, зазначає, що така практика є затребуваною з урахуванням необхідності захисту об'єкта особливого роду – певних спільних благ (цінностей). У широкому сенсі цей захист спрямований на забезпечення правового, економічного, соціального, екологічного благополуччя суспільства²⁴².

Загалом приєднуючись до викладених позицій, уточнимо, що в багатьох випадках під час захисту прав невизначеного кола осіб, дійсно, відбувається захист і суспільного інтересу. Наприклад, очевидність суспільного інтересу можна простежити в позовах, спрямованих на захист довілля. Водночас не виключені ситуації, коли під час звернення до суду для захисту прав невизначеного кола осіб питання про захист суспільного інтересу не виникає, оскільки невизначеність осіб ще не означає обов'язкової наявності певного спільного блага. Єдиною спільною основою, котра об'єднує таких осіб, може слугувати лише те, що їх усіх неможливо персоніфікувати, й те, що захисту підлягають їх однорідні права. Зокрема, складно визначити спільне благо у всіх можливих випадках порушення процесу в інтересах невизначеного кола інвесторів або правовласників авторських і суміжних прав організацією колективного управління, адже об'єктом захисту можуть бути лише індивідуальні інтереси кожного з них. Вважаємо, що про захист суспільного інтересу йдеться, передусім, тоді, коли всіх учасників соціальної групи можна визначити: зокрема, у разі збереження певних видів культурної чи історичної цінності (наприклад, збереження пам'ятника), що має значення суто для мешканців

²⁴¹ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 7.

²⁴² Уксусова Е. Дела о защите прав неопределенного круга лиц. *Российская юстиция*. 1997. № 11. С. 43.

певного невеликого населеного пункту. Тому, вважаємо, суспільний інтерес, передусім, пов'язаний не з кількістю учасників або невизначеністю групи, а з його особливою якістю – суспільною значущістю.

Отже, маємо констатувати, що повна відповідність суспільних та державних інтересів, зважаючи на конкретні емпіричні приклади, навіть у країнах західної демократії залишається недосяжною метою, певним ідеалом, оскільки відносини «держава – суспільство» завжди містять у собі певні суперечності. До того ж, зарубіжна та вітчизняна конституційна практика містять немало прикладів, коли під виглядом загальнонародних та державних інтересів відбувається реалізація вузькогрупових інтересів обмеженого кола осіб. Слушною з цього приводу є думка німецького професора державного права В. Вебера, котрий акцентує на тому, що наслідком такої ситуації є квазіконституційні процеси, що призводять до демонтування елемента державності, що зрештою спричиняє втрату власне субстанції авторитету держави, визначеної Конституцією²⁴³.

Т. В. Степаненко, посилаючись на сучасних дослідників, формулює висновок про доволі часте ототожнення публічного й суспільного інтересу²⁴⁴. Зокрема, дослідниця підсумовує погляди, за якими суспільними є інтереси, визнані державою та врегульовані (забезпечені) правом²⁴⁵, без задоволення яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси, а з іншого – забезпечити цілісність, сталість і нормальний розвиток організацій, держави, націй, соціальних верств, зрештою суспільства загалом²⁴⁶; а також «відображені в праві, відгармонізовані, збалансовані певним чином інтереси держави як організації політичної влади, інтереси всього суспільства (спільні інтереси його членів), значної його частини, в т. ч.

²⁴³ Симон В. Всесилие союзов предпринимателей. Союзы в экономической и политической системе ФРГ / пер с нем. Ю. И. Юданова. М.: Прогресс, 1979. С. 211.

²⁴⁴ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 23.

²⁴⁵ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М.: НОРМА, 1995. С. 92.

²⁴⁶ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. С. 54–55.

територіальних громад, соціальних груп, особливо тих з них, які власними силами за допомогою правових засобів не спроможні захистити свої інтереси (наприклад, дрібні підприємці, залежні підприємства, дрібні акціонери, споживачі, наймані працівники та ін.) і тому потребують державної підтримки, за відсутності якої велика ймовірність виникнення кризових явищ у суспільстві»²⁴⁷.

Ми поділяємо таку позицію: у широкому сенсі в цивільному праві й цивільному процесуальному праві суспільні інтереси слід розуміти як такі, що визнані державою й ураховувані чи забезпечені правом, без задоволення яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси, а з іншого – забезпечити цілісність, сталість і нормальний розвиток організацій, інших утворень, соціальних груп, верств, держави та суспільства загалом.

Публічними інтересами в конституційному праві варто вважати найбільш значущі в суспільстві й державі інтереси. Це є найвищим рівнем інтересів у конституційному праві України, оскільки саме від їх конституційно-правового змісту й гарантованості залежить не лише реалізація всіх інших, менш значущих інтересів, а й загалом засади суспільного та державного ладу, які разом утворюють конституційний лад України²⁴⁸.

На підставі дослідження нормативного й доктринального закріплення публічних інтересів та детального висвітлення різних, подеколи навіть полярних, наукових поглядів на публічний інтерес у різних галузях права сформулюємо ознаки публічного інтересу як правової категорії.

Як першу ознаку, вважаємо, слід виокремити *загальносуспільний характер публічних інтересів*. У цьому полягає їх призначення: сприяти й забезпечувати розвиток суспільства, його економічний, духовний, політичний прогрес, впливати на створення належних умов ділового обігу суспільства та його обігоздатності загалом²⁴⁹.

²⁴⁷ Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве. *Государство и право*. 2002. № 9. С. 16–17.

²⁴⁸ Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 140.

²⁴⁹ Вінник О. М. Приватні та публічні інтереси, їх роль і відображення в господарському праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 5. С. 12; Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М., 2002. С. 62; Рабінович П. М. Природне право: діалектика приватного й публічного.

Публічним інтересам завдяки їх загальносуспільному характеру завжди притаманна *певна масовість*. Вони належать, нормативно закріплені чи органічно притаманні суспільству взагалі чи великим соціальним групам (наприклад, трудові колективи, споживачі в екологічних правовідносинах тощо), тобто обов'язковою є наявність значної кількості носіїв цих інтересів. А. Є. Кубко таку ознаку називає «кількісним аспектом» і обґрунтовує, що суб'єктом публічних інтересів виступає суспільство як ціле. Публічні інтереси охоплюють собою широке коло індивідів, колективів, соціальних утворень тощо²⁵⁰.

З позиції системного дослідження правової категорії «публічний інтерес» наведена ознака є ключовою в контексті розмежування публічних інтересів за публічними й приватними галузями права. Адже публічні інтереси в приватному праві проявляються дещо по-іншому, ніж у публічних галузях. Оскільки такі інтереси пов'язані з великими групами осіб або суспільством (державою) взагалі, наступна ознака є відображенням певного піклування держави про межі правового регулювання та забезпечення стабільності правопорядку.

Ідеться про таку важливу ознаку публічних інтересів, як визнання з боку держави й забезпеченість правом²⁵¹. Як уже було зазначено, науковці неодноразово зауважували про специфічне закріплення публічних інтересів²⁵² у актах законодавства: вони набувають конкретизації в загальному вигляді або в конкретних правових нормах Конституції України та актах чинного законодавства. Вище ми вже абстрактно проілюстрували закріплення публічних інтересів в Основному Законі України та їх концентроване закріплення, наприклад, у ЦК України.

Таким чином, системний аналіз нормативного закріплення публічних інтересів свідчить про те, що лише інтереси, проголошені державою як пріоритетні й закріплені в правових нормах, слід вважати публічними.

Право України. 2004. № 9. С. 62; Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве. *Государство и право*. 2002. № 9. С. 22.

²⁵⁰ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 29.

²⁵¹ Кряжков А. В. Публичный интерес: понятие, виды и защита. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 92.

²⁵² Тихомиров Ю. А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 5.

Проте, як на нас, не можна однозначно погодитись із позицією А. Є. Кубка, що не може бути визнано публічними інтереси, які хоча й мають масовий характер і сприйняті суспільством або значними соціальними групами, на поточний момент не мають державної підтримки, а необхідність їх реалізації не відображено в законодавчих актах держави ²⁵³.

Для ситуації в країні останніми роками характерний помітний сплеск законотворчої діяльності, на жаль, не завжди системної, часто-густо хаотичної. Чимало змін, пов'язаних зі зміненням державного курсу, в процесі їх практичної реалізації зачіпають уже набуті права людини і громадянина, різних верств населення та юридичних осіб у частині їх звуження та (або) скасування. Причому такі законотворчі дії законодавця є регулярними і набувають масового характеру, зокрема в питаннях оподаткування пенсій, скасування спеціальних видів пенсії, втручання у права власників майна (вкладників банків), соціального страхування відповідальності роботодавців тощо. Тобто, це зміни, які «зазіхають» на законні очікування осіб стосовно їх права на мирне володіння майном. Зовнішньою причиною таких змін є не завжди належним чином обґрунтовані законодавцем посилення на соціально-економічні зміни в державі, але найчастіше це результат невдалого менеджменту керівництва державою, що має наслідком масові порушення різних прав громадян.

Отож, на наш погляд, конституційні гарантії прав людини, абстрактно задекларовані в розділі III Основного Закону та закріплені у формі загального дозволу в актах, наприклад, цивільного законодавства, створюють усі належні законодавчі підстави для визнання їх публічним інтересом, попри те, що конкретної нормативної вказівки чи особливого застереження щодо такого інтересу не існує. Сприйняття суспільством або значними соціальними групами формує суспільний інтерес, який набуває рис публічного, і механічно його не можна вивести за межі останнього. Водночас однозначно характеризувати його як публічний інтерес можна лише з урахуванням усіх фактичних обставин правозастосувальних ситуацій під час реалізації таких інтересів згаданими групами.

²⁵³ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 30.

Таким чином, слід зважити на вкрай тонку, суб'єктивну й рухливу межу між приватними й публічними інтересами. Можна помітити, що останнім часом спостерігається певне зближення приватних і публічних інтересів, що не завжди сприяє їх злиттю, оскільки часто приватні й публічні інтереси мають полярні цілі.

Викладене дозволяє сформулювати таку ознаку публічних інтересів, як можливість їх реалізації за допомогою заходів державно-владного характеру, що визнано сучасною юридичною наукою²⁵⁴.

А. Є. Кубко з цього приводу зазначає, що такий аспект явища публічних інтересів дає підстави віднести до розряду публічних лише ті з них, що за своєю сутністю можуть бути реалізовані застосуванням державно-правових механізмів. Тим самим поза колом публічних опиняються інтереси, що не можуть набути реалізації державно-правовими засобами, навіть якщо їх носіями постає суспільство, держава, колективи, соціальні групи²⁵⁵. Науковець обґрунтовує, що загальносуспільний характер публічних інтересів, їх визнання державою не виключає їхньої спрямованості на забезпечення реалізації приватних інтересів. Публічні інтереси, з огляду на це, за своєю природою враховують інтереси окремих суб'єктів, а реалізація публічних інтересів створює умови для задоволення інтересів приватних, особистих, колективних, забезпечує їх поєднання з інтересами держави. У цьому контексті привертають до себе увагу висловлені у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі підходи, за якими публічні інтереси розглядаються як сукупність приватних і водночас як інтереси загальнодержавні²⁵⁶; як інтереси суспільні, без задоволення яких неможливо забезпечити сталий розвиток держави, суспільства, соціальних верств або реалізувати приватні інтереси²⁵⁷; як суспільне благо, що передбачає збалансоване врегулювання протиріч між особистими потребами й державою, між свободою здійснення права власності й

²⁵⁴ Рабінович П. М. Приватне й публічне у природному праві та українському законодавстві. *Юридична Україна*. 2004. № 6. С. 30.

²⁵⁵ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 30.

²⁵⁶ Гайворонський В. М. Цивільне законодавство: від «нічого приватного» до «нічого публічного». *Вісник академії правових наук України*. 1997. № 4. С. 96.

²⁵⁷ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М.: Норма, 1995. С. 55.

соціальними зобов'язаннями власника²⁵⁸; як сума всіх приватних інтересів у суспільстві, збалансованих для спільного блага²⁵⁹²⁶⁰.

За викладеним зауважимо, що публічні інтереси в цивільному й конституційному праві визначають різні соціально значущі явища й за своїм призначенням охоплюють два рівні. З позиції системного підходу варто відмітити пріоритет публічних інтересів у конституційному праві як інтересів найвищого рівня, конституційно закріплених (поєднуючись, утворюють конституційний лад України) чи таких, яким притаманний конституційно-правовий зміст і гарантованість їх реалізації галузевим законодавчим урегулюванням. У правовідносинах, у яких взаємодіють юридично рівні особи, публічні інтереси є об'єктивною необхідністю й постають загальною умовою реалізації приватних інтересів, слугуючи меті забезпечення існування суспільства як єдиного цілого. Втім реалізація публічних інтересів у конституційному провадженні та цивільному судочинстві є неоднаковою, а тому вважаємо за доцільне в наступних підрозділах праці розкрити таку їх специфіку.

2.2. Законні публічні інтереси конституційного значення

У попередньому підрозділі було сформульовано висновок, що однією з визначальних ознак публічного інтересу є його визнання з боку держави й забезпеченість правом: конкретизація таких інтересів відбувається в загальному вигляді або в конкретних правових нормах актів чинного законодавства. Розглянемо передусім специфіку законних публічних інтересів конституційного значення, оскільки наділені нормативними

²⁵⁸ Frenzel M. Das öffentliche Interesse als Voraussetzung der Enteignung – Duncker & Humblot, Berlin, 1978. S. 70–71.

²⁵⁹ Burton Allen Weisbrod, Joel F. Handler, Neil K. Komesar. Public Interest Law: An Economic and Institutional Analysis – University of California Press, 1978. P. 27. URL: www.books.google.com/books.

²⁶⁰ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 30.

ознаками публічні інтереси в концентрованому вигляді закріплюють у конституції держави²⁶¹.

З урахуванням того дослідимо специфіку закріплення й використання законних публічних інтересів конституційного значення в тексті Основного Закону України та практиці КСУ.

Питання публічних інтересів у конституційному праві безпосередньо не перебували в полі активної наукової уваги з боку вітчизняних конституціоналістів, теоретиків права або вчених - представників інших галузей права. Окремі проблеми публічного інтересу крізь призму принципу пропорційності як складової верховенства права було досліджено Ю. О. Євтушок. Побіжно торкалися особливостей публічного інтересу І. П. Андрушко, І. В. Венедіктова, А. М. Колодій, А. Є. Кубко, О. В. Оніщенко, М. В. Савчин, С. В. Шевчук та ін. Окремі аспекти публічних інтересів розкрито в працях зарубіжних вчених: С. В. Бондаря, В. А. Горбунова, О. А. Коробової, А. Ю. Ломаєва, А. В. Малька, М. С. Матейковича, В. В. Субочева, Ю. А. Тихомирова, О. Є. Фіногентової, Т. Я. Хабриєвої, В. Е. Чиркіна та ін. Утім комплексного теоретичного дослідження публічних інтересів конституційного значення не проведено. Спробуємо заповнити цю прогалину.

Одразу наголосимо, що публічний інтерес тісно пов'язаний із застосуванням принципу пропорційності як базової ознаки конституційності будь-якого закону. Адже, як справедливо зауважує сучасний провідний конституціоналіст С. В. Шевчук, «несправедливим та неконституційним має вважатися закон, який є непропорційним (засоби, зазначені в законі, не пропорційні переслідуваній меті) та суттєво порушує права людини (у тому числі – непропорційно їх обмежує)»²⁶².

Поняття «інтерес» законодавець використовує для позначення, передусім, об'єктивного явища, закріпленого у праві, а також у разі необхідності обмежити інтереси одних осіб з метою охорони й захисту інтересів інших.

Зокрема, ст. 64 Основного Закону України встановлено імперативний припис, що «конституційні права і свободи людини

²⁶¹ Тихомиров Ю. А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 5.

²⁶² Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. С. 63.

і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України». А частиною другою цієї норми закріплено вичерпний перелік випадків можливого обмеження таких прав: «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» та вичерпний перелік прав, свобод, які не підлягають обмеженню безумовно, а саме ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції».

Виявлення об'єктивних інтересів здійснюється в межах дотримання процедур розроблення, обговорення та прийняття Конституції, діяльності законодавчого органу, розроблення та прийняття законів тощо. Іншими словами, правові норми завжди охороняють об'єктивні інтереси певних осіб (підприємців, споживачів, суспільства взагалі) в межах, за яких їх прояв не обмежується Конституцією та законами. Такі інтереси визначено як законні (охоронювані законом).

Головним критерієм окреслення меж задоволення інтересів певної особи слугують законні інтереси інших осіб, що спонукає до розкриття категорії «законний» як визначальної засади інтересу, визнаного публічним.

Термін «законність інтересу» одним із перших використав Ф. Г. Шершеневич, завваживши, що «члени одного суспільства виробили в собі звичку відстоювати всіма законними засобами свої права, повставати проти найменшого порушення їх законних інтересів, ставитися недоброзичливо до порушників правового порядку як до спільних ворогів, а тому відповідно самі намагаються не виходити за межі свого права»²⁶³.

Український цивіліст і дослідник проблем охоронюваного законом інтересу І. В. Венедіктова, розмірковуючи над поліваріантністю застосування категорії «інтерес у праві»²⁶⁴, констатує, що різні науковці, розглядаючи те саме явище, надаючи йому певної правової характеристики, іноді по-різному його називають. На цей час цивілістична наука збагатилася

²⁶³ Правовая защита общественных интересов: работа общественных организаций при поддержке Фонда Форда. Международный опыт / пер. с англ. М.: Юристъ, 2001. С. 193.

²⁶⁴ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 76.

такими термінами, як: «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес», «правовий інтерес», «юридичний інтерес» тощо. За І. В. Венедіктовою, необхідно також розрізняти поняття «інтерес» та «охоронюваний законом інтерес». Безперечно, друге поняття є ширшим і тлумачить також охоронювані законом інтереси. Проте для юриспруденції мають значення лише останні – законні інтереси. Вони й будуть самостійним об'єктом охорони й захисту²⁶⁵. Саме тому, як справедливо зауважує дослідниця, КСУ у своєму рішенні визначив охоронюваний законом інтерес як гарантований державою простий легітимний дозвіл задовольняти виникаючі потреби й забезпечувати себе певними благами²⁶⁶. Зрештою, вчена доходить висновку, що законодавець розглядає інтереси, власне, як охоронювані законом і обґрунтовує необхідність керуватися саме таким застосуванням терміна «інтерес»²⁶⁷.

Пристаючи до позиції І. В. Венедіктової, лише додамо, що законними інтересами слід визнавати не абстрактні прагнення особи, а юридичні дозволи щодо реалізації таких прагнень. Саме це в разі виникнення певних спірних ситуацій може слугувати критерієм оцінки того, чи був законним конкретний інтерес, який містить у собі елементи публічності.

Зарубіжна дослідниця О. А. Коробова формулює визначення законних інтересів не просто як різновиду інтересів чи загальнонаукової категорії, а вбачає їх своєрідним, багатогранним синтезом права та інтересу, юридичною конструкцією, правовим засобом забезпечення інтересів особистості, що має регулятивні властивості. На її думку, законний інтерес – це той, що є відображеним в об'єктивному праві або впливає з його загального змісту і до певної міри гарантований державою юридичний дозвіл щодо реалізації прагнень суб'єкта до

²⁶⁵ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 76.

²⁶⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України від 1 грудня 2004 р. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 239. С. 7–12.

²⁶⁷ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 76.

задоволення певних потреб²⁶⁸. Наведене визначення, на наш погляд, є вельми вдалим. На його підставі розглянемо основні ознаки законного інтересу, зокрема:

– законні інтереси забезпечують реалізацію лише тих прагнень особи, які так чи інакше перебувають у сфері правового регулювання²⁶⁹;

– законні інтереси зазвичай випливають із суб'єктивних прав або часто породжені й зумовлені (опосередковані) ними;

– законні інтереси є юридичною конструкцією, певним правовим засобом забезпечення інтересів особи, наділених регулятивними властивостями, зазвичай без прямого нормативного закріплення, але в його межах²⁷⁰;

– законні інтереси – це дозвіл (загальна можливість) правомірної поведінки без визначення конкретної міри та способів поведінки;

– межі прояву законних інтересів визначено правовими законами;

– законні інтереси мають певні властивості правової можливості, гарантованої державою лише до певної міри²⁷¹.

Викладене дає підстави для висновку, що ключовою відмінністю законного інтересу від суб'єктивного права є кореспондування загального обов'язку всіх учасників будь-яких правовідносин не заважати зацікавленій особі в спробах використовувати можливості для реалізації власного інтересу. Водночас зауважимо, що в окремих випадках юридичний обов'язок сприяє реалізації законних інтересів, атрибутивно не протистоячи їм. Тобто обов'язок (шляхом визначення певних меж

²⁶⁸ Коробова Е. А. Законные интересы личности в конституционном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Челябинск, 2005. С. 46.

²⁶⁹ Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 77.

²⁷⁰ Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 135.

²⁷¹ Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 77; Коробова Е. А. Законные интересы личности в конституционном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Челябинск, 2005. с. 76; Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 135.

поведінки одних суб'єктів), дозволяє гарантувати права інших і похідні від них законні інтереси.

Звертаючись до дослідження законних інтересів конституційного значення, насамперед слід розглянути позицію зарубіжних вчених М. С. Матейковича та В. А. Горбунова, котрі законні інтереси конституційного значення розуміють як прагнення осіб до соціальних благ, оформлені нормами конституційного права, і обґрунтовують, що законних інтересів конституційного значення може бути досягнуто шляхом реалізації конституційних прав особистості або ж вони існують самостійно і є охоронюваними через норми-принципи конституційного права²⁷².

За висновками згаданих вчених, об'єктами конституційного регулювання постають особа, суспільство, держава, що всі разом є носіями інтересів, оформлених і збалансованих конституційним правом. У цьому, на їх погляд, полягають законні інтереси конституційного значення, що поглинають законні інтереси різних носіїв інтересів кожного конкретного носія, а законні інтереси учасника зазначеної групи не є ідентичними²⁷³.

М. С. Матейкович та В. А. Горбунов, аналізуючи природу законних інтересів конституційного значення, формулюють визначення цих інтересів залежно від груп носіїв, наводячи істотні риси їх законних інтересів конституційного значення як феномена, зокрема:

1) законний інтерес особи варто розуміти як її прагнення до певного блага, стану, задоволення потреби за умови, що реалізація цього прагнення не заборонена законом і не забезпечена чітко фіксованим юридичним обов'язком інших осіб сприяти такій реалізації. Благо може бути матеріальним, духовним (моральним) тощо;

2) законний інтерес суспільства (суспільний інтерес) – це загальний інтерес (прагнення) всіх членів суспільства або його більшості до досягнення певного блага, стану, задоволення потреб. Такі інтереси є забезпечуваними діяльністю громадських об'єднань, реалізацією приватними та громадськими

²⁷² Матейкович М. С., Горбунов В. А. Законные интересы в конституционном праве. М.: Норма, 2011. С. 49.

²⁷³ Матейкович М. С., Горбунов В. А. Законные интересы в конституционном праве. М.: Норма, 2011. С. 49.

організаціями певних потреб, а також застосуванням інших форм самоорганізації населення;

3) законний інтерес держави (державний інтерес) – це комплекс збалансованих потреб особи та суспільства, реалізацію яких забезпечують інститути державної влади за взаємодії з громадськими об'єднаннями. Таким чином, державні інтереси є компонентом суспільних інтересів, реалізація яких відбувається в основних сферах діяльності органів публічної влади: економічної, внутрішньополітичної, соціальної, міжнародної, військової, прикордонної тощо. До розряду пріоритетних державних інтересів може бути віднесено забезпечення суверенітету народу, територіальної цілісності, розвиток демократії, зміцнення політичної стабільності, вдосконалення національних і федеративних відносин тощо. Законні інтереси держави (державні, національні інтереси) забезпечуються діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, реалізацією особистих і суспільних інтересів²⁷⁴;

4) національні інтереси являють собою поєднання збалансованих інтересів особистості, держави й суспільства в соціальній, економічній, внутрішньополітичній, військовій, міжнародній, інформаційній, екологічній, прикордонній та інших сферах. Національні інтереси визначають головні цілі та мають довгостроковий характер, поточні й стратегічні завдання зовнішньої та внутрішньої політики держави²⁷⁵.

Розглянувши підходи щодо визначення законних інтересів, передусім, конституційного рівня, зауважимо, що публічні інтереси може бути реалізовано в різний спосіб, але визначальною і найбільш важливою формою є їх реалізація під час виконання норм конституційного права. Виконання зазначених норм відбувається шляхом видання нормативних актів, за допомогою яких здійснюється конкретизація та деталізація вказаних норм. Їхній зміст встановлює порядок виконання конституційних норм, їх дотримання і застосування, що цілком відповідає конституційному постулату «Конституція

²⁷⁴ Матейкович М. С., Горбунов В. А. Законные интересы в конституционном праве. М.: Норма, 2011. С. 49–50.

²⁷⁵ Смолянчук В. Ф. Національні інтереси України як «вища математика» державотворчого мислення. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 177.

України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (ч. 2, 3 ст. 8 Основного Закону України).

Зауважимо, що низка правових норм, які утворюють Конституцію України, застосовуються безпосередньо, без додаткового правового механізму у вигляді законів чи інших нормативно-правових актів. Зокрема, йдеться про норми різних розділів Конституції України, що містять характеристику основних принципів, закріплюють основи конституційного ладу, статусу особистості, організації та діяльності державних органів тощо²⁷⁶.

З урахуванням особливого статусу Основного Закону України, більшість положень Конституції України не може бути застосовано безпосередньо, і це логічно вимагає додаткових нормативних актів нижчого рівня, передусім законів, які через норми, закріплені в Основному Законі України, реалізуються на практиці, розкривають його зміст.

Розкриттю змісту окремих положень Конституції сприяють рішення КСУ, що мають особливі, вельми специфічні ознаки джерел права в силу іманентно притаманних їм юридичних властивостей конституційно-правового характеру. Йдеться про те, що рішення КСУ є актами, що мають обов'язковий характер, вони є дотичними до Конституції, створюючи разом з нею особливий вид конституційних джерел права, що існують нарівні із законами, підзаконними актами, судовою практикою, іншими видами джерел права²⁷⁷.

Вважаємо, що до переліку положень Конституції України, які не мають самостійного застосування без додаткових законодавчих чи інших нормативно-правових актів, зокрема,

²⁷⁶ Финогентова О. Е., Ломаев А. Ю. Проблемы реализации правовой категории «публичный интерес» в российском праве: монография. Самара: СЮИ ФСИН России, 2016. С. 64.

²⁷⁷ Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 29–30.

належать ті, що прямо скеровують на створення окремого закону, за приписами якого відбудуватиметься врегулювання конкретних відносин, гарантованих чи декларованих Основним Законом. Передусім це ст. 92 Основного Закону України, якою закріплено коло відносин, визначених (ч. 1) і встановлюваних (ч. 2) винятково законами.

Іншими конституційними нормами також закріплено положення, які встановлюють необхідність прийняття спеціальних законів для регулювання певних суспільних відносин, зокрема: 1) про громадянство (ст. 4); 2) про застосування мов (ч. 5 ст. 10); засади державної безпеки і захист державного кордону України (ч. 3. ст. 17); засади щодо існування й застосування державних символів України (ч. 6 ст. 20); підстави і порядок надання притулку іноземцям і особам без громадянства (ч. 2 ст. 26); гарантії вільного вибору місця проживання і свободи пересування та підстави їх обмежень (ст. 33); гарантії права на свободу думки і слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань та їх обмежень (ч. 2. ст. 34); гарантії, засади набуття, відчуження права власності та її конфіскації (ст. 41); види й межі монополії в підприємницькій діяльності (ч. 3 ст. 42); гарантії реалізації результатів інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 2 ст. 54); засади оплати податків і зборів, подання щорічних декларацій (ст. 67) тощо.

Найчастіше публічні інтереси конституційного рівня законодавчо виражені як система принципів, що є основою конституційного ладу. У системі конституційних принципів сконцентровано норми, що закріплюють як правову, так і державні функції, адже як документ довгострокової дії Конституція не є суто юридичним документом, а й містить певні програмні цілі. Регулюючи суспільні відносини, саме Конституція задає напрям розвитку громадянського суспільства, зумовлює характер змін, що відбуваються.

С. В. Шевчук, досліджуючи засади конституційної юриспруденції, наголошує, що конституційне право походить від народу України – громадян України всіх національностей, які мають конституційні права і свободи, для гарантії яких, насамперед, було прийнято Конституцію України 1996 року. Як зазначено в ч. 2 ст. 3 Конституції України, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності

держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»²⁷⁸.

На підставі викладеного С. В. Шевчук справедливо стверджує, що конституційне право є найвищим правом не лише тому, що Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8 Конституції України), а й тому, що за своєю природою вона є втіленням волі українського народу, тобто Конституція за своєю юридичною силою вища за позитивне право, прийняте державою²⁷⁹. Зрештою, видатний український конституціоналіст формулює авторську тезу-визначення, що «Конституція – це фундаментальне право суспільства, або Основний Закон – у писаній або неписаній формі – держави, що визначає характер та концепцію державної влади, затверджує основні принципи, згідно з якими функціонує суспільство, закріплює юридичні гарантії прав людини та основних свобод, компетенцію вищих органів державної влади, а також встановлює межі її реалізації»²⁸⁰.

Примітною є позиція М. В. Савчина, що пряма дія конституційних норм визначає основні параметри їх застосування в діяльності органів державної влади, що, зокрема, забезпечує примусова сила права²⁸¹. Посилаючись на німецького конституціоналіста Р. Циппеліуса, згаданий вчений наголошує, що особливість гарантованого державою права полягає в особливій техніці його втілення в життя, а саме – у тому, що воно (право) в разі крайньої потреби буде реалізоване за допомогою юридично впорядкованої процедури примусу, а за необхідності — безпосередньо через примус (якщо ті, чію поведінку регульовано тією чи іншою нормою, добровільно не виконають вимогу останньої)²⁸².

Доктрина розглядає права людини і основоположні свободи, визнані Конституцією України, як безпосередньо діюче, найвище

²⁷⁸ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. С. 17.

²⁷⁹ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. С. 17.

²⁸⁰ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. С. 127.

²⁸¹ Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 139.

²⁸² Циппеліус Р. Філософія права. Київ: Тандем, 2001. С. 18.

право²⁸³, тому права людини й основоположні свободи визначають зміст і магістральні напрями діяльності держави, оскільки утвердження та забезпечення прав і свобод є головним обов'язком держави. Фундаментальні права і свободи людини потребують конкретизації в чинному законодавстві, а в окремих випадках — у процесі здійснення конституційної юрисдикції. Таким чином, публічна влада несе відповідальність за планомірний і раціональний розвиток положень Конституції України на наукових засадах з урахуванням загальних цілей та завдань Основного Закону. Зокрема, це набуває втілення в законодавчій діяльності парламенту, який, з огляду на конституційний статус, покликаний забезпечити ефективне законодавче регулювання. Відсутність або недоліки законодавчого регулювання загрожують правовій безпеці суспільства²⁸⁴.

Підсумовуючи наведені позиції знаних українських конституціоналістів, зауважимо, що не всі норми Конституції України встановлюють права і обов'язки учасників суспільних відносин. Основний Закон України містить низку норм іншого призначення: норми-принципи, норми-завдання, норми-цілі, норми-визначення - спрямовані на дотримання загальних засад правопорядку та конституційного ладу, розраховані на невизначене коло осіб, що скеровують усіх учасників відповідних суспільних відносин щодо способу їх дій у передбачених межах.

На природу конституції впливає правова традиція, в основі якої панівна конституційна доктрина, конституційна свідомість і культура, національні традиції урядування, система соціальних цінностей. М. В. Савчин, досліджуючи питання нормативної природи конституції, намагається визначити, яким чином поєднуються ці складові у процесі оформлення конституції та побудови конституційного порядку²⁸⁵. Серед усього розмаїття підходів до означеної проблеми науковець виокремлює найбільш поширені, якими називає природно-правову, договірну,

²⁸³ Курс конституционного права Украины: учебник / под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. Т. 1: Общая часть. Основы теории конституционного права. Харьков: Одиссей, 2008. С. 423–425.

²⁸⁴ Савчин М. Конституційний Суд України і динаміка конституційного порядку. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 139.

²⁸⁵ Савчин М. В. Конституціоналізм та природа Конституції: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. С. 218.

соціологічну, політологічну, позитивістську концепції конституції. Така різноманітність зумовлена комплексним характером конституції, яка містить у собі ціннісні, нормативні, праксеологічні елементи, тісно взаємопов'язані між собою²⁸⁶.

Розглядаючи Конституцію України як систему правових норм, слід згадати позитивістську (нормативістську) теорію, що трактує конституцію як систему правових норм, наділених вищою юридичною силою, що регулюють підвалини відносин між людиною і суспільством, з одного боку, і державою – з іншого, а також засади організації держави як такої та її відносин зі світовим співтовариством. Зокрема, конституцію трактують як «установчий правовий акт, основний закон держави, що приймається в ускладненому порядку, має в сучасних умовах особливий об'єкт регулювання, вищу юридичну силу і є юридичною базою для правотворчості, правозастосування і правосвідомості»²⁸⁷.

М. В. Савчин, аналізуючи зазначені підходи, підсумовує, що поняття конституції є багатовимірним, однак основна дискусія відбувається щодо її нормативного та сутнісного змісту. Тому, з одного боку, конституцію необхідно розглядати як певний нормативний акт, а з іншого – як певний тип правопорядку, що забезпечує правове оформлення публічної влади та свободу вільного розвитку індивіда в демократичному суспільстві²⁸⁸.

Приєднуючись до висловленої позиції відомого українського конституціоналіста, зауважимо, що в межах цього підрозділу оберемо за основу нормативний та сутнісний підхід до правової природи Конституції України.

Загалом Конституція в сучасному світі є невід'ємним атрибутом держави, ознакою її суверенності. Значення конституції для успішного функціонування сучасної цивілізації є настільки вагомим, що вже власне факт її прийняття можна оцінити як крок до демократичної організації держави, оскільки будь-яка конституція до певної міри передбачає обмеження

²⁸⁶ Савчин М. В. Конституціоналізм та природа Конституції: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. С. 218.

²⁸⁷ Хабриєва Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современной конституции. М.: Норма, 2005. С. 39.

²⁸⁸ Савчин М. В. Конституціоналізм та природа Конституції: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. С. 218.

державної влади, створення можливостей для саморегуляції суспільних інститутів²⁸⁹. Сучасна Конституція має чітко окреслювати загальні цілі держави, що є відповідними ідеям гарантування й забезпечення прав і основних свобод людини і громадянина та обмеження владної сваволі, а також суспільним інтересам, до яких належать норми, що закріплюють зобов'язання держави перед суспільством.

Будь-який нормативний акт, зокрема й Основний Закон України, містять типові структурні компоненти (основні положення, прикінцеві, перехідні), а також факультативні, наявні не в кожному нормативно-правовому акті. Такими є додатки до закону (кодексу) та преамбула.

А. М. Ришелюк, посилаючись на М. М. Марченка, обґрунтовує, що преамбула є вступним текстом, у якому зазначено мету та/або соціально-політичне значення відповідного закону. Іноді вона містить вказівку на сферу застосування норм закону, але вміщення такого припису в преамбулу не можна вважати коректним. Зазвичай текст преамбули не є суворо визначеною нормою права. Крім того, загальноприйнято, що вона не повинна містити конкретних правових норм, а тексти, характерні для преамбул, не бажано включати до основного тексту закону чи кодексу²⁹⁰.

На відміну від ординарного закону, що може складатися з простої сукупності правових норм, якими регульовано окремий предмет, преамбула Конституції України має інше призначення: у ній закріплено найбільш загальні ціннісні ідеї народовладдя.

Отже, у Преамбулі викладають фундаментальні устремління й сенс публічних інтересів – цінностей усієї нації, якими сповнений текст Конституції України, адже, відображаючи основні публічні інтереси, Преамбула найчастіше не створює прямих норм, будь-яких владних повноважень або прав і свобод, а приймається з урахуванням необхідності тлумачення тієї чи іншої норми для прояснення контексту останньої. Тож, вважаємо,

²⁸⁹ Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 66.

²⁹⁰ Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало-М, 2001. Т. 2. С. 276; Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: навч. посіб. / А. М. Ришелюк. Київ: Ін-т законодавства, 2013. С. 306.

що низка публічних інтересів, закріплених у Преамбулі Конституції України, виконує в Основному Законі України особливу філософську та правову роль.

Французький правознавець і філософ Ж. Л. Шабо розрізняє три види інтерпретації правової сили преамбул²⁹¹. Одні системи не визнають жодної позитивної сили цього тексту, допускаючи їх лише як норму природного права, пов'язаного з філософськими і етичними принципами. Інші визнають за преамбулою повну правову силу конституційного закону, а конституційні суди наділяють широкими повноваженнями, оскільки основоположні принципи політичних систем у їх концептуальному формулюванні не лише припускають розширене тлумачення, а й значною мірою є полісемантичними. Третій вид базується на тому, щоб «виявляти відмінності в змісті розглядуваних текстів за матеріальними та неформальними критеріями: деякі положення, придатні для безпосереднього застосування, набувають повної конституційної сили, інші вимагають втручання законодавця для надання їм додаткової позитивної правової сили». Через відсутність чіткого юридичного визначення декларації прав у преамбулі сучасні конституції у своїй переважній більшості часто дублюють ці гарантії та права для забезпечення подальшого визнання їх повної конституційної сили²⁹².

Дослідження Преамбули Конституції України дозволяє виокремити такі групи публічних інтересів і базових цінностей:

1) моральні: «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями»;

2) соціальні: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України»;

3) демократичні: «дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя», «прагнучи розвивати й зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу»;

4) державні: «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого

²⁹¹ Шабо Ж.-Л. Конституция и конституционализм (анализ понятий). *Полис*. 1998. № 6. С. 51.

²⁹² Шабо Ж.-Л. Конституция и конституционализм (анализ понятий). *Полис*. 1998. № 6. С. 54.

українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення»;

5) патріотичні: «виражаючи суверенну волю народу»;

6) спадкоємність: «...попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями»;

7) благополуччя: «прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу».

Преамбула Конституції допомагає поєднати моральні та юридичні норми Основного Закону з публічними інтересами. Почуття людини визначають вчинки і поведінку, підмурівком для яких, зрештою, є певні цінності. Але оскільки правом регульовано саме вчинки, а не почуття, що їх викликають, публічні інтереси набувають свого природного розвитку в інших нормах Конституції, зокрема тих, за якими формуються певні принципи.

У Конституції чітко простежується взаємозв'язок між публічними інтересами й правовими принципами. Цінності, закладені в її текст, постають як соціальні та моральні регулятори. Відповідність правових норм основним орієнтирам дозволяє забезпечити стійкість ладу й не допускати його деградації з плином часу.

У цьому напрямі важливим видається звернення до надбань знаного вітчизняного конституціоналіста А. М. Колодія, який, аналізуючи конституційні принципи й формування правових засад громадянського суспільства, виокремлює низку принципів, притаманних саме громадянському суспільству, і з певною часткою умовності називає їх ознаками громадянського суспільства²⁹³.

На наш погляд, у нижченаведених принципах простежуються публічні інтереси як критерії характеристики суспільних відносин, а також потенційної можливості їх захисту. Проілюструємо їх разом із коментарями А. М. Колодія, паралельно наводячи власні міркування з цього приводу. Так,

²⁹³ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56.

зазначений вчений принципами громадянського суспільства та його ознаками вважає, зокрема, такі²⁹⁴:

– свобода та ініціативність особистості, спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства без шкоди для його загальних інтересів (ст. ст. 22, 23, 29 та ін. Конституції України)²⁹⁵. У цьому принципі, як на нас, простежується головний публічний інтерес держави: баланс задекларованих свобод учасників суспільних відносин у державі через поєднання потреб суспільства, особистості та загальних інтересів. Такого балансу вдається досягти шляхом застосування критеріїв «не зашкодь» та меж загального блага;

– розвиток суспільних відносин згідно з фундаментальним принципом кантівської філософії, за яким людину необхідно розглядати як мету й ніколи як засіб (ст. 21, 22 Конституції України)²⁹⁶. На наш погляд, саме такий принцип громадянського суспільства практично застосовується в обґрунтуванні порушеного законного інтересу особи, групи осіб як у цивільному судочинстві, так і в процесі реалізації права особи на звернення з конституційною скаргою (більш детально досліджуватимемо в розділі IV цієї роботи);

– ліквідація відчуженості людини, несприйняття людьми соціально-економічних реформ і перетворень, економічних і політичних структур та інститутів (ст. 34, 35 Конституції України)²⁹⁷. Вважаємо, що зазначений принцип громадянського суспільства, забарвлений публічним інтересом (державним, національним тощо), який, зрештою, є опосередковуваним суб'єктивним цивільним правом і яскраво виявляється в судовій практиці (більш детально досліджуватимемо в розділі III цієї роботи);

²⁹⁴ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56.

²⁹⁵ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56.

²⁹⁶ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56.

²⁹⁷ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56.

– реальне забезпечення здійснення принципу рівних можливостей у політиці, економіці, духовній сфері життя суспільства (ст. 24 Конституції України)²⁹⁸. Принцип рівності перед законом є відбиттям принципу правової визначеності, що, зрештою, є складовою верховенства права. Тому такий принцип під час його практичної реалізації безпосередньо пов'язаний із публічним інтересом на кожному етапі розгляду й динаміки спірного правовідношення;

– постійний захист прав і свобод людини і громадянина, що зумовлює необхідність визнання незалежності громадянського суспільства щодо держави (ст. 22 Конституції України)²⁹⁹. Наведений принцип в умовах сьогодення є найбільш вразливим з урахуванням останніх суспільно-політичних і економічних трансформацій, почасти безсистемних і необґрунтованих (що було розглянуто в попередньому розділі);

– плюралізм усіх форм власності, серед яких приватна власність різних форм посідає домінуюче місце як базис ініціативної, творчої підприємницької та іншої господарської діяльності. Реальне й практичне визнання того факту, що лише власник може бути дійсно вільною та незалежною щодо держави особою (ст. 41 Конституції України)³⁰⁰. На наше переконання, зазначеним принципом громадянського суспільства закріплено найбільш суспільно важливі інтереси розвитку країни, що полягають у свободах особи самостійно й вільно набувати власність. Свобода формує інтерес, інтерес визначає діяльність, охоронювану правом у межах, встановлених ним же;

– існування в абсолютній більшості так званої середньої верстви населення, здатної стати повноцінним виробником і споживачем та бути соціальним базисом громадянського суспільства. Відсутність поляризації населення на надзвичайно заможних і дуже бідних (ст. 48 Конституції України)³⁰¹.

²⁹⁸ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56.

²⁹⁹ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. с. 56.

³⁰⁰ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 56–57.

³⁰¹ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 57.

Справедливо виокремлений А. М. Колодієм принцип нині, через 20 років, є найбільш вразливим та фактично затребуваним інструментом звернення фізичних осіб до КСУ із конституційними скаргами, адже останні реформи в економічній, фінансовій, медичній та пенсійній сферах призвели до поляризації суспільства й фактичної втрати в Україні «середнього класу»;

– плюралізм духовного життя суспільства, в основі якого визнання й реальне забезпечення гуманістичних та демократичних загальнолюдських цінностей (ст. 15 Конституції України³⁰²);

– офіційна заборона і практична відсутність з боку держави та інших соціальних суб'єктів жорсткої регламентації і будь-якого втручання в приватне життя членів суспільства (ст. 32 Конституції України)³⁰³. Корисність і коректність наведеного принципу зумовлює створення законодавчих засад обмеження публічного інтересу у сфері приватності та створює законодавчо визначені механізми втручання в приватне життя й доступ до публічної інформації;

– активна участь у всіх сферах суспільного життя недержавних самоврядних людських спільнот (сім'я, корпорація, господарські товариства, громадські організації, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання, діяльність яких врегульовано ст. ст. 36-40 Конституції України)³⁰⁴. Конституційні засади для подальшого законодавчого врегулювання різних соціальних суспільно значущих інтересів відповідних груп осіб;

– розвиток ринкових відносин, у яких, відповідно до своєї сутності, беруть участь на рівних засадах суб'єкти всіх форм власності й видів господарської діяльності (ст. 42 Конституції України)³⁰⁵. Принцип рівності власників усіх форм власності

³⁰² Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 57.

³⁰³ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 57.

³⁰⁴ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 57.

³⁰⁵ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 57.

часто фактично зумовлює втручання прав одних осіб у майнову сферу інших;

– визнання та гарантування ідей верховенства Права, що полягає в його поділі на публічне й приватне, теорії розподілу права і закону та визнанні, що право може існувати поза своєю інституційною формою – законодавством. Магістральна орієнтація права на людину – трудівника і власника, на рівний правовий статус у сфері приватного права державних, громадських структур і окремого громадянина³⁰⁶. Базовий принцип громадянського суспільства, що закріплює публічний інтерес (зазвичай не опосередкований правом), спрямований на охорону і забезпечення прав людини і громадянина;

– підпорядкованість громадянському суспільству демократичної правової соціальної держави, сутність соціальної спрямованості якої в тому, що держава, застосовуючи всю гаму відповідних демократичних владно-управлінських засобів, забезпечує своїм громадянам економічну та іншу безпеку, особисту свободу і суспільну злагоду³⁰⁷.

Справедливу конституцію можна розглядати як критерій розвитку публічного інтересу суспільства й держави в їх постійному прагненні до суспільного ідеалу. З цього приводу слід навести думку С. В. Шевчука, що «з позицій природного права концепція справедливості, пропорційності, розумності позитивного права є не науково-теоретичною абстракцією, а, навпаки, – критерієм визначення чинності державних правових актів при здійсненні правосуддя та судового конституційного контролю»³⁰⁸.

Отже, якщо Основний Закон у системі права посідає чільне місце, то основи ладу закономірно слугують свого роду «конституцією для Конституції. Конституція містить загальні правила, на базі яких повинні регулюватися більш рухливі явища;

³⁰⁶ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 57.

³⁰⁷ Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. С. 58.

³⁰⁸ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. С. 35.

основи ж включають найбільш стійкі принципи, на яких побудовано регулювання загального характеру»³⁰⁹.

В умовах формування демократичної правової держави для досягнення певних соціально значущих цілей держава повинна мати у своєму арсеналі методи, здатні ефективно забезпечити інтереси суспільства, одним із яких є встановлення конституційних обов'язків людини і громадянина та юридичної відповідальності, що виникає в разі невиконання цих обов'язків. А отже, конституційні обов'язки є юридичною формою відповідальності громадянина перед державою, особистості перед суспільством і основою правового регулювання суспільних відносин³¹⁰.

Конституційні обов'язки є однією з форм проявів публічних інтересів і становлять собою необхідність такої поведінки громадянина, що забезпечує реалізацію не лише громадських, а в остаточному підсумку і приватних інтересів. Недотримання конституційних обов'язків може призвести до дестабілізації відносин у суспільстві, спричинити руйнування державного суверенітету й ослаблення безпеки держави. Конституційний обов'язок людини і громадянина є матеріально зумовленою необхідністю в поведінці особистості, межі якої визначено нормами права, що має на меті використання певних цінностей і благ для задоволення приватних та публічних інтересів і потреб на основі їх поєднання і єдності. Отже, конституційний обов'язок є елементом механізму забезпечення балансу інтересів особистості й держави, формою вияву суспільних інтересів³¹¹.

Однак яким би високим статусом не були наділені обов'язки, наскільки б важливу роль не відігравали в суспільному житті, вони все ж не повинні мати наслідком заперечення або применшення прав індивіда, щоб не стикнутися з іншою крайністю. Має відбуватися не протиставлення прав і обов'язків,

³⁰⁹ Фионогентова О. Е., Ломаев А. Ю. Проблемы реализации правовой категории «публичный интерес» в российском праве: монография. Самара: СЮИ ФСИН России, 2016. С. 71.

³¹⁰ Воропаева Г. Ю. Конституционные обязанности граждан Российской Федерации как форма выражения публичных интересов. *Вестник Самарского государственного университета*. 2006. № 10/3 (50). С. 124.

³¹¹ Воропаева Г. Ю. Конституционные обязанности граждан Российской Федерации как форма выражения публичных интересов. *Вестник Самарского государственного университета*. 2006. № 10/3 (50). С. 124–125.

а їх взаємодія, кореляція, щоб вони посіли належне місце в системі «особистість – суспільство – сім'я – держава – соціальна група»³¹².

Окремим теоретичним питанням є дослідження специфіки прояву публічного інтересу та його значення в практиці КСУ.

Аналіз практики КСУ свідчить, що безпосереднім предметом дослідження публічний інтерес не був, хоча КСУ розглядав провадження, під час яких було піддано аналізу національні, державні, суспільні інтереси, інтереси територіальних громад, загальноміські інтереси, інтереси невизначеного кола осіб та всіх суб'єктів правовідносин. Окремо слід згадати рішення від 08 квітня 1999 року № 3-рп/99 (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді)³¹³; від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 (справа про свободу утворення профспілок)³¹⁴; від 09 лютого 2000 року № 1-рп/2000 (справа про місцеве самоврядування)³¹⁵; 12 лютого 2002 року №

³¹² Фиогентова О. Е., Ломаев А. Ю. Проблемы реализации правовой категории «публичный интерес» в российском праве: монография. Самара: СЮИ ФСИН России, 2016. С. 72.

³¹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): рішення Конституційного Суду України від 8 квіт. 1999 р. № 3-рп/99. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/397>.

³¹⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок): рішення Конституційного Суду України від 18 жовт. 2000 р. № 11-рп/2000. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/418>.

³¹⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частин шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про місцеве самоврядування): рішення Конституційного Суду України від 9 лют. 2000 р. № 1-рп/2000. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/408>.

3-рп/2002 (справа про електроенергетику)³¹⁶; від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес)³¹⁷ від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу)³¹⁸; від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками)³¹⁹; від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007 (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності)³²⁰; від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007 (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування)³²¹; від

³¹⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» (справа про електроенергетику): рішення Конституційного Суду України від 12 лют. 2002 р. № 3-рп/2002. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/408>.

³¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): рішення Конституційного Суду України від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/511>.

³¹⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу): рішення Конституційного Суду України від 24 берез. 2005 р. № 2-рп/2005. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/513>.

³¹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками): рішення Конституційного Суду України від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/516>.

³²⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності): рішення Конституційного Суду України від 20 черв. 2007 р. № 5-рп/2007. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/552>.

³²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в

10 грудня 2009 року № 31-рп/2009 (справа про переважне право наймача на придбання військового майна)³²²; від 20 жовтня 2009 року № 27-рп/2009³²³; від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010³²⁴; від 20 жовтня 2011 року № 12-рп/2011³²⁵; від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011³²⁶; від 10 листопада 2011 року 15-рп/2011(справа про захист прав споживачів кредитних послуг)³²⁷; від 26 грудня 2011 року

органах місцевого самоврядування): рішення Конституційного Суду України від 16 жовт. 2007 р. № 8-рп/2007. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/555>.

³²² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «Автосервіс» щодо офіційного тлумачення положень статей 177, 760, частини другої статті 777 Цивільного кодексу України (справа про переважне право наймача на придбання військового майна): рішення Конституційного Суду України від 10 груд. 2009 р. № 31-рп/2009. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/591>.

³²³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу СБУ»: рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2009 р. № 27-рп/2009. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/587>.

³²⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Акціонерного товариства «Страхова компанія “Аванте”» щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»: рішення Конституційного Суду України від 16 лют. 2010 р. № 5-рп/2010. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/601>.

³²⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України: рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/631>.

³²⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження»: рішення Конституційного Суду України від 16 черв. 2011 р. № 5-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/625>.

³²⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 статті 1, статті 11, частини восьмої статті 18, частини третьої статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої статті 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг): рішення Конституційного Суду України від 10 листоп. 2011 р. № 15-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/634>.

№ 20-рп/2011³²⁸; від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011³²⁹; від 18 квітня 2012 року № 10-рп/2012 (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби)³³⁰; від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012³³¹; від 12 червня 2012 року № 13-рп/2012³³²; від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013³³³; від 29 травня 2013 року № 2-рп/2013³³⁴; від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013³³⁵; від 11

³²⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік»: рішення Конституційного Суду України від 26 груд. 2011 р. № 20-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/639>.

³²⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного процесуального кодексу України: рішення Конституційного Суду України від 31 трав. 2011 р. № 4-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/623>.

³³⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби): рішення Конституційного Суду України від 18 квіт. 2012 р. № 10-рп/2012 URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/649>.

³³¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: рішення Конституційного Суду України від 13 берез. 2012 р. № 6-рп/2012. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/645>.

³³² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України: рішення Конституційного Суду України від 12 черв. 2012 р. № 13-рп/2012. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/652>.

³³³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження»: рішення від 26 черв. 2013 р. № 5-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/662>.

³³⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України «Про вибори

липня 2013 року № 7-рп/2013³³⁶; від 08 вересня 2016 року № 6-рп/2016 (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій)³³⁷ тощо.

Аналіз наведених рішень переконує, що публічний інтерес одночасно використовують як певний предмет дослідження КСУ (про що справа – *I.E.*) та критерій застосування принципу пропорційності під час розгляду цим судом конституційних проваджень (справ).

Розглянемо це питання більш детально. У контексті нашого дослідження взаємозв'язку конституційного провадження і цивільного судочинства (як виду цивілістичного процесу) вважаємо за доцільне навести одне з перших рішень, у якому розглянуто поняття та специфіку захисту інтересів держави як складової публічного інтересу.

Так, ідеться про рішення КСУ від 08 квітня 1999 року № 3-рп/99 (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді)³³⁸. Тоді Вищий

депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів»: рішення Конституційного Суду України від 29 трав. 2013 р. № 2-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/659>.

³³⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: рішення Конституційного Суду України від 28 листоп. 2013 р. № 12-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/669>.

³³⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»: рішення Конституційного Суду України від 11 лип. 2013 р. № 7-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/7-rp/2013.pdf>.

³³⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій): рішення Конституційного Суду України від 8 верес. 2016 р. № 6-рп/2016. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-pn-2016.pdf>.

³³⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури

арбітражний суд України та Генеральна прокуратура України звернулися до Конституційного Суду України з конституційними поданнями щодо роз'яснення положень абзацу четвертого частини першої статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України, у яких зазначено, що арбітражний суд порушує справи за позовними заявами «прокурорів та їх заступників, які звертаються до арбітражного суду в інтересах держави»; та частини другої зазначеної статті, яка стосується органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. Генеральна прокуратура України стверджувала, що усталена практика розгляду позовів прокурорів арбітражними судами звужує закріплене статтею 121 Конституції України поняття «інтереси держави», оскільки останні ототожнюють їх лише з майновими інтересами держави. Прокуратура України поширює це поняття й на інтереси в економічній, політичній, соціальній та інших сферах, що дає право її органам на широке представництво інтересів держави в арбітражних судах. До того ж, Генеральна прокуратура України висловила прохання щодо офіційного тлумачення понять «інтереси держави», «представництво прокурора в суді», «орган, уповноважений державою» та «відповідні функції у спірних відносинах»³³⁹.

КСУ в цій справі дійшов висновку, що «інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності в статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не лише в їх діяльності, але й у діяльності приватних підприємств, товариств. Із урахуванням того, що

України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): рішення Конституційного Суду України від 8 квіт. 1999 р. № 3-рп/99. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/397>.

³³⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): рішення Конституційного Суду України від 8 квіт. 1999 р. № 3-рп/99. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/397>.

«інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку з посиланням на законодавство, на підставі якого подано позов, самостійно визначає, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує в позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. <...> Отже, за змістом пункту 2 статті 121 Конституції України та статей 2 і 29 Арбітражного процесуального кодексу України представництво інтересів держави в арбітражному суді слід розуміти як правовідносини, у яких прокурор реалізує повноваження щодо захисту інтересів держави. За викладеним КСУ дійшов висновку, що «Положення абз. 4 ч. 1 ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України в контексті п. 2 ст. 121 Конституції України треба розуміти так, що прокурори та їх заступники подають до арбітражного суду позови саме в інтересах держави, а не в інтересах підприємств, установ і організацій незалежно від їх підпорядкування і форм власності»³⁴⁰.

Тож, у цьому рішенні КСУ акцентував на самостійному значенні інтересів держави, не пов'язуючи їх з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності в статутному фонді, а також констатував обов'язок прокуратури захищати саме інтереси держави, а не інтереси підприємств, установ і організацій із частками державної власності. Тобто, як ми вже довели, державні інтереси не є тотожними поняттю «інтереси посадових осіб державних органів», чи «інтереси підприємств, установ, організацій державної форми власності».

У іншому рішенні від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 (справа про свободу утворення профспілок) КСУ здійснив аналіз співвідношення свободи громадян об'єднуватися в громадські

³⁴⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): рішення Конституційного Суду України від 8 квіт. 1999 р. № 3-рп/99. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/397>.

організації з процедурою створення таких об'єднань, унаслідок чого дійшов висновку, що «що окремі положення ст. 11 Закону обмежують право громадян на свободу об'єднання, закріплене у ч. 1 ст. 36 Конституції України. <...>, що унеможлиблює створення самостійної профспілки на окремому підприємстві, в установі чи організації без дотримання умов, передбачених частиною другою, відповідно до яких статус місцевих мають лише профспілки, «до складу яких входять не менше трьох первинних організацій ... чи об'єднують не менше 9 членів профспілки, які працюють на різних підприємствах, в установах або організаціях», не відповідає приписам частини першої статті 36 Конституції України. Конституційний Суд України, розглядаючи справу щодо офіційного тлумачення поняття «професійна спілка, що діє на підприємстві, в установі, організації», використаного в абзаці шостому частини першої статті 43¹ Кодексу законів про працю України (справа про профспілку, що діє на підприємстві), сформулював правову позицію, що «Конституція України не містить обмежень щодо утворення професійних спілок громадянами, які працюють на одному підприємстві, в установі, організації», та встановив, зокрема, що зі змісту частини третьої статті 36 Конституції України слід розуміти, що «всі професійні спілки, які утворені і діють згідно з їх статутами на підприємствах, в установах, організаціях, мають гарантовані Конституцією України рівні права для захисту трудових і соціальних прав своїх членів...» (Рішення Конституційного Суду України від 29 жовтня 1998 року № 14-рп/98 /// Вісник Конституційного Суду України.-1999.-№ 1). До того ж, положення статті 11 Закону, що унеможлиблює створення самостійної профспілки на підприємстві, в установі чи організації без дотримання визначених її частиною другою умов, нівелює передбачене Конституцією України право громадян на свободу об'єднання в аспекті утворення самостійної профспілки на підприємстві, в установі або організації, чим порушує одночасно і частину другу статті 22 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи є гарантованими й не можуть бути скасовані»³⁴¹.

³⁴¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України

Як слід розуміти з цього рішення, предметом дослідження КСУ став інтерес певних соціальних груп, охоплений конституційно-правовою категорією «свобода об'єднань», для чого був застосований принцип пропорційності під час аналізу обмеження з втручанням у сутність права. КСУ застосував такий критерій, як публічний інтерес, зрештою констатувавши недопущення порушення сутності права, що може відбутися, зокрема, у разі встановлення законодавством умов, які не можна виконати на практиці³⁴².

З цього приводу привертає до себе увагу позиція української дослідниці Ю. О. Євтушок, яка, аналізуючи значення принципу пропорційності (називає його принципом сумірності) в складі верховенства права, зауважує, що він «у практиці конституційного судочинства, як і в правовій сфері, має універсальне значення, оскільки покликаний контролювати закон не лише на предмет правомірності владного впливу на основні права, а й щодо його збалансованості загалом. Тому як критерій конституційного контролю цей принцип застосовується до оцінки змісту правових актів на предмет їх розумності та справедливості»³⁴³.

Такий підхід, на наш погляд, заслуговує на увагу і всіляку підтримку, адже розумність і справедливість є тими критеріями, що створюють засади дієвості законодавчого акта протягом тривалого часу, й саме завдяки їм вдається досягти балансу всіх складових суспільних відносин, регульованих правом. А «червоною ниткою» віднайдення, зіставлення та формування таких критеріїв постає саме публічний інтерес і його межі у всій багатоманітності його проявів.

(конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок): рішення Конституційного Суду України від 18 жовт. 2000 р. № 11-рп/2000. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/418>.

³⁴² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок): рішення Конституційного Суду України від 18 жовт. 2000 р. № 11-рп/2000. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/418>.

³⁴³ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 117.

Наголошуємо, що принцип пропорційності в практиці КСУ з'явився не спонтанно, а є наслідком еволюції суспільних відносин і відповідної реакції на такий розвиток з боку КСУ під час розгляду конституційних проваджень у процесі здійснення ним так званого наступного конституційного контролю, що полягає в нагляді за правомірністю правового регулювання суспільних відносин через розгляд справ про відповідність законів та інших правових актів Конституції України й офіційного тлумачення Основного Закону України (ст. 150 Конституції України).

За доречним зауваженням Ю. О. Євтушок, принцип пропорційності як інструмент контролю за правомірністю обмеження законодавцем конституційних прав і свобод людини та балансування різноспрямованих публічних і приватних інтересів у практиці Конституційного Суду України застосовується від початку його створення. Автори окремих вітчизняних наукових публікацій здійснювали певний аналіз такої практики, якому, втім, бракувало системності та послідовності³⁴⁴.

Розглянемо приклад судової практики КСУ, що стосується відмінності між застосуванням публічного інтересу й незастосуванням принципу пропорційності.

Так, у рішенні від 03 лютого 2009 року № 3-рп/2009 (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) КСУ зазначив, що «усиновлення надає усиновлювачам відповідні права та накладає на них обов'язки щодо усиновленої дитини в такому самому обсязі, який мають батьки щодо дитини (ч. 4 ст. 232 СК України), а усиновленим дітям – права і обов'язки в такому самому обсязі, який мають діти щодо своїх батьків (ст. 172, ч. 1 ст. 202, ч. 5 ст. 232 СК України). Встановлення вимоги щодо різниці у віці між усиновлювачем і усиновлюваним належить до законодавчих повноважень парламенту. **Воно зумовлене відповідальністю держави за долю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування**, відповідно до закріплених у Конституції України принципів взаємовідносин між батьками та дітьми (ст. 51, 52). Визначена Законом вимога щодо різниці у віці між усиновлювачем і дитиною є однаково

³⁴⁴ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 119.

обов'язковою для всіх осіб, які бажають усиновити дитину, і фактично стосується можливості усиновлення дитини певного віку, а тому не порушує принципу рівності громадян перед законом, закріпленого ст. 24 Конституції України»³⁴⁵.

Аналізуючи мотивувальну частину, зауважимо, що аргументація в цьому рішенні не є достатньою для визнання конституційним окремого положення ч.2 ст. 211 СК України, адже виключно вікові ознаки не можуть бути перешкодою для реалізації права людини на батьківство, а дитини – на піклування в сім'ї. На наш погляд, у цьому рішенні доцільно було зазначити й інші чинники, що уможливили би, як виняток, усиновлення дитини в разі різниці у віці понад 45 років, коли вони не є родичами, зокрема відмінний стан здоров'я. Варто враховувати, що в Україні численні усиновлення здійснюють іноземці, які у своїх країнах мають вищий рівень життя, та, відповідно, його тривалість. Водночас надання переваги іноземцям порівняно з громадянами України також суперечитиме ст. 24 Конституції України.

З цього приводу суддя КСУ і суддя-доповідач у справі М. А. Маркуш в окремій думці до цього рішення наголошує: «Рішення в мотивувальній частині не містить методологічного підходу до розкриття правової природи інституту усиновлення, зокрема усиновлення – це право чи законний інтерес». Зрештою суддя КСУ формулює висновок, що лише через визначення в мотивувальній частині Рішення правової природи цього явища можна було би дати вичерпну відповідь на питання, поставлені суб'єктом права на конституційне подання, щодо того, чи відповідають зміни, внесені Законом до ч. 2 ст. 211 СК України, положенням ст. 21 22, 24, 51 Конституції України. Якщо мотивувальна частина Рішення й містить елементи дослідження в частині відповідності ст. 24, 51 Конституції України положень другого речення абзацу першого частини другої статті 211 СК України щодо різниці у віці між усиновлювачем та дитиною, усе

³⁴⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною): рішення Конституційного Суду України від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

одно воно є неповним. Мотивувальна частина не містить дослідження оспорюваних приписів частини другої статті 211 СК України на предмет їх відповідності ст. 21, 22 Конституції України, а тому відсутнє обґрунтування висновку, зробленого в пункті 1 резолютивної частини Рішення щодо відповідності оспорюваного положення ст. 211 СК України положенням ст. 21, 22 Конституції України»³⁴⁶.

Аналогічної позиції дотримується суддя КСУ В. М. Кампо, зазначаючи в окремій думці до цього рішення: «Усиновлення – це прояв державного піклування про дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування. Головною метою усиновлення є, передусім, належне забезпечення прав та інтересів такої дитини, передбачених Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства» тощо. Рішення № 3-рп/2009 базується на тому, що встановлення вимоги щодо різниці у віці між усиновлювачем і усиновлюваним належить до законодавчих повноважень парламенту і обумовлене відповідальністю держави за долю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак різниця у віці між усиновлювачами та дитиною не належить до ключових критеріїв, що впливають на їх обов'язок щодо виховання дітей. Відносини між усиновлювачами та усиновленими формуються перш за все соціальними, етико-моральними, матеріальними та іншими чинниками»³⁴⁷.

Слушними видаються аргументи судді КСУ Ю. І. Нікітіна щодо рівності прав біологічних і усиновлених дітей, а саме «відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається

³⁴⁶ Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М. А. на рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

³⁴⁷ Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. на рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

і діє принцип верховенства права. Даний принцип, зокрема, розкривається у ст. 21, 22, 24, 51, 52 Конституції України: усі люди є вільні і рівні у своїх правах; права і свободи людини є невідчужуваними, непорушними та не є вичерпними і не можуть бути скасовані; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; кожен із подружжя має рівні права і обов'язки; діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Отже, виходячи з наведених конституційних положень можна дійти висновку, що біологічні батьки та усиновлювачі є рівними у своїх правах щодо дітей, як і діти рівні у своїх правах незалежно від їх походження, а також того, народжені вони у шлюбі чи поза ним, виховуються в сім'ї чи поза нею».

Ю. І. Нікітін обґрунтовує, що «3. Дитинство в Україні охороняється державою (ч. 3 ст. 51 Конституції України). Пріоритетом у правовому регулюванні сімейних відносин є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (ч. 2 ст. 1, ч. 3. ст. 5 СК України), а усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2 ст. 207 СК України). У п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини зазначено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Ратифікувавши у 1991 році Конвенцію про права дитини, держава визнала, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Відповідно до п. 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини, п. 1 ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ч. 1 ст. 3 СК України сім'я визнається природним і основним осередком суспільства»³⁴⁸.

³⁴⁸ Окрема думка судді КСУ Нікітіна Ю. І. на рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про

Таким чином, КСУ в рішенні від 03 лютого 2009 року № 3-рп/2009 (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) у мотивувальній частині досить формально-логічно поставився до найвищих інтересів дитини, які становлять значний суспільний інтерес, стосуються найвищої соціальної цінності держави – людини; а в кожному конкретному випадку торкаються природного права кожної дитини-сироти й дитини, позбавленої батьківського піклування, на переважне право виховання в сім'ї.

У мотивувальній частині, на наш погляд, КСУ спирався на наявність публічних інтересів у вигляді відповідальності держави за долю сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та формально-логічно (із втручанням у сутність права) обмежив право фізичної особи на усиновлення за віковими ознаками. Однак при цьому не було застосовано три елементи принципу пропорційності: 1) відповідність оскаржуваного «втручання» «нагальній суспільній потребі»; 2) пропорційність правомірній меті; 3) відповідність і достатність обґрунтування, наданого національними органами влади для виправдання втручання³⁴⁹.

Практикою КСУ, безумовно, сформовано низку інших юридичних позицій, що стосуються тих чи інших проявів публічного інтересу, але більш детально розглянемо їх нижче.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що, на наше переконання, визнання, прояв і забезпечення різних публічних інтересів як за значенням, так і за суб'єктами, що є відповідними інтересам суспільства, держави, регіонів, місцевого самоврядування, окремих соціальних груп, невизначеного кола осіб, створюють міцний конституційний фундамент, гарантують прояв законних інтересів у різних сферах життя суспільства. І поняття публічного інтересу, не будучи в буквальному сенсі конституційно-нормативним, за своїм змістом набуло втілення на конституційному рівні, у чому, як на нас, полягає його правоутворювальна роль, що поширюється на всі галузі публічного й частково приватного права.

різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

³⁴⁹ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 208.

Конституція та закони України є вищою формою виявлення державної волі народу. Вони мають найбільшу юридичну силу, порівняно з усіма іншими нормативними актами держави, й слугують базисом усієї системи права. Таким чином, проголошуючи й забезпечуючи верховенство права, правова держава тим самим стверджує в суспільстві принципи та цінності конституційного ладу, висловлюючи при цьому інтереси суспільства. Конституція України є найвищим за юридичною силою законом держави лише якщо її принципи набувають утілення в діяльності державних органів, посадових осіб, юридичних і фізичних осіб (громадян, іноземців, осіб без громадянства). Дотримання конституційних обов'язків є підставою нормального перебігу не лише діяльності держави, а й суспільного життя загалом.

У будь-якому разі, нормативно визнані публічні інтереси є найважливішим критерієм оцінки правомірності актів і дій державних органів, посадових осіб, громадських об'єднань і суб'єктів господарювання. Вони слугують нормативним орієнтиром для всіх громадян і сприяють формуванню громадянського суспільства, без якого неможливий розвиток демократичного суспільства.

2.3. Категорія «публічний інтерес» у цивільному судочинстві

Правильний та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ в Україні здійснюється з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ч. 1 ст. 2 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Аналіз цієї норми свідчить, що об'єктом захисту в цивільному процесі є права, свободи та інтереси фізичних і юридичних осіб, а також держави. Проте зазначений процесуальний закон, закріплюючи інтерес як об'єкт судового захисту, не конкретизує, який саме інтерес підлягає правовому захисту: взагалі охоронюваний законом, законний або приватний, публічний чи суспільний. Термін «публічний інтерес»

законодавець не використовує безпосередньо в переліку об'єктів захисту цивільного процесу, втім зазначивши його в змісті ЦПК України (в редакції від 03.10.2017).

Як було доведено в попередньому підрозділі, публічний або суспільний інтерес у концентрованій формі відображає спільні цінності, прагнення, забезпечувані правом і визнані державою. Причому задоволення такого інтересу слугує умовою і гарантією існування та розвитку суспільства, а його предметом постає конкретне благо чи потреба, загалом відмінне від приватного інтересу, але здатне бути сукупністю останніх³⁵⁰.

Публічний інтерес яскраво реалізується в регулятивних відносинах, серед іншого як критерій (не універсальний) поділу права на приватне й публічне. Складніше прослідкувати його прояв у цивільних процесуальних відносинах (ідеться про сутність, форми та специфіку прояву публічного інтересу в цивільних процесуальних відносинах під час здійснення права особи на судовий захист).

У змісті ЦПК України (редакція від 03.10.2017) неодноразово використано поняття «публічний інтерес», зокрема:

– у ст. 11 для закріплення принципу пропорційності в цивільному судочинстві: «Суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й *публічними інтересами*; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо»;

– у п. 4 ч. 4 ст. 137 для встановлення порядку й критеріїв співмірності в процесі обчислення розміру витрат на оплату послуг адвоката, одним із яких є ціна позову та (або) значення справи для сторони, зумовлена, серед іншого впливом вирішення справи на репутацію сторони або *публічним інтересом* до справи;

– у п. 2 ч. 3 ст. 141 у процесі вирішення питання про розподіл судових витрат шляхом закріплення критерію, який має врахувати суд, а саме: чи є розмір таких витрат обґрунтованим та

³⁵⁰ Тихомиров Ю. А. Публичное право. М.: Норма, 1995. С. 55.

пропорційним предмету спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, а також чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа *публічний інтерес*.

Категорія «суспільний інтерес» також наявна в редакції від 03.10.2017 ЦПК України. Вона отримала ширше закріплення, ніж публічний інтерес, саме завдяки механізму процедури цивільно-процесуального захисту. Нарівні із зазначеною категорією законодавець застосовує поняття «*державні інтереси*» як синонімічне чи однопорядкове, напевно, для економії законодавчого масиву. Зокрема:

– ч. 2 ст. 4 передбачено, що у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатись органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або з урахуванням *державних чи суспільних інтересів*;

– ст. 5 закріплено, що, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та *інтереси* фізичних осіб, права та *інтереси* юридичних осіб, *державні та суспільні інтереси* у спосіб, визначений законом або договором. Частина друга цієї норми містить застереження, що в разі, якщо законом або договором не визначено ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, то суд, відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи, може визначити у своєму рішенні той спосіб захисту, який не суперечить закону;

– у ч. 1 ст. 56 закріплено, що «у випадках, встановлених законом, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та *інтересів інших осіб* або *державних чи суспільних інтересів* і брати участь у цих справах. При цьому органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в *інтересах інших осіб*».

– за п. 7 ч. 3 ст. 274, закріплюючи критерії та винятки для розгляду цивільної справи в порядку спрощеного чи загального провадження, суд враховує, серед іншого, чи *значний суспільний інтерес* становить розгляд справи;

– пп.(в) п. 2 ч. 3 ст. 389 закріплено винятки, у яких дозволено касаційне оскарження, якщо справа становить *значний суспільний інтерес* або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу.

Наведені випадки застосування категорій «публічний інтерес», «державний інтерес», «суспільний інтерес» свідчать, що законодавець по-різному ставиться до їх використання й розуміння в цивільному процесуальному законодавстві.

Отже, прояв публічного інтересу в цивільному процесуальному праві необхідно розглядати, принаймні, з таких позицій: 1) як складову принципу пропорційності в цивільному судочинстві, що впливає на порядок здійснення провадження у справі; 2) як критерій, який має враховувати суддя під час розгляду цивільної справи, аналізуючи фактичні обставини справи та здійснюючи добір нормативної бази, на підставі якої він вирішуватиме цю справу (процедурна складова аналізу попереднього аспекту); 3) як можливий безпосередній предмет судового захисту в цивільному судочинстві; 4) як мету, якої прагнуть досягти сторони, захищаючи власне суб'єктивне цивільне право, порушення якого пов'язане з певною масовістю; 5) як правову мету, якої суд досягає в процесі своєї діяльності.

2.3.1. Значення публічного інтересу для застосування принципу пропорційності в цивільному процесуальному праві

Розгляд нормативного закріплення категорії «публічний інтерес» дає підстави вважати, що законодавець використовує цю категорію, передусім, як складову принципу пропорційності та критерій його застосування. Зауважимо, що принцип співмірності є національною модифікацією європейського принципу пропорційності³⁵¹. Інакше кажучи, категорія «публічний інтерес» у цивільному процесуальному законодавстві чинить істотний вплив на розвиток розгляду судом спірних відносин у частині дотримання відповідного балансу під час вирішення цивільної справи.

Вважаємо за доцільне сформулювати декілька гіпотез стосовно прояву публічного інтересу та його варіантів (видів,

³⁵¹ Максимов И. В. «Соразмерность» как общеправовая категория. *Вестник Саратовской государственной академии*. 2012. № 2 (84). С. 166.

форм, складових тощо) в цивільному процесуальному праві, оскільки прояв публічного інтересу не є однозначним.

Тож, на нашу думку, публічний інтерес сприяє реалізації права особи на судовий захист, адже саме він як гарантований і санкціонований правом інтерес залежить від реалізації права на судовий захист і є його передумовою. Отже, у найширшому розумінні, реалізація права на судовий захист є проявом публічного інтересу. Це, за І. В. Решетніковою, узгоджується із зарубіжним досвідом захисту суспільних інтересів у США, де його спочатку розуміли як право на реальну процесуальну рівність сторін у процесі та ефективний судовий захист економічно і соціально слабкої сторони³⁵².

Вважаємо за необхідне розкрити значення публічного інтересу із застосуванням нової засади цивільного процесуального законодавства – принципу пропорційності та його специфіки під час розгляду суддею конкретної цивільної справи.

Однією з ключових новел ЦПК України (в редакції від 03.10.2017) є закріплення принципу пропорційності, імплементованого з практики діяльності ЄСПЛ: *«Суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо»* (ст. 11).

Аналіз зазначеної норми свідчить, що забезпечення розумного балансу між публічними й приватними інтересами як складова принципу пропорційності посідає важливе місце з урахуванням, передусім, нормативного розташування складових цього принципу – одразу після врахування суддею завдань цивільного судочинства під час розгляду справи. Тож, суддя обов'язково має враховувати публічний інтерес у цивільному судочинстві в тих справах, фактичні обставини яких це вимагають. Він завжди має зіставляти, порівнювати (враховувати)

³⁵² Решетникова І. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: УрГЮА, 1997. С. 161.

наявність приватного інтересу й віднаходити *розумний баланс* між цими інтересами.

С. П. Погребняк із цього приводу слушно зауважує, що принцип пропорційності ґрунтується на конституційних засадах правової держави й верховенства права (ст. 1, 8 Конституції України) та може бути визначений як загальний принцип права, спрямований на забезпечення в процесі правового регулювання розумного балансу інтересів, відповідно до якого мета обмеження прав людини повинна бути істотною, а засоби досягнення – обґрунтованими й мінімально обтяжливими для осіб, чії права зазнають обмеження³⁵³.

С. В. Шевчук констатує, що *принцип пропорційності (Verhaeltnismaessigkeit)* походить з німецького права, де його використовує Конституційний суд ФРН для визначення відповідності законодавства та інших правових актів держави конституційним нормам, цінностям і принципам. Хоча цей принцип прямо не закріплений в Основному Законі ФРН 1949 року, тобто він не є позитивною конституційною нормою, Конституційний суд ФРН «вивів» його з кодифікації пруського права XVIII ст., коли Кодекс публічного права уповноважував адміністрацію застосовувати *тільки необхідні* засоби для забезпечення громадського порядку, спокою та безпеки. Державна влада може накладати лише ті обов'язки, що є необхідними для досягнення суспільної мети³⁵⁴. Принцип пропорційності можна сформулювати й у такому вигляді: обмеження можуть бути покладені на особу правовим актом держави лише тією мірою, котра необхідна для досягнення певної легітимної та суспільно *необхідної визначеної мети*³⁵⁵.

Ю. О. Євтушок, розглядаючи принцип пропорційності як необхідну складову верховенства права, посилається на позицію німецького юриста К. Штерна, що загальноприйнятим для сучасної юриспруденції і теорії є те, що свобода індивіда не може

³⁵³ Погребняк С. П. Основоположні принципи права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. С. 333.

³⁵⁴ Schwarze J. European Administrative Law. London: Sweet and Maxwell, 1992. P. 687.

³⁵⁵ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 320.

бути абсолютною³⁵⁶. К. Штерн наголошував, що встановлення меж основних прав належить до найбільш складних та неоднозначних аспектів юридичної системи. Досліджуючи ці межі в конституційному праві Німеччини, він зазначає, зокрема, що втручання закону у сферу захисту основних прав має бути обґрунтованим, необхідним та сумірним³⁵⁷. Тобто, як зауважує Ю. О. Євтушок, ідеться про можливість правообмеження за умови дотримання принципу пропорційності³⁵⁸. На думку дослідниці, принцип пропорційності як вимога та умова правомірного правового регулювання меж прав і свобод людини логічно пов'язаний зі зважуванням публічних та приватних інтересів³⁵⁹, що вдало відтворено в позиції доктора юридичних наук Д. І. Дедова стосовно того, що цей принцип ставить перед усіма представниками влади (від законодавця, виконавчої влади до суддів) завдання з постійного пошуку зв'язку у вигляді *обов'язкового дотримання балансу публічних та індивідуальних інтересів*, гармонійного співвідношення цілей регулювання і обмеження прав з інтересами індивідів³⁶⁰.

Р. А. Майданик з цього приводу зауважує, що «сучасне ліберальне право розуміння застосоване на ідеях співробітництва і досягнення балансу протилежних ... інтересів. Для нього характерне розуміння правозастосування як процесу співмірювання протилежних інтересів і забезпечення їх балансу на засадах партнерства, підвищення соціальної ефективності правових норм за допомогою надійних правових інститутів. Дотримання принципу пропорційності вимагає справедливого балансу між загальними інтересами всього суспільства й вимогами захисту фундаментальних прав приватних осіб³⁶¹.

³⁵⁶ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 47–48.

³⁵⁷ Государственное право Германии: в 2 т. / Г. Арним, Р. Бартльшпергер и др. М.: Ин-т государства и права РАН, 1994. Т. 2. С. 185, 187.

³⁵⁸ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 48.

³⁵⁹ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 49.

³⁶⁰ Дедов Д. И. Общеправовой принцип соразмерности и ограничения свободы предпринимательства. *Вестник Московского университета*. 2002. № 2. С. 22–37.

³⁶¹ Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ: Алерта, 2016. С. 75–76.

І. С. Ярошенко, аналізуючи наведену позицію, наголошує, що автор не протиставляє державу і приватну особу, а зауважує необхідність партнерства для задоволення протилежних, по суті, інтересів, а також констатує, що таким чином пропорційність набуває більш глибокого змісту, зрештою підсумовуючи, що саме таке розуміння є прийнятним для цивільного процесуального права³⁶². З урахуванням того, вчена доходить висновку, що визначальним елементом принципу пропорційності фахівці вважають саме забезпечення балансу приватного й публічного інтересів³⁶³.

С. В. Шевчук зауважує, що професор Д. Шварц, на підставі аналізу німецького прецедентного права визначає такі складові цього принципу: 1) відповідність – реалізація державних повноважень повинна відбуватися у спосіб, максимально пристосований для досягнення мети, заради якої це повноваження було надано; 2) необхідність – реалізація державного повноваження має бути необхідною для досягнення відповідної мети; 3) пропорційність у вузькому сенсі – реалізація державного повноваження не повинна бути непосильним тягарем або спричиняти шкоду іншим легітимним інтересам, що є диспропорційним, попри важливість досягнення мети³⁶⁴. Частиною третьою статті 14 Основного Закону ФРН прямо передбачена можливість застосування принципу пропорційності у визначенні обмежень на право власності: «Відчуження власності допускається лише з міркувань загального блага. Відшкодування визначається на підставі справедливого врахування інтересів суспільства та зацікавлених осіб»³⁶⁵.

Принцип пропорційності (як необхідна вимога й умова правообмеження в контексті зіставлення із загальними

³⁶² Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 22.

³⁶³ Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 22.

³⁶⁴ Schwarze J. *European Administrative Law*. London: Sweet and Maxwell, 1992. P. 687.

³⁶⁵ Шевчук С. В. *Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні*. Київ: Реферат, 2007. С. 317.

інтересами³⁶⁶) прямо й опосередковано закріплений у низці міжнародно-правових документів, зокрема: у Хартії основоположних прав Європейського Союзу, офіційно схваленій у грудні 2000 року, де нарівні із закріпленням широкого спектру прав та свобод допускається можливість їх обмежень за умови, що такі обмеження має бути передбачено нормами права/закону; вони не повинні порушувати власне сутності таких прав і свобод і бути підпорядкованими принципу пропорційності, тобто такі обмеження може бути запроваджено лише якщо вони є необхідними та справді відповідають загальному інтересу, визнаному Союзом, або потребі захисту прав і свобод інших³⁶⁷.

Принцип пропорційності не є новим для цивільного процесу Європейського Союзу, проте визначається його дещо інакший аспект. Так, у ст. 7 Європейської процедури вирішення дрібних спорів зазначено, що «багато держав-членів запровадили спрощені процедури цивільного судочинства для вирішення дрібних спорів, оскільки витрати, пов'язані із розглядом цих справ, повинні бути пропорційними розміру позовних вимог³⁶⁸³⁶⁹.

Утім більшістю міжнародних документів, що стосуються правозахисної сфери регулювання, прямо не закріплено принципу пропорційності. Це, зокрема: Конвенція³⁷⁰ (ст. 8, 9, 10, 11, 17, 18) та відповідні протоколи до неї (Перший Протокол від 20 березня 1952 року³⁷¹, Протокол від 16 вересня 1963 року № 4³⁷²);

³⁶⁶ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 50.

³⁶⁷ Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 2. С. 1249–1254.

³⁶⁸ Ізарова І. О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів / пер. з англ.: І. О. Ізарової, А. В. Сизової. Київ: Дакор, 2016. Ч. 1. С. 144.

³⁶⁹ Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 22.

³⁷⁰ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

³⁷¹ Протокол № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини: міжнар. док. від 20 берез. 1952 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535.

Міжнародний пакт про економічні соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року³⁷³ (ст. 8); Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 року³⁷⁴ (ст. ст. 12, 18, 19, 21, 22)³⁷⁵.

Ю. О. Євтушок з цього приводу слушно обґрунтовує, що, попри відсутність прямого закріплення принципу пропорційності, на ньому базуються положення міжнародних документів, що визначають вимоги та умови правообмеження, котрі мають бути не лише встановленими законом для досягнення відповідної легітимної мети (наприклад, забезпечення прав і свобод інших, громадського порядку, загального добробуту в демократичному суспільстві тощо.), а й необхідними в демократичній державі, що загалом схоже на умови правообмеження, які за принципом пропорційності наявні у вищеназваних нормах конституційних актів³⁷⁶.

Дослідниця наголошує, що принцип пропорційності ЄСПЛ тлумачить у світлі Конвенції та відповідних протоколів до неї, а це робить його обов'язковим для держав, які підписали Конвенцію. Ю. О. Євтушок констатує багатоманітність напрямів застосування ЄСПЛ згаданого принципу із посиланням на висвітлені в юридичній літературі підходи, за якими такий принцип застосовують як для визначення правомірності обмеження різних конвенційних прав і свобод (які може бути обмежено) у конкретній правовій ситуації, так і для визначення меж свободи розсуду держави та виконання нею її позитивного обов'язку щодо забезпечення належної та ефективної реалізації прав і свобод³⁷⁷³⁷⁸.

³⁷² Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 16 верес. 1963 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2373.

³⁷³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2002. № 2.

³⁷⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. *Юридичний вісник України*. 2000. № 49.

³⁷⁵ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 50.

³⁷⁶ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 50.

³⁷⁷ Рабінович С. П. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). Львів: Астрон, 2004. С. 25–32.

Розглянемо більш детально прояв публічного інтересу в разі втручання держави у мирне володіння майном (ст. 1 Першого протоколу до Конвенції) під час застосування в практиці ЄСПЛ принципу пропорційності.

Перший протокол було ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР³⁷⁹. Зважаючи на приписи ч. 1 ст. 9 Конституції України, ст. 10 ЦК України суди нашої держави застосовують як частину національного законодавства. Розуміння змісту норм Конвенції та Першого протоколу, їх практичне застосування відбувається через практику (рішення) ЄСПЛ, яку на підставі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV українські суди застосовують як джерело права³⁸⁰.

Наприклад, відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Сучасний український цивіліст і Голова Верховного Суду України у відставці Я. М. Романюк зауважує, що, згідно зі згаданими положеннями, право власності не є абсолютним, а потребує регулювання з боку держави та може підлягати обмеженню. Це означає, що держава в особі її уповноважених органів управнена вживати певних заходів втручання в право власності, серед іншого позбавляти громадян власності. Проте в таких діях держава повинна дотримуватися усталених принципів

³⁷⁸ Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 51.

³⁷⁹ Протокол № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини: міжнар. док. від 20 берез. 1952 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535.

³⁸⁰ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 386–387.

дозволеного правомірного втручання³⁸¹. На підставі того зазначений цивіліст звертається до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції й усталеної практики ЄСПЛ, передусім до рішень у справах «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 року³⁸² та «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року³⁸³, доречно акцентуючи на наявності трьох правил, які в комплексі формують засади мирного володіння майном та динаміки його існування (з урахуванням повноважень держави контролювати використання такого майна). Я. М. Романюк зауважує, що перше правило має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друге - стосується позбавлення майна і визначає певні умови для визнання правомірним втручання у право на мирне володіння майном; третє - визнає за державами право контролювати використання майна за наявності певних умов для цього. Дослідник підкреслює ієрархічність та послідовність дії цих правил під час застосування принципу правозастосування та наголошує, що зазначені правила не застосовуються окремо, їх слід тлумачити у світлі загального принципу першого правила, проте друге й третє правило стосуються трьох найважливіших суверенних повноважень держави: права вилучати власність у суспільних інтересах, регулювати використання власності та встановлювати систему оподаткування³⁸⁴. Такі критерії належним чином відображено в низці рішень ЄСПЛ, зокрема у справах «Гласс проти Сполученого Королівства» від 09 березня 2004 року³⁸⁵ «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982

³⁸¹ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 386.

³⁸² Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»: рішення Європейського Суду з прав людини від 23 верес. 1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_098.

³⁸³ Справа «Горжелік та інші проти Польщі»: рішення Європейського Суду з прав людини від 17 лют. 2004 р. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/232691?download=true>.

³⁸⁴ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 387.

³⁸⁵ Справа «Гласс проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 9 берез. 2004 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2235.html.

року³⁸⁶, «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1986 року³⁸⁷, «Колишній король Греції та інші проти Греції» від 23 листопада 2000 року³⁸⁸, «Де Вільде, Оомс і Вертеп проти Бельгії» від 18 червня 1971 року³⁸⁹, «Трегубенко проти України» від 02 листопада 2004 року³⁹⁰, «Булвес» АД проти Болгарії» від 22 січня 2009 року³⁹¹, «Щокін проти України» від 14 жовтня 2010 року³⁹², «Серков проти України» від 07 липня 2011 року³⁹³, «East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014 року)³⁹⁴ тощо.

ЄСПЛ оцінює такі критерії на предмет сумісності заходу втручання в право особи на мирне володіння майном із гарантіями ст. 1 Першого протоколу в їх сукупності: чи є втручання законним; чи переслідує воно «суспільний», «публічний» інтерес; чи є такий захід пропорційним визначеній меті. Якщо хоча б одного критерію не додержати не вдасться, втручання державою в мирне володіння майном буде визнано необґрунтованим³⁹⁵.

³⁸⁶ Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»: рішення Європейського Суду з прав людини від 23 верес. 1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_098.

³⁸⁷ Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 21 лют. 1986 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_180.

³⁸⁸ Справа «Колишній король Греції та інші проти Греції»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 листоп. 2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>.

³⁸⁹ Справа «Де Вільде, Оомс, Вертеп проти Бельгії»: рішення Європейського суду з прав людини від 18 черв. 1971 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 1.

³⁹⁰ Справа «Трегубенко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 2 листоп. 2004 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201>.

³⁹¹ Справа «Булвес АД проти Болгарії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 січ. 2009 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90792>.

³⁹² Справа «Щокін проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт. 2010 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126145>.

³⁹³ Справа «Серков проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 7 лип. 2011 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536>.

³⁹⁴ Справа «“East/West Alliance Limited” проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 січ. 2014 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201>.

³⁹⁵ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 387.

Отже, втручання держави у мирне володіння майном повинне відповідати стандарту, що має три визначальні елементи: 1) відповідність оскаржуваного «втручання» «нагальній суспільній потребі»; 2) пропорційність правомірній меті; 3) відповідність та достатність обґрунтування, наданого національними органами влади для виправдання втручання³⁹⁶.

Для виправдання такого втручання держава повинна довести існування на той момент нагальної суспільної потреби. Наприклад, англійські суди застосували відмінний від усталеної практики ЄСПЛ стандарт (до прийняття Акта про права людини), за яким необхідно довести, що орган державної влади (у цій справі – секретар з внутрішніх справ) міг розумно передбачити існування «нагальної суспільної мети» для обмеження свободи вираження³⁹⁷.

У іншій справі *Handyside v. United Kingdom* (1976) від 07 грудня 1976 року ЄСПЛ визначив потребу доведення існування нагальної суспільної потреби на момент втручання як достатньо важливу, таку, що переважає над публічним інтересом у забезпеченні свободи висловлення поглядів і думки³⁹⁸. За усталеною практикою ЄСПЛ держави-учасниці користуються певним полем розсуду, що надає їм певну дискрецію, яка не підлягає нагляду з боку ЄСПЛ³⁹⁹. Однак вже в справі *Sunday Times v. United Kingdom* (1979) від 26 квітня 1979 року ЄСПЛ обмежив таку дискрецію, встановивши, що «сфера національного поля розсуду не є однаковою для всіх правомірних цілей, указаних в ч. 2 ст. 10»⁴⁰⁰. На думку ЄСПЛ, більш пильний європейський нагляд є необхідним, коли «національне право та

³⁹⁶ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 208.

³⁹⁷ *Regina V. Secretary of State for the Home Dep't ex parte Brind*. 1990. 803 p.

³⁹⁸ *Handyside v. United Kingdom* from 7 December 1976. Strasbourg. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57499&filename=001>.

³⁹⁹ Armand L. The «Limitation Clauses» of the European Convention on Human Rights. *The Limitation of Human Rights in Comparative Constitutional Law*. Cowansville, Qc: Les Editions Yvon Blais Inc., 1986. P. 31.

⁴⁰⁰ *Sunday Times v. United Kingdom*. 1979. URL: <https://www.eui.eu/Projects/CentreForJudicialCooperation/Documents/2011-10-28-29/ECtHRSundayTimesvUK.pdf>.

практика держав-учасниць свідчить про існування доволі суттєвої узгодженості у відповідній сфері»⁴⁰¹.

Тобто, ЄСПЛ за допомогою принципу пропорційності визначає виправданість втручання національних судових органів у приватне право особи в конкретній ситуації, застосовуючи цей принцип як інструмент контролю за межами дискреційних повноважень названих органів. У такому значенні принцип пропорційності ЄСПЛ часто застосовує для захисту різних конвенційних прав та свобод (наприклад, право на повагу до майна, свободи поглядів і думки, совісті й релігії тощо) від дискреційних повноважень судових органів щодо застосування ними різних заходів юридичного впливу (наприклад, конфіскації майна, кримінальної відповідальності тощо). При цьому пропорційність заходів оцінюється у світлі конкретної ситуації, зокрема з урахуванням обґрунтованості відповідного судового рішення⁴⁰².

Я. М. Романюк вважає, що втручання держави у право власності особи є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення «суспільного», «публічного» інтересу, у визначенні якого ЄСПЛ надає державам право користуватися «значною свободою (полем) розсуду». Втручання держави у право на мирне володіння майном може бути виправдане за наявності об'єктивної необхідності у формі суспільного, публічного, загального інтересу, який може містити інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності⁴⁰³.

ЄСПЛ дотримується думки, що національні органи влади краще знають потреби свого суспільства, а тому в питанні оцінки «суспільного інтересу» вони перебувають у вигіднішому становищі, ніж міжнародний суддя. Саме національні органи влади мають здійснювати первісну оцінку проблеми, що становить суспільний інтерес, яка потребує таких заходів, як втручання у право власності. Крім того, ЄСПЛ визнає, що поняття «суспільний інтерес» обов'язково має широке значення (див. рішення у справі «Колишній король Греції та інші проти

⁴⁰¹ Sunday Times v. United Kingdom. 1979. URL: <https://www.eui.eu/Projects/CentreForJudicialCooperation/Documents/2011-10-28-29/ECtHRSundayTimesvUK.pdf>.

⁴⁰² Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. С. 50.

⁴⁰³ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 389.

Греції» від 23 листопада 2000 року⁴⁰⁴). Нагляд ЄСПЛ у цій частині обмежується лише випадками зловживання владою та явного свавілля (наприклад, згадані рішення у справах «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»⁴⁰⁵, «Колишній король Греції та інші проти Греції»⁴⁰⁶)⁴⁰⁷.

Водночас ЄСПЛ наголошує, що остаточне рішення відносно дотримання вимог Конвенції він має виносити, лише переконавшись, що застосовані обмеження не звужують чи не зменшують залишених особі можливостей доступу до суду в такий спосіб або тією мірою, що спотворює сутність цього права як таку. Воно не відповідатиме Конвенції, якщо не ставить законної мети і не забезпечує відповідного пропорційного співвідношення між застосованими засобами та визначеною метою⁴⁰⁸. Аналогічну позицію Суд обстоює у справах щодо захисту свободи висловлення поглядів⁴⁰⁹.

Стосовно права власності принцип «пропорційності» передбачає, що втручання в нього, навіть коли це відбувається згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, розглядатиметься як порушення ст. 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання. «Справедлива рівновага» передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, необхідною для досягнення, та використаними засобами.

⁴⁰⁴ Справа «Колишній король Греції та інші проти Греції»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 листоп. 2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>.

⁴⁰⁵ Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 21 лют. 1986 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_180.

⁴⁰⁶ Справа «Колишній король Греції та інші проти Греції»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 листоп. 2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>.

⁴⁰⁷ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 389.

⁴⁰⁸ Справа «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини»: рішення Європейського суду з прав людини від 12 лип. 2001 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2002. № 4.

⁴⁰⁹ Справа «Селістья проти Фінляндії»: рішення Європейського суду з прав людини від 16 листоп. 2004 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2005. № 4.

Необхідного балансу не буде дотримано, якщо особа несе «індивідуальний і надмірний тягар». Тобто порушення ст. 1 Першого протоколу становить не обмеження прав особи як таке, а наявний істотний дисбаланс між заходами, вжитими для забезпечення загальних інтересів суспільства, та потребою захищати право особи на мирне володіння своїм майном (див. рішення у справі «East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014 року⁴¹⁰)⁴¹¹.

С. В. Шевчук, розглядаючи принцип пропорційності як один із визначальних критеріїв самообмеження судової правотворчості, констатує, що в найзагальнішому вигляді принцип пропорційності передбачає, щоб ужитий захід був пропорційний меті, ним переслідуваній⁴¹². Цей загальний принцип права походить від принципу верховенства права та загалом із концепції ліберальної демократичної держави. Він спрямований на захист прав та інтересів громадян *vis-a-vis* державної влади, вимагаючи, аби регуляторне втручання відповідало своїй меті⁴¹³.

Далі зазначений конституціоналіст і діючий Голова КСУ зауважує, що сутність принципу пропорційності було досить вдало викладено Верховним судом Канади у справі *Oakes*: «По-перше, вжитий захід повинен бути чітко розроблений для досягнення визначеної мети. Він не має бути свавільним, несправедливим або таким, що базується на нераціональних міркуваннях. Іншими словами, він має бути раціонально пов'язаний із метою. По-друге, засоби, навіть раціонально

⁴¹⁰ Справа «East/West Alliance Limited» проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 січ. 2014 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201>.

⁴¹¹ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 390.

⁴¹² Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 209.

⁴¹³ Pichera C. and Olinga A. La theorie de la marge d'appréciation dans la jurisprudence recente de la Cour europeenne des droits de l'homme. 1995; Emiliou N. The Principle of Proportionality in European Law: A Comparative Study. London: Kluwer Law International, 1996; Tridimas T. The General Principles of EC Law. Oxford University Press. 1999. P. 89; Tridimas T. The Principle of Proportionality in Community Law: From the Rule of Law to Market Integration. *The Irish Jurist*. 1996. Vol. 31. P. 83; Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ: Реферат, 2002. 344 с.

пов'язані з метою... повинні, наскільки це можливо, якомога менше обмежувати право або свободу. По-третє, має існувати співвідношення пропорційності між наслідками або дією заходу... та метою, яку було визнано «достатньо важливою»⁴¹⁴.

Таким чином, принцип пропорційності містить такі послідовні елементи: 1) наявність чіткого та безпосереднього зв'язку між обмеженням та визначеною метою; 2) найменш можливе обмеження свободи, тобто визначення того, чи існують інші заходи, які є менш обтяжливими для такої свободи; 3) наслідки заходу, який обмежує або втручається в межі свободи, не повинні надмірно обмежувати свободу й досягати визначеної мети. Неврахування будь-якого з цих елементів спричинить визнання непропорційності обмеження або втручання у свободу вираження⁴¹⁵.

Розглядаючи динаміку та специфіку прояву принципу пропорційності в процесі застосування норм цивільного права судами, Я. М. Романюк наголошує, що важливість цього критерію складно переоцінити. Дослідник зауважує, що втручання в право власності, навіть якщо воно відповідає першим двом критеріям (тобто має законну мету, а також здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства), все одно розглядатиметься як порушення ст. 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи та інтересами суспільства⁴¹⁶. У питаннях оцінки «пропорційності» ЄСПЛ, як і в питаннях наявності «суспільного», «публічного» інтересу, також визнає за державою досить широку «сферу розсуду», за винятком випадків, коли такий «розсуд» не має розумних підстав (рішення у справах «Спорронг і Льюнорт проти Швеції»⁴¹⁷, «Булвес» АД проти Болгарії»⁴¹⁸). ЄСПЛ, оцінюючи можливість захисту права особи

⁴¹⁴ R. v. Oakes II Supreme Court Reports. 1986. Vol. 1. P. 103, 139.

⁴¹⁵ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 209.

⁴¹⁶ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 390.

⁴¹⁷ Справа «Щокін проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт. 2010 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126145>.

⁴¹⁸ Справа «Булвес АД проти Болгарії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 січ. 2009 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90792>.

за ст. 1 Першого протоколу, загалом перевіряє доводи держави про те, що втручання у право власності відбулося через обґрунтовані сумніви щодо законності набуття особою права власності на відповідне майно, зазначаючи, що існують відмінності між тією справою, в якій законне походження майна особи не підлягає оспорюванню, і справами стосовно позбавлення особи власності на майно, набуте злочинним шляхом або стосовно якого існує припущення, що воно було придбане незаконно (наприклад, рішення та ухвали ЄСПЛ у справах «Раймондо проти Італії» від 22 лютого 1994 року⁴¹⁹, «Філіпс проти Сполученого Королівства» від 05 липня 2001 року⁴²⁰, «Аркурі та інші проти Італії» від 05 липня 2001 року⁴²¹, «Ріела та інші проти Італії» від 04 вересня 2001 року⁴²², «Ісмаїлов проти Російської Федерації» від 06 листопада 2008 року⁴²³)⁴²⁴.

І. В. Венедіктова, розглядаючи співвідношення приватних і публічних інтересів, відзначає їх узгодженість і наявність балансу, обґрунтовуючи, що критерії встановлення такого балансу, як і дисбалансу інтересів, не лише не визначені законодавством, але й недостатньо вивчені науковцями⁴²⁵. Однак ці критерії «можуть міститися не у сфері права, їх обсяг і зміст є неоднаковими для кожного конкретного випадку»⁴²⁶.

⁴¹⁹ Справа «Раймондо проти Італії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 лют. 1994 р. URL: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/rajmondo-protiv-italii-raimondo-v-italy-postanovlenie-evropejskogo-suda>.

⁴²⁰ Справа «Філіпс проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 5 лип 2001 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_052.

⁴²¹ Справа «Аркурі та інші проти Італії»: рішення Європейського суду з прав людини від 5 лип. 2001 р. URL: http://www.irpoi.narod.ru/echr/another_3.

⁴²² Справа «Ріела та інші проти Італії»: рішення Європейського суду з прав людини від 4 верес. 2001 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_052.

⁴²³ Справа «Ісмаїлов проти Російської Федерації»: рішення Європейського суду з прав людини від 6 листоп. 2008 р. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/12068011/12068011-001.htm>.

⁴²⁴ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 390.

⁴²⁵ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 99.

⁴²⁶ Васильева С. В. Отражение публичных и частных интересов в решениях Конституционного Суда Российской Федерации. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. М., 2002. С. 37.

Вчена посилається на позицію О. Я. Курбатова, який пропонує способи узгодження публічних і приватних інтересів, як-от: 1) побудова ієрархії інтересів суб'єктів сфери діяльності; 2) визначення меж реалізації інтересів, зокрема у вигляді недопустимості зловживання правом; 3) запровадження спеціального правового режиму окремих об'єктів; 4) розмежування наслідків угод на цивільно-правові та публічно-правові; 5) напрацювання процедурного механізму реалізації та застосування правових норм; 6) створення юридичних осіб певної організаційно-правової форми; 7) вироблення принципів розв'язання колізій у праві ⁴²⁷. На думку науковця, інтереси завжди становлять певну ієрархію як з позиції носія інтересу, так і з точки зору державної влади. Ігнорування цієї ієрархії завжди спричинятиме конфлікти, у їх числі й конфлікти інтересів ⁴²⁸. Причому варто звернути увагу та те, що публічні інтереси зазвичай є законними, однак це не завжди стосується приватних інтересів ⁴²⁹.

Викладене безумовно свідчить, що публічний інтерес має істотне значення для реалізації принципу пропорційності, оскільки саме він разом із приватним інтересом створюють засади для оцінки суддею справедливого (розумного) балансу в питанні втручання держави у мирне володіння майном, права власності, свободу слова тощо, а також інші обставин, які мають юридичне значення для розгляду цивільної справи.

2.3.2. Публічний інтерес як об'єкт судового захисту в цивільному процесі

Одним із проявів принципу диспозитивності в цивільному процесі є можливість особи на власний розсуд розпоряджатися процесуальними засобами захисту власного права. Для

⁴²⁷ Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности. М.: ЮрИнфоР, 2001. С. 90.

⁴²⁸ Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности. М.: ЮрИнфоР, 2001. С. 89.

⁴²⁹ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. С. 49.

забезпечення демократизації цивільного процесу не можна обмежуватися суто традиційними диспозитивними правами. Розпорядження процесуальними засобами захисту права означає також визначення виду захисту й узгодження дій сторін із приводу відмови від позову, а також надання широких можливостей щодо об'єднання позовів, розширення судового контролю за діями адміністрації⁴³⁰.

Розглянувши значення і прояв публічного інтересу під час застосування принципу пропорційності в цивільному судочинстві, вважаємо за доцільне дослідити можливість публічного інтересу виступати самостійним об'єктом і предметом судового захисту в цивільному судочинстві, з огляду на його різноманітні види. Необхідно розкрити питання, чи підлягає публічний інтерес судовому захисту в межах захисту конкретного суб'єктивного цивільного права або охоронюваного законом інтересу.

До об'єктів захисту традиційно відносять права й законні інтереси. Щодо останньої категорії, передусім, варто зауважити, що поняття «інтерес» може вживатися на позначення двох різних, хоча і взаємопов'язаних явищ: інтересу як явища суспільного буття людей (об'єктивного інтересу) та інтересу як явища їх свідомості (суб'єктивного інтересу). О. Я. Курбатов з цього приводу зауважує, що об'єктивний інтерес фіксує заходи (засоби), що сприяють зміцненню й позитивній трансформації соціального статусу суб'єкта суспільних відносин, а суб'єктивний інтерес являє собою ставлення такого суб'єкта до шляхів і способів досягнення цієї мети⁴³¹. Натомість інтерес як явище свідомості людей (суб'єктивний інтерес), за О. Я. Курбатовим, не є об'єктом правової охорони. На думку дослідника, це пов'язано з тим, що охорона інтересів суспільства, окремих громадян та їх колективів (груп) не може бути залежною від правильності й ступеня їх усвідомлення носієм інтересу або суб'єктом, який ущемлює ці інтереси⁴³².

⁴³⁰ Колесов П. П. Процессуальные средства защиты права. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. С. 9.

⁴³¹ Курбатов А. Я. Защита прав и законных интересов в условиях «модернизации» правовой системы России. М.: Юстицинформ, 2013. С. 8–9.

⁴³² Курбатов А. Я. Защита прав и законных интересов в условиях «модернизации» правовой системы России. М.: Юстицинформ, 2013. С. 9.

Зазначений вчений обґрунтовує, що об'єктивні інтереси, реалізація яких не обмежена Конституцією та законами, набувають характеру об'єктів правової охорони та захисту й за ступенем виявлення в нормах права можна виділити дві групи таких інтересів: 1) інтереси, опосередковувані суб'єктивними правами (саме їх мають на увазі, коли йдеться про права як об'єкти захисту); 2) інтереси, що не опосередковані суб'єктивними правами.

Як об'єкти захисту в цивільному судочинстві може бути зазначено і свободи. Стосовно конкретної людини свободу розуміють як її природний стан, «що характеризується можливістю діяти на власний розсуд»⁴³³. З огляду на те, що об'єктами правової охорони й захисту є об'єктивні інтереси, реалізацію яких не обмежено Конституцією та законами, можна говорити про те, що поняття «інтереси, які не опосередковані суб'єктивними правами» і «свободи» з позиції їх правової охорони та захисту не розрізняються⁴³⁴.

Наведене переконує, що об'єктивним законним інтересам та суб'єктивним інтересам може бути притаманна відповідна «публічність» залежно від належності до суб'єкта та характеру й способу захисту. Розкриємо це питання детальніше.

Передусім коротко нагадаємо, що цільове призначення закріплення публічного інтересу в цивільному праві має кінцевим результатом забезпечення приватного інтересу засобами публічного права⁴³⁵. І. В. Венедіктова, посилаючись на позицію В. В. Полянського⁴³⁶, зауважує необхідність усвідомлювати, що постійним завданням держави й суспільства є максимальна нейтралізація не санкціонованого законом приватного інтересу в публічній владі, оскільки він викривляє цілі й завдання держави

⁴³³ Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. М.: Норма, 2001. С. 158

⁴³⁴ Курбатов А. Я. Защита прав и законных интересов в условиях «модернизации» правовой системы России. М.: Юстицинформ, 2013. С. 9.

⁴³⁵ Полянский В. В. Публичные и частные интересы в конституционном праве: проблемы и гармонизация. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. М.: ГУ-ВШЭ, 2002. С. 50.

⁴³⁶ Полянский В. В. Публичные и частные интересы в конституционном праве: проблемы и гармонизация. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. М.: ГУ-ВШЭ, 2002. С. 52.

як загальної організації всього народу⁴³⁷. А. Є. Кубко з цього приводу робить висновок, що «реалізація публічних інтересів є об'єктивною необхідністю в цивільному праві України»⁴³⁸, яка можлива у двох видах засобів цієї галузі права: обмеження й державного втручання в цивільно-правові відносини⁴³⁹.

У контексті аналізу публічного інтересу як об'єкта і предмета судового захисту вважаємо за доцільне виходити із тези, що категорія «публічний інтерес» охоплює державні інтереси, суспільні інтереси, інтереси невизначеного кола осіб, інтереси певних соціальних груп, і, в окремих випадках, колективні інтереси. Настільки різнопланові категорії, на наш погляд, об'єднані спільним знаменником – забезпеченістю правом, певною масовістю порушення чи істотною важливістю блага, закріпленого або передбаченого законом для конкретної заінтересованої особи. Саме врахування різних видів інтересів, які відрізняються від приватного, сприятиме найбільш повному, всебічному дослідженню категорії «публічний інтерес» як об'єкта й предмета судового захисту, допоможе сформулювати гіпотези й проаналізувати напрями її захисту.

Як ми вже зазначали раніше, в межах нормативного закріплення категорії «публічний інтерес» законодавець не виокремлює його як самостійний об'єкт судового захисту, але, на наш погляд, теоретично він може поглинатися поняттям «інтерес», про який зазначено в ст. 2 ЦПК України, як родовою категорією. Спробуємо довести чи спростувати цю гіпотезу, ще раз наголосивши, що публічний інтерес законодавець використовує як своєрідний критерій (для віднайдення балансу) під час застосування принципу пропорційності та принципу співмірності як національної модифікації європейського принципу пропорційності⁴⁴⁰.

Натомість державні й суспільні інтереси в цивільному процесуальному законодавстві закріплено як певні блага, що

⁴³⁷ Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 91.

⁴³⁸ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 63.

⁴³⁹ Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 80.

⁴⁴⁰ Максимов И. В. «Соразмерность» как общеправовая категория. *Вестник Саратовской государственной академии*. 2012. № 2 (84). С. 166.

опосередковують їх належність конкретним суб'єктам (ідеться про державні інтереси), та, аналогічно, як певний суспільно значущий маркер, який впливає на захист суб'єктивного права й на судову процедуру перебігу судового розгляду загалом.

Передусім це законодавчо закріплене право особи на розгляд справи судом першої інстанції в загальному порядку, апеляційний перегляд та касаційне оскарження у випадках, коли суд під час розгляду цивільної справи встановив наявність значного суспільного інтересу. І навпаки, якщо цивільна справа є простою, зрозумілою, не містить істотної правової проблеми, вагомого позову та значення справи для сторони, суд може визнати таку справу малозначною і розглянути її у спрощеному провадженні. Логічним наслідком такого процесу є наявність у особи лише права на апеляційний перегляд, оскільки малозначні справи не підлягають касаційному оскарженню (п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Утім трапляються випадки, коли особа ще не є носієм суб'єктивного права, але має певний правовий інтерес відносно певних благ, який надалі може трансформуватися в суб'єктивне право. Найбільш показовим прикладом можна вважати випадок із судової практики адміністративних судів.

Так, постановою Київського окружного адміністративного суду від 22.03.2017 у справі № 810/394/17 задоволено позовні вимоги ТОВ «ВВ–Брік Траст» (Позивач) до Державного кадастрового реєстратора⁴⁴¹. Зазначеною постановою Державного кадастрового реєстратора Управління Держгеокадастру в місті Ірпені Київської області зобов'язано зареєструвати сформовані ТОВ «ВВ Брік-Траст» земельні ділянки відповідно до поданих заяв.

Предметом позову ТОВ «ВВ Брік-Траст» до Державного кадастрового реєстратора Управління Держгеокадастру в місті Ірпені Київської області було **оскарження формально не правильного формулювання відповіді про відмову в реєстрації** самостійно (у порушення вимог земельного та реєстраційного законодавства) сформованих ТОВ «ВВ Брік-Траст» земельних ділянок, відповідно до поданих заяв, що

⁴⁴¹ Постанова Київського окружного адміністративного суду від 22 берез. 2017 р. Справа № 810/394/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65707199>.

формально не відповідає вимогам ч. 6 ст. 24 Закону України «Про державний земельний кадастр». Суд, своєю чергою, оскаржуваною постановою допоміг ТОВ «ВВ Брік-Траст» оминути всі визначені законодавством вимоги до належного порядку реєстрації земельних ділянок, перебираючи повноваження органу державної влади.

До апеляційного, а пізніше і касаційного суду звернулися мешканці селища Гостомель, зазначивши, що суд знехтував принципами судочинства: об'єктивності та неупередженості, дозволивши ТОВ «ВВ Брік-Траст» узаконити (сформувати, присвоїти кадастрові номери) земельні ділянки на території селища, на які права товариства не поширюються, і належать вони до земель запасу Гостомельської селищної ради.

Заявники ж, які є мешканцями селища Гостомель і учасниками АТО та безпосередньо брали участь у захисті територіальної цілісності нашої держави, від селищної ради отримували тільки «відписки» про відмову в наданні земельних ділянок. У зв'язку з цим заявники – мешканці селища Гостомель 03.03.2017 у порядку ст.ст. 2, 9, 47, 53, 162 КАС України подали заяви щодо розгляду справи № 810/394/17 за позовом ТОВ «ВВ – Брік Траст» до Державного кадастрового реєстратора Управління Держгеокадастру в місті Ірпені Київської області **як треті особи, котрі не заявляють самостійних вимог.** Однак 17.03.2017 ухвалою Київського окружного суду їм було відмовлено в залученні до розгляду справи⁴⁴².

Заявники звертали увагу суду на те, що вони мали правовий інтерес (у розумінні Рішення Конституційного суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004, яким визначено основні ознаки охоронюваного законом інтересу) у вирішенні справи, а задоволення адміністративного позову оскаржуваною постановою Київського окружного адміністративного суду від 22.03.2017 призводить до порушення їхніх прав, свобод та інтересів. Також заявники обґрунтовували, що набрання судовою постановою законної сили без залучення їх як третіх осіб, котрі не заявляють самостійних вимог, але мають правовий інтерес у справі (що має суспільне значення – *І.Б.*) призведе до

⁴⁴² Ухвала Вищого адміністративного суду України від 24 лип. 2017 р. Справа К/800/25201/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67915506>.

безпідставного вибуття земельних ділянок із земель селища, а це матиме наслідком унеможливлення отримання ними у власність земельної ділянки на території селища. Позицію заявників щодо залучення їх як третіх осіб, котрі мають саме інтерес, підтверджено постановою в адміністративній справі № 826/19017/13-а.

Зазначена справа перебувала на розгляді ВАС України, і суб'єкта звернення (а саме особу, яка не заявляє самостійних вимог і має правовий інтерес у справі) було визнано належним учасником провадження⁴⁴³. Викладене підтверджує охорону законного інтересу особи, суб'єктивне право якої ще не виникло в натурі, але вже наявні правові засади для його набуття в майбутньому.

Інакше кажучи, для того, щоб позовну заяву та інші заяви по суті спору було прийнято судом першої інстанції, особа має звернутися із коректною позовною вимогою, а саме про охорону її законного правового інтересу. Такою особою можуть бути не лише фізичні та юридичні особи, а й прокурор, органи державної влади й місцевого самоврядування та інші особи, які звертаються із вимогою про захист прав та інтересів інших осіб, тобто їх вимоги містять певну публічну складову.

Отже, на нашу думку, дослідження публічного, суспільного й державного інтересу відбувається за двома напрямками:

1) як власне об'єкта судового захисту, передбаченого в самостійній позовній вимозі, з якою позивач звернувся до суду, чи обґрунтованої позивачем специфічної властивості суб'єктивного цивільного права (законного інтересу, опосередкованого суб'єктивним цивільним правом);

2) як критерію обрання процедури перебігу судового процесу в конкретній цивільній справі. Цей напрям буде підданий детальному дослідженню в розділі III цієї праці.

Наразі ж зауважимо, що публічний інтерес як предмет і об'єкт судового захисту одночасно постає охоронюваним законом інтересом, законним інтересом, на відміну від певних

⁴⁴³ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 14 серп. 2017 р. Справа К/800/25201/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68310234>.

приватних інтересів, які мають характер суспільних, однак не підлягають охороні правом⁴⁴⁴.

Поняття охоронюваного законом інтересу міститься в рішенні КСУ від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004, де «інтерес» інтерпретовано у вузькому розумінні, що, на відміну від інтересу в широкому сенсі, перебуває у логічно-смысловому зв'язку винятково із суб'єктивними правами, але ними не опосередковане, тобто є ширшим за межі останніх. Саме в такому значенні слово «інтерес» ужито в Конституції України, у частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України, окремі положення якого підлягають офіційному тлумаченню, і в багатьох законах та інших нормативно-правових актах. <...> КСУ зазначив, що для правильного розуміння поняття «охоронюваний законом інтерес» важливо враховувати й те, що конфлікт інтересів притаманний не лише правовим і неправовим інтересам, а й конгломерату власне законних, охоронюваних законом і правом інтересів. Ідеться про суто легітимні, але такі, що конкурують, інтереси покупця та продавця, боржника й кредитора, наймача та наймодавця, споживача й товаровиробника, прокурора та адвоката, слідчого і підозрюваного та ін. Певна конфліктність притаманна охоронюваним законом та правом інтересам громадянина і держави, особи і суспільства, акціонера й акціонерного товариства, національним і загальнолюдським, приватним і публічним тощо. Отже, поняття «охоронюваний законом інтерес», ужите в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу та інших законах України, у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «правб» (інтерес у вузькому розумінні) означає правовий феномен, який: а) є ширшим за межі змісту суб'єктивного права; б) постає самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції та законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування в межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або

⁴⁴⁴ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. С. 49.

нематеріальним благом; е) розглядається як простий легітимний дозвіл - тобто такий, що не заборонений законом. «Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним (п. п. 3.3, абз. 4 3.5, абз. 3 п. 3.6 рішення)»⁴⁴⁵.

Проте судовий захист охоронюваного законом інтересу істотно ускладнюється, зокрема, у разі відсутності конкретної правової норми, яка б його декларувала, регулювала чи закріплювала. У цьому також полягає проблема встановлення порядку захисту публічних інтересів: самостійно чи в поєднанні (безпосередньому або опосередкованому) із конкретним суб'єктивним цивільним правом особи, трансформуючи останнє чи впливаючи на нього.

Найбільш поширеною в науці є позиція, що реалізація особою свого суб'єктивного права приводить до реалізації інтересу, який слугував передумовою такого права. Зокрема, І. В. Венедіктова доводить, що «інтерес виступає своєрідною передумовою виникнення права, рушійним посилом його реалізації, а також установлення, зміни та припинення правовідносин. Охоронюваний законом інтерес не можна ототожнювати із суб'єктивним правом. Суб'єктивним правом уповноваженому суб'єкту правовідносин встановлюється міра дозволеної поведінки для задоволення його інтересів. З іншого боку, міра дозволеної поведінки зобов'язаного суб'єкта визначена обов'язком, що за змістом правовідносин кореспондує суб'єктивному праву»⁴⁴⁶.

Доктрина містить також іншу позицію щодо самостійного місця і значення охоронюваного законом інтересу. Д. М. Чечот із цього приводу зауважує, що воля особи в остаточному підсумку є певним чином визначеною інтересами цієї особи. Однак не варто робити висновок, що, по-перше, інтерес становить зміст (суть) суб'єктивного права; по-друге, що вольовий зміст не має для

⁴⁴⁵ Рішення Конституційного Суду України від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/511>.

⁴⁴⁶ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 78.

нього значення⁴⁴⁷: «...інтерес є поняттям повністю самостійним і таким, що перебуває за межами суб'єктивного права в якості його передумови і мети, і одночасно може бути і метою інших правових засобів, крім суб'єктивного права. Як наслідок, будучи передумовою виникнення і метою здійснення суб'єктивного права, юридичний інтерес не повинен розглядатися в якості суті суб'єктивного права»⁴⁴⁸.

З іншого боку, А. Н. Кузбагаров, досліджуючи матеріально-правову сферу та аналізуючи юридичний інтерес, справедливо вважає, що законний інтерес є не лише процесуальною дефініцією. Водночас теорія цивільного права розглядає інтерес як кваліфікуючу ознаку правочинів, а також елемент зобов'язальних правовідносин (страховий інтерес, дія в чужому інтересі без доручення). Дослідник формулює висновок, що інтерес у певних випадках слугує підставою та умовою реалізації суб'єктивного права, елементом юридичного складу⁴⁴⁹.

О. В. Михайлова, коментуючи наведену позицію, констатує, що і в цьому разі законний інтерес постає не як самостійний об'єкт правового захисту, а безумовно «прив'язується» до конкретного суб'єктивного цивільного права. Своєю чергою, у процесуальній сфері – сфері захисту цього права - такий інтерес (страховий інтерес як підстава дій у чужому інтересі тощо) буде не об'єктом захисту (що визначає правила захисту), *а тим фактом, який необхідно довести з метою обґрунтування правомірності заявленої вимоги щодо захисту права*⁴⁵⁰.

Повністю підтримуючи тезу про самостійність ролі та значення охоронюваного законом інтересу (правового інтересу), зауважимо, що під час захисту інтересу в суді суддя, сторони та інші особи звертаються до окремих правових норм, якими регульовано суб'єктивні цивільні права, застосуванням яких

⁴⁴⁷ Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л.: ЛГУ, 1986. С. 35.

⁴⁴⁸ Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л.: ЛГУ. 1986. С. 36.

⁴⁴⁹ Кузбагаров А. Н. Примирение сторон по конфликтам частногоправового характера: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. СПб., 2006. С. 54.

⁴⁵⁰ Михайлова Е. В. Процессуальные формы защиты субъективных гражданских прав, свобод и законных интересов в Российской Федерации (судебные и несудебные): монография. М.: Проспект, 2014. С. 27.

видається можливим захистити охоронювані законом (серед іншого публічні) інтереси.

На це також звернено увагу в згаданому рішенні КСУ, де розмежовано поняття «інтерес» (у вузькому сенсі) та «суб'єктивне право», логічно-смісловий зв'язок між якими є очевидним: і те, й інше є опосередкованим об'єктивним правом, гарантованим і охоронюваним державою тощо. Зокрема, і суб'єктивне право, і пов'язаний з ним інтерес є дозволами. Але перше є особливим дозволом, відображеним у формулі: «Дозволено все, що передбачено законом», а друге – простим дозволом, до якого можна застосовувати не менш відоме правило: «Дозволено все, що не заборонено законом». Інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не є забезпечуваним юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відображає суто легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто лише його бажання, мрію, поривання – а отже, не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Це прагнення в межах сфери правового регулювання до користування конкретним матеріальним або нематеріальним благом. «Відмінність його від блага, охопюваного змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки» (абз. 1, 2 п. 3.6 рішення)⁴⁵¹.

І. В. Венедіктова вважає застосування конструкції «порушення законних інтересів» не досить вдалим, оскільки під час розгляду охоронюваних законом інтересів часто йдеться не про порушення, а про перешкоджання в реалізації інтересів. Розвиваючи цю думку, дослідниця висуває гіпотезу, що перешкоджання реалізації охоронюваних законом інтересів не завжди спричиняє порушення прав, однак порушення

⁴⁵¹ Рішення Конституційного Суду України від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/511>.

суб'єктивного права створює перешкоди реалізації спектру охоронюваних законом інтересів⁴⁵².

Утім у процесуальній процедурі під час захисту охоронюваного законом інтересу, якому притаманні риси публічності, часто відбувається певне поєднання охоронюваного інтересу й суб'єктивного права, що не зовсім відповідає їх правовій природі. Водночас такий підхід, на нашу думку, передбачає практичну мету – отримати дієвий судовий захист у разі порушення або загрози ймовірного порушення певного становища особи.

Обґрунтуємо цю позицію більш детально. Особливістю змісту права на звернення до суду в разі ініціювання цивільної справи є те, що воно спрямоване на специфічний об'єкт судового захисту, яким постають порушене або оспорюване право чи охоронюваний законом інтерес, оскільки якщо об'єкт судового захисту відсутній, судовий процес стає безпредметним та позбавленим мети. Зазначене положення отримало закріплення і в ст. 2 ЦПК України, якою визначено завдання цивільного судочинства й предметну сферу цивільного процесу.

Наприклад, СК України визначає категорію «інтереси» по-різному, зокрема: «в інтересах сім'ї» (ч. 1 ст. 54, ст. 65 СК України), «в інтересах держави» (ст. 27 СК України), «в інтересах суспільства» (ч. 3 ст. 7 СК України), «в інтересах подружжя» (ч. 1 ст. 27 СК України), «в інтересах дитини» (ч. 1 ст. 42, ч. 6 ст. 19, ст. 207 СК України) - гарантуючи реалізацію інтересів, не опосередкованих суб'єктивними сімейними правами⁴⁵³.

У п. 3.5 рішення від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004 КСУ зазначає, що «Цивільний кодекс України (ч. 2 ст. 16) *встановлює способи захисту інтересів*, зокрема: визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної

⁴⁵² Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 157.

⁴⁵³ Чурпіта Г. В. Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом інтереси як об'єкт судового захисту. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 133.

(немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Наведений перелік способів захисту інтересів у Цивільному кодексі України не є вичерпним, оскільки стаття також містить припис, що «суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом»⁴⁵⁴.

Отже, актами матеріально-правового законодавства, а також приписами чинного цивільно-процесуального законодавства встановлено, що звертатися до суду можуть не будь-які особи, а винятково ті суб'єкти, які звертаються про захист *«своїх прав, свобод чи інтересів»*, тобто мають юридичну заінтересованість. У теорії цивільного процесуального права це визнано суб'єктивною передумовою звернення до суду.

М. І. Балюк та Д. Д. Луспеник, аналізуючи юридичну заінтересованість, зауважують, що можливість практичного здійснення права на звернення до суду по судовий захист залежить від певних передумов, які в науці цивільного процесуального права називають передумовами права на звернення до суду. Однією з них є наявність у позивача юридичної заінтересованості⁴⁵⁵.

Передумови – це ті обставини, з якими закон пов'язує право конкретної особи звернутися до суду з позовом за визначеною справою. Їх поділяють на об'єктивні, пов'язані з предметом спору (правовий характер спору, дотримання юрисдикції, відсутність судового рішення, що набрало законної сили, відсутність ухвали про відмову від позову чи визнання мирової угоди, відсутність у провадженні суду тотожного позову, відсутність рішення третейського суду) і суб'єктивні, що залежать від суб'єкта права

⁴⁵⁴ Рішення Конституційного Суду України від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004. Конституційний Суд України: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/511>.

⁴⁵⁵ Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юрид., 2008. С. 236.

(процесуальна правоздатність сторін справи, процесуальна заінтересованість)⁴⁵⁶.

Проте, як зауважують згадані дослідники, на практиці її майже не враховують, а теоретичні розробки з означеної проблематики для судової практики, на жаль, визначальної ролі не мають через неоднозначне врегулювання цього питання у ЦПК. Юридична заінтересованість означає, що звернутися до суду по судовий захист права чи інтересу може лише та особа, якій, на її думку, це право чи інтерес належать⁴⁵⁷. Про це зазначено в ч. 1 ст. 4 ЦПК України (в редакції від 03.10.2017).

Юридична та фактична заінтересованість не є ідентичними. Так, юридичний інтерес слугує підставою для включення в процес, а фактичний такою якістю не наділений, хоча потенційно будь-який фактичний інтерес може стати юридичним, якщо законодавець визнає його таким. Однак до того моменту фактичний інтерес процесуально-правового значення не має. Сутність юридичної заінтересованості полягає в тому, що рішення суду може безпосередньо вплинути на права та обов'язки особи, котра ініціює процес (позивача) чи бере в ньому участь із метою захисту своїх прав або охоронюваних законом інтересів (відповідача). За фактичної заінтересованості таких наслідків немає. Юридичну заінтересованість визначають об'єкти судового захисту, на які поширюється судова юрисдикція.

Заінтересованість особи, яка звертається до суду, пов'язана з її конституційним правом на звернення по судовий захист. Причому позивач може навіть добросовісно помилятися щодо наявності в нього суб'єктивного матеріального права, однак із цієї підстави суддя не може відмовити у відкритті провадження у цивільній справі. Водночас, розглянувши справу по суті й не

⁴⁵⁶ Балюк М. І., Луспенник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юрид., 2008. С. 358.

⁴⁵⁷ Балюк М. І., Луспенник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юрид., 2008. С. 236–237, 358.

встановивши юридичної заінтересованості у справі позивача, суд відмовляє в задоволенні позову⁴⁵⁸.

Тож, юридична заінтересованість особи, яка звертається до суду про захист свого права або охоронюваного законом інтересу, є умовою легітимації цієї особи як сторони цивільного судочинства. Причому, якщо особа звертається із заявою до суду, вона має легітимувати себе як заінтересовану особу, а також іншу особу (відповідача) як особу, заінтересовану в розгляді справи. До того ж, юридична заінтересованість пов'язана із судовою юрисдикцією, визначеною ч. 3 ст. 124 Конституції України. Наявність юридичної заінтересованості є умовою легітимації особи в процесі з метою захисту певного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, а юридична заінтересованість як така є важливою для визначення статусу і позивача, і відповідача.

Вище ми визначили, що однією з важливих ознак публічних інтересів є їх визнання з боку держави й забезпеченість правом. Отже, з урахуванням формально-логічних підходів, публічний інтерес, коли він безпосередньо забезпечений правом, має бути захищений судом за допомогою спеціального юрисдикційного механізму захисту.

Водночас законодавець не визначає публічний інтерес безпосереднім об'єктом судового захисту, а прямо закріплює іншу його функцію – засадничий та (або) процесуально-процедурний вплив на перебіг судового розгляду конкретної цивільної справи.

Найбільш поширеною підставою захисту публічного інтересу є звернення до компетентного суду з вимогою про захист публічного інтересу (державного, суспільного), опосередкованого суб'єктивним цивільним правом.

Таким чином, у процесі захисту суб'єктивного цивільного права публічний інтерес набуває прояву як особлива характеристика цього вправа, що підлягає обґрунтуванню та доведенню під час судового розгляду, позначаючись на цивільному процесі загалом (загальний порядок розгляду цивільної справи із задіянням усіх інстанцій судового розгляду), а

⁴⁵⁸ Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юрид., 2008. С. 237.

також на специфіці процесуальних процедур, з урахуванням характеру спірних відносин і фактичних обставин справи. Вважаємо, що лише системне дослідження норм матеріального права дає підстави для висновку про наявність публічного інтересу, що впливає на справу, суб'єктний склад та процедуру розгляду

При цьому публічний інтерес дослідники розкривають як інтерес матеріальний, розглядаючи його в процесі за допомогою системного аналізу норм права, адже зазвичай він безпосередньо нормативно не закріплений, а впливає з контексту системного застосування норм права.

Розглянемо примітний випадок із судової практики. Так, у межах справи № 372/4399/15-ц⁴⁵⁹ колегія суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 травня 2017 року переглянула справу про відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

У контексті аналізу системного застосування норм матеріального права у цьому рішенні розглянемо підхід суду щодо формування нормативної бази вирішення означеної справи для встановлення характеру спірних відносин. Вважаємо, що через неабиякий суспільний резонанс, викликаний пожежею поблизу столиці країни в період активної підготовки до збору врожаю, врахування різних законодавчих актів, нормами яких аспектно, але за сукупності системно й повно регульовано виниклі спірні відносини, наведений нижче добір норм права є показником всебічної підготовки суду першої інстанції до судового розгляду справи про захист публічного інтересу, а саме усвідомлення того, що звернення однієї групи позивачів, які звернулися про захист до суду, не буде поодиноким, а зумовить звернення невизначеного кола осіб, які наполягатимуть та обґрунтовуватимуть порушення їх правових інтересів, майнового права тощо.

«Вислухавши представників сторін, свідків, дослідивши матеріали справи, суд встановив такі обставини та відповідні їм правовідносини. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України,

⁴⁵⁹ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Відповідно до ст. 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Відповідно до ч. 1 ст. 27 Конституції України, кожна людина має невід'ємне право на життя. Відповідно до ч. 1 ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Відповідно до ч. 1 ст. 32 Конституції України, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадів, передбачених Конституцією України. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, право кожного на життя охороняється законом. Відповідно до ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла.

Відповідно до ч. 1 ст. 270 ЦК України, відповідно до Конституції України, фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на недоторканність особистого сімейного життя. Відповідно до ч. 1 ст. 281 ЦК України, фізична особа має невід'ємне право на життя. Відповідно до ч. 1 ст. 283 ЦК України, фізична особа має право на охорону її здоров'я. Відповідно до ст. 282 ЦК України, фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Відповідно до ч. 1 ст. 293 ЦК України, фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також права на її збирання та поширення. Відповідно до ч. 2 ст. 293 ЦК України, діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Відповідно до ч. 3 ст. 293 ЦК, України фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту).

Відповідно до п. а ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», кожний громадян України має право на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Відповідно до ч. 2 ст. 23 ЦК України, моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Відповідно до ч. 2 ст. 1167 ЦК України, моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала: 1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки ... ; 3) в інших випадках, встановлених законом. Відповідно до ч. 1, 2 ст. 1187 ЦК України, джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Стаття 16 ЗУ «Про об'єкти підвищеної небезпеки» встановлює, що шкода (в тому числі моральна), заподіяна фізичним чи юридичним особам внаслідок аварії, що сталася на об'єкті підвищеної небезпеки, незалежно від вини суб'єкта господарської діяльності, у власності або у користуванні якого перебуває об'єкт підвищеної небезпеки, відшкодовується

суб'єктом господарської діяльності цим особам у повному обсязі, крім випадків, коли аварія виникла внаслідок непереборної сили або з умислу потерпілого. <...> Розглядаючи цю цивільну справу (з метою встановлення факту можливого забруднення довкілля як наслідок надзвичайної події та впливу на життя та здоров'я позивачів), судом береться до уваги Рішення Європейського суду з прав людини «Дземюк проти України». Цим рішенням Європейський суд з прав людини визначив, що для того, щоб порушити питання за статтею 8 Конвенції, втручання, щодо якого скаржиться заявник, має безпосередньо впливати на його житло, приватне або сімейне життя та має досягти певного мінімального рівня, щоб скарги підпадали під дію статті 8 Конвенції (див. рішення від 9 грудня 1994 року у справі «Лопес Остра проти Іспанії» (*Lopez Ostra v. Spain*), п. 51, Series A № 303-C, та вищенаведене рішення у справі «Фадєєва проти Росії» (*Fadeyeva v. Russia*), пп. 69-70). Тому для рішення першочерговим є те, чи може забруднення довкілля, на яке скаржиться заявник, вважатися таким, що достатньо негативно впливає на користування зручностями його житла та якість його приватного і родинного життя (див. рішення від 2 грудня 2010 року у справі «Іван Атанасов проти Болгарії» (*Ivan Atanasov v. Bulgaria*), заява № 12853/03, п. 66). У зв'язку з цим Суд у рішенні від 10 лютого 2011 року у справі «Дубецька та інші проти України» (*Dubetska and Others v. Ukraine*), заява № 30499/03, пп. 110 та 113) встановив, що забруднення води є одним з чинників, які впливають на стан здоров'я заявників, а отже – на їх можливість користуватися своїм житлом, вести приватне та сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною та залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність і тривалість шкідливого впливу та його фізичні чи психологічні наслідки. Також має братися до уваги загальний контекст довкілля. Суд нещодавно нагадував, що не може бути небезпідставної скарги за ст. 8 Конвенції, якщо шкода, стосовно якої подаються скарги, є незначною у порівнянні з екологічними ризиками, притаманними життю в кожному сучасному місті (див. рішення від 14 лютого 2012 року у справі «Харді та Меїл проти Сполученого Королівства» (*Hardy and Maile v. the United Kingdom*), заява № 31965/07, п. 188).

*Що стосується погіршення стану здоров'я, то важко відрізнити вплив екологічних ризиків від впливу інших відповідних факторів, таких як вік, професія або особистий спосіб життя. Також що стосується загального контексту довкілля, то немає сумнівів у тому, що сильне забруднення води та ґрунту може негативно вплинути на громадське здоров'я загалом та погіршити якість життя особи, але його фактичний вплив у кожному окремому випадку неможливо визначити у кількісному вираженні; «якість життя», власне, є суб'єктивною характеристикою, яка не піддається точному визначенню (див., *mutatis mutandis*, рішення від 26 жовтня 2006 року у справі «Ледяєва та інші проти Росії»⁷ (*Ledyayeva and Others v. Russia*), заяви №№ 53157/99, 53247/99, 53695/00 та 56850/00, п. 90)»⁴⁶⁰.*

Тож, у зазначеній справі всебічний підхід суду не обмежився лише цитуванням конституційних та законодавчих актів, аргументи суду базуються на системному аналізі міжнародних договорів та судової практики ЄСПЛ. Такий підхід може слугувати певним зразком для формування судом нормативної основи будь-якого судового рішення, що стосується відносин, опосередкованих публічним інтересом.

Отже, у межах дослідження захисту публічного інтересу разом із суб'єктивним цивільним правом надалі будемо виходити з їх взаємозалежності й органічного взаємозв'язку (публічний інтерес як специфічна властивість суб'єктивного права, яку слід довести в судовому процесі) як під час їх здійснення, так і, що найбільш важливо для нашого дослідження, в процесі їх захисту. Така взаємозалежність полягає у подвійній зумовленості: особа, здійснюючи власне суб'єктивне цивільне право, реалізує певний інтерес, який, своєю чергою, є рушійною силою здійснення зазначеного права.

Захист цивільного права завжди є наслідком реалізації цивільного права, адже лише за неможливості реалізувати те чи інше право постає питання про необхідність його захисту, однак реалізація права не завжди означає його захист. Зрештою, в будь-

⁴⁶⁰ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

якому разі захист права є не матеріальним, а процесуальним правовідношенням⁴⁶¹.

Специфіка судового захисту цивільного права завжди пов'язана з необхідністю звернення до третьої особи, причому такої, котра має можливість відповідним чином примусити зобов'язаного суб'єкта до належного виконання ним своїх правових обов'язків. Єдиним владним, «сильним» суб'єктом є держава в особі своїх органів. Будь-яке право тому і є саме «правом», що держава гарантує його здійснення, для чого і створено органи виконавчої влади.

Отже, захист права, передусім, є різновидом державної діяльності, яку здійснює компетентний державний орган – суд, що прямо передбачено ч. 1 ст. 2 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017): «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави».

Аксіоматичним у науці є підхід, що суб'єктивне право виникає на засадах об'єктивного права, проте якісно від нього відрізняється, оскільки останнє являє собою правило поведінки індивідуального характеру.

В узагальненому вигляді суб'єктивне право можна визначити як право того чи іншого суб'єкта. Об'єктивне ж право є певною сукупністю юридичних норм. У цивілістичній науці суб'єктивне право пов'язують із пануванням волі (влади), з життєвим інтересом особи, захищеним суб'єктивним правом, а також із волею та інтересом одночасно. Теорією цивілістичної науки визнано й третій напрям: воля та інтерес об'єднані воєдино, оскільки суб'єктивне право і є владою особи, спрямованою на задоволення визнаного інтересу⁴⁶². Саме до третього напрямку апелюватимемо в цьому підрозділі під час дослідження захисту публічного (законного) інтересу, опосередкованого суб'єктивного права.

⁴⁶¹ Михайлова Е. В. Процессуальные формы защиты субъективных гражданских прав, свобод и законных интересов в Российской Федерации (судебные и несудебные): монография. М.: Проспект, 2014. С. 41.

⁴⁶² Колесов П. П. Процессуальные средства защиты права. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого 2004. С. 11.

Публічний інтерес має матеріально-правовий характер, але за своїм змістом він дещо відрізняється від приватного інтересу в аналогічному позовному провадженні. Його відмінністю є те, що публічний інтерес забезпечений правом, найчастіше йому притаманна певна масовість або істотна суспільна значущість для конкретної сторони спірних правовідносин, які має вирішити суд.

Передусім «публічність» варто розглядати як властивість публічного інтересу. Публічність у цивільному процесі слід розуміти як присутність держави, її інтересів та імперативів, наявність суспільного, а не приватного, інтересу; відкритість та гласність цивільного процесу, його підконтрольність суспільству⁴⁶³.

Розмірковуючи над значенням публічності для доведення наявності публічного інтересу в обґрунтуванні позовних вимог суб'єктом, який звертається до суду, маємо зауважити, що, з одного боку, публічність – це відкритість, гласність для публіки, а з іншого – суспільність як максимально широке коло осіб. Видається, що останнє визначення публічності «публічний інтерес» поглинає як одна з його властивостей. Своєю чергою, публічність означає, що виразником інтересу виступає суспільство, певна соціальна група осіб тощо, адже публічні інтереси (як уже було доведено раніше) розуміють не лише як потреби суспільства загалом, але й великих соціальних груп, окремих осіб, вимоги яких є складовим елементом потреб суспільства.

Розглянемо властивості публічного інтересу в аспекті визначення об'єкта судового захисту. Прояв публічних інтересів залежить від своєчасного та правильного усвідомлення суспільних інтересів, актуальних у конкретний період розвитку суспільства, що є комплексом інтересів усіх індивідів. Зазвичай законодавець визначає інтерес як цілі та принципи відповідних нормативних актів, а публічні інтереси охоплюють винятково потреби, скеровані на існування та розвиток суспільства, що не є елементарним поєднанням приватних інтересів⁴⁶⁴.

⁴⁶³ Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2003. С. 89–91.

⁴⁶⁴ Чугурова Т. В. Процессуальные формы защиты публичных интересов в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2007. С. 63.

Публічні інтереси може бути реалізовано за допомогою інших осіб або спільно з ними. Визначальним є те, що індивід не може задовольнити такі інтереси самотійно. До публічних інтересів, зокрема, можна віднести організацію системи охорони здоров'я, освіти, різних видів діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, наділених специфічними повноваженням, організацію інфраструктури тощо⁴⁶⁵. Саме це, звертаючись до суду, має врахувати особа, суб'єктивне цивільне право якої опосередковане публічним інтересом.

На думку С. Л. Дегтярьова, публічний інтерес більшою чи меншою мірою виявляється під час вирішення органами судової влади будь-якої справи. Така теза вченого базується на попередньому розгляді залежності реалізації публічного інтересу як передумови для реалізації інтересу кожного суб'єкта – носія права. Відповідно, реалізація права на судовий захист є проявом публічного інтересу. Такий висновок підтверджений зарубіжним досвідом захисту права суспільних інтересів у США, де а priori визнано право на реальну процесуальну рівність у процесі та ефективний судовий захист економічно й соціально слабкої сторони⁴⁶⁶.

Завершуючи аналіз впливу публічного інтересу на порядок і процесуальні особливості розгляду цивільної справи судом, зауважимо, що в найширшому сенсі публічний інтерес полягає в ефективній реалізації права на судовий захист. Зокрема, порушення публічного інтересу є підставою для перегляду судового акта, що буде досліджено в подальших підрозділах цієї роботи.

2.4. Межі матеріального й процесуального права у сфері правової процедури: міжсистемні зв'язки взаємного впливу

Проголошення України правовою державою та визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й

⁴⁶⁵ Чугурова Т. В. Процессуальные формы защиты публичных интересов в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2007. С. 69.

⁴⁶⁶ Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: УрГЮА, 1997. С. 161.

безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 1, 3 Конституції України) зумовило необхідність запровадження дієвих механізмів, здатних забезпечити реальне виконання цих основоположних конституційних постулатів. Відсутність виважених, належних правових процедур безперечно спричинить недовіру до конституційних цінностей, що набули відображення в різних матеріальних галузях права, зокрема в цивільно-правових нормах.

Водночас динаміка останніх років, а також історія розвитку вітчизняної процесуальної форми дозволяє відслідкувати вплив предмета судової діяльності (захисту), в широкому сенсі предметної компетенції судів, матеріально-правового регулювання розвитку процесуального законодавства на розроблення спеціальних процесуальних правил судочинства, спеціалізації⁴⁶⁷.

Розмірковуючи над пріоритетними та перспективними науковими темами, слід зауважити, що в найбільш актуальних із них, які мають істотне науково-практичне значення і водночас недостатньо досліджені на монографічному рівні, вагомою є роль визначення та розуміння юридичної/правової процедури, що є відбиттям і закріпленням правової гарантії реалізації правових норм, закріплених у матеріальних галузях права. Загалом, правова процедура є важливою гарантією дієвості права, ефективного здійснення правового регулювання.

Поняття правової/юридичної процедури в теорії юридичного процесу, а також взаємодії матеріального та процесуального в правовій процедурі певною мірою були предметом досліджень С. С. Бичкової, В. В. Комарова, Д. Д. Луспеника, Р. А. Майданика, Г. Л. Осокіної, В. Н. Протасова, О. О. Середи, В. Е. Слепченко, О. С. Ткачука, М. Ю. Челишева, М. С. Шакарян, М. Й. Штефана та ін. Водночас у вітчизняних наукових працях це питання не було висвітлено достатньою мірою, що і спробуємо компенсувати.

Дослідження правової системи не лише за окремими галузями та інститутами, а й за взаємодії структурних елементів права завжди привертає увагу представників різних галузей

⁴⁶⁷ Укусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 4 (77). С. 81.

науки. Однією з найбільш актуальних у правовій науці на цей час є проблема взаємозв'язку матеріальних та процесуальних норм права, яку розглядають як загальнонаукову, як проблему співвідношення різних галузей права, правових інститутів і окремих правових норм. Аналіз загальних концепцій поділу права на матеріальне та процесуальне доводить, що таке розмежування є досить умовним - механічно розокремити правові норми на матеріальні та процесуальні неможливо.

Кожна процесуальна галузь права тісно пов'язана, насамперед, зі своєю матеріальною галуззю. Цей зв'язок є визначальним з позиції виявлення природи процесуальних процедур, призначених для обслуговування основних матеріальних правовідносин.

Зв'язок між різними процесуальними галузями права, схожість застосовуваних процесуальних процедур у цивільному, адміністративному, господарському, кримінальному та конституційному процесах найчастіше має зовнішній характер. Винятки з цього правила, передбачені законом, підтверджують правило. Яскравим прикладом є інститут цивільного позову в кримінальному процесі: доведення обставин, що становлять основу цивільного позову і характеризують розмір шкоди, здійснюється вже за правилами кримінально-процесуального права.

Тож, взаємозв'язок норм матеріального та процесуального права отримує належну увагу в загальній теорії права, у науках цивільного, господарського, адміністративного права та процесу. Дослідження співвідношення норм матеріального і процесуального права у сфері правової процедури має надзвичайно важливе значення, оскільки від правильного вирішення означеної проблеми залежить ефективність і повнота захисту прав та інтересів осіб під час реалізації ними права на захист.

Правова процедура є різновидом соціальних процедур, від яких вона відрізняється тим, що спрямована на правовий результат. На думку В. Н. Протасова, у найзагальнішому вигляді процедуру в праві можна визначити як порядок здійснення тієї чи іншої юридичної діяльності⁴⁶⁸. О. О. Середа визначає правову

⁴⁶⁸ Протасов В. Н. О насущной потребности в новой учебной дисциплине. *Государство и право*. 2003. № 12. С. 56.

процедуру як законодавчо закріплений засіб реалізації норм права, що гарантує досягнення цілей правового регулювання у сфері суспільних відносин⁴⁶⁹.

Поняття правової процедури пов'язане з такими категоріями, як «дії» та «діяльність», що відображає її динамічність, трансформацію станів. Ознаками правової процедури дослідники називають: стадійність (де стадія – це комплекс процесуальних дій, пов'язаних найближчою метою); існування циклів та проваджень як станів якісної визначеності; обов'язкову наявність державно-владного суб'єкта, тобто належність поняття суто сфері застосування права; динамічний характер процедури (це завжди розвинена в часі діяльність); правову регламентованість та цілеспрямованість процедури; спрямованість на встановлення та реалізацію матеріально-охоронного правовідношення; юридичну результативність процедури⁴⁷⁰.

Правова процедура є загальним, родовим поняттям, що охоплює процедури здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності, поглинає процедури провадження адміністративної та судової діяльності.

Розуміння правової процедури, зокрема її складника – судової процедури – у процесі здійснення правосуддя почали усвідомлювати лише з середини ХХ ст.: переважна більшість вчених-процесуалістів наголошувала на неможливості здійснення правосуддя поза межами процесуальної форми, в чому полягає головна відмінність судової діяльності (судової процедури) від адміністративних процедур. Поступово підхід відносно процесуальної форми діяльності суду став розповсюджуватися й на інші види юридичних процедур.

С. В. Курильов висловив думку щодо наявності ознак процесуальної форми в діяльності несудових органів⁴⁷¹, що послугувала відправною точкою трактування процесуальної форми в широкому та вузькому сенсі. Причому прибічники вузького розуміння процесуальної форми наголошували на

⁴⁶⁹ Серета О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. С. 6.

⁴⁷⁰ Слєпченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2011. С. 19.

⁴⁷¹ Курылев С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск. *Труды Иркутского университета*. 1957. Вып. 3. Т. 22. С. 175–176.

необхідності встановлення відповідних процедурних форм (а не процесуальних – *І. Б.*), які містять усі необхідні гарантії, що забезпечують найбільш демократичну форму розгляду спору, однак дещо відрізняються від судової процесуальної форми⁴⁷².

У широкому розумінні процесуальна форма є теорією юридичного процесу: процесуальна форма юридичної діяльності охоплює будь-який регламентований правовий порядок здійснення правових явищ та операцій (правотворчих, правозастосувальних тощо)⁴⁷³.

Е. В. Слепченко наголошує, що юридичний процес – це правова процедура, пов'язана зі здійсненням визначеного виду юридичної правозастосовної діяльності – судової правозастосовної діяльності. Причому цивільна процесуальна форма – це юридичний процес у вузькому розумінні, судочинство з розгляду та вирішення цивільної справи (цивільне судочинство). Судова процедура (судочинство) є різновидом правової процедури: юридичним процесом, процесуальною формою юридичної діяльності⁴⁷⁴.

О. О. Серeda, дослідивши співвідношення правової процедури та юридичного процесу, також підтверджує, що правові процедури потрібні для впорядкування юридичного процесу. Юридичний процес містить правові процедури, що постають «допоміжним» механізмом здійснення юридичного процесу, його складовими.

Найбільш теоретично обґрунтовано методологічні підходи до розуміння правової, процесуальної та судової процедур розкрив академік В. В. Комаров, який наголошує, що концептуальний розвиток процесуальних процедур слід пов'язувати з диференціацією процесуальної форми як базової конструкції цивільного процесу, що має забезпечити ефективність судового процесу і його основоположну цінність – право на справедливий судовий розгляд. Фундаментальним

⁴⁷² Боннер А. Т. Существует ли «юридический процесс». *Проблемы соотношения материального и процессуального права*. 1980. Вып. 2. С. 57; Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. Свердловск: Средне-Урал. книж. изд-во, 1974. С. 36.

⁴⁷³ Недбайло П. Е. О юридических гарантиях правильного осуществления советских правовых норм. *Советское государство и право*. 1957. № 6. С. 22.

⁴⁷⁴ Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2011. С. 19–21, 27.

науковим ресурсом під час дослідження цієї проблематики, на думку вченого, може бути теорія юридичного процесу, інструментальне значення якої повністю не вичерпане в частині обґрунтування конструкцій юридичних процесів, зокрема цивільного як комплексу процесуальних проваджень, процесуальних стадій і процесуальних режимів⁴⁷⁵.

Один із концептів теорії юридичного процесу полягає в тому, що в структурі юридичного процесу провадження є головним елементом, котрий являє собою комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій, які: 1) становлять певну систему процесуальних правовідносин, що відрізняється предметною характеристикою та пов'язана з відповідними матеріальними правовідносинами; 2) виникають у зв'язку з потребою встановлення, доведення, а також обґрунтування всіх обставин і фактичних даних юридичної справи, розгляд якої відбувається; 3) зумовлюють необхідність закріплення, офіційного оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних процесуальних актах-документах⁴⁷⁶.

Сутнісне призначення і процедури, і процесу є однаковим та полягає в гарантії існування правової реальності, упорядкуванні відносин у межах правового поля. Там, де виникають проблемні чи складні питання щодо втілення норм права на практиці в межах процесу законодавець запроваджує відповідну процедуру, виконання якої є безальтернативною можливістю для подальшого розвитку процесу⁴⁷⁷.

Процесуальні процедури (процесуальні форми, судочинства) вирізняються з-поміж інших правових процедур. До процесуальних процедур належать усі види судочинства: цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне, конституційне. Для процесуальних форм характерні специфічні правові режими, закріплені нормами відповідних галузей процесуального законодавства.

⁴⁷⁵ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах*. 2011. № 4. С. 41.

⁴⁷⁶ Теория юридического процесса / под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков: Высш. шк., 1985. 192 с.

⁴⁷⁷ Середа О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. С. 7.

В. В. Комаров зазначає, що поняття «процесуальне провадження» і «судова процедура» хоч і взаємопов'язані, проте не є тотожними, оскільки не будь-яка, а лише окрема і автономна судова процедура субстанціонально може бути процесуальним провадженням і складовою процесуальної форми⁴⁷⁸. Відомий вітчизняний вчений–процесуаліст зауважує, що цивільне судочинство являє собою певну процедуру, яка забезпечує конституційне право на судовий захист і головне – пов'язаність процесуальної діяльності суду процесуальними правами сторін на судовий розгляд. Такий підхід дає змогу теоретично моделювати процедури цивільного судочинства, доктринально оцінюючи ці процедури як належні з позиції вимог правової держави, права сторін на судовий захист, а також меж дискреційних повноважень органів судової влади⁴⁷⁹.

Отже, процедури відображають окремий, суттєвий самоціннісний аспект правосуддя й тому тяжіють до певної універсалізації. На наше переконання, дослідження процесуальних форм та судочинств як складових правової процедури допоможе максимально розкрити співвідношення норм матеріального і процесуального права та визначити межі проявів названих галузей права.

Аналізуючи співвідношення матеріального та процесуального права в процесуальній науці й правовій процедурі, слід звернути увагу на початок нової епохи застосування процесуального законодавства.

Так, за результатами судово-конституційної реформи 2015-2017 років, вітчизняне процесуальне законодавство розвивається шляхом прийняття процесуальних кодексів, юридико-технічно викладених у новій редакції, хоча така процедура їх прийняття суперечить вимогам ст. 32 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»⁴⁸⁰.

Окремою проблемою стало застосування всіх прийнятих процесуальних актів у новій редакції, які набули чинності 15

⁴⁷⁸ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах*. 2011. № 4. С. 45–46.

⁴⁷⁹ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1. С. 160.

⁴⁸⁰ Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

грудня 2017 року, фактично з наступного робочого дня (з понеділка, 18 грудня 2017 року). Водночас, згідно з п. 9 Прикінцевих і перехідних положень до ЦПК, ГПК, КАС, це також прогнозовано спричинить подальші процесуальні помилки в застосуванні норм матеріального права всіма судами на всіх стадіях правозастосування.

Отже, прийняття нового процесуального законодавства та його коректне застосування, безперечно, неможливе без унесення змін до текстів кодифікованих актів з матеріальних галузей права. Остання судово-конституційна реформа частково торкнулася і внесення змін до норм актів матеріального права, що мають процесуальний зміст (зокрема, до СК України, КЗпП України, КУпАП України, Закону України «Про судовий збір», КК України тощо). Викладене, а також інші новації у сфері нормотворчості свідчать про істотне підвищення й закріплення все більшої кількості процесуальних норм у нормативних актах матеріально-правового характеру.

Положення вітчизняних нормативно-правових актів, найчастіше спрямованих на регулювання соціальних прав осіб, споживачів та інших прав невизначеного кола осіб, принаймні останні п'ять років мають почасти суперечливий характер і не узгоджені між собою. Найпоширенішою причиною такої ситуації у сфері нормотворчості є поспішність прийняття законодавчих актів без унесення відповідних змін до розділу III Основного Закону України.

Очевидним наслідком видається збільшення правових конфліктних ситуацій та цивільно-правових спорів. Логічно, що саме на суддю буде покладено обов'язок визначити дійсний характер спірних відносин і встановити, якою нормою матеріальної галузі права має бути розв'язаний процесуальний спір.

Таким чином, унаслідок численних змін, а також тривалих реформ процесуального законодавства та судоустрою знову загострилася проблема співвідношення процесуальних і тих матеріальних норм, які містять елементи процесуальних норм за їх практичного застосування уповноваженим органом – судом.

Вважаємо, що взаємозв'язки матеріального і процесуального права зумовлені такими правовими чинниками: специфікою судової юрисдикційної діяльності, здійснюваної в межах

процесуальних форм і відповідних процесуальних процедур як її якісних атрибутів; призначенням цивільно-процесуальної сфери судочинства, зважаючи на ст. 1, 2 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), та її всеосяжним характером; предметом судової діяльності (захисту), змістовна характеристика якого стосується матеріального права⁴⁸¹.

Доктрина теорії права характеризує матеріальне та процесуальне право як співвідносні парні правові категорії. Представники науки цивільного процесуального права виокремлюють положення, що мають загальнометодологічне значення для співвідношення матеріального права і процесу. Оцінюючи теорію «юридичної процесуальної форми», виступаючи з критикою надміру широкого трактування процесуальних норм, процесуального права і процесуальної форми, дослідники наголошують, що необхідність у додатковому означенні «матеріальне» є значущою саме в разі звернення до судового процесу, коли матеріальне право, матеріальну норму, матеріальне правовідношення необхідно виокремлювати й не змішувати з процесуальним правом, процесуальною нормою, процесуальним правовідношенням⁴⁸².

О. Є. Укусова у цьому контексті наголошує, що для галузевої процесуальної науки, яка базується на категоріальній системі теорії права, діалектичний підхід відносно дослідження процесуального права разом з матеріальним правом набуває й іншого, більш широкого методологічного значення, адже використання парних правових категорій⁴⁸³ приводить до поглибленого вивчення і наукового опису правової дійсності, наукового аналізу цивільно-процесуальної сфери судочинства та її зв'язків з матеріально-правовою сферою, розкриття характеру й

⁴⁸¹ Укусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 4 (77). С. 81.

⁴⁸² Укусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 4 (77). С. 81; Шакарян М. С., Сергун А. К. К вопросу о теории так называемой «юридической процессуальной формы». *Проблемы соотношения материального и процессуального права*. М., 1980. С. 63.

⁴⁸³ Васильев А. М. *Правовые категории*. М.: Юрид. лит., 1976. С. 161, 166–167, 169.

проявів такого роду зв'язків, серед іншого розуміння специфіки особливостей судочинства у тих чи інших категоріях справ, процесуальний порядок за якими регульовано процесуальними кодексами, їх окремими розділами, главами. Адже з позицій законодавства процесуальну сферу судочинства диференційовано предметом судового розгляду, пов'язаного із визначенням з конкретної справи законного суду та належного судового порядку згідно з вимогами процесуального законодавства⁴⁸⁴.

Тісний взаємозв'язок матеріального і процесуального права, а отже і норм відповідних галузей, доволі часто є причиною того, що окремі автори використовують ці правові категорії одночасно. Наприклад, О. Т. Боннер саме на основі обопільного дослідження норм цивільного процесуального і матеріального права здійснює ґрунтовний аналіз такої юридичної категорії, як судове тлумачення⁴⁸⁵.

Оскільки юридичною практикою неможливо охопити всі критерії меж припустимості втручання матеріального законодавства в регулювання процесуальних відносин, ця проблема, як уже було зазначено, максимально гостро постає в правозастосовній діяльності органів правосуддя, набуваючи додаткової актуальності через законодавчу відсутність процесуальної аналогії в процесуальному законодавстві⁴⁸⁶.

Чинним процесуальним законодавством, зокрема ч. 6 ст. 11 ГПК України (у редакції від 03.10.2017), ч. 9 ст. 10 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), ч. 6 ст. 7 КАС України (у редакції від 03.10.2017), визначено: якщо спірні відносини не врегульовано законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – спирається на загальні засади законодавства (аналогія права).

Наведені норми процесуальних актів визначають коло джерел, тобто законодавство, на підставі якого суддя вирішує справу по суті матеріально-правового спору, а не процесуального законодавства, за яким здійснюється розгляд справ (судочинство),

⁴⁸⁴ Укусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 4 (77). С. 81.

⁴⁸⁵ Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. М.: Юрид. лит., 1980. С. 5–31.

⁴⁸⁶ Луспенник Д. Д. Процесуальна аналогія в цивільному судочинстві: де-юре та де-факто (постановка проблеми). *Адвокат*. 2006. № 2. С. 12–17.

оскільки як про це окремо зазначено в ст. 3 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), ГПК України (у редакції від 03.10.2017), КАС України (у редакції від 03.10.2017) відповідно - аналогії ж процесуального права процесуальними актами не передбачено⁴⁸⁷.

Д. Д. Луспеник доводить, що деякі вчені-процесуалісти, заперечуючи наявність аналогії в процесуальному законодавстві, абсолютно не враховують значення процесуальної аналогії для судової практики, спираючись при цьому лише на те доктринальне розуміння цивільного процесу, що аналогія закону до процесуальних відносин (публічне право) не застосовується. Їх постулат звучить так: немає норми – не повинно бути й процесуальної дії, а прорахунки (недоліки) цивільного процесуального права необхідно усувати лише в законодавчому порядку. Водночас абсолютно відсутня відповідь на запитання, що має чинити суд під час розгляду справи за наявності прогалини в цивільному процесуальному законодавстві, що не заперечується, до її усунення на законодавчому рівні⁴⁸⁸. У 2017 році Д. Д. Луспеник, доповідаючи про головні новели цивільного процесуального законодавства, усно зацентрував на можливості застосування лише аналогії матеріального закону⁴⁸⁹.

Інша категорія вчених-практиків, постійно стикаючись із застосуванням як матеріального, так і процесуального права (як на нас, уповні справедливо) зазначають, що недоліки й прогалини в праві завжди були і залишаться, як законодавець не хотів би або не вмів приймати необхідні закони – передбачити всі відносини, які потребують законодавчого регулювання, просто неможливо. Особливо це виявляється в період кардинального оновлення законодавчого масиву, коли роль судової практики загалом і як джерела права зокрема значно підвищується⁴⁹⁰.

⁴⁸⁷ Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юрид., 2008. 708 с.

⁴⁸⁸ Луспеник Д. Д. Процесуальна аналогія в цивільному судочинстві: де-юре та де-факто (постановка проблеми). *Адвокат*. 2006. № 2. С. 12.

⁴⁸⁹ Луспеник Д. Д. Новий ЦПК містить 96 новел, але судді впораються. *Закон і бізнес*: [сайт]. 2017. 23 листоп. URL: http://zib.com.ua/ua/print/130925-noviy_cpk_mistit_96_novel_ale_suddi_vporayutsya_luspenik.html.

⁴⁹⁰ Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. М.: Гордец, 1997. С. 147, 189.

Відтак, одним із нагальних завдань дослідників процесуального права є розмежування дії процесуальних норм у сфері правової процедури, зокрема, за необхідності застосування фактичної процесуальної аналогії.

Іншим важливим питанням є розмежування процесуальних і пов'язаних зі здійсненням правосуддя матеріальних норм, що, з урахуванням специфіки відносин, де воно виникає, слід закріпити на законодавчому рівні.

Зрештою, узгодженість норм матеріальних і процесуальних галузей права є головною темою наукових дискусій різного періоду. Якщо раніше процесуальні норми лише «вкраплювалися» в нормативні акти, які переважно містили матеріально-правові приписи, то на сучасному етапі розвитку права кількість суто процесуальних норм істотно збільшилася⁴⁹¹. Проблема співвідношення норм матеріального та цивільного процесуального права різного часу неодноразово привертала до себе увагу процесуалістів, які одностайно наголошували на взаємозумовленості цих норм.

Наприклад, В. В. Комаров зауважує, що стало традиційним визначати співвідношення матеріального цивільного права і цивільного процесуального права як змісту й форми⁴⁹².

О. М. Боннер зазначав, що такий, здебільшого правильний, підхід усе ж приводить до різних теоретичних висновків. Хоча саме така постановка питання заперечень не викликає, часто дослідники намагаються знайти відповідь щодо предмета цивільного процесуального права, диференціації або уніфікації процесуальних галузей права, поняття юридичної процесуальної форми та з інших дискусійних питань. Окремі автори вважають, що процесуальні форми перебувають у безпосередній залежності від галузей матеріального права⁴⁹³.

Проблема співвідношення матеріального та процесуального права відбиває міжсистемні зв'язки цивільного процесуального права й цивільного права (інших матеріальних галузей) в аспекті

⁴⁹¹ Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівці, 2007. С. 78.

⁴⁹² Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах*. 2011. № 4. С. 37–60.

⁴⁹³ Боннер А. М. К. Маркс о соотношении материального права и процесса. *Правоведние*. 1978. № 4. С. 24.

функціонування матеріально-правового і процесуально-правового компонентів механізму правового регулювання. З огляду на це, матеріальне право без процесуальних гарантій потенційно не може бути реальним і значущим.

Процедури судочинства й судові рішення в механізмі правового регулювання у разі неможливості реалізації матеріальних прав забезпечують правову визначеність конкретних правовідносин і правопорядок загалом⁴⁹⁴.

Щоб максимально точно з'ясувати межі застосування матеріального та процесуального права у правовій процедурі, необхідно дослідити міжгалузеві зв'язки матеріального права із галузями цивільного процесуального та господарсько-процесуального права. Дослідження міжгалузевих зв'язків цивільного права і процесуального права має надзвичайне прикладне значення, оскільки ефективний захист порушених, невизнаних чи оспорюваних суб'єктивних прав можливий лише за наявності спільного використання різногалузевих правових засобів.

Цивільне право, як уже було зазначено, доволі тісно перетинається із процесуальними правовими галузями, серед інших із цивільними процесуальним та господарським процесуальним правом. Цей взаємозв'язок ґрунтується на тому, що:

1. Цивільне право та зазначені процесуальні галузі перебувають у єдиній системі вітчизняного права, вони є її елементами.

2. Наявні загальні риси цивільного права та зазначених процесуальних галузей. Зокрема, таку єдність можна простежити щодо предмета й методу правового регулювання господарського процесуального права: існують як імперативний, так і диспозитивний метод правового регулювання⁴⁹⁵.

3. Визначені правові явища опосередковують відносно самостійну стадію в межах окремих ознак процесу примусового

⁴⁹⁴ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1. С. 168.

⁴⁹⁵ Чельшев М. Ю. Система межотраслевых связей гражданского права: цивилистическое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Казань, 2008. С. 364.

здійснення суб'єктивного цивільного права чи примусової реалізації майнового або немайнового інтересу цивільно-правового характеру.

Як ми вже зазначали, ефективний (повний і оперативний) захист порушених чи оспорюваних суб'єктивних прав можливий лише в разі спільного використання різногалузевих правових засобів, з урахуванням цивільно-процесуальних, господарсько-процесуальних чи адміністративно-процесуальних. Так, захист матеріального суб'єктивного права може відбуватися матеріально-правовими засобами, а його примусове здійснення може бути посилене такою важливою процесуальною гарантією, як ужиття судом різних забезпечувальних заходів (ст. 116-119, гл. 10 розд. I ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), ст. 110-111, гл. 10 розд. I ГПК України (у редакції від 03.10.2017), ст. 114-117, гл. 10 розд. I КАС України (у редакції від 03.10.2017)).

За своєю природою забезпечувальні заходи можуть бути матеріально-правовими, наприклад: заборона щодо здійснення певних дій, накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві й перебувають у нього або в інших осіб; заборона чинити певні дії, встановлення обов'язку вчинити певні дії (наприклад, передати спірне майно у секвестр), заборона іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання; зупинення продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно та про зняття з нього арешту; зупинення дії рішення суб'єкта владних повноважень чи його окремих положень, що підлягає оскарженню; зупинення стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку; зупинення продажу арештованого майна, якщо подано позов про звільнення цього майна з-під арешту, тощо.

Наступним елементом взаємопов'язаності матеріального права з процесуальним є міжсистемність їх зв'язків, прикладів чого можна віднайти достатньо. Звернемося до одного з них. Так, система процесуальних кодексів певним чином відображає матеріально-правове регулювання, що відбувається на цей час. Прослідкувати такий характер кодексів можна, зокрема, шляхом аналізу побудови ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) у процесі регулювання розділу IV «Окреме провадження» (та

деяких інших). Наприклад, ст. гл. 2 розд. IV «Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи» закріплено процесуальні механізми, що забезпечують реалізацію відповідних норм цивільного права – ст. 36–42 ЦК України (обмеження цивільної дієздатності фізичної особи – поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною).

Наступне підтвердження взаємозв'язку матеріального й процесуального права можна виявити в юридичних фактах. Зокрема, ст. 255 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) визначено правила закриття провадження у справі, якщо «...5) сторони уклали мирову угоду і вона визнана судом; 7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва». Тож, рішення суду, відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК України може слугувати підставою виникнення, змінення та припинення прав і обов'язків (юридичний факт).

Міжсистемні зв'язки можна також простежити в правовідносинах. Зміст будь-якого правовідношення становлять суб'єктивні права та обов'язки його сторін. Під час розгляду судом цивільно-правового спору такі права та обов'язки цивільно-правового характеру впливають з мирової угоди, яку може бути укладено з приводу: прощення боргу, його визнання, поступлення правом, вимогою тощо. Тож, мирова угода в цивільно-правовому спорі є, по суті, договором, але наділеним специфічною процесуальною формою. Такий договір, за усталеним у цивілістиці підходом, слід розглядати одночасно як правочин (юридичний акт) і як правовідношення⁴⁹⁶.

Здійснюючи порівняльне дослідження співвідношення й розмежування матеріального та процесуального права, можна визначити й міжгалузеві зв'язки процесуальних галузей. Так, у межах єдиної процедури вирішення юридичного конфлікту наявний взаємозв'язок, що водночас постає самостійним явищем – виконавче провадження. Зовнішній характер і спільні джерела

⁴⁹⁶ Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: общие положения. М.: Статут, 1997. 682 с.

галузей процесуального права слугують тим взаємозв'язком, що поєднує ці галузі.

Міжгалузеві зв'язки цивільного права та процесуальних галузей можуть мати як зовнішній, так і внутрішній характер. Зовнішні зв'язки набувають прояву у формі права, його джерелах. Їх можна виявити безпосередньо в чинному законодавстві, що вже неодноразово проілюстровано вище.

На відміну від них, внутрішні міжгалузеві зв'язки цих галузей права утворюються на рівні системи права. Їм притаманна органічна єдність суспільних відносин. Найбільш глибокими є міжгалузеві зв'язки процесуального права з тими правовими явищами, які опосередковують (супроводжують) єдиний процес розвитку юридичного конфлікту спільно з відповідною процесуальною галуззю. Так, виникнення конкретного юридичного конфлікту пов'язане з конкретною матеріальною галуззю. Наступною стадією конфлікту є його регулювання конкретною процесуальною галуззю. Завершується він стадією виконавчого провадження. Наприклад, якщо йдеться про цивільно-правовий спір, умовно можна виділити такі його основні стадії: цивільно-правова, цивільно-процесуальна, виконавчо-процесуальна. Отже, матеріально-правовий спір у процесі свого розвитку з матеріально-правової галузі переміщується в процесуальну сферу. Власне, вирішення спору за спеціальними процесуальними правилами визначає одну зі стадій існування спірного правовідношення.

Досліджуючи такого роду зв'язки, необхідно враховувати, що не лише матеріальне право визначає правові режими та конкретні варіанти правового регулювання в процесуальному праві - наявні й зворотні зв'язки, коли відсутність процесуальних форм захисту права гальмує розвиток відповідних нових сфер матеріального права.

Взаємодія норм матеріального і процесуального законодавства має двосторонній характер. З огляду на тісний зв'язок, що існує між матеріальним і процесуальним правом, ефективність останнього може як позитивно, так і негативно впливати на дієвість норм матеріального права, застосовуваних у процесі здійснення правосуддя. Процесуальне право позбавлене здатності прямо впливати на суспільні відносини базисного порядку. Це відбувається через застосування норм матеріального

права. Адже організація та здійснення процесу за своїм змістом є подвійним явищем: з одного боку, спрямованим на дослідження відносин матеріального права; з іншого – таким, що відстежує умови процесуальних відносин⁴⁹⁷.

Коли йдеться про безпосередню охорону порушеного, невизнаного чи оспорюваного права у судовому порядку, прорахунок або недосконалість чинного процесуального законодавства перешкоджає дієвому захисту прав і свобод особи, а також унеможлиблює втілення на практиці основних засад цивільного судочинства, незалежно від ступеня їх закріплення в матеріальному праві⁴⁹⁸.

Систематизуючи підсумки розгляду взаємозв'язку міжгалузевих зв'язків матеріального та процесуального права, варто зауважити, що матеріальне право, зокрема цивільне, визначає суб'єктивні права та встановлює конкретні засоби (способи) їх захисту. Своєю чергою, процесуальне право «оформлює» порядок здійснення судом захисту суб'єктивних прав, тобто застосування наведених засобів захисту. Інакше кажучи, процесуальне право відповідає на питання «як» – яким чином суд захищає суб'єктивні права, визначені в матеріальному праві.

Аналізуючи питання взаємного впливу матеріального й процесуального права та формування меж прояву матеріального права у правовій процедурі, необхідно зауважити, що стадії юридичного конфлікту, міжгалузеві зв'язки між зазначеними галузями права та законодавче визначення аналогії норм матеріального права у процесі (а не процесуальної аналогії) дозволяють сформулювати висновок про наявність взаємовпливу матеріального права та норм процесуального права.

Матеріальна норма впливає на процесуальну. Як приклад, розглянемо норми ст. 46 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), у якій йдеться про цивільну процесуальну правоздатність, а в ст. 47 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), відповідно, про

⁴⁹⁷ Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівці, 2007. С. 89.

⁴⁹⁸ Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівці, 2007. С. 90.

цивільну процесуальну дієздатність. Визначені поняття за своїм сенсом практично збігаються з аналогічними цивільно-правовими категоріями: правоздатність (ст. 25 ЦК України) та дієздатність (ст. 30 ЦК України). І хоча зміст ст. 29 ЦПК і ст. 30 ЦК України значно відрізняється, текст норми здебільшого є сукупністю головних положень ст. 30 – 35 ЦК України, з чого можна зробити висновок про вплив цивільної галузі на процесуальну, що полягає в рівності правоздатності та частково процесуальній дієздатності.

У застосуванні заходів забезпечення позову також простежується вплив матеріальної галузі на процесуальну, тобто в судовому процесі може бути застосовано цивільно-правові засоби, як-от: неустойка, банківська гарантія, порука, причому останні два з них може бути застосовано й у разі зустрічного забезпечення позову.

У правовій процедурі можна виявити і зворотній вплив: коли процесуальна сфера істотно впливає на матеріально-правову галузь. Так, формування окремих умов цивільно-правового договору, господарського зобов'язання може здійснюватися під впливом ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) чи ГПК України (у редакції від 03.10.2017).

Специфіку підсудності, можливість обрання якої визначено правилами ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) та ГПК України (у редакції від 03.10.2017), також можна вважати впливом процесуальної сфери на матеріальну. Так, ч. 8 ст. 28 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) визначено, що позови, що виникають за договорами, у яких зазначено місце виконання або виконання яких через їх особливість можливе лише в певному місці, можна пред'являти й за місцем виконання цих договорів. Водночас у ст. 532 ЦК України зазначено про виконання зобов'язання, яке в частині першій конкретизовано положенням про те, що місце виконання зобов'язання визначається за договором.

Ще одним критерієм впливу процесуальної сфери на матеріальну є можливість застосування в договорах чи господарських зобов'язаннях положення про третейське застереження. За ст. 21 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом, рішення якого може бути оскаржено в порядку, передбаченому ЦПК України (у редакції від

03.10.2017). На нашу думку, процесуальні кодифіковані акти таким чином впливають на здійснення суб'єктивних прав та визначення юридичних обов'язків (матеріально-правову сферу) осіб у разі укладання певних договорів щодо захисту їх прав.

Досліджуючи вплив однієї галузі права на іншу, необхідно врахувати позицію О. В. Підлубної відносно необхідності закріплення на нормативному рівні принципу *верховенства процесуальних норм* (виділено нами – *І. Б.*), розміщених у ЦПК України, над нормами матеріального права, які стосуються окремих питань цивільного процесу, доповнивши ст. 3 ЦПК України положенням такого змісту: «Норми, які містяться в матеріально-правових актах і стосуються здійснення правосуддя в цивільних справах, не повинні суперечити нормам ЦПК України. У разі невідповідності зазначених норм положенням цивільного процесуального законодавства слід застосовувати норми цього Кодексу»⁴⁹⁹. На підкріплення своєї позиції авторка наводить положення, відомі процесуальному законодавству інших країн, зокрема Російської Федерації⁵⁰⁰.

Вважаємо, що дослідниця (аналізуючи цивільно-процесуальне законодавство в редакції до 2017 року) припустилася методологічної помилки стосовно структурного розташування своєї пропозиції щодо внесення змін не до ст. 8 (у чинній редакції ЦПК України – ст. 10), а до ст. 3 ЦПК України (у чинній і попередній редакції ЦПК та сама норма). Однак ми не будемо детально зупинятися на аналогії процесуальних норм і закону, яким регульовано спірні відносини, та аналізі проблеми ототожнення нею окремих питань цивільного процесу зі здійсненням правосуддя⁵⁰¹. Наведемо аргументи проти висловленої пропозиції щодо верховенства процесуальних норм, яку вважаємо помилковою.

Цю пропозицію було висловлено 2007 року ще до проведення судової реформи, однак питання донині не втратило

⁴⁹⁹ Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівці, 2007. С. 92.

⁵⁰⁰ Коментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. М.: Спартак, 1997. С. 8.

⁵⁰¹ Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівці, 2007. С. 92.

актуальності. Напевно, дослідниця має на увазі колізію законодавчих актів. Колізія законів – це розбіжність (суперечність) змісту двох чи більше формально діючих нормативних актів, виданих з того самого питання, що по-різному регулюють однакові правовідносини, яку розв’язують шляхом вибору нормативного акта, що має бути застосований до розглядуваного випадку. Доктриною та практикою розроблено перелік правил щодо подолання колізійної ситуації, виходом з якої ми не вважаємо встановлення догмату процесуального права над матеріальним у процесі здійснення судочинства.

Як відомо, цивільне процесуальне право – це охоронна галузь права. Її соціальним призначенням є забезпечення нормального функціонування цивільного обігу та захист правопорядку приватноправової сфери. Цивільне процесуальне право перебуває на стику протилежних матеріально-правових інтересів сторін процесу. Воно покликане згладжувати й вирішувати соціальні конфлікти та спори, що виникають.

При цьому, безперечно, виникають питання відносно застосування як матеріального, так і процесуального права, норми яких діють у структурі права: норми матеріального права забезпечують виникнення, змінення та припинення правовідносин, а норми процесуального права визначають механізм правозастосування у разі відхилення від закріпленого правом порядку реалізації матеріальних норм права⁵⁰².

Суддя, розглядаючи цивільні справи, повинен добре знати й правильно застосовувати не лише комплекс процесуальних норм, якими чітко регламентовано порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, але й значну кількість норм матеріального права, віднесених до різних галузей законодавства. У вирішенні цивільних справ необхідно враховувати й судову практику застосування норм процесуального і матеріального права. Суддя, який розглядає цивільні справи, повинен знати й розуміти зміст кожної процесуальної норми, застосовувати її в нерозривній єдності з іншими нормами цивільного процесуального законодавства і, що найголовніше, пам’ятати при цьому про

⁵⁰² Луспенік Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юрид., 2006. С. 4.

головне завдання цивільного судочинства – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справи⁵⁰³.

Здійснення правосуддя в цивільних справах необхідно розуміти як конкретні юрисдикційні повноваження суду, реалізація яких потребує певного правового режиму розгляду юридичної справи, що відображається в процедурах із забезпечення умов судової діяльності. Втім правосуддя має базуватися на засадах, які забезпечують можливість реалізації не лише компетенційних повноважень суду, а й права на судовий захист, що має конституційний характер, а також закріплене в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Правосуддя, правосудна діяльність зводиться суто до прийняття судових актів, які вирішують цивільну справу по суті й можуть бути оскаржені до вищестоящих судових інстанцій⁵⁰⁴.

За таких обставин видається незрозумілою позиція О. В. Підлубної щодо встановлення процесуального догмату на законодавчому рівні. Проаналізувавши теоретичні підходи дослідниці до пропозиції з удосконалення законодавства, можна дійти висновку, що авторка хибно ототожнила положення, пов'язані зі здійсненням правосуддя в матеріальній нормі з процесуальним характером певних норм матеріального права, що стосуються окремих питань цивільного процесу.

Наприклад, у позовному провадженні без спірної матеріально-правової вимоги позивача до відповідача позов є відсутнім. Матеріально-правова вимога позивача до відповідача стає позовом у тому разі, якщо вона звернена у відповідний суд, де підлягає розгляду в порядку позовного провадження з дотриманням певних процесуальних гарантій. Тому зміст позову може бути правильно визначений лише з урахуванням єдності його матеріальної та процесуальної сторони. Позов, на додаток до процесуальної сторони – вимоги до суду про розгляд і вирішення спору про цивільне право, має матеріально-правову сторону –

⁵⁰³ Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юрид., 2006. С. 10.

⁵⁰⁴ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1. С. 158–159.

вимогу позивача до відповідача про захист прав, свобод чи інтересів⁵⁰⁵.

Тому, якщо зміст спору буде визначений у матеріальній нормі, що містить окремі положення процесуального характеру, не можна визнавати ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) спеціальним актом щодо ЦК України, СК України чи КЗпП України (як форми щодо змісту) й констатувати верховенство норм процесуального законодавства над матеріальним.

У таких випадках суд повинен з'ясувати, встановити та врахувати всі обставини справи, а також відповідні правовідносини, мотиви, з яких він вважає визначеною наявність або відсутність фактів, котрими обґрунтовано вимоги чи заперечення, застосовуючи конкретні нормативно-правові акти, враховуючи, зокрема, практику Європейського суду з прав людини та практику Верховного Суду України в аналогічних відносинах (ст. 360-7 ЦПК України).

Отже, підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що взаємозв'язок між нормами матеріального та процесуального права, їх взаємовплив є постійним, наявним упродовж усієї правової, передусім судової, процедури.

Зрештою зауважимо, що не можна визначити чітких меж прояву норм матеріального права у процесі чи процесуальних норм у матеріальному праві без урахування обставин справи чи, принаймні, категорій справ. Абсолютне узагальнення та вироблення єдиної концепції не означатиме віднайдення всіх матеріально-правових інструментів, які застосовують у інших правових галузях, зокрема процесуальних. До того ж, узагальнення прояву цих норм лише «зацементує» процедуру, загальмує процес розгляду справи, оскільки всієї різноманітності обставин не може передбачити жоден навіть ідеально розроблений закон. Наслідком того буде порушення права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією України.

Доречному застосуванню норм матеріального права у сфері правової процедури сприяють постанови пленуму Вищих спеціалізованих судів України як рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ

⁵⁰⁵ Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. С. 537.

відповідної юрисдикції. Отже, вони можуть бути тим чинником, який уособлює баланс прояву матеріальних та процесуальних норм у правовій процедурі за конкретними категоріями справ.

Зазначені постанови, серед іншого, постають вагомим чинником у процесі формування наукової думки, оскільки їх розроблення являє собою копіткий і тривалий процес, містить напрацьовані узагальнення судової практики й статистики та потребує наукового забезпечення із залученням висококваліфікованих фахівців у галузі права, які входять до складу Науково-консультативної ради конкретного вищого суду, а отже ці постанови мають фахове наукове підґрунтя⁵⁰⁶. Попри свій рекомендаційний характер, вони скеровують діяльність відповідних судів у напрямі єдино правильного застосування норм матеріального та процесуального права.

Відомо, що постанови пленуму мають загальний характер. Їх широко застосовують у правозастосовній діяльності не лише суди, а й інші учасники процесу: адвокати, прокурори, сторони та ін.

Підсумовуючи, зауважимо, що питання взаємного впливу між матеріальними й процесуальними галузями права не втрачають актуальності, особливо у світлі останньої реформи щодо нового повноваження найвищого судового органу тлумачити правові норми як матеріального, так і процесуального права.

Проблема співвідношення матеріального та процесуального права відбиває міжсистемні зв'язки процесуального права і матеріальних галузей в аспекті функціонування матеріально-правового і процесуально-правового в загальному механізмі правового регулювання. Аналіз концепцій поділу права на матеріальне та процесуальне доводить, що таке розмежування є досить умовним і правові норми неможливо механічно розокремити на матеріальні та процесуальні. Проте питання їх взаємовпливу істотним чином позначиться на реалізації учасниками цивільних відносин їх суб'єктивних прав і законних інтересів, а також під час їх судового захисту.

⁵⁰⁶ Вільгушинський М. Й. Позапроцесуальні повноваження Верховного Суду України та вищих судів щодо забезпечення єдності судової практики. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 3 (6). С. 145.

РОЗДІЛ III

ПРАКТИЧНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

3.1. Заінтересованість у справі, цивільні процесуальні інтереси, суб'єктивні процесуальні права у відносинах, опосередкованих публічним інтересом

Правом на звернення до суду наділено будь-яку особу, інтерес якої полягає в отриманні судового захисту. Закон розглядає юридичну заінтересованість у судовому захисті прав та інтересів як загальну умову виникнення власне права конкретної особи на звернення до суду. Юридичну заінтересованість особи, котра звертається до суду, слід розуміти не лише в матеріально-правовому, але й у процесуальному сенсі⁵⁰⁷.

Головним завданням цивільного судочинства, відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

У контексті аналізу наведеного завдання, безумовно, виникає питання щодо мети та інтересів осіб, які беруть участь у справі – учасників процесу, ініціатива яких є підставою для виникнення, розвитку та припинення цивільних процесуальних правовідносин, що виникли. На наш погляд, такі цілі та інтереси можуть істотним чином відрізнятися від цілей та завдань суду⁵⁰⁸.

Нормами цивільного процесуального права визначено не лише належну, а й можливу поведінку учасників цивільного процесу, зумовлену відсутністю в законі процесуальних обов'язків, кореспондуючих такій поведінці, а також дією в процесі принципів змагальності та диспозитивності. У сучасній

⁵⁰⁷ Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М.: Юрид. лит., 1982. С. 110–112; Советский гражданский процесс: учебник / под ред. К. И. Комисарова, В. М. Семенова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1988. С. 52–53.

⁵⁰⁸ Шеменева О. Н. Роль процессуальных соглашений в гражданском судопроизводстве: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2017. С. 59.

науці цивільного процесуального права під час дослідження повноважень суб'єктів цивільного процесу дослідники належним чином розглядають їх процесуальні суб'єктивні права. Ідеться про напрацювання С. Н. Абрамова, С. С. Бичкової, М. А. Вікут, В. В. Комарова, Д. Д. Луспеника, Г. Л. Осокіної, О. С. Ткачука, С. Я. Фурси, Ю. С. Червоного, С. І. Чорнооченко, Д. М. Чечота, М. С. Шакарян, М. Й. Штефана та ін.

Утім безпосередню увагу вчені найчастіше зосереджують на характеристиці загальних цивільних процесуальних прав осіб, які беруть участь у справах, а проблеми юридичної процесуальної заінтересованості практично залишилися поза увагою, попри те, що саме цільові установки осіб, які беруть участь у справі, істотним чином впливають на перебіг судового процесу та юридичну долю цивільної справи зокрема.

Зрештою, дослідження категорії «процесуальні інтереси» має фрагментарний характер і не може надати повного уявлення про їх місце та роль у цивільному процесуальному механізмі регулювання. Тому постала нагальна потреба в теоретичному обґрунтуванні та визначенні процесуальних інтересів.

Так, проаналізувавши зміст ЦПК України (у редакції від 03.10.2017), можна дійти висновку, що поняття «інтерес» зустрічається в тексті нормативно-правового акту 158 разів. Водночас за означенням кодифікованим актом неможливо однозначно визначити, що являє собою категорія «інтерес». Можна стверджувати, що вказана специфіка розмежовує близькі, органічно взаємопов'язані, але не тотожні правові категорії «суб'єктивні цивільні процесуальні права», «процесуальні інтереси», «заінтересованість у справі», «юридичний інтерес у справі».

На наше переконання, визначення поняття «процесуальний інтерес» має розпочинатися з аналізу суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Процесуальним законом закріплено порядок і способи захисту, які застосовує суд: здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд, згідно з викладеною в позові

вимогою такої особи, може визначити у своєму рішенні той спосіб захисту, що не суперечить закону (ст. 5 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Цивільні процесуальні правовідношення як форма реалізації прав, свобод, інтересів та юридичних обов'язків особи перебувають у постійній динаміці та взаємозв'язку, що дозволяє зробити висновок про виникнення в цивільному процесі різного роду специфічних, нетипових процесуальних законних інтересів суду та осіб, що беруть участь у справі, а також осіб, що сприяють здійсненню правосуддя з цивільних справ.

Цивільним процесуальним правом визначено права та обов'язки кожного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Загально визнано, що обов'язковим суб'єктом є суд, а процесуальні правовідношення виникають за схемою: суд – позивач, суд – відповідач, суд – свідок тощо. При цьому інтереси суду не протилежні інтересам інших суб'єктів. Сторона взаємодіє із судом з приводу захисту свого права, прокурор – державного інтересу, профспілки, громадські організації та інші соціальні утворення – суспільного інтересу, свідок – із приводу відомих фактів, необхідних суду для правильного вирішення справи, тощо. Процесуальному праву сторони кореспондує обов'язок суду і навпаки.

Отже, цивільні процесуальні правовідносини відображають правовий зв'язок між судом і учасниками процесу, визначають зміст їх процесуальних прав і обов'язків, допомагають глибше усвідомити значення процесуальних дій, сприяють визначенню спрямованості процесуальних законних інтересів усіх учасників цивільного процесу на різних стадіях цивільного судочинства.

Тому позивач і відповідач відносно один одного не мають жодних взаємних суб'єктивних цивільних процесуальних прав і процесуальних юридичних обов'язків. З позиції «*differentia specífica*», розглядаючи процесуальні інтереси, слід акцентувати саме на відсутності забезпечення можливого варіанту процесуальної діяльності учасника цивільного судочинства з боку суду⁵⁰⁹.

⁵⁰⁹ Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Новосибирск, 2007. С. 75.

Цей момент надзвичайно важливий, оскільки визначає видову відмінність процесуальних інтересів від матеріально-правових, що розглянемо більш детально. Нагадаємо, що законність різноманітних видів інтересів, зокрема й процесуальних, ми вважаємо головним критерієм закріплення цих категорій у цивільному процесуальному законі⁵¹⁰.

Приватний інтерес є видовою категорією відносно родової категорії «інтерес»⁵¹¹. Щоб зрозуміти дефініцію «приватний інтерес», необхідно з'ясувати багатозначність терміна «приватний». Приватний інтерес доцільно розглядати в межах інтересу конкретного відносно самостійного суб'єкта в значенні інтересу, детермінованого індивідуальними особистими характеристиками суб'єкта, й такого, що не має суттєвого значення для суспільства, тобто малозначного.

Будь-який суб'єкт соціальної дії, визначений окремо як такий, є приватною особою. Думка такої особи, індивіда – це його приватна думка.

І. В. Венедиктова, розглядаючи інтерес у цивільному праві, трактує його як сукупність таких явищ: 1) прагнення набути матеріальні та (або нематеріальні) блага; 2) прагнення можна вирізнити з трактування об'єктивного права; 3) воно не закріплене в позитивному законодавстві у формі суб'єктивних прав; за юридичним засобом відтворення таке прагнення постає звичайним легітимним дозволом задовольняти потреби, що не суперечать чинному законодавству⁵¹².

Розглядаючи поняття суб'єктивного цивільного права, доцільно долучитися до позиції М. О. Стефанчука, який вважає суб'єктивним цивільним правом надану особі нормами права міру можливої поведінки, яка забезпечує задоволення її законного інтересу, що містить правомочність щодо певної поведінки самої управненої особи; вимогу відносно визначеної

⁵¹⁰ Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Новосибирск, 2007. С. 75.

⁵¹¹ Сивий Р. Б. Приватне (цивільне) право в системі прав України: монографія. Київ: КВІЦ, 2006. С. 32.

⁵¹² Страницы Харьковской цивилистики: в 3 ч. Ч. 2: Лучшие работы работы кафедры гражданско-правовых дисциплин за 2009/2010 учебный год / под общ. ред. И. В. Венедиктовой, С. Н. Беревено. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. С. 93.

поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захисту свого суб'єктивного цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання⁵¹³.

Таким чином, можна припустити, що метою суб'єктивного цивільного права є задоволення законного інтересу носія правоздатності. Інтереси в матеріально-правовому розумінні передбачають можливість особи самостійно здійснити низку правоздатностей, закладених у законі, чи вимагати вчинення певних дій від іншого суб'єкта, на відміну від процесуальних інтересів, у яких таку вимогу покладено безпосередньо на суд, оскільки прямі правові зв'язки між суб'єктами, що беруть участь у справі, відсутні, а існують взаємозв'язки між судом та позивачем і між судом та відповідачем.

Як критеріальні відмінності між матеріально-правовими інтересами та процесуальними інтересами можуть бути використані:

- 1) характер взаємозв'язків осіб, що беруть участь у правовідношенні;
- 2) природа питання, яке необхідно вирішити (матеріально-правова чи процесуальна вимога),
- 3) характер процесуальних відносин, що виникають під час вирішення питання і передбачають відповідний варіант поведінки учасників процесу.

Наприклад, процесуальним законом встановлено порядок, способи та межі реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав і процесуальних інтересів, відтак ці категорії зведено в ранг юридичних можливостей.

Але, приділивши більше уваги дослідженню особливостей суб'єктивних цивільних процесуальних прав та процесуальних інтересів, можна виявити, що ступінь гарантування реалізації зазначених можливостей у цивільному процесі є різним. Втілюючи власні процесуальні інтереси, суб'єкти процесу лише мають можливість скористатися наданим їм звичайним юридичним дозволом щодо здійснення того або іншого варіанта (способу) процесуальної діяльності. Такий дозвіл підкреслює

⁵¹³ Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. С. 7.

специфіку цивільних процесуальних відносин, головним і обов'язковим учасником яких є суд⁵¹⁴.

Розмірковуючи над поняттям «процесуальні інтереси», звернемося до доктринальних позицій зарубіжних дослідників, з огляду на фрагментарний характер вітчизняної наукової дискусії з цього приводу.

Так, Є. В. Васьковський свого часу зазначав, що вчинення або невчинення процесуальних дій сторонами залежить суто від їхньої доброї волі. Іншими словами, процесуальні дії сторін є факультативними як результат відсутності тривалих процесуальних обов'язків. Навпаки, процесуальні дії суду визнано обов'язковими в тому сенсі, що суд не тільки може, а за наявності зазначених у законі умов повинен здійснювати їх, тому що його права одночасно є обов'язками⁵¹⁵.

Цікавою з цього приводу видається позиція Д. М. Чечота, що процесуальні інтереси є опосередковуваними в суб'єктивних правах і обов'язках учасників цивільних процесуальних правовідносин. Деякі з процесуальних інтересів можуть існувати поза відповідними суб'єктивними процесуальними правами. Такі, наприклад, процесуальні інтереси наявні у справі відносно перегляду порядку нагляду рішення, що набуло законної сили тощо⁵¹⁶.

Р. Є. Гукасян, досліджуючи проблему інтересу в радянському цивільному процесуальному праві, доводив, що процесуальний інтерес становить собою самостійне соціальне правове явище, наділене специфічним правовим змістом, задоволення якого забезпечує діяльність правоохоронних органів⁵¹⁷.

Сучасна вітчизняна вчена-процесуаліст С. С. Бичкова, вивчаючи особливості загальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав осіб, які беруть участь у справах позовного

⁵¹⁴ Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Новосибирск, 2007. С. 76.

⁵¹⁵ Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2003. С. 185.

⁵¹⁶ Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л.: ЛГУ, 1986. С. 43.

⁵¹⁷ Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов: Приволж. книж. изд-во, 1970. С. 39, 42.

провадження, доходить висновку, що відповідні суб'єктивні права властиві для всіх осіб, котрі беруть участь у справах позовного провадження, і відображають міру можливої поведінки особи у визначених цивільним процесуальним законом межах діяти за власним бажанням, вимагати відповідних дій від суду, а також звертатися до компетентних органів чи посадових осіб у разі порушення правоздатностей, що становлять зміст суб'єктивного цивільного процесуального права⁵¹⁸.

Таким чином, зарубіжні та вітчизняні науковці акцентують на правомірності існування в цивільному процесі нарівні з матеріально-правовими законними інтересами й суб'єктивними цивільними процесуальними правами специфічних інтересів, що мають суто процесуальний характер.

М. В. Кляус формулює визначення процесуальних інтересів, яке ми поділяємо та обстоюємо, а саме: процесуальні інтереси – це закріплені в нормах цивільного процесуального законодавства способи поведінки учасників цивільного судочинства, не забезпечені можливістю вимагати певної поведінки від суду або через суд від інших учасників судового розгляду, спрямовані на досягнення цілей і завдань цивільного судочинства⁵¹⁹.

Н. Ю. Сакара справедливо наголошує, що підстави процесуального інтересу до справи можуть бути різними: матеріально-правова заінтересованість сторони спірного правовідношення; посадові обов'язки прокурора виступати на захист прав певної особи або інтересів держави; службовий обов'язок органів державного управління захищати інтереси певних осіб; право громадянина в передбачених законом випадках захищати інтереси інших осіб шляхом порушення справи в суді⁵²⁰.

У широкому розумінні процесуальні інтереси охоплено цивільною процесуальною формою (ч. 1 ст. 2 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), з огляду на що слід окремо

⁵¹⁸ Бичкова С. С. Загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 120.

⁵¹⁹ Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Новосибирск, 2007. С. 14–15, 76.

⁵²⁰ Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. С. 15.

проаналізувати певні процесуальні дії, можливість здійснення яких корелюється з категорією «процесуальні інтереси».

Це зумовлено сферою цивільних процесуальних правовідносин, у якій головним видом юридичних фактів є процесуальні дії учасників судочинства, а правові наслідки виникають лише після фактичного вчинення дії відповідною особою; а також дією принципу диспозитивності як основної рушійної сили цивільної процесуальної діяльності: дії учасників процесу спонукають відповідну діяльність суду, слугують для неї необхідною передумовою. Отже, процесуальні законні інтереси учасників процесу після певної дії суду (визнання, допущення) впливають на процесуальну діяльність⁵²¹.

Викладене дозволяє вважати, що процесуальні інтереси є необхідними та затребуваними якщо не в межах процесуального законодавства, то в площині надання методичних роз'яснень касаційними судами судам нижчого рівня, що, наприклад, містять вказівки відносно роз'яснення, застосування процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків особами, котрі беруть участь у справі, регламентують діяльність суду тощо.

У здійсненні правосуддя в цивільних справах разом з процесуальними правами і обов'язками судді мають процесуальні інтереси відносно розглядуваних ними справ, що породжує їх зацікавленість у результаті справи⁵²². Проте заінтересованість суду у вирішенні цивільної справи має об'єктивний характер і пов'язана з виконанням завдань цивільного судочинства, на відміну від суб'єктивної заінтересованості сторін та інших учасників, які беруть участь у справі. Отже, суддя виявляє пряму зацікавленість специфічної правової природи. Вона стосується спрямованості діяльності суду, для якої характерна, з одного боку, необхідність реалізації мети і завдань цивільного судочинства (ст. 2–5 ЦПК України в редакції від 03.10.2017); з іншого, – прийняття законного та обґрунтованого рішення в конкретній справі (ст. 263 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Тому судова діяльність на різних процесуальних

⁵²¹ Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Новосибирск, 2007. С. 76.

⁵²² Зайцев И. М. Судебное решение как процессуальный документ. *Российская юстиция*. 1995. № 4. С. 20.

стадіях судочинства «пронизана зацікавленістю» судді в досягненні мети і завдань відповідної стадії процесу (проміжний результат судової діяльності), а також остаточного результату такої діяльності – реалізації цілей і завдань цивільного судочинства у вигляді прийняття законного та обґрунтованого рішення в конкретній цивільній справі.

З огляду на це не випадково, що завданнями стадії підготовки справи до судового розгляду закон (ст. 189 ЦПК України в редакції від 03.10.2017) визначає:

1) остаточне визначення предмета спору й характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу;

2) з'ясування заперечень проти позовних вимог;

3) визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів;

4) вирішення відводів;

5) визначення порядку розгляду справи;

6) вчинення інших дій з метою забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті.

Будь-який суддя, попри неупередженість і безсторонність під час здійснення правосуддя, все одно не залишається осторонь перебігу й трансформації цивільного процесу як такого. Також кінцевий результат кожної конкретної цивільної справи, розглянутої впродовж розумного строку, є важливим як для кожного окремого судді, так і судової системи загалом, адже від якості кожного ухваленого судового рішення залежить ефективність і авторитет судової влади чи можливість скасування судом вищої інстанції факту прийнятого в конкретній цивільній справі судового рішення.

Передумовою процесуальної зацікавленості судді в результаті цивільної справи є також одна з новел цивільного процесуального законодавства, а саме можливість урегулювання цивільного спору за участю судді чи відмова цивільному судочинству, інші примирні процедури в цивільному процесі, що можуть відбуватися до початку судового розгляду (гл. 4, 5 розд. II ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

У цьому також убачаємо наявність процесуального інтересу в цивільному процесі. Втім такий процесуальний інтерес є специфічним (публічний інтерес суду як елемент судової

системи). Під час роз'яснення порядку врегулювання цивільного спору за участю судді, сприяння сторонам в укладенні мирових угод за допомогою медіації та інших договірних процедур шляхом роз'яснення можливостей таких правових інструментів суд одночасно реалізує превентивну та виховну функції правосуддя, що сприяють підвищенню толерантності в суспільстві, на відміну від культури спорів і претензій. Вважаємо, що конституційна засада закріплення досудового врегулювання спору в разі її коректної практичної реалізації наочно ілюструватиме заінтересованість суду, певним чином впливаючи з процесуального інтересу суду.

Зрештою, під час здійснення правосуддя в цивільних справах разом з процесуальними правами і обов'язками суд наділений низкою процесуальних інтересів щодо розглядуваної цивільної справи.

До таких можна віднести:

1) своєчасне здійснення сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, дій, зазначених у приписі про підготовку справи до судового розгляду (ст. 189-200 ЦПК України в редакції від 03.10.2017);

2) виділення в окреме провадження або об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовів (ст. 88 ЦПК України в редакції від 03.10.2017);

3) якнайшвидша підготовка справи до судового розгляду (ч. 2, 3 ЦПК України в редакції від 03.10.2017);

4) залучення доказів за ініціативою суду відбувається шляхом надання ним судових доручень щодо збирання доказів (ст. 87, 88 ЦПК України в редакції від 03.10.2017) тощо⁵²³. Надання доказів цими особами передбачає їх передавання в розпорядження суду. Зокрема, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі⁵²⁴.

Докази необхідно подавати у строк, встановлений судом з урахуванням часу, необхідного для їх подання. У разі порушення

⁵²³ Бичкова С. С. Загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 122.

⁵²⁴ Практикум з цивільного процесуального права України: навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Ярошенко. Київ: Дакор, 2016. С. 124.

зазначених вимог докази не приймають, якщо сторона не доведе, що несвоечасність подання має поважні причини (ч. 5 ст. 83, п. 7 ч. 2 ст. 197 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Вважаємо, що процесуальні інтереси яскраво проявляються саме в процесі доказування. Наприклад, задля усунення сумнівів у об'єктивності й достовірності поданих доказів суд може запропонувати одній зі сторін витребувати додаткові докази (ч. 3 ст. 153, ч. 5 ст. 174, п. 4 ч. 5 ст. 198, ст. 241 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Реалізація цієї можливості дозволяє суду виявити неспроможність доведення позиції особи, яка надає відповідний доказ.

Особливість правового статусу осіб, які беруть участь у справі, полягає в обсязі їх прав і обов'язків, закріплених ст. 49 ЦПК України в редакції від 03.10.2017, а також у наявності матеріально-правового (сторони й треті особи), загальнодержавного (прокурор) або суспільного (органи місцевого самоврядування, громадські організації, профспілки тощо) інтересів (суспільного, публічного) в цивільній справі.

Матеріально-правова заінтересованість у результаті справи зумовлює наявність у цих осіб, нарівні з процесуальними правами й обов'язками, особливих процесуальних інтересів. Зокрема, законний інтерес позивача набуває прояву в бажанні замінити неналежного відповідача належним, про що він вносить клопотання (ст. 51 ЦПК України в редакції від 03.10.2017); це і законний інтерес однієї зі сторін в огляді судом за місцем перебування доказів, які інша сторона не може доставити до суду (ст. 85 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Отже, дослідивши поняття суб'єктивних цивільних процесуальних прав та процесуальних інтересів осіб, що беруть участь у справі, розкривши критерії спільності й відмінності цих правових категорій та розглянувши їх види, маємо зауважити, що цивільні процесуальні правовідносини характеризують правовий зв'язок між судом і учасниками процесу, визначають зміст їх процесуальних прав і обов'язків, допомагають глибше зрозуміти значення процесуальних дій, сприяють визначенню спрямованості процесуальних законних інтересів усіх учасників цивільного процесу на різних стадіях цивільного судочинства, особливо у цивільних справах із множинністю осіб на боці позивача чи відповідача чи коли об'єктом захисту є специфічний

предмет – публічний інтерес, що охоплює собою суспільний, громадський інтерес та інтерес невизначеного кола осіб.

3.2. Процесуальні форми захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві

Дослідження особливостей прояву публічних інтересів у праві та процесі, їх взаємозв'язок і взаємовплив на розгляд судових справ у різних провадженнях спонукає до необхідності з'ясування практичних процесуальних особливостей захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві.

Розпочати необхідно, передусім, з розгляду процесуальних форм захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві, оскільки, як уже було з'ясовано вище, публічний інтерес може бути як об'єктом захисту в цивільному судочинстві, так і критерієм, що впливає на перебіг та порядок розгляду цивільної справи взагалі.

Н. О. Сакара, досліджуючи проблеми доступності правосуддя, однією із вад, що спричиняє недоступність правосуддя, вважає відсутність спеціальних процедур, які уможливили б ефективний захист прав та інтересів не окремої особи, а певної групи, колективу, які неможливо персоніфікувати на момент порушення справи в суді⁵²⁵.

Розгляду проблем правової природи процесуальної форми певною мірою було присвячено роботи таких вітчизняних процесуалістів, як: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, В. М. Кравчук, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, Ю. Д. Притика, Ю. Ю. Рябченко, Н. Ю. Сакара, Т. В. Степаненко, В. І. Тертишніков, О. С. Ткачук, Ю. Ю. Трач, Є. О. Харитонов, С. А. Чванкін, Ю. С. Червоний, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та ін. Утім дослідники безпосередньо не розглядали види процесуальних форм для захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві, чим зумовлена необхідність заповнити прогалину в межах цього підрозділу.

⁵²⁵ Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. С. 14.

Категорія «цивільна процесуальна форма» є найбільш усталеною за своїм змістом у теорії процесуального права⁵²⁶. Звертаючись до поняття «процесуальна форма», слід акцентувати на його загальнотеоретичному значенні та одночасно галузевому спрямуванні з урахуванням родового значення категорії «процесуальна форма» відносно видових понять «цивільна процесуальна форма», «господарсько-процесуальна форма», «кримінально-процесуальна форма», «адміністративна процесуальна форма».

Загальноновизнаним є підхід, за якого процесуальну форму визнано гарантом правильного виконання судом покладених на нього завдань, оскільки вона створена та існує для впорядкування діяльності суду з приводу застосування норм матеріального і процесуального права у кожній судовій справі, а складність здійснення судової влади зумовлена процесуальними формами⁵²⁷. Іншими словами, судочинство обмежене процесуальними умовами, визначеними й закріпленими законами. Саме процесуальна форма є критерієм (ознакою), що вирізняє та виокремлює судову діяльність зі здійснення правосуддя з-поміж інших процедурних дій органів державної влади⁵²⁸.

М. А. Гурвич свого часу відзначав, що цивільна процесуальна форма – це саме цивільне процесуальне право, що існує у «двоїстому вигляді»: в абстрактному вигляді процесуальна форма постає об'єктивним правом, у конкретному – існує у вигляді прав і обов'язків учасників процесу⁵²⁹.

Загалом пристаючи до наведеного трактування, ми змушені констатувати певну односторонність, зважаючи на його спрямованість

⁵²⁶ Захарова О. С. До питання про цивільну процесуальну форму. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2 (15). С. 27.

⁵²⁷ Егорова О. В. Сущность гражданской процессуальной формы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. М., 2003. С. 11.

⁵²⁸ Горшенев В. М. Природа и назначение процессуальной формы в советском праве. *Вестник Ярославского государственного университета*. 1972. Вып. 4. С. 5; Карташов В. Н. Юридическая деятельность: проблемы теории и методологии: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. М., 1990. С. 16; Панова И. В. Юридический процесс. Саратов: Светопись, 1998. С. 24–26; Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука, 1997. С. 32; Юридическая процессуальная форма / под ред. В. М. Горшенева, П. Е. Недбайло. М.: Юрид. лит., 1976. С. 13.

⁵²⁹ Советский гражданский процесс / под ред. М. А. Гурвича. М.: Высш. шк., 1975. С. 6.

винятково на осіб, які беруть участь у справі. Проте залишено поза увагою діяльність суду з дотримання чи ухилення від певних процесуальних форм під час здійснення правосуддя.

О. С. Захарова, звертаючись до надбань науки цивільного процесуального права, констатує, що одні дослідники ототожнюють цивільну процесуальну форму винятково з основними формами цивільного процесуального права⁵³⁰; інші вважають, що процесуальна форма є цивільним процесом, а розкриття її змісту відбувається через процесуальну діяльність суду і учасників процесу, а також через форму процесуальних документів⁵³¹, водночас наголошуючи на необхідності пам'ятати про встановлені законом гарантії її дотримання⁵³².

Загальновизнаним можна вважати таке поняття цивільної процесуальної форми – це система вимог, закріплених нормами цивільного процесуального права, що містить низку правил, якими встановлено й визначено коло та порядок діяльності всіх без винятку осіб, які беруть участь у судовому процесі, послідовність, зміст і характер їхніх дій, негативні наслідки у вигляді відповідальності за невиконання цих дій⁵³³, а також послідовність і характер дій суду.

Натомість О. С. Захарова розуміє цивільну процесуальну форму як закріпленій нормами цивільного процесуального права порядок розгляду й вирішення цивільної справи, за недотримання якого настає встановлена законом відповідальність. Для цивільної процесуальної форми характерно, що вона має чітко визначену процесуальним законом регламентацію, є гарантованою конституційними засадами здійснення правосуддя, фіксованою в

⁵³⁰ Васильєв С. В. Гражданский процесс: учеб. пособие. Харьков: Одисей, 2066. С. 24; Тертишников В. І. Цивільний процес України (лекції): навч. посіб. Харків: Вапнярчук Н. М., 2006. С. 28.

⁵³¹ Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С. Я. Фурси. Київ: Фурса С. Я. 2009. С. 59; Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс. Київ: Ін Юре, 2005. С. 17; Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. С. 13.

⁵³² Захарова О. С. До питання про цивільну процесуальну форму. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2 (15). С. 27.

⁵³³ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 145.

певному процесуальному документі (рішенні або ухвалі) та забезпечуваною за її недотримання певними санкціями⁵³⁴.

Тож, окремим напрямом трактування процесуальної форми в доктрині цивільного процесуального права є позиція, за якою цивільна процесуальна форма є не «системою вимог», а «певним порядком», як-от: порядок здійснення правосуддя; порядок захисту; порядок розгляду й вирішення цивільних справ. Згідно з цим підходом, цивільна процесуальна форма і цивільний процес є однопорядковими явищами. Процесуальну форму також визначали як встановлений законом порядок діяльності суду та інших осіб, за якого відбувається порушення провадження, підготовки, розгляду й вирішення всіх висунутих на обговорення вимог і заперечень, а також примусове виконання прийнятих постанов⁵³⁵.

На наш погляд, така позиція є наслідком вузького розуміння цивільного процесу суто як процесуальної процедури й трактування цивільного процесуального права як сукупності цивільно-процесуальних норм, якими визначено засади здійснення цивільного судочинства. Такий підхід залишає поза увагою власне діалектику цивільного процесу як певної системи, що містить у собі мету цивільного судочинства, систему процесуальних норм та власне перелік порядків здійснення учасниками цивільного провадження власних прав та обов'язків і повноважень суду, який здійснює правосуддя в конкретній цивільній справі, що мають набувати прояву чи бути дотриманими в кожній процесуальній формі.

⁵³⁴ Захарова О. С. До питання про цивільну процесуальну форму. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2 (15). С. 28.

⁵³⁵ Гражданское процессуальное право России / под ред. М. С. Шакарян. М.: Юрист, 1996. С. 22–23; Зинченко А. И. Гражданская процессуальная форма судебного разбирательства. *Вопросы теории и практики судебного разбирательства гражданских дел*. Саратов, 1988. С. 55; Курс советского гражданского процессуального права / под ред. А. А. Мельникова, П. П. Гуреева, А. А. Добровольского и др. М.: Наука, 1981. Т. 1. С. 55; Советский гражданский процесс / под ред. А. Ф. Клеймана. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1964. С. 5; Советский гражданский процесс / под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. М.: Наука, 1978. С. 6; Советское гражданское процессуальное право / под ред. К. С. Юдельсона. М.: Юрид. лит., 1965. С. 12; Шакарян М. С., Сергун А. К. К вопросу о теории так называемой «юридической процессуальной формы». *Проблемы соотношения материального и процессуального права*. М., 1980. С. 71–72.

Вартою уваги й підтримки видається позиція з цього приводу С. А. Курочкина. На його думку, «юридичний процес не може бути сукупністю дій зі здійснення операцій з нормами права. Застосування норм права відбувається шляхом побудови логічного силогізму, в якому загальним посиленням стає норма матеріального права, окремим – установлені правозастосовним органом факти, а висновком – підсумкове рішення. У цьому сенсі «операції з нормами права» – це розумова діяльність, яка сама не об'єктивується у вчинках, діях і не може бути врегульована правом. Юридичний процес – це система дій підготовчих, які формують умови для правозастосування, що забезпечують достовірність підсумкового висновку. Норми процесуального права формують універсальний порядок досягнення бажаного результату, який не може бути оптимальним для кожної конкретної справи, а тому будь-яка процедура повинна допускати можливість її адаптації до умов середовища, оскільки для своєї ефективності як система потребує саморегулювання. Крім того, процесуальне право є консервативною галуззю. Одного разу сформований законодавцем правовий механізм не може назавжди залишатися оптимальним порядком досягнення бажаного результату і потребує корегування в міру розвитку суспільних відносин. Саме як система дій юридичний процес не може бути сукупністю «правових форм діяльності виключно уповноважених на те суб'єктів», такою є процесуальна форма (наприклад, цивільна процесуальна форма)»⁵³⁶.

В. В. Комаров справедливо називає процесуальну форму базовою конструкцією цивільного процесу, що повинна забезпечити ефективність судового процесу та його головну цінність – право на справедливий судовий розгляд. Видатний вітчизняний процесуаліст вважає теорію юридичного процесу фундаментальним науковим ресурсом у дослідженні означеної проблематики, звертаючи увагу на невичерпність інструментального значення в частині обґрунтування конструкцій юридичних процесів, зокрема цивільного, як сукупності процесуальних проваджень, процесуальних стадій і

⁵³⁶ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 151.

процесуальних режимів⁵³⁷. Особливе методологічне значення для дослідження цієї проблематики має питання співвідношення правосуддя в цивільних справах (цивільного судочинства) і цивільного процесу, оскільки диференціація цивільного процесу методом його реконструкції та запровадження автономних процедур неминуче виводить на доктринальну модель взаємодії судової влади, правосуддя в цивільних справах і цивільного процесу⁵³⁸.

Системне дослідження цивільного процесуального права, як наголошує С. А. Курочкін, вимагає особливої системної, інтегративної якості. Дослідник доводить, що коли в цивільному процесі як системі інтегративною якістю для сукупності процесуальних дій є її особливий юрисдикційний характер, то для системи цивільного процесуального права такою новою властивістю стає цивільна процесуальна форма⁵³⁹.

О. С. Ткачук, констатує значну увагу з боку вчених до цивільної процесуальної форми та її значення як наукової конструкції⁵⁴⁰, що характеризує морфологію та структурно-функціональний аспект цивільного судочинства⁵⁴¹, стверджує, що в науці цивільного процесуального права не існує одностайного підходу щодо сутності означеного поняття і меж його застосування⁵⁴².

⁵³⁷ Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах*. 2011. № 4. С. 288.

⁵³⁸ Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. М.: Волтерс Клувер, 2007. 376 с.; Комаров В. В. К проблеме о конституционных основаниях гражданского судопроизводства. *Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного: теория и практика*: сб. науч. ст. Краснодар. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. 260 с.; Теория юридического процесса / под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков: Высш. шк., 1985. 192 с.

⁵³⁹ Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. С. 176.

⁵⁴⁰ Ткачук О. С. Загальнотеоретичні підходи до змісту цивільної процесуальної форми. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Т. 2. № 16. С. 4–6.

⁵⁴¹ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1. С. 154.

⁵⁴² Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 100.

Вчений доходить обґрунтованого висновку, що всі наявні дефініції процесуальної форми⁵⁴³ загалом зводяться до того, що її пропоновано розуміти як сукупність правил, що регулюють порядок здійснення правосуддя в цивільних справах; систему вимог, закріплених цивільним процесуальним правом; послідовний, встановлений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду цивільної справи, що містить певну систему гарантій, причому останній позначений як модель, що організовує та впорядковує судочинну діяльність; систему встановлених законом правил, що регламентують порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, а також безпосередньо порядок діяльності кожного учасника цивільного процесу; встановлений процесуальним цивільний зовнішній засіб учинення процесуальних дій, виконуваних за визначеними правилами, у певному порядку судом та всіма учасниками процесу; особливу форму діяльності суду та інших учасників з розгляду й вирішення справи; метод правового регулювання або елемент такого методу; основні принципи цивільного процесуального права; зумовлену предметом і методом правового регулювання цивільного процесуального права і визначену нормами цивільного процесуального законодавства послідовність виникнення, розвитку й припинення цивільного процесу (судочинства) та порядок реалізації суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своїх процесуальних прав і обов'язків, процесуальних дій, здійснюваних під контролем суду, спрямованих на розгляд і вирішення цивільної справи в суді та процесуального порядку оформлення результатів таких дій⁵⁴⁴.

За підсумками аналізу наведених позицій, а також інших підходів своїх колег О. С. Ткачук слушно зауважує, що незважаючи на виділення різної кількості ознак та неоднакове їх формулювання, більшість науковців є однодумцями відносно обов'язкового системного й нормативного характеру цивільної процесуальної форми. Вона, по суті, передбачає «алгоритм» поведінки кожного суб'єкта під час розгляду й вирішення цивільної справи та слугує гарантією дотримання законності,

⁵⁴³ Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 5, 9–10.

⁵⁴⁴ Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. С. 5, 9–10.

оскільки її недодержання призводить до різних негативних наслідків⁵⁴⁵.

Таким чином, аналіз підходів до визначення поняття «процесуальна форма» дозволяє сформулювати власне визначення цього поняття: цивільною процесуальною формою слід вважати встановлений нормами цивільного процесуального права порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, якому притаманні системність і надання процесуальних гарантій учасникам цивільного процесу з метою дієвого захисту порушеного, оспорюваного чи оскаржуваного суб'єктивного цивільного права або охоронюваного законом інтересу, що набуває реалізації в цивільних процесуальних правовідносинах згідно з основними принципами цивільного процесуального права.

Розглянемо найбільш поширені процесуальні форми захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві. Через те, що їх складно розмежувати за характером захищуваних інтересів, у прикладному аспекті використовуватимемо процесуальний критерій класифікації. Варто наголосити, що всі процесуальні форми захисту публічного інтересу становлять певну цілісність, систему зі складною структурою. Кожен її елемент, певний вид, має індивідуальне призначення й виконує специфічні функції, спрямовані на задоволення відповідних потреб системи.

Теорією та практикою доведено, що застосування процесуальних форм захисту публічного інтересу є ефективним засобом захисту прав великих груп осіб. Приватний характер нової правової можливості захисту набуває прояву в можливості персоніфікувати стягнення кожному представнику численної групи. Публічний характер такої процесуальної форми полягає в «множинності» захищуваних прав, яка має соціальний, суспільний характер. Захист прав та інтересів соціуму, суспільства превалює над захистом приватних інтересів осіб, які беруть участь у справі, й водночас є закономірним наслідком першої. Публічність розглядуваного інституту виявляється в сприянні виконанню важливих суспільних завдань суспільства. Захист інтересів великих груп може бути засобом, що стимулює

⁵⁴⁵ Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 104.

розвиток конкуренції, спонукає монополістів до належної поведінки в договірних відносинах зі слабкою стороною тощо⁵⁴⁶.

Категорію публічного інтересу, як уже було зазначено вище, можна розглядати як у матеріальному, так і в процесуальному аспекті. Безумовно, що первинно категорії «публічний інтерес», «суспільний інтерес» належать до матеріального права, одночасно будучи предметом процесуальних форм захисту, зокрема, за наявності процесуальної можливості органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 56 ЦПК України, ст. 53 КАС України, ст. 53 ГПК України в редакції від 03.10.2017).

Як приклад процесуального розуміння «публічний інтерес» можна навести проведення референдуму з найбільш важливих питань життя населення. У процесуальному праві правові категорії «публічного» і «приватного» інтересу втратили матеріально-правовий зміст, набувши нового, комплексного значення. Як індивідуальне (особисте) можна трактувати звернення для захисту інтересу, що впливає з публічного, адміністративного правовідношення. Тим не менше, у процесуальному сенсі – це звернення про захист приватного інтересу.

І навпаки, захистом публічного, громадського (суспільного) інтересу слід вважати звернення для захисту широкого персоніфікованого чи неперсоніфікованого, невизначеного кола осіб, коли ці інтереси впливають з приватноправових відносин, але з урахуванням численності, масштабності суб'єктів, що потребують захисту, такий захист набуває публічного, суспільного значення.

Про заінтересованість держави у захисті прав і свобод людини, громадянина та інших суб'єктів свідчить закріплений на конституційному рівні ст. 13 Конституції України обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання та гарантування рівності всіх суб'єктів права власності перед законом.

Цей інститут базується на взаємозв'язку принципів диспозитивності й публічності цивільного, адміністративного та господарського процесів.

⁵⁴⁶ Чугурова Т. В. Процессуальные формы защиты публичных интересов в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2007. С. 89.

Так, наприклад, у цивільному процесі нарівні з принципом диспозитивності діє принцип публічності, що проявляється як:

1) присутність держави, від імені якої ухвалюються рішення та постановляються певні ухвали,

2) наявність її інтересів та імперативів, зокрема законодавчо визначеної процедури ведення справи та перебігу процесу;

3) наявність публічного, а не приватного інтересу, що полягає у відкритості та гласності цивільного процесу, підконтрольності його суспільству.

Варто зауважити, що певну роль в існуванні інституту захисту прав інших осіб відіграє менталітет українців. Громадяни традиційно покладають надії на прокурора, інші державні органи, громадські організації, вважаючи їх авторитетними, краще підготовленими й поінформованими щодо питань судового захисту права. Значною залишається й правова неосвіченість більшості громадян. Отож, можливість державних органів, підприємств, установ, організацій, громадських організацій та фізичних осіб, які можуть у випадках, передбачених законодавством, звернутися до суду, слід розглядати як додаткову гарантію забезпечення судового захисту прав.

Окремою причиною існування інституту захисту прав інших осіб у процесуальному законодавстві України є розвиток, трансформація та постійне ускладнення відносин у сфері цивільного обігу й пов'язане з цим удосконалення інститутів цивільного, господарського та адміністративного законодавства, що допускає судовий захист найрізноманітнішого характеру, визначає його нові форми.

Тож, захист публічних інтересів одночасно стосується суб'єктів, які потребують захисту, а також суб'єктів, які звертаються для захисту прав та інтересів інших осіб. Таким чином, можна виділити процесуальні форми захисту великого персоніфікованого кола осіб, неперсоніфікованого (невизначеного) кола осіб, державних, суспільних інтересів тощо.

Окреслюючи захист державного інтересу, І. В. Венедіктова слушно виокремлює категорії справ щодо передавання в оренду земельних ділянок, у яких позивачами зазвичай виступають прокурори, що діють в інтересах держави. Дослідниця наводить слушні аргументи, що «суд може визнати незаконним та скасувати рішення органу місцевого самоврядування про надання

в оренду земельної ділянки на тих підставах, що рішення про надання було прийнято неналежним органом (наприклад, сільською, а не районною радою) або з порушенням встановленого законом порядку надання земельних ділянок в оренду (наприклад, не розроблено проект відведення земельної ділянки). При цьому права ані держави, ані окремих осіб прийняттям такого рішення зазвичай не порушуються – підставою виникнення такого роду спорів є зачіпання законних інтересів осіб приватного або публічного права»⁵⁴⁷.

Примітним у цьому контексті видається приклад судової практики стосовно захисту державних інтересів через встановлення питання дотримання критерію пропорційності та відповідності вибуття майна з дотриманням суспільного інтересу. Так, у постанові від 22 червня 2017 року № 6-1047цс17судова палата з розгляду цивільних справ Верховного Суду України⁵⁴⁸ переглянула цивільну справу за позовом першого заступника прокурора Шевченківського району м. Києва в інтересах держави щодо повернення нежитлових приміщень, які вибули з комунальної власності незаконно й поза волею Київської міської ради. Між Київською міською радою та відповідачем жодних правочинів щодо відчуження нерухомого майна не укладено. Верховний Суд України з посиланням на низку рішень ЄСПЛ⁵⁴⁹ встановив, що «втручання держави у право на мирне володіння майном є законним, якщо здійснюється на підставі закону –

⁵⁴⁷ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. С. 97.

⁵⁴⁸ Постанова Верховного Суду України від 22 черв. 2017 р. № 6-1047цс17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-1047cs17>.

⁵⁴⁹ Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»: рішення Європейського Суду з прав людини від 23 верес. 1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_098; Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 21 лют. 1986 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_180; Справа «Колишній король Греції та інші проти Греції»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 листоп. 2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>; Справа «Де Вільде, Оомс, Вертеп проти Бельгії»: рішення Європейського суду з прав людини від 18 черв. 1971 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 1; Справа «Трегубенко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 2 листоп. 2004 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201>; Справа «Булвес АД проти Болгарії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 січ. 2009 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90792>.

нормативно-правового акта, що має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким та передбачуваним щодо застосування та наслідків дії його норм. Втручання є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення суспільного, публічного інтересу, за наявності об'єктивної необхідності у формі суспільного, публічного, загального інтересу, який може включати інтерес держави, окремих регіонів, громад чи сфер людської діяльності». Критерій «пропорційності» передбачає, що втручання в право власності буде трактовано як порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не було дотримано справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше потерпає від втручання. «Справедлива рівновага» передбачає наявність розумного співвідношення (обґрунтованої пропорційності) між метою, визначеною для досягнення, та використовуваними засобами. Необхідного балансу дотримано не буде, якщо особа несе «індивідуальний і надмірний тягар». При цьому ЄСПЛ у питаннях оцінки «пропорційності», як і в питаннях наявності «суспільного», «публічного» інтересу, визнає за державою доволі широку «сферу розсуду», за винятком випадків, коли такий «розсуд» не ґрунтується на розумних підставах. У справі, рішення в якій підлягають перегляду, з урахуванням характеру спірних правовідносин, установлених судом обставин та застосованих правових норм втручання держави в право ОСОБА_1 на мирне володіння майном не суперечить критеріям правомірного втручання в це право, сформульованим в усталеній практиці ЄСПЛ⁵⁵⁰. Так, витребування майна з володіння відповідача відповідає критерію законності, оскільки здійснюється на підставі норм ст. 387, 388 ЦК України у зв'язку з безпідставним і неправомірним заволодінням майном територіальної громади. Норми ЦК України відповідають вимогам доступності, чіткості, передбачуваності. Офіційний текст цього Кодексу є загальнодоступним. Сумніви заявника в правильності тлумачення та застосування означених норм не можуть свідчити про незаконність втручання в право на мирне володіння майном. До того ж, згідно з положеннями ст. 1, 16 Закону України від 21

⁵⁵⁰ Постанова Верховного Суду України від 22 черв. 2017 р. № 6-1047цс17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-1047cs17>.

травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», право комунальної власності – це право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися й розпоряджатися на власний розсуд і у своїх інтересах майном, що їй належить. Нерухоме майно, що перебуває в комунальній власності територіальних громад – це одна зі складових матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування. Отже, правовідносини, пов’язані з вибуттям нерухомого майна з комунальної власності, становлять «суспільний», «публічний» інтерес, а незаконність (якщо таку буде встановлено) вибуття майна з власності територіальної громади цьому суспільному інтересу не відповідає. У справі, рішення в якій підлягають перегляду, суд установив, що з метою незаконного вибуття нерухомого майна з володіння територіальної громади було використано документ, оформлений як копія судового рішення, хоча такого рішення суд насправді не постановляв. З огляду на зазначене, суспільний інтерес у вимогах прокурора щодо втручання в право власності відповідача полягає також у забезпеченні додержання однієї з головних засад судового провадження – обов’язковості судового рішення, в утвердженні принципів поваги та довіри до судових рішень, у формуванні правозастосовної практики, що унеможлиблює використання підроблених судових рішень для незаконного заволодіння майном і подальшого його відчуження. Отже, встановлені судом під час розгляду справи обставини й факти з урахуванням змісту понять «суспільного», «публічного» інтересу у вимогах прокурора не дають підстав для висновку про порушення принципу «пропорційності». Причому і у випадку пред’явлення позову особою, право якої порушено, і в разі пред’явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою позовна давність починає обчислюватися з того самого моменту: коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права чи про особу, яка його порушила. Положення закону про початок перебігу позовної давності поширюється й на звернення прокурора до суду із заявою про захист державних інтересів або інтересів територіальної громади»⁵⁵¹.

⁵⁵¹ Постанова Верховного Суду України від 22 черв. 2017 р. № 6-1047цс17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-1047cs17>.

Наступним є критерій за суб'єктами, які здійснюють (беруть участь у здійсненні) цивільно-процесуальний захист: державні процесуальні форми (прокурорська, органи державної влади й місцевого самоврядування тощо) та недержавні (самозахист, громадська процесуальна форма тощо).

Зокрема, у постанові від 16 травня 2018 року № 465/2933/17-ц⁵⁵² касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, аналізуючи повноваження прокурора щодо звернення до суду з позовом про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів, висловив таку правову позицію: «Відповідно до ст. 131-1 Конституції України, в Україні діє прокуратура, яка здійснює: підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Такі випадки передбачені, зокрема, ст. 23, 33, 36-1 Закону України «Про прокуратуру», ч. 1 та 2 ст. 45 ЦПК 2004 року, відповідно до яких прокурор може звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах; прокурор здійснює у суді представництво інтересів громадянина або держави в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами, і може здійснювати представництво на будь-якій стадії цивільного процесу. Залишаючи позов прокурора без розгляду, суди не звернули уваги на те, що прокурор, звертаючись до суду з позовом, *представляє інтереси держави України, а не інтереси Львівської міської ради, яка лише виконує у певних правовідносинах функції держави* (курсив наш – І.Б.). У разі відсутності у позовній заяві прокурора зазначення підстав для звернення до суду (ч. 7 ст. 119 ЦПК 2004 року), то зазначене є

⁵⁵² Постанова касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 16 трав. 2018 р. № 465/2933/17-ц. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS181376.html.

підставою для залишення позовної заяви без руху згідно зі ст. 121 ЦПК України 2004 року, а не для залишення без розгляду»⁵⁵³.

Наведена позиція ВС видається корисною в частині визначення й розмежування процесуальних процедур під час захисту державних інтересів та інтересів конкретної територіальної громади, у чому також полягає диференціація залежно від предмета позову та позовних вимог, викладених у позовній заяві прокурора. На нашу думку, у викладеній правовій позиції ВС правильно визначив правові наслідки недотримання особою, котра звертається із позовом, обґрунтування й зазначення підстав для звернення до суду, відповідно до ч. 7 ст. 119 ЦПК України (на момент виникнення спірних відносин). Така диференціація правових наслідків є актуальною і на поточний момент.

Утім, з урахуванням запровадження професійного представництва в судах виключно прокурорами і адвокатами на конституційному рівні (пп. 11 п. 16-1 розд. XV «Прикінцеві й перехідні положення» Основного Закону України), а також того, що прокуратура виконує функцію представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру»⁵⁵⁴, процесуальний наслідок у вигляді залишення позовної заяви без руху, на наш погляд, доречно закріпити в актах процесуального законодавства винятково під час визначення процесуального порядку судового розгляду цивільних справ судами першої та апеляційної інстанцій з метою дотримання права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції.

Вважаємо недоцільною в процесуальному законодавстві таку процесуальну дію, як залишення заяви без руху на стадії касаційного оскарження (ч. 7 ст. 394 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). ВС виступає судом права, а не судом факту, тому підстави для відкриття касаційного провадження є іншими, ніж для апеляційного перегляду. Відсутність такої стадії касаційного провадження, як залишення касаційної скарги без руху, зважаючи

⁵⁵³ Постанова касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 16 трав. 2018 р. № 465/2933/17-ц. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS181376.html.

⁵⁵⁴ Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

на фахове представництво в суді адвокатом з 01 січня 2017 року (пп. 11 п. 16-1 розд. XV Перехідних положень Конституції України), стимулюватиме згаданих представників якомога відповідальніше ставитися до виконання своїх обов'язків щодо судового представництва інших осіб, адже презюмовано, що особу представляє професійний представник.

Водночас маємо погодитись із об'єктивною неможливістю негайного запровадження таких новел через неготовність українських судів, професійних представників та загалом громадянського суспільства до відповідальності й самостійного усвідомлення ініціативи звернення та пред'явлення вимог до професійного представника – адвоката, а також прокурора до належного, відповідального виконання ним своїх професійних обов'язків.

Одним із вагомих чинників, які гальмують ефективно, послідовне та коректне запровадження нових процесуальних засад і механізмів захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, є поспішність у проведенні судової реформи й реформуванні процесуального законодавства як другого етапу впровадження її результатів.

Стосовно судоустрійних законів, якими визначено засади, порядок та особливості судової влади в Україні, слід зауважити, що Закон № 2453-VI у редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII скасовано Законом № 1402-VIII, однак не повністю, а до певних визначених новим законом умов. Це створює ситуацію, коли окремі положення Закону № 2453-VI в редакції Закону № 192-VIII продовжують діяти й після втрати ним юридичної сили, що підкреслює ультраактивність правових норм Закону № 2453-VI. Інакше кажучи, його застосовані положення за своїм змістом є правовими, що діють у перехідний період.

З цього приводу Конституційний Суд України в абз. 2 мотивувальної частини рішення у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09 лютого 1999 року № 1-7/99 зазначив: «У регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи

дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма)».

За загальновизнаним правилом, ультраактивність є способом переходу до нових правил регулювання суспільних відносин, який відбувається винятково за вказівкою нормотворця. Так, Закон № 2453-VI у редакції Закону 192-VII ніби «переживає» відведений йому термін. Така (ультраактивна) дія попередньої норми здебільшого припиняється в разі завершення всіх правовідносин (або відповідних прав та обов'язків), щодо яких вона мала ультраактивну дію. Переживаюча дія старого акта – це явище, протилежне за своїм характером зворотній силі.

Загалом можна виокремити певні глобальні чинники, що зумовили наявність станом на середину 2018 року **унікальної правової ситуації в державі**: одночасне існування обох спеціальних законів, застосуванням яких здійснюється регулювання діяльності самостійної влади в Україні – судової (стосовно повноважень **суто судів**, а не інших органів у системі судоустрою):

1) утворення нового ВС, початок діяльності якого пов'язаний із прийняттям і набуттям чинності відповідним процесуальним законодавством (п. 6 розд. XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402-VIII);

2) кваліфікаційне оцінювання суддями судової системи як підстава для виплати суддівської винагороди відповідно до розміру, передбаченого п. 22, 24 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402-VIII (з наступними змінами до цього пункту). Аналогічне положення з урахуванням подальшої роботи на посаді судді не менше трьох років стосується і розміру довічного утримання, згідно зі ст. 142 Закону № 1402-VIII (п. 25 розд. XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402-VIII (з наступними змінами до цього пункту)).

3) особливості устрою мережі місцевих і апеляційних судів у судовій системі: районні, міжрайонні, районні в містах, міські, міськрайонні суди продовжують здійснювати свої повноваження до утворення та початку діяльності місцевого окружного суду, юрисдикція якого розповсюджується на відповідну територію.

Господарські суди АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя продовжують здійснювати свої повноваження без обмеження строком до утворення та початку діяльності окружних господарських судів, юрисдикція яких розповсюджується на відповідну територію (п. 3 розд. XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 1402-VIII (з наступними змінами до цього пункту)).

Хотілося би звернути увагу на невдалий, а фактично майже цинічний підхід до правил застосування процесуального законодавства та його реформування в частині окремого положення ЦПК України від 03.10. 2017, що обурило всю юридичну спільноту та громадськість загалом. А саме, пп. 9 пункту першого розділу «Перехідні положення» цього Кодексу передбачено, що *«справи у судах першої та апеляційної інстанцій, провадження у яких відкрито до набрання чинності цією редакцією Кодексу (виділено нами – І.Б.), розглядаються за правилами, що діють після набрання чинності цією редакцією Кодексу»* (виділено нами – І.Б.).

Нагадаємо, що ВС розпочав свою роботу з 15 грудня 2017 року. Саме з цією подією було пов'язано набуття чинності нормами процесуального законодавства. Можливість набуття чинності низкою кодифікованих актів, які поширюють свою дію на кожного суб'єкта, що перебуває під юрисдикцією України, із зазначенням події є предметом окремого наукового дослідження, а тому не бачимо сенсу детально досліджувати цю тему в межах нашої праці.

Аналізуючи наведений пункт, зауважимо лише, що 15 грудня 2017 року припало на п'ятницю. У цей день особа-учасник судового провадження без юридичної освіти, адвокати, прокурори, інші фахівці в галузі права, законні представники, брали участь у судових процесах залежно від покладених на них законом функцій, прав, обов'язків тощо на підставі та у виконання приписів ЦПК України. Так само як і судді.

Однак уже **наступного робочого дня** – 18 грудня 2017 року – усі провадження, які було розпочато на підставі та в порядку попереднього ЦПК України, мали бути продовженими за правилами ЦПК України в новій редакції від 03.10.2017.

30 листопада 2017 року відбувся Пленум ВС, на якому було визначено дату початку роботи ВС – 15 грудня 2017 року, а текст

прийнятих актів процесуального законодавства у новій редакції було опубліковано в № 221–222 офіційного видання «Голос України» від 28 листопада 2017 року⁵⁵⁵.

Таким чином, юридична спільнота, передусім судді першої та апеляційної інстанцій, на яких покладений обов'язок із застосування правових, у їх числі процесуальних норм, фактично мали лише два тижні для вивчення глобальних новел щодо закріплення нових процесуальних форм, процедур, підходів до вирішення справ тощо. Одразу зробимо застереження, що два тижні були саме тим ідеальним строком, що був використаний новопризначеними суддями ВС для вивчення документа, оскільки в цей період правосуддя вони ще не здійснювали.

Утім судді нижчого рівня системи судоустрою, зважаючи на катастрофічне навантаження на кожного з них, кількість справ, які вони розглядали щодня, зокрема і в останній робочий день тижня 15 грудня 2017 року, за правилами ЦПК України в первинній редакції мали тільки два повних дні для поверхневого ознайомлення, але не детального вивчення нових правил процесуального розгляду судових справ, а саме вихідні **16 та 17 грудня 2017 року**.

Звернемося до стислого екскурсу в історію прийняття й набуття чинності кодифікованими актами в Україні. СК України від 10 січня 2002 року набув чинності одночасно з ЦК України та ГК України (від 16 березня 2003 року) – з 01 січня 2004 року; ЦПК України від 18 березня 2004 року – з 01 січня 2005 року; КАС України від 06 липня 2005 року – з 01 вересня 2005 року; КПК України від 13 квітня 2012 року – через шість місяців від дня його опублікування (із застереженнями щодо скорочених і подовжених періодів набрання чинності окремими положеннями цього Кодексу) – тобто, з 16 вересня 2012 року.

Навіть наведений суто цифровий фактаж дозволяє стверджувати про **презумпцію поваги законодавця до юридичної спільноти в минулому**, піклування про стабільність правопорядку у вигляді закріплення належного, а у певних випадках і достатнього, проміжку часу для вивчення положень

⁵⁵⁵ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/card6#Public>.

нових підходів до правового регулювання суспільних відносин, нових правил відправлення правосуддя, повноважень, обов'язків та функцій різних учасників цивільного провадження тощо. Суддя мав достатній час для вивчення новел, серед іншого на звернення із запитом до касаційного суду про надання методичної допомоги судам нижчого рівня щодо подальшого застосування норм процесуального законодавства, окреслення спірних положень законодавства, констатації певних прогалин, прорахунків законодавця.

Зрештою, згадані особи у разі звернення могли також акцентувати на необхідності внесення змін до новоприйнятого кодифікованого акта (наприклад, унесення двох змін до **набуття чинності ЦК України**) в частині узгодження означеного акта з іншими нормами законодавства. Кожний прокурор мав право звернутися до свого вищого керівництва, яке, своєю чергою, також зверталось до касаційних судів, які на підставі положень Закону «Про судоустрій України» від 1992 року надавали методичну допомогу тощо. Те саме стосується всіх осіб, які у своїй діяльності застосовували зазначені акти законодавства.

Окремо зауважимо, що положення пп. 9 п. 1 розд. «*Перехідні положення*» цього Кодексу, якими передбачено, що «*справи у судах першої та апеляційної інстанцій, провадження в яких відкрито до набрання чинності цією редакцією Кодексу, розглядаються за правилами, що діють після набрання чинності цією редакцією Кодексу*», загалом суперечать базовій засадничій нормі відправлення правосуддя, закріпленій ч. 3 ст. 3 ЦПК України в редакції від 03.10.2017 року: «*Провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час **вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи***», що на практиці спочатку спричинило хаос у процедурі розгляду справ, коли цивільну справу, судовий розгляд за якою вже було призначено, **повертали на стадію підготовчого провадження**, або справу, призначену до судового розгляду, **визнавали малозначною, і її розгляд відбувався за спрощеним порядком** тощо.

На наш погляд, такі ситуації траплялися, серед іншого, внаслідок відсутності у осіб, які беруть участь у цивільній справі, та осіб, які здійснюють чи сприяють здійсненню правосуддя, достатнього часу для вивчення й усвідомлення новел ЦПК

України в редакції від 03.10.2017. Тож, останнє реформування цивільного процесуального законодавства свідчить, на жаль, про поспішність чи загальне нехтування законодавцем послідовного правового регулювання суспільних відносин, забезпечення сталості та створення засад для ефективного здійснення судами правосуддя.

Викладене об'єктивно свідчить про стресове адаптування всіх учасників судових процесів як до положень цивільного процесуального законодавства, так і до приписів різних судоустрійних законів, змінення юрисдикції та підсудності реформованих апеляційних судів і судів першої інстанції (створення окружних судів) з одночасним вивченням істотних новел системного характеру. Зазначене переконує втому, що наше суспільство потребує, принаймні, п'яти років для еволюційного усвідомлення, відчуття та роботи за новими правовими засадами організації судової влади та правосуддя.

Продовжуючи дослідження проблем процесуальних форм захисту публічних інтересів, зауважимо, що важливим питанням видається з'ясування питання про класифікацію позовів, використовуваних для захисту публічних інтересів, зокрема інтересів невизначеного кола осіб (численних груп), державного інтересу, суспільного тощо. Урахування напрацювань цивільно-процесуальної доктрини дає змогу класифікувати позови за процесуально-правовою та матеріально-правовою ознаками. Традиційно за процесуальною ознакою позови поділяють на позови про присудження, позови про визнання та перетворювальні позови.

Українська дослідниця Т. В. Степаненко завважує дискусійність критеріїв побудови процесуально-правової класифікації⁵⁵⁶ позовів і робить висновок, що вчені обирають за основу поділу позовів різні чинники, зокрема: процесуальну мету⁵⁵⁷; предмет позову, характер спірної правової вимоги позивача до відповідача⁵⁵⁸, спосіб судового захисту⁵⁵⁹ тощо.

⁵⁵⁶ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 75.

⁵⁵⁷ Гражданский процесс России: учебник / под ред. М. А. Викут. М.: Юристъ, 2004. С. 228.

⁵⁵⁸ Советский гражданский процесс: учебник / под ред. М. К. Треушникова. М.: МГУ, 1989. С. 196–197.

Дослідниця наголошує, що класифікація позовів як така здійснюється згідно з ученнями двох наукових шкіл, перше з яких передбачає поділ позовів за процесуально-правовою ознакою на позови про визнання та позови про присудження⁵⁶⁰; друге, до того ж, виокремлює перетворювальні (конститутивні) позови⁵⁶¹⁵⁶².

Я. М. Романюк та Л. О. Майстренко, досліджуючи загальну характеристику, зарубіжний досвід і перспективи запровадження в Україні масових (групових) позовів, обґрунтовують, що цей вид також є позовом про присудження, оскільки його пред'являє позивач або кілька позивачів, що представляють численну групу осіб і самі входять у неї, та передбачає не лише звернення до суду з проханням про встановлення суб'єктивних матеріальних прав учасників численної групи осіб, але й вимогу щодо змушення відповідача до виконання покладених на нього матеріально-правових обов'язків із відшкодування шкоди чи збитків відносно всіх учасників численної групи. Натомість позов про захист невизначеного кола осіб, похідний і масовий адміністративні позови – це масові позови про визнання, адже являють собою звернення до суду, метою якого позивач убачає встановлення суб'єктивних прав учасників невизначеного кола осіб або прав юридичної особи чи її учасників, а також прав і законних інтересів широкого невизначеного кола осіб, порушених правовим актом органу державної влади, не відповідним до закону⁵⁶³.

⁵⁵⁹ Штефан М. Й. Цивільний процес: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти]. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ: Ін Юре, 2001. С. 328.

⁵⁶⁰ Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М.: Моск. ун-т, 1979. С. 55–86; Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. Очерки по истории. М.: МГУ, 1967. С. 33–34; Советское гражданское процессуальное право: учебник / под общ. ред. К. С. Юдельсона. М.: Юрид. лит., 1965. С. 246–247.

⁵⁶¹ Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы. М.: Юрид. лит., 1976. С. 31–42; Проблемы науки гражданского процессуального права / под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. С. 65–66; Штефан М. Й. Цивільний процес: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти]. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ: Ін Юре, 2001. С. 328.

⁵⁶² Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 76.

⁵⁶³ Романюк Я. М. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3. С. 39.

Поділяючи їх позицію, зауважимо, що масовий, груповий позов та позов щодо захисту невизначеного кола осіб певним чином є спорідненими, однак відмінними процесуальними формами захисту публічного інтересу.

У літературі наукового спрямування сформовано класифікацію позовів залежно від характеру інтересу, що підлягає захисту, а саме: 1) позови індивідуальні; 2) позови щодо захисту публічних та державних інтересів; 3) позови щодо захисту прав інших осіб; 4) групові позови; 5) побічні позови⁵⁶⁴.

Визначальною засадою розмежування цих позовів є питання про вигодонабувача за відповідним позовом, тобто особу, захист чийх прав чи інтересів здійснюється в суді. Залежно від виду позову за критерієм характеру захищуваного інтересу можна визначити особливості процесуального регламенту, пов'язаного з відкриттям цивільної справи, правосуб'єктності сторін (поняття належних сторін), змісту судового рішення, його оскарження та виконання.

В. В. Ярков справедливо зауважує, що позови щодо захисту публічних та державних інтересів спрямовані на захист здебільшого майнових прав держави або інтересів суспільства, коли неможливо визначити конкретного вигодонабувача, наприклад позови прокурора або уповноважених органів виконавчої влади про визнання недійсним правочину про приватизацію в інтересах держави. У цьому разі вигодонабувачем виступає держава або суспільство загалом⁵⁶⁵.

Позови щодо захисту прав інших осіб спрямовані на захист не безпосередньо позивача, а інших осіб, коли позивач законодавчо уповноважений на порушення справи в їх інтересах. Це, наприклад, заяви, що подають органи опіки та піклування або прокурор на підставі ст. 56 ЦПК України (в редакції від 03.10.2017) про захист прав неповнолітніх дітей. У такому разі вигодонабувачем виступає особа, чий інтереси захищають у суді як учасника спірного матеріального правовідношення, якому і належить право вимоги (ст. 57 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

⁵⁶⁴ Гражданский процесс: учебник. Отв. ред. В. В. Ярков. М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 130.

⁵⁶⁵ Гражданский процесс: учебник / отв. ред. В. В. Ярков. М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 130.

Ознаки позову про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб є такими: численність чи невизначеність персонального складу учасників групи на боці позивача, що найчастіше не дає змоги притягнути до участі всіх осіб як позивачів; тотожність вимог усіх осіб, інтереси яких захищувані позовом; збіг фактичних і правових підстав позову; наявність спільного для всіх позивачів відповідача; тотожність предмета доказування стосовно фактів, що обґрунтовують учасники групи; існування одного спільного способу захисту прав та інтересів позивачів; отримання учасниками групи спільного позитивного результату в разі задоволення позову судом⁵⁶⁶. Серед іншого Т. В. Степаненко слушно наголошує, що рішення про задоволення такого позову має публічно-правове значення, сприяє досягненню певного соціального ефекту, оскільки здатне захистити права та інтереси невизначеного кола осіб, заінтересованих у здійсненні суб'єктивних приватних прав та інтересів (також і майбутніх членів суспільства)⁵⁶⁷.

Розуміння позовів щодо захисту суспільного інтересу, захисту інтересів невизначеного кола осіб є комплексним, матеріально-процесуальним. «Публічний інтерес» та «інтерес невизначеного кола осіб» співвідносяться між собою як матеріально-правове і процесуально-правове поняття. Якщо публічний інтерес – поняття матеріального права, яке означає, що те чи інше правовідношення є небайдужим суспільству та перебуває у сфері публічного права, то правовий інститут захисту прав невизначеного кола осіб – категорія, притаманна винятково процесуальному праву. Вона визначає лише специфіку процесуальної форми захисту (наприклад, вид процесуального звернення та судочинства)⁵⁶⁸. Т. В. Чугурова доходить висновку, що невизначене коло осіб – це кількісно не встановлений, але імовірно численний склад потенційних позивачів (заявників), що не дає змоги залучити до участі в процесі всіх або можливих

⁵⁶⁶ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 132.

⁵⁶⁷ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 66.

⁵⁶⁸ Чугурова Т. В. Процессуальные формы защиты публичных интересов в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2007. С. 96.

постраждалих від дій, бездіяльності, рішень, актів тієї самої особи, об'єднаних спільністю предмета і підстави пропонованих вимог, який залишається невизначеним і на момент завершення розгляду справи⁵⁶⁹.

За матеріально-правовою ознакою, тобто характером спірних правовідносин, на підставі яких виникла вимога про захист прав та інтересів, розрізняють позови, що виникають із цивільних, сімейних, трудових і аналогічних горизонтальних (приватноправових) відносин, унаслідок чого в теорії цивільного процесуального права кожний вид позову (наприклад, з цивільних правовідносин) поділяється на позови, що виникають із зобов'язальних правовідносин, завдання шкоди, з авторського права тощо. Можливим є подальший поділ зазначених позовів на види⁵⁷⁰.

О. С. Ткачук, досліджуючи єдність і диференціацію процесуальних форм, зазначає, що незалежно від того, де наявна так звана внутрішня диференціація, науковці пропонують розрізняти стадійну диференціацію, диференціацію на рівні етапів процесуальних дій (особливі правила провадження у справах неповнолітніх, справи окремого провадження у цивільному судочинстві), структурну диференціацію⁵⁷¹.

Ми поділяємо позицію Т. В. Степаненко відносно диференціації позовів про захист невизначеного кола осіб за матеріально-правовою ознакою (з урахуванням об'єкта судового захисту) залежно від характеру спірних відносин на: 1) позови про захист прав та інтересів невизначеного кола споживачів; 2) позови з приводу масового порушення норм трудового права; 3) позови з приводу порушення законодавства про рекламу; 4) позови про захист екологічних прав та інтересів невизначеного кола осіб; 5) позови з приводу порушення інформаційних прав та

⁵⁶⁹ Чугурова Т. В. Процессуальные формы защиты публичных интересов в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2007. С. 100.

⁵⁷⁰ Гражданский процесс: учебник / отв. ред. В. В. Ярков. М.: Волтерс Клувер, 2004. С. 80, 265.

⁵⁷¹ Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 108.

інтересів невизначеного кола осіб тощо. Наведену класифікацію може бути продовжено ⁵⁷².

Стосовно позовів із приводу масового порушення норм трудового права примітним видається приклад із судової практики. У справі № 22-ц/796/437/2018 (за № 757/26016/17-ц у суді першої інстанції)⁵⁷³ апеляційний суд міста Києва 11 січня 2018 року розглянув у відкритому судовому засіданні в м. Києві цивільну справу за позовом ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 до приватного акціонерного товариства «Готель «Дніпро», третя особа – ОСОБА_11, про скасування наказів про звільнення, поновлення на роботі, стягнення заробітної плати за час вимушеного прогулу за апеляційною скаргою ОСОБА_2 в інтересах ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 на рішення Печерського районного суду м. Києва, ухваленого 21 вересня 2017 року, яким відмовлено у задоволенні позову зазначеним особам. Не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції, ОСОБА_2 в інтересах ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 подала апеляційну скаргу, в якій клопотала про скасування рішення та ухвалення нового, яким просила задовольнити позовні вимоги у повному обсязі. Особи зазначають, що висновки суду першої інстанції не відповідають фактичним обставинам справи, є незаконними та необґрунтованими, ухваленими з порушеннями норм чинного законодавства. Наведено, що внаслідок змінення штатного розпису ПрАТ «Готель «Дніпро» фактично було змінено назву відділу, в якому працювали позивачі, водночас умови праці істотно не змінилися. Позивачі вважали, що працювали у відповідача на підставі безстрокового договору, а отже, їх звільнення на підставі п. 2 ст. 36 КЗпП України є незаконним. Апеляційний суд у цій справі погодився з висновками суду першої інстанції, аргументуючи, що, як можна розуміти зі змісту заяв позивачів про продовження терміну

⁵⁷² Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 81.

⁵⁷³ Рішення апеляційного суду міста Києва від 11 січ. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71634529>.

роботи, вони просили перевести їх на роботу з продовженням терміну. Також вони зазначали конкретний період своєї роботи⁵⁷⁴.

Суд встановив, що матеріали справи не містять доказів того, що позивачів було ознайомлено з наказом про переведення, своїх заперечень вони не висловлювали. А відтак, суд дійшов висновку, що по закінченню терміну дії трудового договору, за відсутності погодження сторін щодо його пролонгації відповідач мав право звільняти позивачів на підставі п. 2 ч. 1 ст. 36 КЗпП України, і суд першої інстанції вірно вважав, що таке не порушує прав позивачів. Доводи позивачів про те, що вони вважали трудовий договір безстроковим і укладеним на невизначений строк, не отримали підтвердження та спростовуються дослідженими доказами, яким суд надав належну правову оцінку. Оскільки порушень чинного законодавства під час проведення звільнення позивачів з роботи не встановлено, то відсутні підстави для задоволення заявленого ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 позову про скасування наказу про звільнення, поновлення на роботі, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу. Посилання позивачів на те, що саме роботодавець примусив їх написати заяву про переведення, зазначивши конкретні терміни, колегія суддів до уваги не приймає з огляду на те, що стороною позивача не надано належних та допустимих доказів на підтвердження вказаних обставин. Таким чином, колегія суддів апеляційного суду дійшла висновку, що суд першої інстанції повно та всебічно з'ясував обставини справи, надав їм належну правову оцінку. Доводи апеляційної скарги не спростовують висновків суду. Рішення суду відповідає вимогам чинного законодавства, наданим доказам, обставинам справи. Підстав для його скасування з мотивів, викладених в апеляційній скарзі, колегія суддів апеляційного суду не вбачає⁵⁷⁵.

Одним із красномовних фактів захисту екологічних прав осіб та відшкодування їм шкоди, завданої таким правопорушенням, є

⁵⁷⁴ Рішення апеляційного суду міста Києва від 11 січ. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71634529>.

⁵⁷⁵ Рішення апеляційного суду міста Києва від 11 січ. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71634529>.

гучна подія, що сталася влітку 2015 року в м. Василькові Київської області – пожежа на «БРСМ-Нафта». Проілюструємо процесуальну форму захисту публічного інтересу на прикладі цих справ.

Зокрема, у справі № 372/4399/15-ц колегія суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області 19 травня 2017 року переглянула справу про відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Позивачі ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, звернулися до суду з позовними заявами до відповідачів Товариства з обмеженою відповідальністю «Побутрембудматеріали», Товариства з обмеженою відповідальністю «БРСМ - Нафта» про відшкодування моральної шкоди, спричиненої пожежею на нафтобазі, яка сталася влітку 2015 року⁵⁷⁶. В обґрунтування позовних вимог було зазначено, що 08.06.2015 на нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали» сталася пожежа, яка тривала понад 10 днів. Наслідком пожежі стало завдання шкоди природному довкіллю зі створенням небезпеки для життя і здоров'я людей. Позивачам як мешканцям зазначеного регіону, завдано моральної шкоди у вигляді низки психотравмуючих факторів, пов'язаних із ушкодженням здоров'я, знищенням майна позивачів (а саме городини, яку позивачі вирощували, споживали та частково реалізовували, за що отримували певний дохід). Позивачі просили стягнути солідарно з відповідачів заподіяну моральну шкоду в розмірі 263 088 грн. У судовому засіданні представники позивачів уточнювали позовні вимоги щодо розміру моральної шкоди та переліку відповідачів. 15.11.2016 року представники позивачів подали заяву про збільшення розміру позовних вимог та просили стягнути солідарно з відповідачів моральну шкоду, що підлягає відшкодуванню постраждалим особам (кожному) в розмірі 576 мінімальних заробітних плат, що становить 835 200 грн. Представники позивачів у судовому засіданні позовні вимоги підтримали, просили їх задовольнити, оскільки протиправна поведінка відповідачів спричинила пожежу (як надзвичайну подію) та моральні страждання позивачів. Було зазначено, що

⁵⁷⁶ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 24 листоп. 2016 р. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62922181>.

пожежа на нафтобазі виникла через явне недотримання власником нафтобазы та іншими відповідачами правил експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки, оскільки експлуатація нафтобазы відбувалася з грубими порушеннями (про що свідчать результати перевірки) – об'єкт частково не був уведений в експлуатацію. Ці обставини впродовж усього терміну функціонування об'єкта і, як наслідок – надзвичайна подія у вигляді пожежі - становили очевидну загрозу для життя і здоров'я позивачів та членів їх сімей, загрозу для природного довкілля та екологічної безпеки, а згодом призвели до порушення усталених способів особистого і сімейного життя, безпеки житла, до звуження можливостей використання продукції особистого підсобного господарства. Унаслідок того було порушено конституційні права позивачів (право на життя і здоров'я, на екологічну безпеку та довкілля, інші права), а позивачі та члени їх сімей зазнали значних душевних страждань, що полягало в постійному стресі, страхах, тривожності, переживаннях та моральних муках. Було наголошено на тому, що моральна шкода, спричинена власником об'єкта підвищеної небезпеки, підлягає відшкодуванню незалежно від доведеності (наявності) вини цього власника чи іншої особи, яка володіє таким об'єктом⁵⁷⁷.

Такий приклад видається цікавим з позиції підходів суду апеляційної інстанції до встановлення характеру спірних відносин, викладення нормативної основи справи та вчинення певних дій з оцінювання фактичних обставин справи із конкретизацією саме тих, що мають юридичне значення для суспільних відносин, які підлягають перегляду. Рішенням Обухівського районного суду Київської області від 17 листопада 2016 року зазначену позовну заяву задоволено частково. Однак, не погодившись із таким рішенням суду, позивачі звернулися з апеляційними скаргами⁵⁷⁸, у яких просили задовольнити позовні вимоги в частині стягнення коштів на відшкодування моральної шкоди, змінити й ухвалити нове рішення про повне задоволення

⁵⁷⁷ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 24 листоп. 2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62922181>.

⁵⁷⁸ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

їх позовних вимог. Відповідач, своєю чергою, також подав апеляційну скаргу з клопотанням щодо задоволення позовних вимог у повному обсязі. На понад двадцяти сторінках рішення апеляційний суд детально описав встановлений ним характер спірних відносин, фактичні обставини справи, підтвержені низкою доказів, унаслідок чого сформував нормативну основу рішення, у якому колегія суддів, аналізуючи зазначені вимоги міжнародного законодавства, дійшла висновку, що відповідачами, які заподіяли шкоду навколишньому середовищу, має бути визнано саме: Товариство з обмеженою відповідальністю «Побутрембудматеріали» та Товариство з обмеженою відповідальністю «Парком Транс», Товариство з обмеженою відповідальністю «Побутрембудматеріали» на 70%, Товариство з обмеженою відповідальністю «Парком Транс» - на 30%⁵⁷⁹.

Описова і мотивувальна частина цього рішення становлять цінність для нашого дослідження, однак видається логічним і послідовним розглянути аргументи суду в наступному підрозділі, де ми більш детально досліджуватимемо якнайефективніший, на нашу думку, процесуальний інструмент захисту значної кількості осіб у справах, обтяжених публічним інтересом, – груповий (масовий) позов.

У межах цього підрозділу додатково зауважимо лише те, що через відсутність в українському цивільному процесуальному законодавстві зазначеного процесуального інструменту, наприклад у розглянутій цивільній справі № 372/4399/15-ц, суди змушені були досліджувати на кожній стадії розгляду справи факт порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, ступінь цього порушення залежно від території поширення пожежі та її наслідків, належність **кожного позивача** до осіб, яким завдано шкоди екологічними правопорушенням, завдану цим моральну шкоду, її ступінь та обґрунтування, перевіряти фактичні дані, письмові документи й інші докази, якими позивачі обґрунтовували свої вимоги.

Тобто, в одній справі за участю кількох позивачів суддя має здійснити низку однакових процесуальних дій щодо кожного з позивачів, які (дії), зрештою, є охопленими єдиною

⁵⁷⁹ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

процесуальною формою: розгляд цивільної справи за участю множинності осіб на стороні позивача (колективний позов).

Аналізуючи рішення апеляційного суду в цивільній справі № 372/4399/15-ц⁵⁸⁰, можна прослідкувати, що на понад п'ятнадцяти сторінках мотивувальної частини справи апеляційний суд детально встановлює характер спірних відносин, вину в діях відповідача та визначає нормативну базу зазначеного судового рішення, що стосувалося захисту прав **лише п'яти позивачів**.

Загалом, станом на початок жовтня 2018 року за такою категорією справ лише в Обухівській районний суд Київської області звернулося 186 позивачів у дев'яти судових рішеннях (різного ступеня оскарженості). Кожній справі була притаманна множинність осіб на боці позивача: 43 позивачі⁵⁸¹; 45 позивачів⁵⁸²; 7 позивачів⁵⁸³; 43 позивачі⁵⁸⁴; 43 позивачі⁵⁸⁵ тощо.

На підставі наведеного слід зауважити, що за контекстним релевантним пошуком цивільних справ із відшкодування шкоди, завданої екологічним правопорушенням внаслідок пожежі на «БРСМ – НАФТА», таких судових рішень нараховано двадцять сім, кожне з них стосується захисту прав декількох позивачів, містить спільний предмет захисту й відрізняється лише за представниками позивачів. На наш погляд, такі позови у своїй сукупності зможуть трансформуватися в позови щодо захисту інтересів невизначеного кола осіб, які за своєю правовою природою є позовами про захист публічного інтересу.

⁵⁸⁰ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

⁵⁸¹ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 18 черв. 2018 р. Справа № 372/1308/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131598>.

⁵⁸² Рішення Обухівського районного суду Київської області від 1 лют. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570670>.

⁵⁸³ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 12 квіт. 2018 р. Справа № 372/724/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131592>.

⁵⁸⁴ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 1 лют. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570670>.

⁵⁸⁵ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 5 жовт. 2018 р. Справа № 372/771/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74734875>.

За викладеним зауважимо, що, попри численні новели ЦПК України в редакції від 03.10.2017, розгляд справи про захист публічного інтересу, в якому можна прослідкувати захист прав значної кількості осіб, здійснюється в порядку позовного провадження.

Залежно від того, який вид публічного інтересу є предметом (об'єктом) судового захисту – державний, суспільний, громадський, масова кількість приватних інтересів, які у своїй сукупності формують суспільний резонанс, а отже трансформуються в суспільний інтерес – суд застосовує різні процесуальні форми захисту: визначення заінтересованості у справі (перевіряє належного позивача чи особу, яка має законні повноваження звертатися для захисту прав інших); встановлення наявності чи відсутності підстав для розгляду цивільної справи у спрощеному провадженні як малозначної; встановлення істотного суспільного інтересу для позивача як підстави для відкриття касаційного провадження тощо. Усі ці процесуальні дії разом у кожному конкретному випадку визначають певну процесуальну форму, що охоплює собою законодавчо закріплений порядок здійснення правосуддя в конкретній справі (категорії справ).

Викладеним зумовлена потреба в дослідженні процесуальних практичних проблем розгляду справ, обтяжених публічним інтересом.

3.3. Груповий (масовий) позов як ефективний цивільно-процесуальний механізм захисту публічних інтересів

Дослідження найбільш поширених процесуальних форм захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві переконує в необхідності аналізу перспективного напряму судового захисту суспільного, державного, громадського, колективного та інших інтересів, яким притаманна певна масовість. Ідеться про нагальну необхідність законодавчого запровадження інституту групового (масового) позову в межах процесуальних кодексів.

Передусім зауважимо, що наукові підходи до вивчення й перспектив доцільності запровадження інституту масових (групових) позовів з певною періодичністю були предметом уваги з боку цивілістів, науковців у галузі цивільного

процесуального права, судоустрою, а також науки адміністративного судочинства тощо.

У межах матеріальних галузей права питання колективного захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права нормативно оформлено радше як гарантії: безпечного довілля (ст. 293 ЦК України), безпечної та якісної продукції, пов'язаної з правом на відшкодування шкоди, завданої недоліками товарів, робіт і послуг (ст. 1209 ЦК України) та іншими споживчими правами (Закон України «Про захист прав споживачів»).

Новітні трансформаційні процеси в правовому регулюванні судової системи та процесуального законодавства зумовили сплеск наукового інтересу до необхідності впровадження нових процесуальних механізмів (інституту преюдиційного запиту, групового позову, ухвалення пілотного рішення та (або) зразкової чи типової справи) для істотного розвантаження судів, оптимізації та спрощення підходів до швидкого формування єдності судової практики, створення засад для профілактики настання правових помилок у судовому правозастосуванні шляхом надання певного консультативного висновку без втручання у здійснення правосуддя в конкретній справі тощо.

Верховний Суд України⁵⁸⁶ у 2015-2016 роках брав активну участь у різноманітних заходах, пов'язаних з необхідністю усвідомлення пересічними громадянами, споживачами, пенсіонерами, пільги яких зупинено державними органами, природи групового (масового) позову, а також можливої багатоманітності проявів масового позову в практичній діяльності судів, передусім в аспекті ефективності цього процесуального інструменту для розвантаження судів адміністративної юрисдикції⁵⁸⁷.

⁵⁸⁶ У зв'язку з вилученням (розделегуванням) офіційного доменного найменування Верховного Суду України за заявою керівника апарата ВС (див. [сайт]. URL: <https://www.facebook.com/supremecourtukraine/photos/a.271802930080624/271820286745555/?type=3&theater>), нині сайт Верховного Суду України з усією корисною інформацією можна відшукати за адресою: <http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf>.

⁵⁸⁷ Романюк Я. Україна невинувато зволікає із впровадженням інституту масового позову. [сайт]. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/14654D4C2E7A3702C2257E610049A51F?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/14654D4C2E7A3702C2257E610049A51F?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9).

Своєю чергою, цивільна юрисдикція також може отримати чимало користі від запровадження інституту групового позову, як-от: істотне зниження навантаження, формування ефективних правових підходів до стимулювання національних підприємств виробників-монополістів до належної поведінки без зловживання правом за дієвого забезпечення соціальної спрямованості діяльності держави (ст. 3 Конституції України), коли людину визнано найвищою цінністю в державі. Вважаємо, що саме такі напрями держава може успішно реалізувати в особі судів і суддів під час розгляду групових позовів щодо колективного захисту прав стосовно відшкодування моральної, майнової шкоди, захисту екологічних, споживчих, в окремих випадках майнових прав осіб у частині повернення депозитів чи правової стабільності кредитних відносин (у разі «ургентного» банкрутства банку, за відсутності будь-яких публічних механізмів реалізації людиною її права кредитора, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом») тощо.

Проблеми захисту різноманітних колективних інтересів періодично були предметом наукових досліджень. Ми згодні з Я. М. Романюком та Л. О. Майстренко, що в Україні, на жаль, ця тема перебуває здебільшого в площині теоретичних дискусій і дисертаційних досліджень, серед яких можна згадати дисертації В. А. Миколаєць⁵⁸⁸, Ю. Ю. Рябченка⁵⁸⁹, Т. В. Степаненко⁵⁹⁰. Зарубіжний досвід у сфері запровадження інституту групового позову та перспективи його застосування в Україні аналізував Ю. В. Білоусов⁵⁹¹. Своє бачення процесуальних особливостей цього інституту висловлювали Ю. Ю. Трач⁵⁹², Д. Гадомський⁵⁹³.

⁵⁸⁸ Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

⁵⁸⁹ Рябченко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 208 с.

⁵⁹⁰ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 181 с.

⁵⁹¹ Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 295–309.

⁵⁹² Трач Ю. Ю. Деякі аспекти порівняння групового позову та позову на захист невизначеного кола осіб. *Держава і право*. 2009. № 43. С. 334–339.

Проте, як наголошують автори, теоретичних доробок усе ж недостатньо для того, щоб ті чи інші положення, елементи конструкції масового позову набули ознак доктринальності, адже навіть понятійний апарат містить неузгодженості. Наприклад, на позначення відповідного позову вжито одночасно терміни «масовий», «груповий», «класовий», «колективний». Донині триває дискусія з приводу юридичної природи позовів такого виду та їх класифікації⁵⁹⁴.

На монографічному рівні дослідження інституту групового позову здійснювали вітчизняні вчені-процесуалісти В. А. Миколаєць («Груповий позов у цивільному процесі України» (2014 р.)), А. В. Губська, О. В. Київець («Групові позови в цивільному процесі» (2015 р.)). Споріднені до нашого об'єкт і предмет дослідження розглядали Л. А. Островська («Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України» (2007 р.)), Т. В. Степаненко («Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб» (2008 р.)), Н. Ю. Сакара («Проблема доступності правосуддя у цивільних справах» (2010 р.)).

У контексті загальних положень про позов відповідної проблематики в своїх роботах побіжно торкнулися: С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. В. Гетманцев, К. В. Гусаров, В. М. Кравчук, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, Ю. Д. Притика, Ю. Ю. Рябченко, Н. Ю. Сакара, Т. В. Степаненко, В. І. Тертишніков, Ю. Ю. Трач, Є. О. Харитонов, С. А. Чванкін, Ю. С. Червоний, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та ін. Іноземний досвід правової регламентації інституту групового позову та перспективи його використання в Російській Федерації були предметом досліджень Г. О. Аболоніна, К. М. Артамонової, Н. С. Батаєвої, А. О. Добровольського, М. Г. Єлісеєва, Б. О. Журбіна, П. П. Колесова, Ш. Б. Кулахметова, Д. Я. Малешина, Г. Л. Осокіної, В. К. Пучинського, Д. М. Чечота, В. В. Яркова та

⁵⁹³ Гадомський Д. Інститут групових (класових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав. *Юридичний журнал*. 2006. № 10. С. 107–110.

⁵⁹⁴ Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3. С. 38.

ін. Із зарубіжних вчених проблеми групового позову досліджували Уільям Бернам, Грег Ласелла, Ади Пеллегріні Гріновер.

Окремо слід відзначити наукові напрацювання, присвячені масовому позову, Я. М. Романюка та Л. О. Майстренко, зокрема в статті «Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні» (2015)⁵⁹⁵; тезах круглого столу, проведеного Верховним Судом України 10 червня 2015 року, «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду»⁵⁹⁶, на якому було прийнято низку слухних, корисних і належним чином обґрунтованих пропозицій щодо необхідності впровадження інституту масового (групового) позову та його форм⁵⁹⁷.

Завершуючи перегляд наукових розвідок групових (масових) позовів різного рівня, зауважимо, що автор цієї роботи брала участь у розробленні концепції впровадження процесуального інституту групового позову в Україні, що було заплановано в межах ЦПК України (один із перших варіантів проекту змін до ЦПК України станом на літо 2016 року⁵⁹⁸), від якого згодом відмовилися, через що цей інститут не відображено в редакції чинних процесуальних кодексів від 03.10.2017 як самостійний процесуальний інститут та ефективний процесуальний інструмент відновлення порушених прав значної кількості осіб.

⁵⁹⁵ Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3. С. 35–47.

⁵⁹⁶ Романюк Я. Україна не виправдано зволікає із впровадженням інституту масового позову. [сайт]. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/14654D4C2E7A3702C2257E610049A51F?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/14654D4C2E7A3702C2257E610049A51F?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9); Чи зможуть українці судитися гуртом? *Верховний Суд України*: [сайт]. 2015. 10 черв. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1416F6357B2572EFC2257E6000232329?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1416F6357B2572EFC2257E6000232329?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9).

⁵⁹⁷ Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду: рекомендації круглого столу. *Верховний Суд України*: [сайт]. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9).

⁵⁹⁸ Таку роботу проводили спільно з начальником управління забезпечення діяльності голови та керівника апарата Верховного Суду України Майстренко Л. О.

Водночас представники робочої групи з підготовки змін до процесуального законодавства суб'єкта законодавчої ініціативи – Президента України - в усному порядку неодноразово зауважували про наявність намірів згодом запровадити інститут групового (масового) позову в межах окремого самостійного закону.

Як на нас, такий підхід видається вдалим, адже в такому разі, передусім, відбудеться множення актів процесуального законодавства. До того ж, монополістам легше блокувати прийняття закону, ніж глав до процесуальних кодексів, а також, у разі прийняття, спробувати визнати прийнятий закон про групові (масові) позови неконституційним за допомогою різних інструментів конституційного контролю (наприклад, конституційне подання за зверненням, щонайменше, 45 депутатів).

Отже, розпочинаючи дослідження специфіки захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві за допомогою масового (групового) позову, маємо зазначити, що постійний розвиток усіх процесів суспільного життя вимагає адекватного реагування на них, а тому всі правові держави з кожним роком удосконалюють різноманітні механізми правового впливу.

До слова, останнім часом суспільні відносини набувають усе більшої швидкоплинності, внаслідок чого право не завжди адекватно та вчасно реагує на їх трансформації. Закономірно, що істотно збільшується і кількість порушених прав та свобод учасників правовідносин, зокрема типових цивільних правовідносин. Ідеться про групові права та інтереси осіб, які не отримують ефективного захисту шляхом звернення щодо розгляду їх позовів у кожному окремому випадку. Не сприяє це і розвантаженню судів, які наразі потерпають від істотного дефіциту кадрів та суттєвої завантаженості.

Тривалі кризові явища в державі усе частіше змушують констатувати порушення багатьох однакових приватних інтересів учасників суспільних відносин, які у своїй сукупності можуть трансформуватися в публічний інтерес. Викладеним зумовлена актуальність необхідності запровадження інституту захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, що може мати декілька способів розуміння і означає як необхідність захисту державних (публічних) та суспільних інтересів під час здійснення

правосуддя уповноваженими органами, так і захист значної кількості зазначених вище приватних інтересів.

З урахуванням соціально-економічних та юридичних перетворень виникла потреба в судовому захисті значних груп осіб, які опинилися в однакових юридично-фактичних ситуаціях унаслідок порушення їх інтересів тією самою особою. Зокрема, про такі інтереси може йтися в колективних трудових спорах. Або ж такі особи мають незначні майнові активи порівняно із суб'єктом, який порушив їх право і має, наприклад, домінуюче (монопольне) становище на ринку.

Наведена ситуація склалася внаслідок виникнення відносно нових для України видів власності: акціонерної, довірчої, господарських товариств, повних товариств, різного роду інвестиційних відносин тощо. Чинне процесуальне законодавство виявило певну нездатність забезпечити ефективний захист порушених прав таких осіб. Розгляд їх позовів на практиці переконує, що самостійний захист порушених прав у певних категоріях справ, зокрема щодо ошуканих вкладників, споживачів, природокористувачів та ін., є істотно ускладненим та неефективним.

Водночас необхідність судових викликів і повідомлення всіх осіб, що беруть участь у процесі на стороні позивачів, робота з ними потребують чимало часу та судових витрат. Усе це не сприяє ефективності судового захисту. Зрештою, можлива ситуація, за якої судові витрати, понесені позивачами, можуть перевищувати суми, які вони отримають за судовим рішенням, у разі задоволення позовних вимог. Особи, які мають право захищати інтереси інших осіб, не мають матеріальної заінтересованості у вирішенні спору, їхні права не порушено відповідачем, а звернення до суду полягає в захисті не свого, а права (інтересу) іншої особи. Їх інтерес має суто процесуальну природу, а участь у процесі пов'язана зазвичай зі здійсненням такими суб'єктами покладених на них управлінських функцій (наприклад, голова або уповноважена особа громадської організації, діяльність якої є постійною, незалежною від наявності прямої загрози правам та інтересам громадян).

Отже, відкриття та розгляд справ у інтересах інших осіб не можна трактувати як звуження принципу рівності сторін у процесі, оскільки попри розширений суб'єктний склад на боці

позивача, обсяг процесуальних повноважень не змінюється, так само як і обсяг повноважень відповідача.

Навпаки, можливість участі державних органів, підприємств, установ, організацій, громадських організацій тощо є однією з гарантій дійсної рівності сторін у процесі, оскільки змагальність в умовах розшарування населення за майновою ознакою може стати «инквизицией, где инквизитором будет не суд, а более богатая сторона, способная нанять хорошего адвоката»⁵⁹⁹.

Конституційна реформа 2016 року щодо правосуддя зумовила новий етап розроблення процесуального законодавства з метою приведення його у відповідність до вимог Основного Закону України. Нагадаємо, що головними напрямками цієї реформи є розроблення нових підходів щодо поширення, зокрема, цивільної юрисдикції на будь-який спір на території України, а не на будь-яку правову ситуацію, повноваженим суб'єктом вирішення якої раніше було визнано суд; закріплення абсолютно професійного представництва в судах усіх рівнів та юрисдикцій з 2019 року тощо. Змінення такого підходу актуалізує потребу в переосмисленні якості здійснення правосуддя, зокрема, шляхом зменшення навантаження на суддів. Це можливо шляхом запровадження нових процесуальних інструментів, одним із яких є інститут групового позову.

Зокрема, йдеться про групові права та інтереси осіб, які не отримують ефективного захисту шляхом звернення щодо розгляду їх позовів у кожному окремому випадку. Не сприяє це і розвантаженню судів, які наразі потерпають від істотного дефіциту кадрів та суттєвої завантаженості.

Досить показовим вважаємо такий приклад: протягом 2015 року до Оболонського районного суду міста Києва громадяни звернулися із 80 позовними заявами про захист прав споживачів та відшкодування збитків, завданих туристичною компанією. Означена компанія надавала туристичні послуги як туроператор. Однак 16 січня 2015 року на її офіційному сайті з'явилася інформація про те, що компанія з 17 січня 2015 року припиняє відправлення туристів за придбаними турами, тобто в односторонньому порядку відмовляється від виконання взятих на

⁵⁹⁹ Решетникова И. В., Ярков В. В. Защита прав неопределенного круга лиц в гражданском процессе. *Судебная реформа: проблемы гражданской юрисдикции*. 1999. С. 45.

себе зобов'язань щодо надання туристичних послуг. Спонтелічені клієнти компанії масово звернулися до туристичної компанії з проханням повернути витрачені ними кошти, але позитивної відповіді на свої вимоги не отримали. Після того громадяни вернулися до Оболонського районного суду міста Києва про захист своїх порушених прав. Ці справи було розглянуто з постановленням позитивних –рішень на користь позивачів⁶⁰⁰.

Таких масових порушень прав фізичних і юридичних осіб останнім часом стає дедалі більше, передусім у споживчій сфері, через фактично безкарність монополістів-надавачів певних послуг та/або виробників певного роду продукції.

Тож, сучасна швидкоплинність суспільних відносин вимагає від права адекватної, вчасної реакції законодавця з метою недопущення порушення прав і свобод осіб у разі формування нових правил поведінки та, в разі їх порушення, – ефективного, законного й своєчасного захисту таких прав. Одним із засобів такого недопущення є груповий позов. Роль інституту групового позову зумовлена необхідністю захисту прав, свобод та інтересів конкретної групи осіб, які внаслідок порушення їх прав та інтересів опинилися в однаковій юридико-фактичній ситуації⁶⁰¹.

Досвід зарубіжних країн (Англія, США, Швеція, Литва, Іспанія, Франція, Німеччина тощо) свідчить, що інститут групових позовів застосовується зазвичай для захисту прав споживачів та відшкодування збитків, спричинених аваріями транспортних засобів (літаків, потягів тощо), продажем небезпечних для здоров'я пристроїв та приладів (ліків), забрудненням навколишнього природного середовища, використанням шкідливих матеріалів у будівництві, порушеннями на ринку цінних паперів⁶⁰².

За певної різноманітності форм і правил цього інституту, притаманній тій чи іншій правовій системі, груповий позов

⁶⁰⁰ Мрії про чудовий закордонний відпочинок перетворилися на складання позовних заяв про захист прав споживачів. *Судова влада України*: [сайт]. URL: <http://ob.ki.court.gov.ua/sud2605/253813/>.

⁶⁰¹ Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

⁶⁰² Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3. С. 40–41.

загалом як процесуальний механізм застосовується для судового розгляду значної кількості однотипних за характером спорів, які по суті становлять один правовий конфлікт, характерною рисою якого є множинність учасників. У таких позовах інтереси значної кількості осіб (членів групи) відстоює один суб'єкт – член групи, омбудсмен, прокурор, громадські організації, асоціації тощо - без спеціального на те доручення кожного з учасників групи. Провадження в групових позовах історично було спрямоване на задоволення індивідуальних майнових інтересів учасників групи, зокрема одержання компенсації за збитки.

Досвід практичного застосування в різних країнах правил цього позову як механізму судового вирішення правових конфліктів, яким притаманна множинність учасників на боці позивача, свідчить про його ефективність у таких аспектах: 1) підвищення доступності правосуддя; 2) процесуальна економія; 3) позитивний вплив на поведінку будь-якого суб'єкта господарювання.

В Україні так само спостерігається тенденція до збільшення кількості однотипних за характером спорів, переданих для судового розгляду, й вимог, що ґрунтуються на однакових (подібних) фактичних обставинах та мають однакове (аналогічне) правове обґрунтування. З огляду на зазначене та з урахуванням стабільно високих показників робочого навантаження на вітчизняну судову систему, впровадження інституту групових позовів в Україні видається надзвичайно актуальним.

М. Каппеллетті, досліджуючи співвідношення групових позовів та позовів щодо захисту суспільного інтересу, підкреслює визначальну рису останніх: суспільні позови ініціюють щодо забезпечення й дотримання прав, належних усьому суспільству або певній його частині, а позивач у таких позовах діє як представник суспільства взагалі або його частини, а не представляє інтереси конкретних осіб⁶⁰³.

Г. О. Аболонін виокремлює прямі й непрямі, майнові й немайнові масові позови⁶⁰⁴. Прямими масовими позовами дослідник називає ті позови, що пред'являють до суду на захист

⁶⁰³ Cappelletti M. Governmental and private advocates for the public interest in civil litigation: a comparative study. Access to Justice. Milan, 1979. Vol. 2. Book 2. P. 767–865.

⁶⁰⁴ Аболонин Г. О. Массовые иски. М.: Волтерс Клувер, 2011. С. 10–16.

прав і законних інтересів значної кількості осіб чи які містять вимоги до багатьох відповідачів (позови на захист прав і законних інтересів значної кількості осіб чи з вимогами до багатьох відповідачів, а також позови на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб). Непрямі масові позови – це позови учасників (засновників) юридичних осіб до їх керівних органів про відшкодування збитків, завданих юридичній особі керівним органом (похідний позов), заяви про оскарження правових актів органів державної влади, які порушують права та законні інтереси невизначеного кола осіб (масовий адміністративний позов). Майновим масовим позовом є той, вимоги якого спрямовані на одержання групою осіб майнової вигоди (груповий та похідний позов)⁶⁰⁵. Немайновий масовий позов – той, що таких вимог не містить (позов про захист прав і законних інтересів невизначеного кола осіб, адміністративний масовий позов)⁶⁰⁶.

В. А. Миколаєць, аналізуючи підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до розуміння групових позовів⁶⁰⁷, доходить висновку про відсутність єдиної наукової концепції щодо поняття групового позову в теорії цивільного процесуального права⁶⁰⁸. Водночас вітчизняна дослідниця визначає груповий позов на підставі певних спільних ознак цього процесуального інституту, зокрема: 1) груповий позов є зверненням, вимогою до суду про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; 2) суб'єктом

⁶⁰⁵ Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3. С. 39.

⁶⁰⁶ Аболонин Г. О. Массовые иски. М.: Волтерс Клувер, 2011. С. 10–16.

⁶⁰⁷ Батаева Н. С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 1998. 164 с.; Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 295–309; Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М.: Моск. ун-т, 1979. 159 с.; Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: учеб. пособие. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2002. 616 с.; Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.; Трач Ю. Ю. Окремі аспекти відмінності групового позову та процесуальної співучасті. [сайт]. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=392.

⁶⁰⁸ Миколаєць В. А. Групові позови у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. С. 34.

групового позову є визначена група або невизначене коло осіб; 3) змістом групового позову є однотипне матеріальне правовідношення; 4) рішення суду, ухвалене у справі за груповим позовом, є обов'язковим до виконання не лише для учасників судового розгляду, а розповсюджується і на тих суб'єктів, які не брали участі у справі чи навіть не знали про неї⁶⁰⁹.

А. В. Губська та О. В. Києвець, опрацювавши доктринальні підходи до визначення поняття «груповий позов», доходять висновку, що він є самостійним процесуальним засобом захисту прав та інтересів, який дає змогу одній або декільком особам звернутися до суду з вимогами про захист прав групи осіб без їх обов'язкової участі в процесі⁶¹⁰.

Важливою для нашого дослідження є констатація наукового підходу В. А. Миколаєць щодо природи групових позовів за процедурою звернення. Так, дослідниця обстоює позицію, що правове регулювання інституту групового позову в цивільному процесі України має здійснюватися за правовими нормами, які регламентують інститут активної процесуальної співучасті (ст. 32 ЦПК України)⁶¹¹. В. А. Миколаєць заперечує позицію Ю. Ю. Трача щодо неможливості ототожнення з процесуальною співучастю, а також що груповий позов – це не елементарна множинність осіб у цивільній справі, а особливий вид позовного провадження, що регулює пред'явлення, розгляд, вирішення та виконання вимог значної кількості осіб⁶¹².

Полемізуючи з наведеною точкою зору, вона спирається на загальні засади позовного провадження, обстоюючи позицію, що, по-перше, груповий позов жодним чином не можна визначити як окремий вид позовного провадження, адже це звернена до суду вимога про захист прав, свобод чи інтересів, а не порядок здійснення судочинства у цивільній справі. По-друге, груповий

⁶⁰⁹ Миколаєць В. А. Групові позови у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. С. 34.

⁶¹⁰ Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2015. С. 156.

⁶¹¹ Миколаєць В. А. Групові позови у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. С. 34.

⁶¹² Трач Ю. Ю. Окремі аспекти відмінності групового позову та процесуальної співучасті. [сайт]. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=392; Трач Ю. Ю. Окремі аспекти доказування в груповому позові. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 401–406.

позов – це не просто множинність осіб на боці позивача у цивільній справі, а така, що виникає за певних передумов і визначає особливості процесуальної процедури розгляду й вирішення відповідної категорії цивільних справ⁶¹³.

Вважаємо наведену думку дослідниці хибною, оскільки запропонований підхід не сприятиме ефективності цивільного судочинства щодо захисту прав значної кількості осіб **одночасно**, адже загальні засади позовного провадження зумовлюватимуть проведення суддею, по суті, таких самих процесуальних дій у межах загальної процесуальної форми, що суперечить усталеній меті масових (групових) позовів, виробленій у всьому світі.

Захист прав великих груп у загальному позовному провадженні (загальному порядку) не сприятиме досягненню мети групового (масового) позову як нового інструменту, пріоритетним завданням якого є ефективний захист прав великих груп, який (за досягнення позитивного результату) стимулює монополістів до належної діяльності в усіх сферах, а також надасть змогу розвантажити суди.

Більш дієвою, переконливою і реально втіленою в життя вважаємо позицію Ю. Ю. Трача, підтриману також А. В. Губською та О. В. Києвець, що груповий позов відрізняється від таких суміжних категорій, як процесуальна співучасть та процесуальне представництво. На відміну від процесуальної співучасті в груповому позові стороною у справі є вся група, захист інтересів якої від її імені здійснює представник, без її обов'язкової участі в судовому процесі⁶¹⁴.

Дослідник наголошує, що метою існування групового позову є спрощення захисту індивідуального інтересу, й зауважує, що попри набуття рис публічності, інтерес кожного окремого позивача не перестає бути приватним, який постає первинним об'єктом захисту групового позову, оскільки він є першоджерелом та рушійною силою правового спору. Отже, інтерес значної за кількістю групи осіб має певний ступінь публічності й за своїм характером є приватно-публічним. Це істотна для інтересу групи осіб ознака, оскільки вона відображає

⁶¹³ Миколаєць В. А. Групові позови у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. С. 34.

⁶¹⁴ Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2015. С. 156.

сутність інтересу, що підлягає захисту, і разом з іншими рисами визначає особливості судової діяльності. Серед іншого, Ю. Ю. Трач формулює мету групового позову – захист інтересів приватно-публічного характеру⁶¹⁵. Аналогічної позиції дотримуються А. В. Губська та О. В. Києвець⁶¹⁶.

З цього приводу зауважимо, що в цивільному судочинстві захист прав великих груп осіб не завжди передбачає захист публічного інтересу, що детально обґрунтовано в попередніх підрозділах пропонованої увазі праці. Утім іноді сукупність порушених індивідуальних (приватних) прав чи інтересів свідчить про загальний суспільний резонанс, порушення прав осіб, яких не можна чітко назвати, одночасно встановити тощо, що підтверджує наявність дисбалансу в правовому регулюванні та (або) реалізації особами їх правових прагнень. Це, своєю чергою, є свідченням трансформації системи приватних інтересів у публічний інтерес у вигляді позову в інтересах невизначеного кола осіб, а тому позицію Ю. Ю. Трача, А. В. Губської та О. В. Києвець щодо захисту публічних інтересів у вигляді похідних позовів вважаємо науково обґрунтованою та виваженою.

Розглянемо приклади захисту саме публічних інтересів (державних, суспільних, колективних, персоніфікованих, великих груп осіб) із наведенням аргументів, використовуючи науковий метод «від зворотного». Розпочнемо з окреслення прикладних аспектів проявів групових позовів як ефективного сучасного цивільно-процесуального інструменту, за допомогою чого визначимо першорядні риси групового позову, за допомогою якого відбуватиметься захист публічних інтересів.

На підставі зарубіжного досвіду законодавчого закріплення колективних (групових, масових) позовів видається доцільним віднести розгляд справ у групових провадженнях до компетенції апеляційних, а не місцевих судів (за прикладом Литви чи Польщі, де колективні спори розглядають окружні, а не дільничні (районні) суди), з огляду на презумпцію «більшої складності» таких справ. У такому разі апеляційний суд виступатиме судом

⁶¹⁵ Трач Ю. Ю. Передумови формування інституту групового позову в цивільному процесі України. *Судова апеляція*. 2009. № 1. С. 103.

⁶¹⁶ Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2015. С. 157.

першої інстанції, а тому законодавець матиме визначитись зі спеціальним механізмом оскарження рішень, ухвалених апеляційним судом як судом першої інстанції, для забезпечення повноцінного апеляційного/касаційного перегляду судових рішень у справах, розглянутих за правилами групового позову.

Можливий також інший підхід, за якого законодавець може прямо визначити окремі компетентні суди для розгляду справ у групових провадженнях (за прикладом Швеції) з тим розрахунком, щоб на рівні конкретної області як адміністративно-територіальної одиниці існував принаймні один такий суд.

Викладене визначає необхідність розкрити проблеми підсудності групових позовів, які розглядають місцеві загальні та господарські суди як суди першої інстанції **в колегіальному складі.**

У разі практичного застосування цього інструменту групові позови до фізичної особи пред'являють до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її мешкання або зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування. Групові позови до юридичних осіб пред'являють до суду за їх місцезнаходженням.

Вважаємо найоптимальнішими традиційні підходи до визначення договірної підсудності в разі звернення з груповими позовами про відшкодування шкоди, завданої членам групи, які може бути подано також за місцем завдання шкоди. Право вибору підсудності в таких позовах належить позивачу в груповому позові (позивачу, який представляє групу).

Найбільш поширеними в доктрині є приватні та публічні групові позови. Звернення до доктрини та зарубіжного законодавчого досвіду застосування цього ефективного процесуального інструменту свідчить, що право звернення до суду із груповим позовом має позивач, який представляє групу – фізична та/або юридична особа, котра має власні вимоги до відповідача, що є компонентом групового позову (приватного групового позову), який стосується захисту приватних інтересів осіб, незважаючи на масовість порушення цих інтересів.

Право звернення до суду з груповим позовом також мають суб'єкти владних повноважень у випадках, прямо встановлених законом (публічний груповий позов). Утім, на наше переконання, у цивільному судочинстві необхідно виділити ще один вид

групового позову – організаційний⁶¹⁷. Правом звернення до суду з груповим позовом наділене громадське об'єднання, що не має власних вимог до відповідача, а за метою своєї діяльності представляє групу осіб та діє для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів усіх членів групи (організаційний груповий позов).

У цьому контексті логічно, що на початковому етапі практичного застосування правил групового позову приватні групові позови прогнозовано не матимуть популярності через страх фізичних осіб щодо нової, мало вивченої процедури, організація якої потребує посиленої уваги та витрат. Натомість для громадських організацій (юридичних осіб) цей вид позову може стати логічним продовженням діяльності в тій чи іншій сфері захисту прав та інтересів громадян.

Право звернення до суду з груповим позовом може бути реалізоване, якщо групу в мінімально необхідній кількості сформовано на день подання позовної заяви. Підтвердженням формування групи слугують долучені до групового позову заяви її учасників про приєднання до групового позову та висловлення згоди щодо особи позивача, який представляє групу.

Подання приватного та організаційного позову можливе винятково через представника, який є адвокатом. Участь адвоката як представника сторони позивача в процесі судового розгляду таких позовів у груповому провадженні є обов'язковою. Якщо позивач, який представляє групу, сам є адвокатом, він може подати приватний груповий позов і представляти в процесі сторону позивача без адвоката.

Вітчизняна цивілістична наука за вимогами до представника поділяє представництво на просте й кваліфіковане. Водночас на такі види поділяють класичне представництво, давно відоме науці. Конституційні зміни щодо надання правничої допомоги суто адвокатурою (за певними винятками) з жовтня 2016 року свідчать про поступовий відхід від цієї концепції. Кваліфіковане представництво вимагає спеціального правового статусу представника. Натомість правова природа представницьких відносин у груповому позові, які виникають між позивачем,

⁶¹⁷ Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. С. 432.

котрий представляє групу, і членами групи, відрізняється від класичного процесуального представництва. Вважаємо, що в групових провадженнях представником має бути особа, яка представляє групу, її доречно назвати «позивач, який представляє групу».

До того ж, для правової конструкції групового позову характерно те, що позивачем – класичною стороною в процесі – буде фактично та особа, котра звертається з позовом. Сторона позивача при цьому – множинність осіб, група, де кожен із членів групи не має самотійного статусу «позивач».

Важливим є змістовний розподіл таких процесуальних дій, як «звернення з позовом», «подання позову». Звернення з позовом – це звернення до суду про захист (за ст. 4 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), документально, юридично оформлене прохання про розгляд спору від імені тієї особи, яка має право звертатися до суду для захисту власного права (класичний позивач), або, як у розглядуваному випадку, також прав інших осіб. Тобто до суду з груповим позовом звертається саме позивач, який представляє групу - безпосередньо член групи або громадська організація чи орган влади.

Натомість «подання» позову є процесуальною дією, вчинюваною відповідно до процесуальних правил з метою початку розгляду судом звернення тієї чи іншої особи до суду (наприклад, ст. 13 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Подання позову допустиме як позивачем особисто, так і через представника (ст. 175 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Але в будь-якому випадку процесуальний представник діє від імені позивача і до суду від власного імені не звертається. Таким чином, вважаємо, що право «звернення» до суду з груповим позовом належить позивачу, який представляє групу. А от «подавати» груповий позов може лише адвокат, якщо груповий позов приватний або організаційний. Адвокат у такому разі є представником сторони позивача.

Особливістю набуття чинності груповим позовом є, передусім, договір про формування групи, який укладають між собою члени групи та позивач. Визначальним моментом цього договору є те, що його не може бути визнано в широкому сенсі договором доручення, генеральною довіреністю чи іншою довіреністю з наданням позивачеві «надшироких» повноважень.

Такий висновок обґрунтований тим, що інститутові групового позову не притаманна класична процесуальна співучасть, він не є класичним представництвом за довіреністю.

Вважаємо, що позитивні цілі цього інституту полягають саме в тому, щоб: 1) члени групи відчували на собі якнайменше процесуальних формальностей, пов'язаних із процесом; 2) позивач, який представляє групу, мав широку процесуальну самостійність як сторона-позивач, не пов'язану з необхідністю одержання згоди членів групи на звичайні процесуальні права та обов'язки, притаманні позивачу.

З нашої точки зору, для реалізації ініціативи звернення до суду з груповим позовом достатньо заяв членів групи про приєднання до групового позову та висловлення згоди щодо особи позивача, який представляє групу.

Позивач, який представляє групу, повинен за законом мати в процесі більшість процесуальних повноважень, без необхідності додаткового погодження з членами групи. Виняток можуть становити дії, що передбачають необхідність прийняття позивачем вагомих для всієї групи рішень – укладення мирової угоди, зменшення позовних вимог. У цьому договорі, на наше переконання, обов'язково має бути визначено порядок обміну інформацією про перебіг процесу між позивачем і членами групи, а також порядок розрахунку та сплати винагороди адвокату й витрат позивача, яких він зазнав під час розгляду справи.

Будь-який позов, також і груповий, може набути певних трансформацій у процесі практичної реалізації та застосування в суді. Серед іншого, за ініціативою простої більшості членів групи від загальної їх кількості може відбутися заміна **позивача, який представляє групу** за груповим позовом. У такому разі «новий» позивач звертається до суду з клопотанням про заміну «попереднього». За неможливості простою більшістю групи визначити нового позивача суд має залишити груповий позов без розгляду

Розглядаючи особливості запровадження групового позову, обов'язково слід визначити певні **обмеження процесуальних прав позивача в груповому провадженні**, у яких окреслити, які саме процесуальні дії позивач може вчиняти з певними обмеженнями (за попереднім погодженням із членами групи). На нашу думку, таке обмеження може стосуватися: відмови від

позову, зменшення позовних вимог (які стосуються групи взагалі, а не окремих її членів) та укладення мирової угоди. Пропонуємо передбачити необхідність одержання згоди членів групи на такі дії позивача.

Усі інші процесуальні дії мають бути допустимими для позивача без додаткового погодження з членами групи. У протилежному разі груповий позов перетвориться на різновид процесуальної співучасті, ускладненої множинністю осіб, на перелік занадто формалізованих правил представництва.

Задля забезпечення певної рівноваги між правами позивача та інших членів групи можна передбачити право (але не обов'язок) суду отримувати пояснення від усіх або окремих членів групи з того чи іншого питання, якщо суд убачатиме в цьому потребу.

У зазначеному положенні набуває яскравого прояву принцип захисту публічного інтересу, що є вищим за своїм рівнем, ніж захист кожного конкретного приватного інтересу в той самий період. Позивач, який представляє групу, незважаючи на те, що його права також порушено, не може одноосібно відмовитися від позову чи зменшити позовні вимоги, які стосуються групи загалом (обґрунтовують загальну типовість вимог).

Так, зважаючи на те, що провадження в групових позовах у правових системах багатьох країн світу історично було спрямоване на задоволення індивідуальних майнових інтересів учасників групи, зокрема одержання компенсації за збитки, запровадження інституту групового позову в Україні видається доцільним у цивільному та господарському процесах за принципом «opt-in» – формування закритої групи на підставі ініціативи осіб.

Типовість групового позову, на нашу думку, формується на підставі однаковості предмета (матеріально-правова вимога позивача) та підстав позову (обставини, якими учасники обґрунтовують свої вимоги). Саме ці складові формують єдині (спільні) фактичні обставини спору, за яких особи набувають типових рис потерпілої сторони в майбутній справі.

До того ж, однаковими обставинами особам може бути завдано різної майнової шкоди (наприклад, ДТП на залізничному транспорті): запізнення на літак, отримання тілесних ушкоджень, втрата багажу тощо. Іншими словами, однакові фактичні

обставини можуть формувати спільні, однак не повністю однакові майнові наслідки для осіб, яких можна розподілити на підгрупи залежно від розміру їх майнових претензій до відповідача.

Спільною тут має бути однакова матеріально-правова вимога. Наприклад, якщо йдеться про відшкодування матеріальної шкоди, то всі клопочуть про таке відшкодування, однак розмір може бути різним. Вимога про відшкодування моральної шкоди в такому разі буде самотійною, не охопленою жодним груповим позовом і зрештою може стати окремою підставою для звернення із груповим позовом або виокремитися в підгрупу.

Однак заявлення особами вимоги про відшкодування шкоди, завданої тілесним ушкодженням, із наданням доказів (медичних актів, довідок тощо) також може формувати спільну вимогу незалежно від того, що особи могли отримати різні ушкодження. Визначальною тут буде підстава: завдання шкоди внаслідок ДТП (перелом руки, видалення селезінки тощо) - тобто однакові юридично значущі обставини.

Створюючи модель групового позову, можливо допустити формування підгруп, у яких саме і можна передбачити абсолютну типовість. Сукупність таких типовостей загалом формує значний груповий позов як такий, що стимулюватиме монополістів до прозорості підприємницької діяльності із виробництва чи надання послуг та взяття на себе всіх необхідних ризиків.

Запровадження інституту групового позову видається максимально успішним також з урахуванням чіткої інстанційності розгляду позову, поданого групою осіб шляхом надання повноважень щодо розгляду групових спорів апеляційним судам, які стосовно зазначених справ будуть судами першої інстанції з правом перегляду судових рішень найвищим судовим органом.

Реалізація таких повноважень спрямована на мінімізацію випадків паралельного розгляду однакових групових позовів, концентрацію судової практики у вирішенні групових спорів. Запроваджуючи запропонований механізм, необхідно внести зміни до відповідних положень ЦПК та ГПК України в частині оскарження судових рішень апеляційних судів, ухвалених за результатами розгляду групових спорів.

Такі повноваження слід розглядати як особливості процедури розгляду зазначеної категорії справ, оскільки для українського законодавства визначення апеляційного суду як суду першої інстанції в цивільних справах не є новим. Наприклад, ч. 2 ст. 6 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», що була чинною до 29 вересня 2005 року, було передбачено, що саме апеляційним судам як судам першої інстанції були підсудні справи щодо оспорювання арбітражного рішення, ухваленого арбітражем (третейським судом).

Логічно буде визначити права групи. Член групи має право відмовитися від участі в груповому провадженні до моменту прийняття судом рішення по суті спору чи затвердження мирової угоди. Таке право член групи реалізує шляхом подання відповідної заяви до суду через позивача, який представляє групу, або безпосередньо до суду, якщо існують обставини, що перешкоджають члену групи подати заяву через позивача.

Член групи в груповому провадженні є стороною позивача, але не має самотійного процесуального статусу. Водночас він може самотійно реалізувати право на: 1) подання заяви про відвід судді; 2) оскарження рішення суду та окремо від рішення суду - виключний перелік ухвал суду.

Через позивача, який представляє інтереси групи, член групи має право:

- 1) зменшувати/збільшувати розмір власних позовних вимог;
- 2) змінювати підставу та предмет позову в частині його вимог, якщо ці зміни не суперечать загальним підставам і предмету групового позову, згідно з якими було розпочато групове провадження;
- 3) подавати письмові пояснення та докази.

Член групи може особисто брати участь у судових засіданнях і давати пояснення на боці сторони позивача та/або як свідок, якщо суд визнає це за необхідне. З метою максимально повного усвідомлення особливостей процесу кожною дорослою особою, яка не має юридичної освіти, однак може опинитися в статусі потенційного учасника групи, пропонуємо процесуальні права її членів поділити на три умовні види: 1) ті, що член групи може реалізувати самотійно; 2) ті, на реалізацію яких член групи має право, але через позивача; 3) ті, що член групи може реалізувати за вказівкою суду.

Окремим важливим аспектом, який необхідно врахувати в запровадженні інституту групового позову – це обов'язок учасників групового провадження врегулювати спір дружнім шляхом. Для того чинний ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) містить декілька процесуальних інструментів. Пріоритетним серед них, на нашу думку, слід вважати інститут урегулювання спору за участю судді, а також медіацію, що завершуються укладенням певної домовленості у вигляді договору, затвердженого мировою угодою сторін, чи власне мирової угоди. Проте оскільки груповий позов суд має розглядати по-іншому, ніж звичайні справи позовного провадження, норми про можливість дружнього врегулювання також мають міститися в главі «Провадження за груповим позовом» і мати певні норми відсильного змісту, які скеровують до положень глави четвертої розділу III ЦПК України в редакції від 03.10.2017. Тож, пропонуємо такий розподіл процедур урегулювання спору за груповим позовом: 1) досудове урегулювання – «обов'язкова претензія» до звернення в суд; 2) медіація; 3) врегулювання за участю судді.

Процедурно, на наш погляд, це має відбуватися таким чином: реалізація досудового врегулювання спору здійснюється після формування групи; потенційний позивач від імені потенційної групи повинен направити на адресу потенційного відповідача повідомлення про формування групи для звернення до суду та запропонувати останньому задовольнити вимоги потенційних членів групи в добровільному досудовому порядку.

Вважаємо, що суд на будь-якій стадії групового провадження до моменту ухвалення судового рішення по суті може скерувати сторони на врегулювання спору мирним шляхом, зупинивши провадження в справі з наданням сторонам строку для дружнього врегулювання спору та укладення мирової угоди.

Суд повинен не лише мати можливість з'ясувати власне факт наявності у сторін наміру добровільно врегулювати спір, але й право спонукати сторони до діалогу, якщо вони заявляють про відсутність такого наміру.

Зрештою, за нашим переконанням, одним із завдань упровадження інституту групового позову є вплив на поведінку та спонукання відповідача до добровільного відновлення порушених прав членів групи. Тому доцільно передбачити право

суду на будь-якій стадії провадження скеровувати сторони до медіації та/або зупиняти провадження в справі для дружнього врегулювання спору.

За світовою практикою групових позовів, саме дружнє врегулювання спорів посідає чільне місце в захисті публічних інтересів, адже група в особі представника найчастіше володіє низкою істотних доказів, що можуть зумовити покладення на відповідача обов'язку не лише відновити становище, яке існувало до порушення права, але й відшкодувати матеріальні збитки, матеріальну та (або) моральну шкоду. Якщо такі докази передбачатимуть значну суму відшкодування, відповідач, найімовірніше, скористається правом на укладення мирової угоди.

Ще однією проблемою, здатною спричинити гальмування впровадження цього інституту, є особливості сплати судового збору за подання до суду групового позову. З метою ефективного забезпечення доступу до правосуддя та з урахуванням, серед іншого, рішень Європейського Суду з прав людини «Ейрі проти Ірландії» розмір судового збору може бути пропорційно зменшено.

Хоча можливий інший підхід. Так, з метою стимулювання позивачів не зловживати правом на груповий позов, який таким не є за своєю сутністю, доцільно диференціювати розмір сплати судового збору залежно від стадій розгляду справи. Наприклад, судовий збір у розмірі 50% відсотків від сукупності всіх майнових вимог членів групи позивач та його представник подають на момент подання позову, а решту суми судового збору має бути сплачено до ухвалення рішення по суті. Отже, відбувається законодавче закріплення процедури розстрочення сплати судового збору, однак у повному обсязі. Своєю чергою, покладення всіх судових витрат на відповідача в разі задоволення групового позову в повному обсязі також стимулюватиме його до провадження прозорої підприємницької діяльності з виробництва чи надання послуг та взяття на себе всіх необхідних ризиків.

Процедурно пропонуємо це зробити таким чином. Судовий збір за подання до суду групового позову справляється за загальними правилами, встановленими Законом України «Про судовий збір» залежно від характеру спору та ціни позову, з такими особливостями:

– подаючи груповий позов до суду, позивач, який представляє групу, сплачує частину судового збору (у відсотковому співвідношенні або не більше заздалегідь визначеної фіксованої суми);

– у разі задоволення групового позову несплачену частину судового збору має бути стягнуто з відповідача;

– у разі відмови у задоволенні групового позову несплачену частину судового збору має бути стягнуто з позивача, який представляє групу;

– якщо груповий позов задоволений частково, несплачену частину судового збору має бути стягнуто з позивача, який представляє групу, та відповідача пропорційно до розміру задоволених позовних вимог і вимог, у задоволенні яких відмовлено;

– якщо сторони уклали мирову угоду в груповому процесі, але під час її укладення не врегулювали питання внесення несплаченої частини судового збору, кожна сторона (позивач, який представляє групу, та відповідач) сплачують половину від загальної суми судового збору.

Під час запровадження інституту групового позову також слід урахувати питання судових витрат. Зокрема, у перебігу групового провадження сторони – позивач, який представляє групу, та відповідач - самостійно несуть тягар оплати всіх судових витрат.

На наше переконання, розподіл судових витрат між сторонами за результатами розгляду судом справи по суті необхідно здійснювати в загальному порядку.

Порядок участі членів групи в процесі сплати позивачем, який представляє групу, необхідних судових витрат, а також відшкодування членами групи позивачу понесених ним судових витрат (якщо ці витрати не компенсує відповідач) може бути передбачений у договорі про формування групи, укладеному між потенційними членами групи до подання групового позову.

Утім за відсутності нормативної моделі договору про формування групи означене питання може бути не врегульовано, що спричинить певні труднощі під час практичної реалізації наслідків розгляду групового позову. Пропонуємо таку процедуру розподілу судових витрат за неврегульованості питання щодо розподілу судових витрат:

1) кожен представник групи повинен відшкодувати позивачу, котрий представляє групу, частину судових витрат, яка доводиться на нього залежно від загальної кількості членів групи, характеру групового позову, характеру та обсягу вимог кожного конкретного члена групи;

2) якщо судові витрати сплачував позивач, який представляє групу, для вчинення процесуальних дій, спрямованих на захист прав окремих членів групи, лише вони повинні відшкодувати позивачу відповідні судові витрати.

Як альтернатива, може бути обговорене обов'язкове внесення членами групи певної суми на рахунок позивача з метою оплати ним подальших судових витрат.

Найбільш ваговою складовою запровадження інституту групового позову під час розгляду цивільних спорів є законодавча можливість трансформації за індивідуальним позовом у групове провадження, зокрема в разі встановлення наявності істотного порушення цивільного або іншого права, відновлення чи захист якого відбувається в цивільному порядку. У таких справах, на наш погляд, суспільний інтерес полягає у значній масовості осіб.

До прикладу, особа, яка є позивачем у справі, розглядуваній судом у провадженні, відкритому за індивідуальним позовом, може клопотати перед судом про вирішення питання відносно трансформації провадження в групове. Підставою для такого клопотання можуть стати обставини, які свідчать про те, що спір має ознаки групового правового конфлікту за участю значної кількості осіб – потенційних членів групи.

Вирішення по суті питання про трансформацію індивідуального провадження в групове, вважаємо, має відбуватися в такому порядку:

1) суд заслуховує думку відповідача щодо заявленого клопотання;

2) якщо наведені в клопотанні підстави для трансформації провадження суд визнає обґрунтованими, він відкладає розгляд справи;

3) суд надає позивачу строк для формування групи з метою подання групового позову;

4) позивач організовує процес формування групи;

5) якщо в установленій судом строк групу сформовано успішно, зокрема визначено позивача, який представляє групу, останній подає груповий позов за додержання загальних умов і правил, визначених цією Концепцією для звернення до суду з груповим позовом;

6) груповий позов має бути подано до того суду, який розглядав клопотання про трансформацію індивідуального провадження в групове;

7) після надходження групового позову суд вчиняє процесуальні дії щодо перевірки відповідності цього позову умовам, необхідним для здійснення групового провадження, та приймає рішення про допустимість розгляду позову як групового;

8) у разі відмови в задоволенні клопотання про трансформацію індивідуального провадження в групове суд продовжує розгляд позову в індивідуальному провадженні.

Розглядаючи справу в провадженні, відкритому за індивідуальним позовом, суд може виявити обставини, які свідчать про те, що спір має груповий характер і може бути вирішений у груповому провадженні. У такому разі суд має бути наділений правом запропонувати позивачу вирішити питання щодо трансформації провадження в групове. За згоди позивача вирішення питання відбувається за правилами, зазначеними в цьому розділі Концепції. Якщо позивач не погоджується на трансформацію провадження, суд продовжує розгляд позову в індивідуальному провадженні.

Варто зацентувати, що можливість трансформації індивідуального провадження в групове має бути правом, а не обов'язком «індивідуального» позивача. Вважаємо, що процедура формування групи для подання групового позову в такому разі не повинна відрізнятися від загальної, передбаченої для формування групи з метою подання «первинного» групового позову. Не вбачаємо також необхідності (та й доцільності) окремо запроваджувати процедуру «позивач на порталі суду касаційної інстанції розміщує оголошення про формування групи для подання групового позову». Так само пропонуємо надати суду можливість запропонувати позивачу вирішити питання відносно трансформації індивідуального провадження в групове. Проте власне процес повинен розпочинатися лише тоді, коли позивач погодиться на нього.

Зрештою, зауважимо, що внаслідок осмислення теоретичної моделі та способів практичного запровадження інституту групового позову в Україні прогнозованими видаються такі позитивні результати:

1) підвищення рівня доступності правосуддя шляхом: а) забезпечення реалізації права на судовий захист для осіб, розмір індивідуальних майнових вимог яких незначний порівняно з розміром витрат з оплати ведення індивідуального процесу; б) зменшення рівня оплати судових витрат для осіб, розмір індивідуальних майнових вимог яких є незначним;

2) процесуальна економія – розгляд значної кількості однотипних спорів у одному провадженні без участі потенційних позивачів та зменшення робочого навантаження на суди.

Практичне застосування правил розгляду справ у груповому провадженні перспективно може дати такі позитивні результати:

1) уніфікування судової практики – забезпечення єдності правозастосування в результаті прийняття судом законного рішення за результатами розгляду справи в спорі численної групи осіб із тим самим відповідачем;

2) позитивний вплив на поведінку потенційних відповідачів у сферах, де найчастіше трапляються масові порушення прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб;

3) збільшення кількості випадків добровільного, досудового врегулювання спорів та/або відшкодування шкоди⁶¹⁸.

Таким чином, виважена адаптація правил групового позову до вітчизняного законодавства зумовить створення в Україні ще одного ефективного та водночас процесуально економного судового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина⁶¹⁹.

⁶¹⁸ Примітка. Зазначені питання було обговорено на круглому столі за ініціативи Верховного Суду України «Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду» (Київ, 11 черв. 2015 р.). URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9).

⁶¹⁹ Романюк Я. М., Майстренко Л. О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3. С. 35–47.

3.4. Процесуальні особливості захисту публічних інтересів на різних стадіях цивільного процесу

Конституційна реформа у сфері правосуддя та подальше реформування цивільного процесуального законодавства мали на меті підвищення його ефективності. Унаслідок того суттєвих змін зазнало законодавче регулювання класичних процедур, а також відбулося запровадження нових інститутів⁶²⁰.

Україна перший рік застосовує численні новели цивільного процесуального законодавства, а отже ще зарано для однозначних висновків стосовно того, чи досягли новели тієї ефективності, на яку були спрямовані їх розроблення та втілення. Утім перші паростки реформи вже можна побачити крізь призму однозначності підходів судів до застосування норм процесуального права, а також щодо низки положень ЦПК України в редакції від 03.10.2017, які набули неоднозначного, спірного чи навіть хибного застосування на перших етапах.

Якщо аналізувати цивільне судочинство взагалі як специфічну юридичну діяльність, що має власні мету, функції та призначення, слід звернутися до слушної позиції Г. А. Жиліна, що цивільне судочинство призначене переважно для вирішення приватноправових конфліктів, проте кожен процес, який забезпечив належний захист прав, свобод і законних інтересів конкретних учасників судочинства, реалізує і значний суспільний інтерес, оскільки робить свій внесок у гармонізацію суспільних відносин у державі згідно з вимогами права. Відповідно, факультативні цілі цивільного судочинства у цивільних справах чітко відбивають публічний характер цивілістичного правосуддя як різновиду державної діяльності⁶²¹.

У підрозділі 2.3 цієї праці ми проілюстрували варіанти прояву категорії «публічний інтерес» у цивільному судочинстві. Надалі було досліджено роль публічного інтересу в застосуванні принципу пропорційності, його специфіку як об'єкта і предмета судового розгляду тощо.

⁶²⁰ Луспенник Д. Імплементация ценностей. Які саме і як новели цивільного процесу вплинули на судову практику. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134331-yaki_same_i_yak_noveli_civilnogo_procesu_vplinuli_na_sudovu_.html.

⁶²¹ Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы. М., 2010. С. 61.

На цьому етапі дослідження видається логічним дослідити практичні процесуальні особливості захисту публічних інтересів на різних стадіях цивільного процесу. Розкриємо названі питання, водночас намагаючись навести паралелі з метою цивільного судочинства як різновиду державної діяльності. Вважаємо, що передусім ідеться про специфіку захисту власне державних і суспільних інтересів як складових прояву публічного інтересу в цивільному судочинстві.

Оскільки наявність публічного інтересу впливає на порядок розгляду цивільної справи судом, у межах цього підрозділу піддамо дослідженню: 1) критерії та винятки для розгляду цивільної справи в порядку спрощеного чи загального провадження, коли суд, серед іншого, враховує той факт, чи становить розгляд справи *значний суспільний інтерес* (п. 7 ч. 3 ст. 274 ЦПК України в редакції від 03.10.2017); 2) винятки, за яких дозволено касаційне оскарження, якщо справа *становить значний суспільний інтерес* або має виняткове значення для учасника справи, котрий подає касаційну скаргу (пп. (в) п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України в редакції від 03.10.2017); 3) порядок і критерії співмірності під час обчислення розміру витрат на оплату послуг адвоката, одним із яких є ціна позову та (або) значення справи для сторони, а також вплив вирішення справи на репутацію сторони або *публічний інтерес* до справи (п. 4 ч. 4 ст. 137); вирішення питання про розподіл судових витрат шляхом закріплення критерію, який має врахувати суд, а саме чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним предмету спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, зокрема чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа *публічний інтерес* (п. 2 ч. 3 ст. 141).

Перш ніж безпосередньо розпочати розкриття наведених питань, знову процитуємо думку Д. Д. Луспеника⁶²² щодо такої новели, як «диверсифікація позовного провадження на спрощений та загальний порядок...», поділяємо. За висновками дослідника, новий ЦПК передбачив спрощене позовне провадження, розраховане на малозначні справи, для якого характерна усічена процедура, прискорені строки розгляду

⁶²² Луспеник Д. Імплементация ценностей. Які саме і як новели цивільного процесу вплинули на судову практику. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134331-yaki_same_i_yak_noveli_civilnogo_procesu_vplinuili_na_sudovu_.html.

справи та обмеження можливості касаційного оскарження рішень у малозначних спорах. Утім зазначений відомий український вчений, суддя та секретар Пленуму ВС наголошує, що на практиці суди нижчих інстанцій стикаються з труднощами під час кваліфікації справ як малозначних. Загальні правила щодо кваліфікації малозначності спорів містяться в частинах четвертій та шостій статей 19 та 274 ЦПК. Також, окрім формальних критеріїв малозначності спору, суддя, вирішуючи, у спрощеному або загальному позовному провадженні необхідно розглядати справу, має виходити з принципу пропорційності, що наділяє його дискреційними повноваженнями щодо визначення порядку здійснення провадження у справі з урахуванням завдань цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними та публічними інтересами; особливостей предмета спору; ціни позову; складності справи; значення розгляду справи для сторін тощо (ст. 11 ЦПК)»⁶²³.

Отже, питання малозначності справи, наявності значного суспільного інтересу та виняткового значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу, на підставі наведеного органічно пов'язані з публічним інтересом під час розгляду судом цивільного спору. Розкриємо це більш детально.

Л. О. Майстренко, досліджуючи особливості запровадження спрощеного провадження у цивільному судочинстві, доходить висновку, що «всі малозначні справи мають розглядатися в спрощеному позовному провадженні. Однак не всі справи, які можуть розглядатися в порядку спрощеного провадження, є малозначними. Отже, не слід змішувати малозначні справи та інші справи, що також розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, але малозначними не являються»⁶²⁴.

Підтримуючи наведену точку зору, зауважимо, що можливість захистити публічні інтереси у спрощеному провадженні в цивільному судочинстві не виключена, з огляду на положення чинного цивільного процесуального законодавства.

⁶²³ Луспенік Д. Імплементация ценностей. Які саме і як новели цивільного процесу вплинули на судову практику. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134331-yaki_same_i_yak_noveli_civilnogo_procesu_vplinuli_na_sudovu_.html.

⁶²⁴ Майстренко Л. Спрощене позовне провадження в цивільному процесі: чи все так просто? URL: <http://lawcentre.org.ua/sproschene-pozovne-provadhennya-v-tsyvilnomu-protsesi-chy-vse-tak-prosto/>.

Якщо цивільна справа є малозначною в силу закону, її такою визнає суд згідно з нормами ЦПК України в редакції від 03.10.2017 року. У такій справі суд перевіряє ціну позову, підтверджує чи виключає її належність до справ, порядок розгляду яких не може бути спрощеним через дослідження предмета позову, та визначає належність її до певної категорії.

Водночас у малозначній справі спірне питання, незважаючи на ціну позову, може мати для позивача виняткове значення, і в цьому разі суддя повинен враховувати, серед іншого, питання щодо того, чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес. У разі висновку суду, що справа є простою, судова практика за такого категорією є усталеною і базовою позовною вимогою постає, наприклад, майнова вимога, а ціна позову не перевищує 500 прожиткових мінімумів. Тобто на цьому етапі ключовими є дискреційні повноваження судді стосовно порядку розгляду цивільної справи.

Аналізуючи процедуру спрощеного провадження в цивільному процесі, А. І. Грушицький окремо зупиняється на трудових спорах, розгляд яких у спрощеному провадженні є можливим, що прямо передбачає законодавець. На думку науковця, «законодавець у цьому плані врахував конструкцію норми ст.131² Конституції України, якою виділяються винятки щодо представництва в суді виключно адвокатом, зокрема й у трудових спорах»⁶²⁵. Згаданий український суддя робить висновок про відсутність перешкод «уважати малозначними трудові спори з вимогами як немайнового, так і майнового характеру, в яких ціна позову не перевищує 500 прожиткових мінімумів, акцентуючи на тому, що у спрощеному провадженні можуть бути розглянуті не лише малозначні справи, а й інші, визначені в ч.2 ст.274 ЦПК України (в редакції від 03.10.2017)»⁶²⁶.

⁶²⁵ Грушицький А. Розгляд «по-спрощеному». Коли справи незначної складності стають малозначними, і що це означає для можливостей оскарження та представництва. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134471-koli_spravi_neznachnoi_skladnoschi_stayut_maloznachnimi_.html.

⁶²⁶ Грушицький А. Розгляд «по-спрощеному». Коли справи незначної складності стають малозначними, і що це означає для можливостей оскарження та представництва. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134471-koli_spravi_neznachnoi_skladnoschi_stayut_maloznachnimi_.html.

За Л. О. Майстренко, якщо суд визнає справу малозначною відповідно до її властивостей, однак без прямої вказівки закону, у такому разі він має визначити інші ознаки малозначності, які дозволять розглянути її в спрощеному порядку для пришвидшення судового розгляду. Дослідниця слушно наголошує: «... якщо суддя доходить висновку про визнання такої справи малозначною, він повинен зазначити про це в ухвалі, а також викласти відповідні мотиви та, як наслідок, відкрити провадження для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження саме на тій підставі, що справа визнана судом малозначною (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України в редакції від 03.10.2017 року, п. 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України в редакції від 3.10.2017 року)»⁶²⁷.

Процесуальний закон дозволяє позивачеві, який бажає скористатися перевагами спрощеного позовного провадження (передусім швидкістю вирішення справи), просити суд розглянути будь-яку справу в порядку саме цього виду провадження. Якщо наведені позивачем у клопотанні аргументи заслуговують на увагу, суд у процесуальному порядку запитує думку відповідача з приводу проведення розгляду справи в спрощеному провадженні. У результаті суддя, зваживши аргументи позивача «за» і заперечення відповідача «проти», вирішує клопотання позивача по суті»⁶²⁸.

Аналогічного висновку доходить А. І. Грушицький, з урахуванням наявного нормативного регулювання, ставлячи знак імплікації між малозначними справами та спрощеним позовним провадженням⁶²⁹.

На нашу думку, аналізуючи критерій наявності значного суспільного інтересу, суддя, окрім наведених вище позицій дослідників, також має виходити з того, чи може в провадженні

⁶²⁷ Майстренко Л. Спрощене позовне провадження в цивільному процесі: чи все так просто? URL: <http://lawcentre.org.ua/sproschene-pozovne-provadhennya-v-tsyvilnomu-protsesi-chy-vse-tak-prosto/>.

⁶²⁸ Майстренко Л. Спрощене позовне провадження в цивільному процесі: чи все так просто? URL: <http://lawcentre.org.ua/sproschene-pozovne-provadhennya-v-tsyvilnomu-protsesi-chy-vse-tak-prosto/>.

⁶²⁹ Грушицький А. Розгляд «по-спрощеному». Коли справи незначної складності стають малозначними, і що це означає для можливостей оскарження та представництва. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134471-koli_spravi_neznachnoi_skladnoschi_stayut_maloznachnimi_.html.

цього чи іншого суду з'явиться справа з аналогічними позовними вимогами, підставою і предметом позову. Питання в тому, чи може конкретна справа у його провадженні свідчити про подальше виникнення справ про захист прав невизначеного кола осіб. Тобто суддя має звернути увагу на специфічний об'єкт судового захисту – неперсоніфікований суспільний інтерес.

Т. В. Степаненко зауважує: «Звернення до суду з позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб спрямовані на захист так званих колективних прав, які мають на меті забезпечення якості життя людини і спрямовані на реалізацію інтересів, які не просто класифікувати з точки зору цінності для окремих індивідів. Рішення за даним позовом має публічно-правове значення, сприяє досягненню певного соціального ефекту, оскільки здатне захистити права та інтереси невизначеного кола осіб, заінтересованих у здійсненні суб'єктивних приватних прав (у тому числі й майбутніх членів суспільства)»⁶³⁰.

Вважаємо, що наведене може бути адаптовано і до ситуації, коли відбувається звернення лише одного позивача з позовною вимогою про захист власних інтересів, однак така вимога надалі може свідчити про ймовірні непоодинокі аналогічні звернення численних осіб як самотійно, так і шляхом колективних звернень. У цьому разі важливим є професійний рівень судді, його загальна обізнаність і можливість прогнозувати та передбачати перспективи судового розгляду справи (справ).

Практично це полягає в можливості розглянути конкретну, наприклад першу (піонерську), справу за конкретною позовною вимогою в спрощеному порядку як малозначну або одразу встановити, що справа може стосуватися (стосується) невизначеного кола осіб і має підлягати розгляду в загальному позовному порядку. Це також може впливати на можливість оскарження певного судового рішення в касаційному провадженні, зокрема якщо наявний значний суспільний інтерес або цивільну справу суддею віднесено до малозначної помилково, чи неможливість такого оскарження.

⁶³⁰ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 62.

З цього приводу слід висловити згоду з С. С. Бичковою, яка наголошує, що «поряд із невизначеним колом осіб позивачем може бути і конкретний суб'єкт. Він вправі самотійно звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод чи інтересів або на захист його прав, свобод та інтересів. Мають право пред'явити вимоги визначені законом органи та особи. Крім того, особу одного чи кількох позивачів можуть встановити під час розгляду цивільної справи»⁶³¹.

Знана українська вчений–процесуаліст наголошує, що оскільки невизначеним колом позивачів може бути значна кількість осіб, то виникає питання щодо підсудності цивільних справ у випадках, коли для відповідної категорії передбачено так звану альтернативну підсудність. Зокрема, якщо це стосується позовів про захист прав споживачів, які може бути пред'явлено за місцеперебуванням відповідача, за місцем проживання чи перебування споживача, за місцем завдання шкоди чи виконання договору⁶³².

Таким чином, навіть в одній позовній заяві з певною, серед іншого майновою, вимогою суддя може углядіти наявність суспільного інтересу і не розглянути справу в спрощеному порядку. Прикладом можна вважати позови про захист прав споживачів до певних виробників, надавачів послуг–монополістів, або тих, що займають домінуюче становище на ринку конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Специфічний об'єкт судового захисту концептуально зумовлює таку характерну ознаку досліджуваної категорії позовів, як особливий суб'єктний склад на боці позивача – невизначене коло осіб. С. С. Бичкова виокремлює ознаки невизначеного кола осіб, на захист прав, свобод та інтересів яких пред'являється відповідний позов: 1) коло таких осіб кількісно та персонально визначити неможливо, при цьому ймовірно, що воно є широким, тобто неможливо встановити всіх позивачів; 2) усі відповідні особи наділені загальним (єдиним), однотипним, але

⁶³¹ Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова влада України*: [сайт]. 2013. № 2 (31). URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/>.

⁶³² Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова влада України*: [сайт]. 2013. № 2 (31). URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/>.

не персоніфікованим інтересом; 3) предмет і підстава позову є однаковими для всіх імовірних позивачів; 4) вимогу щодо захисту їх прав, свобод та інтересів спрямовано до того самого відповідача, який є конкретно індивідуалізованим суб'єктом; 5) права, свободи та інтереси зазначеного кола осіб мають бути захищені в один спосіб⁶³³.

Поділяючи наведені ознаки невизначеного кола осіб, додамо лише, що останнім часом суспільні відносини, наприклад у сфері захисту прав споживачів, набувають настільки жахливих трансформацій у бік порушення прав останніх, що навіть одне звернення з позовною заявою стосовно власних прав чи прав іншої, однак лише однієї особи, в судовому порядку може також свідчити про можливість порушення прав невизначеного кола осіб з урахуванням предмета і підстав позову. Такого професійного висновку може дійти, як уже було наголошено, суддя, який з урахуванням наявного професійного досвіду, іноді навіть на рівні професійної інтуїції прогнозує не лише можливість масових судових звернень, а й супутні ризики, пов'язані з численними зверненнями.

Позов про захист прав невизначеного кола осіб передбачає прийняття судом рішення стосовно численної групи осіб, права та інтереси яких одночасно порушуються діями однієї особи та можуть бути захищені в один спосіб; кількісний і персональний склад якої на момент подання позову та на момент винесення рішення у справі встановити неможливо⁶³⁴.

Сучасна практика судів першої та апеляційної інстанцій підтверджує авторську позицію. Звернення до судової практики у справах про відшкодування шкоди, завданої кільком особам одночасно, дає підстави для висновку, що суди під час розгляду справ за участю кількох позивачів здійснюють низку однакових дій, спрямованих на встановлення факту завданої шкоди, визначення її розміру стосовно кожного позивача. З огляду на те, суд опосередковано або прямо підтверджує чи спростовує

⁶³³ Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова влада України*: [сайт]. 2013. № 2 (31). URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/>.

⁶³⁴ Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. С. 63.

наявність суспільного інтересу в справі, адже останній впливає на порядок розгляду такої справи.

Проілюструємо такі дії суду на прикладі однієї з категорії справ про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої порушенням довкілля.

Так, у справі про відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, рішенням Обухівського районного суду Київської області від 17 листопада 2016 року позовну заяву п'яти позивачів задоволено частково. Проте не погодившись із таким рішенням суду, останні звернулися з апеляційними скаргами⁶³⁵.

Аналізуючи мотивувальну частину рішення Апеляційного суду Київської області від 19 травня 2017 року⁶³⁶, слід зауважити, що це рішення є примітним у частині детального та всебічного підходу апеляційного суду до аналізу всіх фактичних обставин і тих, які мають юридичне значення у справі, усвідомлюючи територію завданої шкоди, що викликає наявність неперсоніфікованого суспільного інтересу в справі. Попри конкретну процесуальну співучасть осіб на боці позивача в кожній конкретній справі, загалом спірні відносини можуть свідчити про захист прав невизначеного кола осіб.

У зазначеній справі суд передусім дослідив низку державних актів, якими було зафіксовано пожежу, а саме: «акт Державної служби України з надзвичайних ситуацій (дані ДСНС України) про пожежу, складений у комісійному порядку повноважними особами відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 року № 2030 «Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків», яким зафіксовано, що дійсно 08 червня 2015 року на нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали» о 17 годині розпочалася пожежа, гасіння якої тривало до 10⁰⁰ годин 20 червня 2015 року; копію Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09 червня 2015 року № 583 «Про утворення Урядової комісії з ліквідації

⁶³⁵ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

⁶³⁶ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

наслідків надзвичайної ситуації, що виникла 08 червня 2015 року в Київській області», зі змісту якого можна зрозуміти, що в ньому йдеться саме про пожежу на нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали»; протоколи Урядової комісії, про створення якої йшлося у вищезазначеному розпорядженні КМУ від 09 червня 2015 року № 583, зі змісту яких випливає, що всі вони пов'язані з фактом вищевказаної пожежі, організаційними заходами з її гасіння та ліквідації та профілактики наслідків, у т.ч. для природного довкілля»⁶³⁷.

Такими діями суд, передусім, визначив наявність, період і територію події, яка сталася. З метою встановлення причиново-наслідкового зв'язку між пожежею і завданою шкодою позивачам суд дослідив «додану позивачами копію звіту Урядової комісії про результати ліквідації наслідків надзвичайної ситуації на території нафтобазі ТОВ «Побутрембудматеріали». У згаданому Звіті підтверджено статус події пожежі як надзвичайної ситуації, підтверджено загибель п'яти осіб і травмування 16 осіб; підтверджено, що пожежа тривала з 17⁰⁰ години 08 червня 2016 року до 10⁰⁰ 20 червня 2016 року; зафіксовано, що в гасінні пожежі загалом узяло участь 939 осіб та 117 одиниць спецтехніки; що нафтобаза ТОВ «Побутрембудматеріали» через порушення містобудівного законодавства, правил технічної, пожежної та екологічної безпеки функціонувала як аварійно небезпечний об'єкт; що пожежа мала негативні наслідки для довкілля, становила загрозу для життя людей кількох населених пунктів через близькість нафтобазі до військового складу боєприпасів; що такого розвитку подій вдалося уникнути лише внаслідок самовідданих дій пожежників з гасіння вогню»⁶³⁸.

Суд встановив, що безпосередньо під час пожежі та після неї відповідні служби проводили дослідження щодо стану екології навколо місця події (було взято проби ґрунту, води, повітря, продуктів) на вміст небезпечних речовин. За результатами дослідження всіх проб ґрунту з території Васильківського району

⁶³⁷ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

⁶³⁸ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

Київської області, здійсненими ДУ «Інститут гігієни медичної екології ім. О. М. Марзеєва НАМНУ України» встановлено перевищення вмісту бенз(а)пірену (протокол від 24.06.2015 № 4, протокол від 30.06.2015 № 5). Суд зауважив, що за протоколами наявне перевищення показників у кілька разів, а в окремих випадках навіть у десятки разів. За результатами досліджень проб харчових продуктів, виконаних ДУ «Київський обласний лабораторний центр ДСЕСУ» (протокол від 16.06.2015 року № 014), встановлено невідповідність вимогам зразків полуниці за вмістом свинцю та кадмію. Ці результати також підтверджено ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзеєва України» (протокол від 22.06.2015 № 170.15). За долученою до листа ДУ «Інституту гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзеєва НАМНУ України» від 03.07.2015 № 24.2/2405, направленою на адресу Державної санітарно-епідеміологічної служби України, копією пояснювальної записки за вказаними протоколами встановлено, що фахівці лабораторії канцерогенних факторів ДУ «Інституту гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзеєва НАМНУ України» провели дослідження вмісту бенз(а)пірену в наданих Лабораторним центром зразках ґрунту»⁶³⁹.

Викладене дозволило апеляційному суду Київської області встановити дійсний характер спірних відносин – вчинення екологічного правопорушення, яким завдано матеріальної та моральної шкоди, що, на нашу думку, дало змогу правильно вирішити спір.

У мотивувальній частині суд встановив високі рівні канцерогену, які містилися у всіх пробах ґрунту, наданого для дослідження, що в кілька разів перевищує нині діючі гігієнічні нормативи (20,0 мкг/кг); виявив чітку залежність концентрації від місцезнаходження пункту спостережень відносно вогнища. Якщо на відстані 1 км (с. Крячки, вул. Народна) вміст бенз(а)пірену сягав 280,0 мкг/кг (14 ГДК), то вже на відстані 3,0 км концентрації зменшуються у понад двічі. Така тенденція зберігається, досягаючи рівня контрольного пункту на відстані у понад 15 км. По-третє, аналіз даних, отриманих дослідженням

⁶³⁹ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

грунту на глибині 20 см, також свідчить про перевищення ГДК бенз(а)пірену. Також суд звернув увагу, що в зоні, наближеній до осередку вогнища, розрив концентрацій, отриманих у верхньому та нижньому шарах ґрунту коливається в межах від 1,1 до 1, 6, тоді як на віддалених територіях він становить 2,0-3,0-х крайностей⁶⁴⁰.

З урахуванням наведеного суд дійшов висновку, що результати свідчать про незадовільну санітарну ситуацію в районі спостережень **саме на момент** проведення замірів. Серед іншого, у пояснювальній записці відзначено, що ГДК бенз(а)пірену було обґрунтовано за мікробіологічним критерієм шкідливості встановлених в лабораторних умовах. Висновок дослівно є таким: «Таким чином, на підставі аналізу отриманих даних та враховуючи вміст бенз(а)пірену, а також важких металів у полуниці, черешні, можна дійти такого висновку. Рівень бенз(а)пірену й важких металів у ґрунтах та овочевій продукції є результатом екстремальної ситуації. Наявність канцерогену в нижніх шарах ґрунту і високий його вміст у зразках ґрунту, відібраних у контрольному пункті, свідчить про наявність хронічного забруднення в попередні роки. Результати змиву з поверхні ягідної продукції свідчать, що забруднення відбувається за рахунок седиментації шкідливих часточок з повітря, а не є наслідком переходу з ґрунту»⁶⁴¹.

Колегія суддів з урахуванням результатів дослідження дійшла висновку, що «В районі надзвичайної ситуації **мав місце вплив безпосередньо наслідків цієї пожежі** у вигляді опадів чорного кольору на території навколо епіцентру події, що призвело до забруднення харчових продуктів на земельних ділянках та самого ґрунту. Крім цього, в матеріалах справи міститься протокол випробувань Української лабораторії якості та безпеки продукції АПК від 11.08.2015 року № 0759-Н, у якому зазначено, що критичні рівні забруднень продуктами горіння нафтопродуктів встановлено для ґрунтів за показниками сумарного вмісту нормованих бензапіренів та ненормованих

⁶⁴⁰ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

⁶⁴¹ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

поліароматичних вуглеводів, також для ґрунтів характерне перевищення лімітуючих показників вмісту сірки»⁶⁴².

Констатовані в зазначеному судовому рішенні підходи суду першої інстанції до аналізу фактичних обставин справи, нормативної бази, застосуванням якої відбувається врегулювання спірних відносин, встановлення причиново-наслідкового зв'язку між порушенням права та завданням шкоди, що впливає на вибір правової норми, на підставі якої суд вирішує справу, дає підстави для певного висновку. Передусім, суд установив наявність суспільного інтересу в справі. Водночас, попри масовість звернень, суд обмежений законодавчою процесуальною формою розгляду – це розгляд справи у загальному позовному порядку з урахуванням процесуальної співучасті, що змушувало суд у кожному рішенні встановлювати наведені щодо кожного позивача (яких було 46 в одній справі) чинники. Усе це, безперечно, не сприяло оперативності розгляду таких справ.

У іншому судовому рішенні Обухівського районного суду Київської області суд розглянув аналогічний спір за участю 46 позивачів⁶⁴³. Примітним видається те, що суд детально поставився до допиту позивачів, а посилення на згадані звіти, формулювання нормативної бази із застосуванням міжнародних документів у мотивувальній частині рішення було викладено аналогічним чином.

Тож, нормативна основа (сукупність правових норм, на підставі яких суд вирішив справу) у мотивувальній частині наведених рішень збігається майже повністю, що вкотре підтверджує наявність суспільного інтересу невизначеного кола осіб в обох рішеннях. Також зауважимо, що це не єдині судові рішення, що стосуються відповідача «БРСМ-НАФТА».

Нагадаємо, що таких рішень Обухівського суду Київської області станом на жовтень 2018 року існує дев'ять, кожному з

⁶⁴² Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

⁶⁴³ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 12 квіт. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570370>.

них притаманна множинність осіб на боці позивача: 43 позивачі⁶⁴⁴; 46 позивачі⁶⁴⁵; 45 позивачів⁶⁴⁶; 7 позивачів⁶⁴⁷; 43 позивачі⁶⁴⁸; 43 позивачі⁶⁴⁹; 5 позивачів⁶⁵⁰ тощо.

Зокрема, в основу судової аргументації судом у цих справах покладено системне застосування норм публічного та приватного права: гарантій екологічної безпеки, закріплених Основним Законом України; спеціальних законів; ЦК України. Суд дійшов такого висновку: «ст. 69 Законом України «Про охорону природного середовища» передбачено, що шкода, завдана внаслідок порушення екологічного законодавства, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього середовища та погіршення якості природних ресурсів. Крім того, особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного до використання за цільовим призначенням. Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища, від 21 червня 1993 року (Лугано, Швейцарія) визначає шкоду, як:

⁶⁴⁴ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 18 черв. 2018 р. Справа № 372/1308/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131598>.

⁶⁴⁵ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 12 квіт. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570370>.

⁶⁴⁶ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 01 лют. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570670>.

⁶⁴⁷ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 12 квіт. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570370>.

⁶⁴⁸ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 1 лют. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76950390>.

⁶⁴⁹ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 5 жовт. 2018 р. Справа № 372/771/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74734875>.

⁶⁵⁰ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

а) втрату життя або здоров'я; б) втрату або пошкодження об'єктів власності; с) втрату або збитки внаслідок погіршення стану навколишнього середовища, відмінні від зазначених в пп. а і б, за умови, що компенсація за погіршення стану навколишнього середовища повинна бути обмежена вартістю відновлювальних заходів, котрі були або повинні бути застосовані (крім втраченої вигоди внаслідок цього погіршення); д) витрати на превентивні заходи та будь-які втрати чи шкоду, заподіяні превентивними заходами»⁶⁵¹.

Наведені нормативні акти дозволили суду дійти висновків про наявність двох альтернативних підходів: «перший, як зауважує суд, враховує фактичну (за можливості повну) оцінку завданого збитку, другий – попередні витрати на запобігання можливим збиткам. Перший тип оцінок враховує фактичні збитки чи витрати, спрямовані на ліквідацію негативних наслідків дії на навколишнє середовище, другий - на потенційні збитки внаслідок негативного впливу»⁶⁵².

Але не всі види збитків, за переконанням суду, можна обчислити кількісно, позаяк зовсім неповними є відомості про явища, що відбуваються в природі, й не всі остаточні наслідки впливу на людину можна спрогнозувати. Оцінці підлягає лише верхня, видима частина «айсберга», а тому обчислені витрати завжди менші за реальні, вони становлять не більше 30 % - 40 %. Особливість екологічної шкоди полягає в тому, що найчастіше вона є непоправною або відносно відновлюваною, оскільки регенерація компонентів природи є досить тривалим процесом. Екологічну шкоду може бути відшкодовано таким чином: поновлення майна в природі (відтворення знищених природних ресурсів); відшкодування збитків, завданих природним компонентам (відновлення природних ресурсів); відшкодування збитків природокористувачу; компенсація витрат, спрямованих

⁶⁵¹ Рішення Обухівського районного суду Київської області від 18 черв. 2018 р. Справа № 372/1308/16-ц. [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131598>.

⁶⁵² Рішення Обухівського районного суду Київської області від 18 черв. 2018 р. Справа № 372/1308/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131598>.

на оздоровлення навколишнього середовища і поліпшення його якості⁶⁵³.

Отож, найчастіше відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків. У міжнародній практиці усталеною є така структура екологічного збитку: втрата життя та здоров'я; втрата чи пошкодження майна, серед іншого втрата вигоди; збитки природним ресурсам та навколишньому середовищу, зокрема екосистемні послуги; вартість превентивних заходів та будь-які втрати та збитки, спричинені превентивними заходами; витрати на відновлення, замінення пошкоджених природних ресурсів (первинна реабілітація, відновлювальна вартість); компенсація послуг природних ресурсів за час їх відновлення до первинного стану (вартість екосистемних послуг); витрати на оцінювання збитку. Варто зауважити, що Законом «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» № 1105-XIV не встановлено критеріїв визначення моральної шкоди в грошовому еквіваленті, не визначено як мінімального, так і максимального розміру моральної шкоди⁶⁵⁴.

Як проміжний висновок у дослідженні практичних особливостей захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві зауважимо, що наведені приклади слугують яскравим свідченням того, що суди враховують наявність суспільного інтересу в справах, з чим пов'язаний загальний, а не спрощений порядок їх розгляду.

Наступна проблема, яку розглянемо, органічно пов'язана з попередньою – наявність значного суспільного інтересу в цивільній справі, чим зумовлена необхідність відкриття касаційного провадження, навіть якщо справу може бути визнано малозначною, або вона є такою за законом.

Касаційний цивільний суд у складі ВС станом на жовтень 2018 року сформував певні підходи до розгляду цивільних справ, які становлять значний суспільний інтерес, на підставі чого відбувається відкриття касаційного провадження у справі. Такі

⁶⁵³ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

⁶⁵⁴ Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

критерії, на нашу думку, мають певну усталеність. Стисло розглянемо окремі з них.

Одразу зауважимо, що поняття значного суспільного інтересу цей суд не формує, категорії справ не визначає - у кожній конкретній справі він доходить висновку (без належного обґрунтування), що та чи інша справа становить такий інтерес. Утім якщо Касаційний цивільний суд у складі ВС в односторонньому порядку визначає недоведеність виняткового значення справи для особи чи те, що розглядувана справа становить значний суспільний інтерес, аргументувати це необхідно.

Після вивчення 131 ухвали Касаційного цивільного суду в складі ВС на предмет специфіки захисту публічних інтересів у цивільному процесі можна сформулювати такий загальний висновок. Цивільний спір, який стосується прав однієї особи, залежно від предмета позову та позовних вимог може становити значний суспільний інтерес уже як такий (навіть за наявності одного позивача), що слугує базовим критерієм як для розгляду справи у загальному позовному провадженні, так і підставою для відкриття касаційного провадження й можливості особи дієво реалізувати право на доступ до правосуддя в частині апеляційного перегляду та касаційного оскарження.

Віднесення тієї чи іншої справи до розряду таких, що становлять суспільний інтерес, залежить, серед іншого, й від обґрунтованості касаційної скарги, оскільки саме доведеність/недоведеність виняткового значення для особи чи наявність значного суспільного інтересу є вирішальними, про що Касаційний суд у складі ВС коротко зазначав у кожній ухвалі про відмову. Розглянемо найбільш поширені випадки відкриття касаційного провадження через те, що в касаційній скарзі обґрунтовано наявність суспільного інтересу.

1. Трудові спори, обтяжені наявністю обставин непереборної сили (**воєнний конфлікт на території східних областей України та проведення у зв'язку з цим Операції об'єднаних сил**).

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, не підлягають касаційному оскарженню судові рішення в малозначних справах, окрім випадків, якщо: а) касаційна скарга стосується питання права, що має фундаментальне значення для формування єдиної

правозастосовної практики; б) особа, яка подає касаційну скаргу, відповідно до цього Кодексу, позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, під час розгляду іншої справи; в) справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, який подає касаційну скаргу; г) суд першої інстанції помилково відніс справу до категорії малозначних. Згідно з п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України, малозначними є справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. З урахуванням положень ст. 19 у системному зв'язку з нормами ст. 274, 389 та 394 ЦПК України, суд має право віднести справу до категорії малозначних на будь-якій стадії її розгляду. Ціна позову, що не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, дає Верховному Суду підстави для віднесення цієї справи до категорії малозначних⁶⁵⁵.

Предметом спору в розглянутій нижче справі є стягнення з відповідача на користь позивача заборгованості із заробітної плати та середнього заробітку за час затримання розрахунку при звільненні, **що виникла внаслідок обставин непереборної сили** (воєнний конфлікт на території Луганської області та здійснення у зв'язку з цим Операції об'єднаних сил), а саме захоплення з 13 березня 2017 року невстановленими особами виробничих та адміністративно-інформаційних потужностей товариства з обмеженою відповідальністю «ДТЕК СВЕРДЛОВАНТРАЦИТ», через що втрачено доступ до первинних документів, на підставі яких має здійснюватися розрахунок заборгованості із заробітної плати, яку належить виплатити позивачу. За таких обставин Верховний Суд вважає за необхідне відкрити касаційне провадження з підстав, передбачених підпунктом «в» п. 2 ч. 3 ст.

⁶⁵⁵ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 23 черв. 2018 р. Справа № 408/5218/17-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74963775>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 23 черв. 2018 р. Справа № 408/5218/17-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75152533>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 2 лип. 2018 р. Справа № 408/6116/17-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75149297>.

389 ЦПК України, оскільки справа становить значний суспільний інтерес⁶⁵⁶.

2. Справи про спростування недостовірної інформації, розміщеної на електронних ресурсах, та захист іміджу й ділової репутації юридичних осіб.

Верховний Суд вважає, що ця справа є малозначною в силу своїх властивостей, водночас враховує характер правовідносин, у яких виник спір та предмет позову. Касаційна скарга ТОВ «Прикарпатзахідтранс» містить доводи про те, що спір у цій справі має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики з питання **спростування недостовірної інформації, розміщеної на електронних ресурсах, та захисту іміджу й ділової репутації юридичних осіб**. Також касаційна скарга містить доводи заявника про те, що зазначена справа має виняткове значення для нього **та становить суспільний інтерес**. Оскільки наявні підстави, передбачені пп.(а) і (в) п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, судові рішення в малозначній справі підлягають касаційному оскарженню. Згідно з ч. 7 ст. 394 ЦПК України, за відсутності підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги чи відмови у відкритті касаційного провадження суддя-доповідач постановлює ухвалу про відкриття касаційного провадження у справі, в якій вирішує питання про витребування матеріалів справи⁶⁵⁷.

3. Справи про захист прав споживачів до приватного акціонерного товариства «Київстар»

Наведені в касаційній скарзі доводи містять підстави для відкриття касаційного провадження, передбачені ч. 2 ст. 389 ЦПК України. Учасниками правовідносин, із яких виник спір між сторонами у цій справі, є **невизначена кількість осіб, тому справа становить значний суспільний інтерес**. За таких

⁶⁵⁶ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 23 черв. 2018 р. Справа № 408/5218/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74963775>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 2 лип. 2018 р. Справа № 408/6116/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75149297>.

⁶⁵⁷ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 21 трав. 2018 р. Справа № 209/1936/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74376093>.

обставин касаційне провадження в зазначеній справі має бути відкрито⁶⁵⁸.

4. Справи про поділ житлового будинку в натурі між співвласниками; про встановлення сервітуту та стягнення моральної шкоди

У касаційних скаргах ОСОБА_1 та ОСОБА_2 посилаються на те, що касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики. Справа становить значний суспільний інтерес та має виняткове значення для учасників справи, які подають касаційні скарги. Європейський суд з прав людини зауважує, що національні суди мають обирати такі способи тлумачення, що охоплюють акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо (VOLOVIK v. UKRAINE, № 15123/03, § 45, ЄСПЛ, 06 грудня 2007 року). Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність (п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004). З касаційних скарг та доданих до них матеріалів слід розуміти, що касаційні скарги **можуть мати виняткове значення для учасників справи**, які подають касаційні скарги (пп. «в» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України), а тому судові рішення у справі підлягають касаційному оскарженню. Касаційні скарги має бути подано в передбачений законом строк та за дотримання вимог ст. 392 ЦПК України. Для відкриття касаційного провадження наведені в касаційних скаргах доводи повинні містити підстави, передбачені ч. 2 ст. 389 ЦПК України⁶⁵⁹.

Особливістю цієї категорії справ є те, **що лише в одній справі** Касаційний цивільний суд відкрив касаційне провадження, у інших трьох випадках особам, які звернулися із

⁶⁵⁸ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 19 берез. 2018 р. Справа № 742/2088/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909034>.

⁶⁵⁹ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 22 серп. 2018 р. Справа № 509/3868/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909034>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 12 черв. 2018 р. Справа № 265/7975/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74598588>.

касаційною скаргою, було відмовлено у відкритті провадження⁶⁶⁰. Причому в одному з цих випадків суд поновив строки звернення з касаційною скаргою, чим, як на нас, правильно забезпечив процедурний елемент доступу до правосуддя, а по суті змісту касаційної скарги – відмовив у відкритті провадження⁶⁶¹.

Аналіз ухвал свідчить, що в розглядуваній категорії справ саме обґрунтованість касаційної скарги щодо наявності значного суспільного інтересу була визначальною у вирішенні судом питання про відкриття/відмову у відкритті касаційного провадження в малозначній справі, але такій, що становить суспільний інтерес та (чи) має виняткове значення для особи, яка звертається зі скаргою.

5. Особливий інтерес становить категорія справ **про стягнення страхового відшкодування до страхової компанії (стягнення коштів, відшкодування шкоди внаслідок дорожньо-транспортної пригоди)**. Для підходів Касаційного цивільного суду в складі ВС у цій категорії справ не характерна сталість, якщо аналізувати спільний пошуковий тест: сторона у справі – страхова компанія.

До страхової компанії позивачі зверталися з різними, але певним чином спорідненими позовними вимогами: стягнення коштів; відшкодування шкоди; стягнення страхового відшкодування та майнової шкоди; визнання права на отримання страхового відшкодування та відшкодування шкоди.

Варто відзначити, що з 50 ухвал Касаційного цивільного суду в складі ВС лише за чотирма відкрито касаційне провадження⁶⁶². Зокрема, судді С. Ю. Мартєв та С. О. Погрібний,

⁶⁶⁰ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 20 серп. 2018 р. Справа № 298/1375/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76207193>.

⁶⁶¹ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 4 верес. 2018 р. Справа № 608/710/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76291013>.

⁶⁶² Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 1 серп. 2018 р. Справа № 640/14169/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75743792>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 16 жовтня 2018 р. Справа № 562/2593/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77197511>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 02 лип. 2018 р. Справа № 753/7486/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL:

розглядаючи питання про відкриття касаційного провадження, таким справам надають фундаментального значення для формування єдності судової практики, у чому ми вбачаємо публічний інтерес суду: касаційна скарга містить доводи про те, що спір у цій справі має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики та становить значний суспільний інтерес. ВС вважає цю справу малозначною в силу її властивостей, з урахуванням характеру правовідносин, у яких виник спір, предмета позову, а також виняткової значущості для заявника вирішення правових питань. Оскільки наявні підстави, передбачені пп. «а» п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України, судові рішення в малозначній справі підлягають касаційному оскарженню. Касаційну скаргу подано з дотриманням вимог ст. 92 ЦПК України. Наведені в касаційній скарзі доводи містять підстави для відкриття касаційного провадження, передбачені ч. 2 ст. 389 ЦПК України. Судом не встановлено наявності достатніх і обґрунтованих підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги, а так само відмови у відкритті касаційного провадження⁶⁶³.

Решті сорока шести ухвалам суддя одноосібно відмовляв у відкритті провадження⁶⁶⁴. Аргументами для відмови у відкритті

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75345668>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 17 лип. 2018 р. Справа № 202/3372/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75370728>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 27 серп. 2018 р. Справа № 701/167/18-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76166463>.

⁶⁶³ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 1 серп. 2018 р. Справа № 640/14169/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75743792>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 02 лип. 2018 р. Справа № 753/7486/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75345668>.

⁶⁶⁴ Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 3 верес. 2018 р. Справа № 369/14393/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76262258>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 20 серп. 2018 р. Справа № 711/7914/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76350602>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 27 серп. 2018 р. Справа № 445/920/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76502892>; Ухвала Верховного Суду у складі

касаційного провадження стала винятково ціна позову, що на законодавчому рівні закріплює за такою справою статус малозначної попри те, що порушене право особи може належати до фундаментальних конституційних прав, обмеження яких (зокрема і право на судовий розгляд) не може бути обмежене чи скасоване.

Так, рішенням КСУ від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 сформовано нову юридичну позицію, що змінила доктрину розуміння звуження та скасування змісту й обсягу наявних прав і свобод людини і громадянина. КСУ зазначив, що звуження змісту та обсягу наявних конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, за певними критеріями: «... обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими. У разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке надасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» (абз. третій пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016). Відповідно до пункту 1 частини першої статті 92

судді Касаційного цивільного суду від 4 трав. 2018 р. Справа № 761/7170/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73770452>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 14 черв. 2018 р. Справа № 761/38586/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74699659>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 14 черв. 2018 р. Справа № 761/38586/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74699659>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 14 трав. 2018 р. Справа № 753/15553/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74158187>; Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 23 лип. 2018 р. Справа № 756/10781/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75691796>.

Конституції України, винятково законами України визначено права і свободи людини, гарантії цих прав і свобод. Та визначаючи їх, законодавець може лише розширювати, а не звужувати зміст конституційних прав і свобод, а також встановлювати механізми їх здійснення. Отже, положення ч. 3 ст. 22 Конституції України необхідно розуміти так, що в разі ухвалення нових законів або внесення змін до чинних є неприпустимим звуження змісту й обсягу наявних **конституційних прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності** (абз. 8-10 мотивувальної частини рішення від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Право на судовий захист належить до розряду фундаментальних прав, а отже, з урахуванням наведених підходів Касаційного суду в складі ВС, прогнозовано можна очікувати конституційних скарг відносно обмеження права на судовий захист і права на справедливий суд. На нашу думку, одним із аргументів слід вважати помилковість віднесення судом першої та(або) апеляційної інстанції конкретної цивільної справи до малозначної та формальне ставлення суду касаційної інстанції до цього питання, сукупність дій яких свідчатиме про звуження змісту та обсягу конституційного права на судовий захист, що призвело до порушення сутності такого права.

Також специфікою розгляду публічних інтересів у цивільному судочинстві є обов'язок зупинити провадження у справі, з огляду на об'єктивну неможливість розгляду цієї справи до вирішення іншої, що розглядається **в порядку конституційного провадження**, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, – до набрання законної сили судовим рішенням у іншій справі; суд не може посилатися на об'єктивну неможливість розгляду справи у разі, коли зібрані докази дозволяють встановити та оцінити обставини (факти), що є предметом судового розгляду (п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України в редакції від 03.10.2017 року).

З урахуванням того, що конституційну скаргу слід подавати після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, найчастіше судовий розгляд цивільної справи зупиняється через відкриття конституційного провадження за конституційним поданням не менше ніж 45 депутатів, Уповноваженого Верховної

Ради з прав людини та Пленуму ВС. Більш детально ми розглянемо це в наступному розділі.

3.5. Проблеми виконання судових рішень, за якими надано гарантію державою Україна

Кожна держава, що визнає верховенство права й пріоритет прав людини, зобов'язана забезпечити чітке та безумовне виконання судових рішень, які за своїм змістом є формою захисту прав і свобод людини. Висока якість судового рішення, зокрема мотивувальної та резолютивної частин, є природною запорукою його належного виконання. Лише повний, об'єктивний і неупереджений судовий процес може привести до прийняття справедливого рішення, авторитет якого є беззаперечним⁶⁶⁵.

Водночас аналіз рішень ЄСПЛ дає підстави для висновку, що термін розгляду й виконання судових рішень у справах, боржниками за якими є державний орган або держава, становить у кожному випадку щонайменше (а то і понад) п'ять років. Причому стягувач використав усі засоби, передбачені національною правовою системою для прискорення процесу виконання рішення, проте не досяг позитивного результату, а саме відновлення порушеного права. І такого результату найчастіше досягти не вдається через відсутність у боржника на це коштів, які мають бюджетне походження.

Звертаючись до історії правового регулювання цього питання протягом принаймні останніх семи років, слід відзначити, що за інформацією, наданою Державною виконавчою службою України, лише впродовж 2011 року з урахуванням дії мораторію, передбаченого Законом України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна»⁶⁶⁶, 77 079 виконавчих документів на суму 6 596 370 579 грн не було виконано. З огляду на це, до Реєстру включено підприємства паливно-енергетичного

⁶⁶⁵ Крупчан О. Д., Перепелюк В. Г. Адміністративні процедури на захисті приватних прав осіб: монографія. Київ: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 86–87.

⁶⁶⁶ Про введення мораторію на примусову реалізацію майна: Закон України від 29 листоп. 2001 р. № 2864-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 77.

комплексу, які брали участь у процедурі погашення заборгованості. Відповідно до Закону України «Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу», станом на 31.12.2011 було зупинено виконання 30 252 виконавчих документів на суму 16 601 462 635 грн⁶⁶⁷.

Після того, як із того часу минуло понад шість років, кількість невиконаних рішень і сума лише збільшуються. При цьому ЄСПЛ оприлюднив інформацію про невиконання Україною 95% рішень, прийнятих ЄСПЛ за позовами українців.

За словами судді ЄСПЛ ad hoc, судді КСУ Станіслава Шевчука: «Якщо подивитися статистику Комітету міністрів Ради Європи - органу, який стежить за виконанням рішень ЄСПЛ, то вимальовується така картина: 900 рішень, по суті, продовжують перебувати на контролі. З них 736 рішень зазнали «посиленого контролю». Це означає, що більшість рішень, прийнятих щодо України, досі залишається невиконаною»⁶⁶⁸.

Незмінно зростає кількість звернень громадян України в ЄСПЛ. Наприклад, лише 2012 року в Україні було 206 справ стосовно невиконання рішень національних судів щодо повернення позивачам заборгованості із зарплати. Це можна пояснити тим, що тривалий час ЄСПЛ не розглядав такі заяви, оскільки діяло пілотне рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України», згідно з яким Україна протягом певного періоду повинна була вжити всіх необхідних заходів для усунення причин, із яких не виконувалися судові рішення⁶⁶⁹.

Але держава, на жаль, цього не зробила, і ситуація залишилася в тому самому стані. А всі заяви, що стосувалися зазначеного пілотного рішення, пішли на розгляд ЄСПЛ, який прийняв за ними багато рішень на користь позивачів.

⁶⁶⁷ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо виконання судових рішень». Реєстр. № 2399. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45896.

⁶⁶⁸ Кондратьєва О. Виконання судових рішень: нові закони та проблеми. *Юридичний вісник України*. 2013. № 5. URL: http://smi.liga.net/articles/2013-02-04/8197698-vikonannya_sudovikh_r_shen_nov_zakoni_ta_problemi.htm.

⁶⁶⁹ Кондратьєва О. Виконання судових рішень: нові закони та проблеми. *Юридичний вісник України*. 2013. № 5. URL: http://smi.liga.net/articles/2013-02-04/8197698-vikonannya_sudovikh_r_shen_nov_zakoni_ta_problemi.htm.

Саме тому на цей час рішення ЄСПЛ теоретично є майже єдиним правозастосовним актом, обов'язковою, проте, на жаль, не дієвою щодо строків підставою, що примушує до виконання національних судових рішень.

ЄСПЛ у більшості своїх рішень прямо повторює, що саме на державу покладено обов'язок піклуватися про те, щоб остаточні рішення, винесені проти його органів, установ або підприємств, які перебувають у державній власності або підконтрольні державі, виконувалися відповідно до зазначених вимог Конвенції (рішення у справі «Войтенко проти України» (*Voytenko v. Ukraine*), «Ромашов проти України» (*Romashov v. Ukraine*) від 27 липня 2004 року № 67534/01; у справі «Дубенко проти України» (*Dubenko v. Ukraine*) від 11 січня 2005 року № 74221/01; у справі «Козачок проти України» (*Kozachek v. Ukraine*) від 07 грудня 2006 року № 29508/04).

Держава не може виправдовуватися браком коштів у разі невиконання судових рішень, винесених проти неї або установ чи підприємств, що перебувають у державній власності або є підконтрольними державі: рішення у справі «Шмалько проти України» (*Shmalko v. Ukraine*) від 20 липня 2004 року № 60750/00, п. 44). Держава несе відповідальність за виконання остаточних рішень, якщо чинники, що затримують або перешкоджають їх повному та своєчасному виконанню, перебувають у межах контролю органів влади (рішення у справі «Сокур проти України» (*Sokur v. Ukraine*) від 26 квітня 2005 року № 29439/02, та у справі «Крищук проти України» (*Kryshchuk v. Ukraine*) від 19 лютого 2009 року № 1811/06) тощо.

Незважаючи на те, що такого роду рішення щодо України ЄСПЛ приймав уже понад десять років, до 2015 року майже не існувало дієвих оперативних заходів щодо поліпшення кризової ситуації у сфері виконання судових рішень, коли боржником виступає державна установа чи державний орган.

Виходом з такої ситуації стало прийняття у 2012 році Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», розробленого на виконання нашої країною пілотного рішення ЄСПЛ у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». Цим законом закріплено гарантії держави відносно виконання судових рішень та виконавчих документів про вилучення й зобов'язання вчинити певні дії щодо майна

боржника, яким є: державний орган, державне підприємство, установа, організація; юридична особа, примусова реалізація майна якого є забороненою законодавством.

Зазначений Закон набув чинності 01 січня 2013 року. Попри те, що ним запроваджено нову процедуру виконання рішень судів, боржниками за якими виступають державні органи, підприємства, установи та організації, а також юридичні особи публічного права, примусову реалізацію майна яких законодавчо заборонено, проблема виконання судових рішень не втратила своєї актуальності.

Виконання судових рішень, боржниками за якими виступають державні органи, державні підприємства та державні юридичні особи, примусова реалізація майна яких є забороненою відповідно до законодавства, здійснюється на підставі Закону України «Про виконавче провадження», Бюджетного кодексу України, Закону України «Про Державний бюджет України »на відповідний бюджетний рік, Закону України «Про джерела фінансування органів державної влади» та Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 05 червня 2012 № 4901-VI (з подальшими змінами).

Процедура виконання судових рішень передбачена Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ» від 03 серпня 2011 року № 845 (з подальшими змінами) (далі – Порядок). Статтею 1 Порядку закріплено механізм виконання рішень судів про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, а також рішень (постанов) інших державних органів (посадових осіб), які мають право на підставі закону приймати такі рішення.

За відсутності у державних органів засобів виконання судових рішень, відповідно до Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 02 квітня 2012 року 512/5 (№ 489/20802) (з подальшими змінами) здійснюється примусове виконання зазначених рішень.

Необхідно пам'ятати, що державні органи, які отримали статус юридичної особи публічного права, слід вважати самостійними учасниками цивільних відносин, а тому вони

можуть виступати цивільним відповідачем. Зрозуміло, що самотійність громадянської відповідальності органів державної влади – це, найімовірніше, чергова правова фікція, оскільки фінансування цих суб'єктів відбувається за рахунок державного бюджету, а тому навіть у разі стягнення з них коштів у порядку цивільно-правової відповідальності, ці кошти мають бюджетне походження⁶⁷⁰. Так, Конституційний Суд України в рішенні від 30.05.2001 у справі № 1-22 / 2001 у зв'язку з конституційним зверненням ВАТ «Всеукраїнський Акціонерний Банк» зазначив, що «...Конституція України закріпила принцип відповідальності перед людиною за свою діяльність, що виявляється, перш за все, в конституційному визначенні обов'язків держави (ст. 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться до політичної або моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності держави та її органів за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема ... стаття 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодовувати матеріальні чи моральні збитки, завдані фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Також держава відшкодовує завдану безпідставним засудженням шкоду в разі скасування вироку суду як неправосудного (ст. 62 Конституції України)»⁶⁷¹.

Системний же аналіз норм чинного законодавства, зокрема норм ЦПК України (в редакції від 03.10.2017), переконує в тому, що держава Україна не є самодостатнім учасником цивільних процесуальних відносин. Участь нашої держави в процесуальних відносинах завжди пов'язана з участю від її імені та в її інтересах того чи іншого органу державної влади, а іноді декількох таких органів. Зміст і обсяг їх дій свідчать про те, що вони радше є позивачами або відповідачами у справі, а не просто державою Україна. Тому як справжній відповідач держава Україна наділена таким статусом суто номінально⁶⁷². Іншими словами, будь-яке

⁶⁷⁰ Первомайський О. О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 64.

⁶⁷¹ Первомайський О. О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 64.

⁶⁷² Первомайський О. О. Участь держави Україна в цивільних процесуальних відносинах: окремі питання теорії та практики. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*: матеріали

накладення арешту на активи держави полягатиме в накладенні арешту на активи відповідного органу Державного казначейства України.

Процедуру накладення арешту на майно державного й місцевих бюджетів чи бюджетних установ визначено Порядком, пунктами

24-40 якого закріплено процедуру безспірного списання коштів з рахунків боржника. Накладення арешту й подальше стягнення коштів є ускладненим, якщо у боржника відсутні кошти на рахунках, а є лише майно, яке він використовує у своїй основній діяльності. Таким чином, згідно з пунктом 40 Порядку, за відсутності коштів на рахунках боржника, необхідних для виконання рішення про стягнення коштів з таких рахунків, стягнення звертається на належне боржникові інше майно, яке той не використовує для здійснення основної діяльності.

Тобто, майно, на яке може бути звернено стягнення з метою виконання рішення суду, фактично відсутнє. Тому добровільного виконання рішення суду об'єктивно не відбувається. Якщо обов'язок із виплати бюджетних коштів покладено на суб'єкта владних повноважень, який відмовляється виконати судові рішення в добровільному порядку, орган Державного казначейства України в перебігу виконання судових рішень, відповідно до Порядку, набуває ролі примусового виконавця.

Якщо, за законом, судові рішення в добровільному порядку повинен виконати орган Державного казначейства, він виконуватиме роль виконавця. Якщо ж орган Державного казначейства за рішенням суду зобов'язаний здійснити виплату певних коштів і не здійснить її, його слід залучити до участі у справі як відповідача. Отже, в остаточному підсумку орган Державного казначейства поєднує в собі три суб'єкта: відповідача, виконавця за законом, примусового виконавця – що не сприяє повному і швидкому виконанню судових рішень. Тому ефективність примусового виконання таких судових рішень органом Державного казначейства на практиці є досить низькою.

Оскільки державні органи отримують фінансування за рахунок державного бюджету, навіть у разі стягнення з них коштів у порядку виконання судового рішення, ці кошти мають

бюджетне походження, а безпосереднім боржником, врешті–решт, виступатиме орган Державного казначейства, який залежно від ситуації об'єднує в собі відповідача, виконавця згідно із законом, примусового виконавця.

Відповідно до коду програмної класифікації 3504030 Додатка № 3 Державного бюджету України на 2013 рік, уперше, у зв'язку з набуттям чинності Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» були закладені кошти в розмірі 153 921, 6 тис. грн для забезпечення виконання рішень суду, гарантованих державою.

З того виникла надія, що рішення судів, боржниками за якими є державний орган, державні підприємства та державні юридичні особи, примусова реалізація майна яких є забороненою законодавством, нарешті буде виконано. Проте аналіз норм означеного Закону переконує в тому, що виконанню підлягатимуть лише судові рішення, винесені з початку 2012-2013 років, оскільки Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» не врегульовано питання, яким чином має відбуватися виконання судових рішень, прийнятих до 2012 року.

Законом про Державний бюджет України на 2014, 2015, 2016, 2017 роки за кодом функціональної класифікації видатків та кредитування № 3504040 «Заходи щодо виконання рішень суду, які гарантовані державою» передбачено відповідне бюджетне асигнування в розмірі лише 77,9, 144,7 144,7 і 500 млн грн відповідно. Водночас заборгованість за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою станом на 01.01.2017, становила вже понад 7,5 млрд грн, щороку збільшуючись. Отже, рішення національних судів, виконання яких гарантовано державою, впродовж багатьох років залишаються невиконаними.

Розв'язанням цієї проблеми видається лише визначення Урядом порядку реструктуризації наявної заборгованості Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», якому таке право було надано Верховною Радою України.

Так, за ст. 19 зазначеного Закону, Кабінет Міністрів України управлений у визначеному ним порядку реструктурувати фактичну заборгованість обсягом до 7 544 562 370 грн, яка виникла станом на 01 січня 2017 року, за рішеннями судів,

виконання яких гарантовано державою, а також за рішеннями ЄСПЛ, прийнятими за результатами розгляду справ проти України, шляхом видавання фінансових казначейських векселів терміном обігу до семи років з відтермінуванням платежів за цією заборгованістю на один рік і процентною ставкою 9,3 відсотки річних, право на видавання яких мають органи Державної казначейської служби України.

Отже, за чинним законодавством, на цей час виконати рішення національних судів, виконання яких гарантовано державою, можливо лише після прийняття Кабінетом Міністрів України відповідної постанови, котрою буде затверджений Порядок реструктуризації заборгованості, яка виникла станом на 01.01.2017, за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою, а також за рішеннями ЄСПЛ, прийнятими за результатами розгляду справ проти України.

Між тим, статистика щодо України, на жаль, є сумною і з кожним роком цифри лише збільшуються. Станом на перше півріччя 2018 року загальна кількість справ проти України, що очікують розгляду, становить 1142 справи відносно 1156 справ за весь 2017 рік⁶⁷³. Утім суми справедливої сатисфакції дещо зменшилися. Так, станом на перше півріччя 2018 року сума справедливої сатисфакції сягнула 291 700 євро, порівняно із 1 195 237 євро (2017 рік) та 1 209 402 євро (2016 рік) відповідно⁶⁷⁴.

Однак, попри вимоги ст.19 Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», Кабінет Міністрів України не встановив порядку реструктуризації заборгованості, яка виникла станом на 01.01.2017 року на підставі рішень, виконання яких гарантовано державою.

⁶⁷³ Country Factsheet. Department for the execution of judgments of the european court of human rights service de l'exécution des arrêts de la cour européenne des droits de l'homme. Ukraine. [сайт]. URL: https://rm.coe.int/1680709769?fbclid=IwAR07wvTiVO5RoV12zFUt4f7zo35cR51OcW__3ez9o_fDk1OMPtLuoBLMcFE.

⁶⁷⁴ Country Factsheet. Department for the execution of judgments of the european court of human rights service de l'exécution des arrêts de la cour européenne des droits de l'homme. Ukraine. [сайт]. URL: https://rm.coe.int/1680709769?fbclid=IwAR07wvTiVO5RoV12zFUt4f7zo35cR51OcW__3ez9o_fDk1OMPtLuoBLMcFE.

До того ж, 12 жовтня 2017 року ЄСПЛ передав до Комітету Ради Європи понад 12 000 справ, що стосуються невиконання рішень національних судів в Україні. Зазначений суд ухвалив вердикт десятьма голосами проти семи в межах слухання справи «Бурмич та інші проти України» і вирішив об'єднати цю справу з 12 143 іншими, що стосуються питання невиконання судових рішень в Україні. Усі названі справи ЄСПЛ розглядав за скороченою процедурою, оскільки це відбувалося в межах пілотного рішення «Іванов проти України», винесеного 2009 року, яким було констатовано системну проблему невиконання судових рішень національних судів. Однак Україна близько десяти років ігнорує це рішення.

Таким чином, положення Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» у частині реструктуризації заборгованості, яка виникла станом на 01.01.2017 на підставі рішень суду, виконання яких гарантовано державою, Кабінет Міністрів України не виконує, ба навіть ігнорує. Таке ігнорування призводить до порушення державою своїх зобов'язань, встановлених Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», та, як наслідок – до порушення прав громадян України, котрі є стягувачами за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою.

За процедурою, запровадженою Законом, максимальний термін звернення стягувача до відповідного державного органу із заявою про виконання судового рішення відповідної категорії становить один рік із наступного дня після набрання рішенням законної сили (коли воно стало таким, що підлягає виконанню). Таким чином, певні рішення залишаються невиконаними, а особи, на чю користь їх винесено, будуть потенційними заявниками в ЄСПЛ зі скаргами щодо порушення їх права на виконання рішення протягом розумного строку.

За практикою ЄСПЛ, у разі констатації порушення прав заявника на виконання рішення протягом розумного строку ЄСПЛ зобов'язує державу, крім виконання цього рішення, оплатити (зазвичай протягом трьох місяців) певну суму відшкодування. Серед іншого, положеннями Закону визначено, що державний виконавець у разі неможливості виконати рішення про стягнення коштів із державного підприємства або юридичної особи, що викликано діями мораторіїв, зобов'язаний передати

необхідні документи в Державну казначейську службу України. Ця організація протягом трьох місяців має перерахувати кошти за рішенням суду, в іншому випадку стягувачу за рахунок коштів Державного бюджету України має бути виплачено компенсацію в розмірі трьох відсотків річних від несплаченої суми⁶⁷⁵.

Отже, невирішеність питання про погашення заборгованості за судовими рішеннями, відповідальність за виконання яких несе держава, може привести до постановлення Комітетом міністрів Ради Європи рішення про часткове задоволення Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» вимог відносно виконання вищезазначеного пілотного рішення ЄСПЛ.

Виходом із цієї ситуації може бути внесення певних змін до положень Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень». Зокрема, в його прикінцевих та перехідних положеннях доцільно зазначити застереження про визнання невиконаних коштів, нарахованих за рішеннями судів, винесеними до набуття чинності зазначеним Законом, заборгованістю; встановити достатні терміни пред'явлення виконавчих документів за такими рішеннями суду (не менше одного року) та визначити порядок стягнення цієї заборгованості.

Варто зацентувати на тому, що, оскільки на виконання рішень суду, за якими надано гарантію державою Україна, здійснюється безспірне списання коштів, ці рішення й виконавчі документи не підлягають примусовому виконанню в порядку, визначеному Законом України «Про виконавче провадження». Відтак положення цього закону також вимагають доповнення та узгодження з положеннями Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» щодо правил перебігу строку позовної давності надання виконавчих документів.

⁶⁷⁵ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо виконання судових рішень». Реєстр. № 2399. [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45896.

РОЗДІЛ ІV

СУДОВИЙ КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗВЕРНЕННЯМ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

4. 1. Проблеми реалізації ініціативи конституційного контролю з боку суду системи судоустрою, який розглядає цивільний спір

Вважаємо за необхідне в межах цього підрозділу заглибитися в дослідження специфіки реалізації ініціативи будь-якого суду системи судоустрою щодо винесення на розгляд питання про неконституційність законів під час здійснення правосуддя. Також важливим є питання взаємодії цих судів із ВС як єдиним суб'єктом, уповноваженим звертатися із конституційним поданням до КСУ.

Визнання України правовою державою вимагає наявності інститутів, здатних здійснювати постійний контроль та моніторинг ефективності захисту прав і свобод людини й громадянина від будь-яких порушень, серед іншого внаслідок прийняття актів законодавства, що суперечать Конституції України. При цьому має бути забезпечено надійну систему, що виключить можливість застосування неконституційних законів.

Водночас необхідно зважати, що побічним ефектом кожної системної реформи є подолання в перехідний період щоденних практичних та психологічних проблем різного рівня, пов'язаних з її впровадженням у життя.

Судова система не становить винятку, адже реформування стосувалося не лише змін до Конституції України та актів законодавства - впровадження цих новел зумовило нові виклики щодо судового устрою та судового ладу загалом. До речі, 2017-2018 рокам особливо притаманний «кадровий голод» на суддівських працівників, оскільки внаслідок численних оцінювань, конкурсів та законодавчих змін у підходах до визначення розміру суддівської винагороди, темпоральних складових перебування на посаді судді для отримання довічного грошового утримання суддів за правилами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII

(далі - Закон № 1402-VIII) істотна кількість суддів залишила судову систему. Тому особи, які звертаються по судовий захист власних прав чи для захисту чужих інтересів, стикаються із судовою тяганиною, спричиненою, передусім, істотним навантаженням на суддів. На жаль, таке навантаження є не лише стабільно високим, а й продовжує зростати в судах системи судоустрою, а також у КСУ як єдиному органі конституційної юрисдикції. Останній зазнав істотного навантаження з моменту набуття чинності конституційними змінами щодо правосуддя (30 вересня 2016 року), оскільки з цього моменту на конституційному рівні запроваджено додатковий правовий механізм захисту прав і свобод людини, а саме звернення до КСУ із конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України (ст. 151-1 Конституції України).

Перший рік апробування згаданого правового інструменту засвідчив, що особи найчастіше зверталися до КСУ **як до повторної касації** без дотримання певних вимог до конституційної скарги, адже не існувало Закону України «Про Конституційний Суд України». Своєю чергою, положеннями Основного Закону України було встановлено лише те, що «Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо він інші національні засоби юридичного захисту вичерпано» (речення друге ст. 151-1 Конституції України), без визначення конкретних вимог до конституційної скарги.

Зрештою, навантаження на загальні суди стає дедалі більшим, починаючи із законодавчих ініціатив у системі судоустрою 2015 року (ідеться про прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII), зокрема, до середини 2018 року. Це варто пояснювати змінами в процесуальному законодавстві, що (як уже було зазначено) почали застосовуватися, власне, через два дні після набуття ними чинності та об'єктивно призвели до загальної втомленості суддів і працівників апаратів судів системи судоустрою.

Безумовно, варто акцентувати на важливості реалізації загального прагнення запровадити нові підходи до судового правозастосування, здійснення судочинства на засадах верховенства права та поваги до гідності людини (головний принцип діяльності ВС). Констатуємо, що новий ВС поступово

успішно втілює таку місію в життя, попри істотне загальне навантаження та неоднорідність колективу суддів, адвокатів, науковців з різним досвідом, підходами і баченням.

Водночас не можна залишити поза увагою певні прорахунки, спричинені поспішністю впровадження системних реформ у діяльність судової влади. Зокрема, ідеться про численні помилки, поверхневий аналіз судового рішення судом касаційної інстанції (у разі, коли рішення, на думку скаржника, мало підлягати касаційному оскарженню на підставі п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України) на предмет відкриття касаційного провадження. Ці чинники певною мірою слугували підставою до того, що особа вважала ухвалене остаточне судове рішення (рішення суду, ухвалу, постанову) несправедливим і зверталася до КСУ з конституційною скаргою, закладаючи в основу своїх аргументів **власну незгоду із прийнятим судовим рішенням**, а не сумнів у конституційності того чи іншого припису закону. Наведені фактори, на жаль, не втратили актуальності до кінця третього кварталу 2018 року.

Як уже було наголошено вище, останні конституційні реформи щодо правосуддя істотно змінили підходи до принципу верховенства права, зокрема в частині підстав і порядку незастосування неконституційних законів, якщо такими їх вважає суддя суду системи судоустрою під час здійснення ним правосуддя в конкретній судовій справі. У попередніх розділах цієї роботи ми констатували низку ризиків процесуального та правового характеру, пов'язаних із означеними новелами. Розглянемо їх детальніше, а також спробуємо надати власні пропозиції відносно доктринального та нормативного виходу з такої ситуації.

Та передусім зауважимо, що внесенню змін до Основного Закону України в частині запровадження конституційної скарги передували дискусії щодо формату ініціювання активності людини стосовно доступу до конституційного правосуддя, а саме: чи існує потреба закріплювати таке право за громадянами (особами) безпосередньо чи все ж доцільніше встановити законодавче повноваження для фахового суб'єкта – суду (у разі заявлення клопотання учасником судового процесу чи за його власною ініціативою) безпосередньо звертатися до КСУ без

попереднього звернення до ВС або залишити ініціативу звернення до КСУ виключно найвищому судовому органу.

Дискусію викликало те, що останніми роками в КСУ під час тлумачення норм Конституції та законів України (їх окремих положень) переважала позитивістська теорія, що найчастіше мало наслідком не закріплення верховенства права та визначення його складової – принципу правової визначеності, а навпаки – встановлення принципу **верховенства закону**. КСУ зазвичай акцентував на значних обмеженнях у тлумаченні норм, обґрунтовуючи це необхідністю залишатися в предметі тлумачення крізь призму різноманітних аспектів тлумачення (звуження) та буквального розуміння норми шляхом пріоритетного застосування граматичного тлумачення. Також фізичні/юридичні особи (суб'єкти конституційного звернення) **не могли бути активними суб'єктами реалізації конституційних норм**, проте саме їм були адресовані державно-владні приписи, сформульовані у відповідному процесі. Іншими словами, у відносинах держави з людиною остання мала підпорядкований, «пасивний» статус і не могла захистити власні конституційні права лише на підставі Конституції України **в суді**, оскільки не була (та й не могла бути) суб'єктом конституційного права⁶⁷⁶. Логічним наслідком такого підходу до визначення юридичної природи та змісту конституційних прав стала їх практична вилученість із судового процесу саме тому, що вони не мали самостійного юридичного значення, позаяк лише «припасовувалися» до відповідного конкретизуючого закону⁶⁷⁷.

Негативний вплив правового позитивізму (вузького нормативізму) на якість конституційного судочинства свого часу зазначав суддя КСУ (у відставці) професор О. М. Мироненко в окремій думці стосовно Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади,

⁶⁷⁶ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 48.

⁶⁷⁷ Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.

органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України: «Нормативісти блискуче володіють «юридичним ремеслом», але не усвідомлюють ані меж, ані міри нормативної регламентації і залишаються впевненими, що правовий примус (через статтю закону, позитивну норму права) може вирішити будь-яку проблему державного чи суспільного життя. Їх втручання до зазначеної природно-правової сфери, яка вимагає толерантності, гнучкості, шанобливості, стриманості, коректності в праворозумінні, небажане, оскільки **гіперболізація ролі позитивної норми, схильність до імперативу, правового тиску нічого, окрім шкоди, тут не дасть**»⁶⁷⁸.

Тож, природно, що питання активної участі людини й громадянина в ініціюванні прямого доступу до конституційного судочинства потребувало нагального вирішення. До слова, до 30 вересня 2016 року в Україні певним чином діяла литовська модель ініціювання конституційного нормоконтролю в конкретній судовій, зокрема цивільній, справі, за винятком того, що в Україні до КСУ міг звертатися єдиний судовий орган у системі судоустрою – Верховний Суд України, а в Литовській республіці – усі суди (ст. 105, 106 Конституції Литовської республіки).

Після прийняття Закону № 1402-VIII, його п. 5 ч. 2 ст. 36 та п. 5 ч. 2 ст. 46 було збережено повноваження найвищого суду в системі судоустрою (нині це ВС) звертатися до КСУ з питань конституційності законів, інших правових актів та з приводу офіційного тлумачення Конституції України; повноваження Пленуму ВС приймати рішення про звернення до КСУ з питань конституційності законів та інших правових актів, а також стосовно офіційного тлумачення Конституції України.

Нагадаємо, що Закон № 1402-VIII було прийнято істотно раніше за системні зміни до процесуального законодавства (грудень 2017 року), чим зумовлена необхідність більш глибокого

⁶⁷⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови): рішення Конституційного Суду України від 14 груд. 1999 р. № 10-рп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.

аналізу порядку й процедури звернення судів про неконституційність окремих положень законів як до, так і після набуття чинності Законом № 1402-VIII та змінами до Конституції України (якими, серед іншого, закріплено право кожного звертатися до КСУ із конституційною скаргою (ст. 55 та 151-1)), а також до прийняття нової редакції актів процесуального законодавства.

Так, учасники робочої групи Верховного Суду України разом з автором цієї монографії ще раніше за прийняття змін до Конституції України щодо правосуддя висловлювали обґрунтовані сумніви в необхідності залишати в Основному Законі України, судоустрійному законі й актах процесуального законодавства єдиним представником, уповноваженим вносити до КСУ відповідні подання, найвищий судовий орган, усуваючи від прямого доступу суди нижчого рівня. Було наведено аргументи щодо необхідності закріплення аналогічних повноважень за судами системи судоустрою (на той час це суди загальної юрисдикції) загалом.

Одним з аргументів, зокрема, була обов'язковість висновків у постановах Верховного Суду України для інших судів та органів державної влади. Також було висловлено певні побоювання, що за сучасної правової культури суспільства чимало громадян сприйматимуть КСУ як орган повторної касації, до якого вони звертатимуться в разі незгоди з прийнятим судом рішенням, а не як орган, покликаний забезпечити панування Конституції в державі та сприяти захисту фундаментальних прав і свобод людини та громадянина. До речі, протягом 2016-2017 років ці побоювання справдилися.

З урахуванням того (перед унесенням змін до Конституції та пізніше до процесуальних кодексів) було наведено аргументи саме на користь звернення до КСУ фахового суб'єкта (суду), який у своїй діяльності щодня стикається із застосуванням норм права і об'єктивним чином може мати обґрунтовані сумніви у неконституційності тієї чи іншої норми права (аналогічно до моделі ФРН та Литви).

Саме на такий суд покладено обов'язок **першим** розглянути судову справу на засадах верховенства права, а отже виникає можливість сформулювати нову юридичну позицію щодо тлумачення конкретної норми права у спірних відносинах, яка в

разі її підтвердження судами вищого рівня набуде рис переконливого прецеденту. Така юридична позиція має ґрунтуватися на конституційному законі, що, попри презумпцію конституційності закону, за сучасних умов нормотворення та законотворчості викликає чимало сумнівів.

Вважаємо за необхідне наголосити, що суд вищого рівня не повинен здійснювати проміжну перевірку наявності чи відсутності обґрунтованих сумнівів у неконституційності норми в конкретній судовій справі, чим уповільнювати процес судового розгляду справи, залишатися під час апеляційного перегляду безстороннім, неупередженим і таким, що сприяє процесуальній економії розгляду справи на підставі верховенства права.

Констатовано, що одночасне застосування двох різновидів ініціювання не абстрактного судового конституційного контролю, а в процесі конкретного судового розгляду справи (суд під час розгляду справи та безпосередньо особа за наявності законодавчих можливостей, які на той час ще не було чітко закріплено законодавцем) спричинить множинність суб'єктів, уповноважених на звернення до КСУ, масовість звернень до нього, наслідком чого може бути виникнення ризику колапсу конституційного судочинства.

Прогнозованим результатом того вбачаємо спотворення під час практичної реалізації цінного новітнього процесуального інструменту (механізму), спрямованого на захист засадничих (основних) прав і свобод людини і громадянина, та, зрештою – швидке розчарування громадян у глобальній реформі, в якій людині мало бути відведено центральне місце, а насправді вона знову виявилася використаним ресурсом.

До наведеного варто додати, що, зважаючи на досвід трьох останніх років і поспішність законодавця у прийнятті законів, очевидною видається і подальша активність судів нижчого рівня з направленням ухвал до найвищого судового органу (на той час у процесуальному законі ще не було закріплено положення про ухвалення рішення по суті).

Закономірним наслідком того стане істотна перевантаженість найвищого судового органу, головним завданням якого є здійснення правосуддя як касаційною інстанцією та забезпечення єдності судової практики, а не вивчення питань щодо конституційності (неконституційності) норми в

позапроцесуальному порядку й виконання функції додаткового фільтру й фактично допомоги КСУ.

Утім конституційні зміни щодо правосуддя залишили найвищий суд у системі судоустрою єдиним суб'єктом права на конституційне подання, актами ж процесуального законодавства закріплено нову формулу звернення судів нижчого рівня до ВС, що, як на нас, суперечить принципу безсторонності та неупередженості судів під час розгляду справ, що і буде доведено нижче.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України, кожному гарантовано право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та в порядку, визначеному законом. Згідно зі ст. 151-1 Основного Закону України, КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон суперечить Конституції. Конституційну скаргу може бути подано, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Отже, зазначене положення можна реалізувати після апеляційного перегляду справи та у визначених законом випадках: після касаційного оскарження судового рішення на підставі положень п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України.

До того ж, Законом № 1401-VIII виключено повноваження КСУ щодо офіційного тлумачення законів, тож ВС буде кінцевим судовим органом на національному рівні, який роз'яснюватиме, яким чином застосовувати відповідну норму права. За ч. 5 ст. 13 Закону

№ 1402-VIII, висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Пленум ВС є колегіальним органом, до складу якого входять усі судді ВС. Отож, маючи повноваження з прийняття рішення про звернення до КСУ з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України (п. 5 ч. 2 ст. 46 Закону № 1402-VIII), Пленум ВС має налічувати до 200 суддів ВС.

Примітно, що за попередніх умов правового регулювання (до конституційних змін у частині правосуддя та змін процесуального законодавства) Пленум Верховного Суду України розглядав звернення суду нижчого рівня у вигляді **мотивованої ухвали про обґрунтований сумнів суду та зупинення провадження у справі, а не в позапроцесуальному порядку оцінки правової норми в ухваленому рішенні суду по суті.**

Як і раніше, нині Пленум ВС є відкритим заходом, на його засідання може бути запрошено представників органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інших осіб. Зазначене істотно ускладнює процедуру прийняття остаточного рішення про внесення/невнесення відповідного подання без переоцінювання фактів і доказів у конкретній справі **після прийнятого рішення по суті справи, у визначеному законом порядку, під час перегляду/оскарження справи. За своїм характером такі дії більше стосуються таємниці нарадчої кімнати.**

Так, питання конституційності чи неконституційності окремої норми права, з приводу якої звернувся суд нижчого рівня, щоразу є унікальним і потребує детального вивчення та глибокого аналізу, що не зовсім відповідає функціям Пленуму ВС, жоден суддя якого не є суддею-доповідачем у справі, однак певним чином висловлює свою думку під час розгляду цієї справи судом нижчого рівня. Отже, у широкому сенсі, ВС ризикує порушити межі своїх повноважень, оскільки виникає певний конфлікт інтересів, якщо справу надалі розглядатиме касаційна інстанція.

Зрештою, будь-яка особа, серед інших і сторона, може виявити бажання бути присутньою під час обговорення на Пленумі ВС, засідання якого є відкритими і в онлайн-режимі трансльованими в Інтернет (www.youtube), а також пізніше запросити стенограму через запит на публічну інформацію. А надалі, у разі надходження конкретної справи для перегляду в касаційному порядку, сторона може висловити думку про упередженість судді ВС, який є членом Пленуму й раніше вже висловлював свою позицію з цього питання, та заявити відвід відповідному судді. Не виключене висловлення відводу всьому складу ВС. Така ситуація в майбутньому може призвести до

затягування розгляду справи судом касаційної інстанції або взагалі до його блокування.

Логічним, але не досить зваженим видається проведення фактичних зборів членів Пленуму (суддів ВС) перед офіційним Пленумом ВС задля узгодження позиції з усім складом ВС, коли кожен суддя має усвідомлювати можливий відвід у майбутньому (в разі збігу юрисдикції та реалізації особою права на касаційне оскарження справи).

Тож, у проміжному висновку в контексті дослідження питання стосовно ролі й статусу суб'єкта, котрий може ініціювати судовий конституційний контроль у разі виникнення у нього сумніву (нині, на наш погляд, це, щонайменше, переконання, а буквально – висновок суду), зауважимо, що попри нормативне закріплення ВС як єдиного суб'єкта на конституційне подання від судової влади, концепцію відносно участі інших судів системи судоустрою в здійсненні конституційного контролю, її форми, нормативного забезпечення ще не розроблено, вона потребує теоретичного обґрунтування та чіткого законодавчого регулювання. Спробуємо це розкрити більш детально.

Вважаємо за доцільне розпочати з порівняльно-правового дослідження варіантів судового конституційного контролю, якщо законодавством країни передбачений самостійний конституційний контроль окремим органом. Це слугуватиме належною базою для розкриття специфіки взаємозв'язку між загальними судами й судом конституційної юрисдикції.

Дослідження видів конституційного правосуддя пов'язане з наявністю конституційного суду в державі, його компетенцією та часом, необхідним для контролю правових актів. Зазвичай американська модель протиставляється європейській чи австрійській, що, своєю чергою, відрізняється від французької моделі превентивного контролю⁶⁷⁹. Історично склалися дві форми: **децентралізований** та **централізований** конституційний

⁶⁷⁹ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 12. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cddl-ad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cddl-ad(2010)039rev-rus).

контроль⁶⁸⁰. Для розкриття мети нашого дослідження корисним є детальний розгляд їх обох.

Розпочнемо з американської моделі конституційного контролю, для якої характерний децентралізований, інцидентний порядок розгляду справ, що забезпечує прямий доступ до конституційного правосуддя для громадян, оскільки вони можуть піднімати в судах питання щодо неконституційності⁶⁸¹. Елементи саме такої моделі механічно вмонтовано останніми змінами до ЦПК України (у редакції від 03.10.2017) до іншої моделі, що існувала в українському процесуальному законодавстві – централізованої.

Так, за американською моделлю **загальні суди можуть розглядати конституційність** правової норми чи індивідуального акта. Судді таких судів можуть не застосовувати норму, яку вважають неконституційною. Перевага цієї моделі полягає в тому, що заявник не повинен чекати завершення тривалого процесу в Конституційному суді - її, на жаль, нівелює можливість розгляду тих самих конституційних питань та питань із приводу законів різними загальними судами одночасно, що спричинить певні незручності⁶⁸² й може мати наслідком прийняття суперечливих рішень, а також протиріччя та невизначеність у законі, адже різні суди можуть надавати неоднакові тлумачення з приводу конституційності тієї самої норми. Зрештою це призведе до довготривалих, вартісних апеляційних процесів, якщо рішення буде оскаржено у Верховному суді. За відсутності таких скарг у законі залишиться невизначеність, оскільки не існуватиме конкретного рішення, що

⁶⁸⁰ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 15. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁶⁸¹ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 15. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁶⁸² Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 15. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

міститиме недвозначне тлумачення Конституції⁶⁸³. Тим не менше, децентралізований контроль залишається цілком дієвим видом конституційного правосуддя⁶⁸⁴.

Викладене актуалізує самостійний підхід судів загальної юрисдикції у справах, коли йдеться про ініціативу перевірки конституційності норми: за децентралізованого підходу загальні суди прямо застосовують норми Основного Закону як норми прямої дії, без звернення до Конституційного суду (зазвичай через відсутність останнього).

До країн, які запровадили модель децентралізованого конституційного контролю, слід віднести Аргентину, Бразилію, Грецію, Канаду, Мальту, Мексику, Монако, Сан-Маріно, Швейцарію, Естонію та ін. Наприклад, у Ірландії Верховний та Високий суд може визнати нормативний чи індивідуальний акт неконституційним та прийняти рішення про відшкодування заявнику⁶⁸⁵.

Цікавим видається Кіпрський формат конституційного судового контролю. Так, відповідно до чинної Конституції Кіпру 1960 року, було утворено два Верховних суди⁶⁸⁶: Верховний Конституційний Суд і Вищий суд. Унаслідок обставин, що 1963 року спричинили неспроможність судової влади, Законом «Про здійснення правосуддя» (33/64) було створено Верховний Суд Кіпру. Два Верховних суди було об'єднано у Верховний Суд Кіпру, який мав повноваження та юрисдикцію їх обох, згідно із Законом «Про здійснення правосуддя» від 1964 року⁶⁸⁷. Таким чином, Верховний Суд Кіпру також є Верховним Конституційним судом, який може розглядати конституційність

⁶⁸³ Kau M. *Bundesverfassungsgericht und US Supreme Court: Die Bedeutung des United States Supreme Court für die Errichtung und Fortentwicklung des Bundesverfassungsgericht*, Springer, Berlin/Heidelberg, 2007. С. 304.

⁶⁸⁴ Opinion on the reform of Constitutional Justice in Estonia. Strasbourg, 1998. 5 June. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1998\)059-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1998)059-e).

⁶⁸⁵ The Legal System. *Supreme court of Ierland*. URL: <http://www.supremecourt.ie/supremecourt/sclibrary3.nsf/pagecurrent/D5F78352A387D74480257315005A419E?opendocument&l=en>.

⁶⁸⁶ Supreme Court Court of Cyprus. URL: http://www.supremecourt.gov.cy/judicial/sc.nsf/DMLLegSystem_en/DMLLegSystem_en?OpenDocument.

⁶⁸⁷ Supreme Court Court of Cyprus. URL: http://www.supremecourt.gov.cy/judicial/sc.nsf/DMLLegSystem_en/DMLLegSystem_en?OpenDocument.

наданих законодавчих актів за запитами Президента Республіки; спори щодо повноважень між органами і владою Республіки; конституційність законів. Одночасно він є Адміністративним судом із виключними контрольними повноваженнями. Як Адміністративний суд, Верховний суд може засідати в складі одного судді під час розгляду справ як суд першої інстанції та в складі п'яťох суддів як суд апеляційної та кінцевої (касаційної) інстанції⁶⁸⁸.

Стосовно досвіду Швейцарії, слід окремо звернутися до специфіки здійснення конституційного контролю. Так, відповідно до ст. 190 Конституції Швейцарської Конфедерації, Федеральний Верховний Суд та інші судові органи застосовують федеральні акти й міжнародні договори, що означає, що Федеральний Верховний Суд може не застосовувати неконституційні кантональні та міжкантональні закони, федеральні постанови, рішення Федеральних зборів та федеральної адміністрації⁶⁸⁹. Він може визнавати федеральні акти й міжнародні договори неконституційними, але має їх застосовувати⁶⁹⁰.

Акцентуючи на дієвості децентралізованої форми конституційного контролю в країнах **розвиненої** демократії, зауважимо, що, на наше переконання, така практика навряд чи буде корисною для країн перехідної демократії, у яких історично сформувався окремий орган конституційного контролю. Наприклад, Україна уособлює обидва критерії, а отже показовою в цьому разі постає форма централізованого контролю.

З цього приводу слід звернутися до праць Г. Кельзена, який розробив альтернативу децентралізованому контролю у вигляді моделі централізованого контролю, що мала успіх саме у країнах, які перебували на стадії переходу до демократії⁶⁹¹. Л. Гралицький

⁶⁸⁸ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 17. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2010)039rev-rus).

⁶⁸⁹ Swiss courts. *The Swiss political system*. Режим доступу: <https://www.ch.ch/en/demokratie/federalism/separation-of-powers/switzerlands-courts/>.

⁶⁹⁰ Swiss top court knocks down bid to extend banking secrecy. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-swiss-banking-secrecy/swiss-top-court-knocks-down-bid-to-extend-banking-secrecy-idUSKCN1MK0TK>.

⁶⁹¹ Kelsen H. La garantie juridictinelle de la Constitution. *Revue de Droit.Public*, 1928. Vol. 44. P. 197–257.

також обґрунтовував, що після періоду авторитарного режиму діючі суди не мали достатніх гарантій структурної незалежності та свободи для формування власних позицій⁶⁹².

Сутність централізованої форми конституційного контролю полягає в тому, що спеціальний суд (найчастіше такий, що не перебуває в системі звичайних судів) набуває повноважень розглядати конституційність нормативних актів. За такої моделі конституційний контроль здійснює Конституційний суд або Верховний суд, який, на додаток до своєї загальної апеляційної юрисдикції (у випадку України касаційної – *І.Б.*), є компетентним у здійсненні конституційного контролю. Такий контроль набуває форми як побічного, так і прямого доступу. Перший наявний у загальному судочинстві. Суддя системи судоустрою, який розглядає такі справи, зупиняє провадження у справі, якщо виникає питання з приводу неконституційності норми, та звертається для його розгляду з попереднім запитом до Конституційного Суду⁶⁹³. У другому випадку йдеться про подання індивідуальної конституційної скарги до Конституційного Суду (зазвичай після вичерпання всіх інших засобів правового захисту). Визначальними перевагами централізованої моделі слід вважати: а) єдність судової практики; б) правову безпеку, оскільки така модель не допускає наявності різних рішень з питання неконституційності, що може призвести до нечіткості в застосуванні закону⁶⁹⁴.

Звертаючись до централізованої моделі доступу до конституційного правосуддя, необхідно розглянути законодавство окремих країн світу й Центральної та Східної Європи, що користуються саме цією моделлю. Зокрема, пунктом 38 Дослідження про прямий доступ до конституційного

⁶⁹² Garlicki L. *Constitutional courts versus supreme courts*. International Journal of Constitutional Law. 2007. Vol. 5 (1). Oxford University Press. URL: <http://icon.oxfordjournals.org/cgi/content/full/5/1/44#FN59#FN59>.

⁶⁹³ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 16. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁶⁹⁴ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 16. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

правосуддя Венеційської комісії (2011 рік) виокремлено такі країни: Албанію, Алжир, Андорру, Вірменію, Австрію, Азербайджан, Бельгію, Білорусь, Хорватію, Чехію, Францію, Грузію, Німеччину, Угорщину, Італію, Південну Корею, Латвію, Ліхтенштейн, Литву, Люксембург, Чорногорію, Молдову, Польщу, Румунію, Росію, Сербію, Словачію, Словенію, Іспанію, колишню Югославську Республіку Македонію, Туреччину і Україну, яка останніми змінами до Конституції щодо правосуддя та до процесуального законодавства у 2017 році поєднала прямий і побічний доступ до правосуддя⁶⁹⁵.

З метою моделювання та можливої імплементації найефективніших напрацювань доктрин зазначених країн проілюструємо окремі нормативні підстави для ініціювання судами та іншими суб'єктами (зокрема особами) конституційного контролю.

Так, Основним Законом ФРН від 1949 року⁶⁹⁶, Законом «Про Федеральний конституційний Суд» від 1951 року⁶⁹⁷ (далі – ФКС) закріплено правові підстави інституту запиту суду у ФРН. Зокрема, якщо суд вважає неконституційним закон, від визнання якого чинним залежить рішення, **то процес підлягає зупиненню**. Якщо ж ідеться про порушення Конституції Землі, має бути отримано рішення компетентного у вирішенні конституційних спорів суду землі, а коли відбувається порушення цього Основного закону – рішення ФКС. Це положення застосовують і тоді, коли підлягає розгляду порушення Основного Закону правом землі або наявна несумісність закону землі з федеральним законом (ч. 1 ст. 100 Основного Закону ФРН)⁶⁹⁸ (переклад наш – *І.Б.*).

⁶⁹⁵ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 16. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁶⁹⁶ Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation.

⁶⁹⁷ Grundgesetz für die bundesrepublik Deutschland. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>.

⁶⁹⁸ Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation.

Як конституційний орган, ФКС, відповідно до § 1 Закону про ФКС, має особливий, порівняно з іншими федеральними судами, організаційний статус⁶⁹⁹ (переклад наш – *І.Б.*).

Отже, у ФРН загальні суди мають право подавати клопотання до ФКС, якщо у судді в судовому процесі виникають сумніви у конституційності закону. Клопотання про неконституційність суди вносять за власною ініціативою, незалежно від думки учасників процесу з цього питання. Можливість звернення зумовлена переконанням суду в неконституційності закону. Його направлення до Конституційного суду пов'язане із застосуванням спірної норми в конкретному судовому процесі, а предметом контролю постають офіційні німецькі закони. Причому загальні суди ФРН не уповноважені здійснювати абстрактний контроль за конституційністю норм.

Об'єктами перевірки Конституційного Суду Австрії за запитами загальних і спеціальних судів може бути досить широке коло актів, як-от: постанови органів Федерації та земель, питання протизаконності яких розглядає Конституційний Суд Австрії за поданням будь-якого суду, що розглядає справу, в якій застосовано чи має бути застосовано цей акт (ст. 89.2; 89.3; 139.1 Конституції Австрії); закони Федерації чи земель, питання неконституційності щодо яких уповноважений ставити Адміністративний чи Верховний Суд під час розгляду справ як апеляційна інстанція ст. 89.2; 89.3; 140.1 Конституції)⁷⁰⁰ (переклад наш – *І.Б.*). Оскарження державних договорів, що не містять змін і доповнень до законів та Конституції, до Конституційного суду відбувається в такому самому порядку (ст. 140 а, 139.1 Конституції Австрії) (переклад наш – *І.Б.*).

Загальні суди, звертаючись до Конституційного Суду, також зупиняють провадження у розглядуваній справі до ухвалення останнім рішення про конституційність чи неконституційність

⁶⁹⁹ Паславська Н. Організація діяльності Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччини. Вісник Лівського університету. 2014. Вип. 59. С. 108–113; Stern K. Einfuhrung / Landverf assungs gerichtbarkeit. Baden-Baden: Nomos-Verlagsgesellschaft, 1983. S. 19.

⁷⁰⁰ Austria the Federal Constitutional Law of 1920 as amended in 1929 as to Law № 153/2004. 2004. December 30. URL: http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20_FULL_%20Constitution.pdf.

норми, що підлягає застосуванню в конкретній справі (п. (5) § 42 Закону «Про Конституційний Суд Австрії») (переклад наш – *І.Б.*).

Розглянемо особливості згаданих процедур у законодавстві Іспанії. Так, Органічним законом Іспанії «Про Конституційний Суд»⁷⁰¹ закріплено ініціативу суду щодо клопотання про перевірку правової норми на предмет її конституційності (ст. 35), структурно вміщену одразу після ініціативи уряду, депутатів та інших суб'єктів (ст. 34). Водночас ініціювання питання неконституційності конкретної правової норми має наслідком тимчасове зупинення провадження у судовій процедурі, доки Конституційний Суд не ухвалить рішення про його прийняття (ч. 3 ст. 35 зазначеного Закону). Якщо Конституційний Суд встановить факт, що застосований закон порушує основні права або публічні свободи, суд розглядає справу повним складом, щоб зупинити термін подання судового рішення, відповідно до положень ст. 35 та ін. (ч. 2 ст. 55 цього Закону)⁷⁰² (переклад наш – *І.Б.*).

Отже, звернення до Конституційного Суду в Іспанії, на відміну від німецького інституту запиту, є можливим не лише за самостійною ініціативою суду, який розглядає справу, але й у порядку так званої «подвійної ініціативи», коли сторони або прокурор у перебігу судового розгляду справи в загальному суді звертаються із клопотанням про перевірку на конституційність норми, що має силу закону, і суд підтримує таке клопотання⁷⁰³.

Натомість, Закон «Про Конституційний Суд» Угорщини повноваженням звертатися до Конституційного Суду наділяє лише Голову Верховного Суду країни (п. (9) розд. 69 цього Закону)⁷⁰⁴ (переклад наш – *І.Б.*).

Глава 8 згаданого Закону, яка має назву «Судова ініціатива нормативного контролю в конкретних випадках», містить чіткі приписи щодо дій судді, котрий убачає неконституційність

⁷⁰¹ Organic Law 2/1979 on the Constitutional Court, of 3 October 1979. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/LOTC-en.pdf>.

⁷⁰² Organic Law 2/1979 on the Constitutional Court, of 3 October 1979. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/LOTC-en.pdf>.

⁷⁰³ Анишина В. А. Запрос суда в Конституционный Суд Российской Федерации о проверке конституционности закона: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2003. С. 93.

⁷⁰⁴ Act n. CLI. of 2011 (22 may 2017) on the Constitutional Court (Hungary). URL: <https://hunconcourt.hu/act-on-the-cc/>.

норми, яку має бути застосовано в конкретній справі. У такому разі суддя має зупинити провадження у справі та, відповідно до ст. 24 (2) б) Основного Закону Угорщини, надає клопотання про визнання того, що конкретний припис (положення) закону суперечить Основному Закону та/або про виключення такого правозастосування, що суперечить Основному Закону (п. (1) розд. 25 Закону «Про Конституційний Суд» Угорщини) (переклад наш – *І.Б.*).

У Болгарії право звертатися із відповідним запитом належить Вищому Адміністративному Суду (ст. 150 Конституції Республіки Болгарія)⁷⁰⁵ (переклад наш – *І.Б.*). У Республіці Польща правом на звернення до Конституційного Суду наділено Голову Верховного Суду, Голову Вищого Адміністративного Суду, згідно із Законом Республіки Польща «Про організацію конституційного трибуналу та режим судочинства перед Конституційним трибуналом» від 30 листопада 2016 року⁷⁰⁶ (ст. 13, 45), а також групи суддів зазначених судів, які розглядають конкретні справи, за якими може бути застосовано нормативні акти, відповідність яких Конституції Польщі підлягає оспорюванню. На підставі зазначеного закону, початок провадження в Трибуналі означає призупинення провадження в органах, які ведуть спори між компетенціями. Конституційний трибунал може ухвалити рішення про тимчасове вирішення спірних питань, та, зокрема, зупинення будь-яких примусових дій, якщо це необхідно для уникнення серйозної шкоди чи захисту особливо важливого суспільного інтересу (ч. 2 ст. 86 розглядуваного Закону)⁷⁰⁷ (переклад наш – *І.Б.*).

⁷⁰⁵ Constitution of the Republic of Bulgaria. SG 56/13 Jul 1991, amend. 26 Sep 2003, SG 18/25 Feb 2005, 31 Mar 2006, 26 Sep 2006: Constitutional Court Judgment 2006. № 7, SG 12/6 Feb. 2007. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf>.

⁷⁰⁶ Published in the Journal of Laws of the Republic of Poland on 19 December 2016, item 2072. URL: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

⁷⁰⁷ Published in the Journal of Laws of the Republic of Poland on 19 December 2016, item 2072. URL: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

Конституція Чеської Республіки (п.(2) ст. 95) містить положення відносно того, якщо суд дійде висновку про необхідність перевірки закону, який має бути застосовано для вирішення конкретної справи, питання має бути передано до конституційного суду⁷⁰⁸. А вже Законом «Про Конституційний Суд» Чеської республіки закріплено положення, за яким, встановивши такий факт, суддя зупиняє (exclusion of suspensive effect) провадження у справі та звертається до Пленуму Суду з відповідним клопотанням до Конституційного Суду (п. (с) §3; § 78; § 79 цього Закону)⁷⁰⁹. Висновок Конституційного Суду є обов'язковим для всіх судів.

Конституцією Литовської республіки, серед іншого, передбачено право на звернення судів до Конституційного Суду з приводу питань, зазначених у ч. 1 ст. 105 Конституції, а саме про відповідність законів Литовської республіки та інших прийнятих Сеймом актів Конституції Литовської Республіки. Основний Закон Литовської Республіки не передбачає проміжної перевірки на прийнятність, допустимість та обґрунтованість таких звернень Верховним Судом Литовської Республіки чи іншим вищим органом. Також Законом «Про Конституційний суд Литовської республіки» визначений порядок дій судді в разі звернення до КС: «Передбачається, що за наявності підстав вважати (are grounds to believe), що закон, застосовуваний у конкретній справі, чи інший правовий акт суперечить Конституції, суддя (суд) повинен відкласти дослідження цієї справи і, якщо це в компетенції Конституційного суду, звернутися з питанням про суперечність наведеного закону чи іншого правового акта Конституції» (ч.1 ст. 67). У разі звернення до Конституційного Суду судові рішення суду має супроводжувати відкладення справи (п. 1 ч. 3 ст. 67 згаданого Закону)⁷¹⁰.

⁷⁰⁸ Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf.

⁷⁰⁹ Constitutional Court Act of 16 June 1993 as amended by Acts № 331/1993 Sb., 236/1995 Sb., 77/1998 Sb., 18/2000 Sb., 132/2000 Sb., 48/2002 Sb., 202/2002 Sb., 320/2002 Sb., 114/2003 Sb., 83/2004 Sb., 120/2004 Sb., 234/2006 Sb., 342/2006 Sb., 227/2009 Sb., 404/2012 Sb., and 275/2012 Sb.: URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Constitutional_court_act_182_1993.pdf.

⁷¹⁰ The Law on the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Vilnius, 3 February 1993 № 1-67. URL: <http://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal->

Аналогічним чином ситуацію врегульовано у Словацькій республіці: (п. (2) ст. 144 Конституції Словацької республіки **безпосередньо закріплює прямі дії судді** – зупинити провадження у справі та ініціювати конституційний розгляд спірного питання відповідно до п. 1 ст. 125 цієї Конституції⁷¹¹. У такий самий спосіб судову ініціативу в частині дискваліфікації неконституційного закону врегульовано законодавцем Естонії, Азербайджану, Грузії, республіки Білорусь та інших країн Східної Європи.

Зрештою, не зважаючи на модель конституційного контролю, яку кожна країна обрала для себе, такі моделі не існують у чистому вигляді, однак і не змішуються між собою повністю. За централізованого конституційного контролю суд/суддя не уповноважений визнавати неконституційність правових норм і не застосовувати їх, для цього існує самостійний уповноважений орган конституційного контролю. Суд може лише ініціювати необхідність такого контролю і зупинити провадження в конкретній справі з метою охорони фундаментальних прав і свобод людини і громадянина або захисту значного суспільного інтересу.

Натомість, використовуючи модель децентралізованого конституційного контролю, суди самостійно визначаються із незастосуванням неконституційної, на їх думку, правової норми без звернення до інших органів, зважаючи на відсутність останніх (найчастіше).

Україна внаслідок останніх змін до актів процесуального законодавства опинилася в унікальній ситуації, адже нині в актах процесуального законодавства, зокрема в ЦПК України (в редакції від 03.10.2017) відбулося змішування обох моделей конституційного контролю: централізованої та децентралізованої.

Нагадаємо, що нині чинним ЦПК України (в редакції від 03.10.2017) визначено таке правило (ч. 6 ст. 10): *«б. Якщо суд **доходить висновку**, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший*

information/the-law-on-the-constitutional-court/193; Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. пособие / отв. ред. В. В. Маклаков. 2-е изд, испр. и доп. М.: Инфа-М, 2010. С. 601–602.

⁷¹¹ Constitution of the Slovak Republic. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>.

правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії.

У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України». Повторимося, що аналогічних змін зазнали також інші процесуальні кодекси, за винятком КПК України.

Наведені положення прийнято на заміну положенням ч. 3 ст. 8 попередньої редакції ЦПК України (в редакції від 03.10.2017): *«3. У разі виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта».*

Наведена норма ЦПК України (в редакції від 03.10.2017) і порівняльний аналіз аналогічних процедур у законодавстві європейських країн та окремих держав світу переконує в необхідності дослідити два кола відносин з приводу висновків щодо неконституційності норми закону:

1) алгоритм дій судів і суддів усередині судової системи в частині висновків про неконституційність законів, що слугуватиме належним підґрунтям для подальшого аналізу дій ВС щодо формування обґрунтованих підстав для внесення відповідного подання чи прийняття інших рішень на Пленумі ВС. Зауважимо, що, на наш погляд, висновок слід розуміти як переконання судді в неконституційності закону;

2) алгоритм взаємодії між КСУ та ВС у разі звернення останнього із відповідним поданням до єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Алгоритм дій судів і суддів усередині судової системи в частині висновків про неконституційність законів.

Станом на кінець жовтня 2018 року в єдиному державному реєстрі судових рішень виявлено низку судових рішень, у яких

по-різному застосовано положення ч. 4 ст. 10 ЦПК України (в редакції від 03.10.2017), ч. 4 ст. 7 КАС України (в редакції від 03.10.2017), ч. 4 ст. 11 ГПК України (в редакції від 03.10.2017). Умовно можна визначити певні критерії розмежування цих норм за групами:

- місцевий суд не наділений правом визначати, чи є правовий акт відповідним до Конституції України ⁷¹²;

- суд, відмовляючи позивачеві у задоволенні позову, не застосував норми Конституції України як норми прямої дії, що є підставою для того, щоб не звертатися до ВС (за наявності клопотання учасника провадження чи без нього) ⁷¹³;

- суд, зважаючи на викладені обставини за їх сукупності з нормами процесуального права, не убачає правових підстав для звернення до Верховного суду для вирішення питання стосовно внесення подання до Конституційного Суду України ⁷¹⁴;

⁷¹² Судове рішення в справі № 295/5863/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005).

⁷¹³ Судове рішення в справі № 806/1856/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549); Судове рішення в справі № 1540/4835/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/77017043](http://reyestr.court.gov.ua/Review/77017043); Судове рішення в справі № 820/2749/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74572466](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74572466).

⁷¹⁴ Судове рішення в справі № 645/4420/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/72783451](http://reyestr.court.gov.ua/Review/72783451); Судове рішення в справі № 1340/3741/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/76385909](http://reyestr.court.gov.ua/Review/76385909); Судове рішення в справі № 806/2868/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/76026507](http://reyestr.court.gov.ua/Review/76026507); Судове рішення в справі № 813/1194/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75225384](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75225384); Судове рішення в справі № 805/3764/18-а. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75797582](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75797582); Судове рішення в справі № 806/1856/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549); Судове рішення в справі № 645/4723/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665875](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665875); Судове рішення в справі № 645/4446/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665398](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665398); Судове рішення в справі № 645/4419/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71637181](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71637181); Судове рішення в справі № 645/4442/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665447](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665447).

- суд застосував норми Конституції України як норми прямої дії без подальшого звернення до ВС⁷¹⁵.

Зауважимо, що рішення в останньому критерії, в яких суд, застосовуючи норми Конституції України як норми прямої дії, **надалі не звертався до ВС**, викликає найбільше занепокоєння стосовно прогнозованого порушення ст. 6 Конституції України в частині принципу поділу влад, адже лише за перший рік існування цієї законодавчої новели ми виявили такі рішення в адміністративній і цивільній юрисдикції.

Розкриваючи алгоритм дій суду (судді) нижчого за ВС рівня щодо формування ним висновків про неконституційність законів, розглянемо приклад однієї цивільної справи⁷¹⁶, який вважаємо досить примітним і важливим саме стосовно нюансів технології викладення мотивувальної частини судового рішення, коли суд вдається до застосування норм Конституції України як норм прямої дії, але не прагне виконати інші приписи цивільного процесуального законодавства. Зазначена справа стосується також захисту публічних інтересів і являє собою певну конкуренцію конституційних цінностей, що ми вже частково дослідили в розділі 1.4 цієї монографічної праці.

Так, Василівський районний суд Запорізької області 27 грудня 2017 року (тобто вже через тиждень після набуття чинності актами процесуального законодавства у новій редакції – *І.Б.*) розглянув цивільну справу за позовом ОСОБА_4 до ОСОБА_5 виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України в Запорізькій області, ОСОБА_6 з іноземними інвестиціями у формі Приватного акціонерного товариства «Запорізький залізорудний комбінат» про стягнення коштів як відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві.

⁷¹⁵ Судове рішення в справі № 311/2826/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343](http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343); Судове рішення в справі № 752/275/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861); Судове рішення в справі № 826/4634/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415); Судове рішення в справі № 820/2695/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796).

⁷¹⁶ Судове рішення в справі № 311/2826/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343](http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343).

У рішенні зазначено: «У жовтні 2017 року ОСОБА_4 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_6 з іноземними інвестиціями у формі Приватного акціонерного товариства «Запорізький залізорудний комбінат» про стягнення коштів як відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві, який в ході судового розгляду уточнив шляхом подачі уточненої позовної заяви до ОСОБА_5 виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України у Запорізькій області, ОСОБА_6 з іноземними інвестиціями у формі Приватного акціонерного товариства «Запорізький залізорудний комбінат» про стягнення коштів як відшкодування моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я на виробництві. Посилаючись на те, що внаслідок трудового каліцтва він зазнав значних фізичних і моральних страждань, позивач на підставі ст. 440-1 ЦК України (1963 р.), ст. 237-1 КЗпП України клопотав про стягнення з відповідачів солідарно на відшкодування моральної шкоди 256000 грн <...>Ухвалою Василівського районного суду від 27 жовтня 2017 року відкрито провадження у цивільній справі»⁷¹⁷.

Аналізуючи означене судове рішення, слід зауважити, що воно є досить повно вмотивованим, однак характер і методологія викладення мотивації свідчить, на наш погляд, про небажання судом ускладнювати процедуру захисту суб'єктивних цивільних прав подальшим зверненням до найвищого суду в системі судоустрою й одночасно про фактичне «**посідання**» цим судом як судом першої інстанції місця Конституційного Суду України в частині незастосування положень окремого закону чи його окремих положень як неконституційних.

Так, базовою нормою, застосування якої в цій справі викликало сумнів у судді, є положення ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII, згідно з якою «відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень ЦК України та КЗпП України».

⁷¹⁷ Судове рішення в справі № 311/2826/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343](http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343).

Нагадаємо, що з цього питання Верховний Суд України 06 вересня 2017 року вніс конституційне подання до Конституційного Суду України про визнання неконституційними положень саме ч. 8 ст. 36 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції Закону України від 28 грудня 2014 року № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці»⁷¹⁸.

КСУ ухвалою Великої Палати від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 8 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці»⁷¹⁹.

Таким чином, на момент ухвалення згаданого рішення Василівським судом Запорізької області конституційне провадження відкрито не було, а отже цей суд не мав підстави

⁷¹⁸ Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції Закону України від 28 грудня 2014 року № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (з наступними змінами) частині першій статті 8, частині першій статті 19, частинам другій і третій статті 22 та частині першій статті 58 Основного Закону України. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D0088FD9A0F4ED2AC2258194002547D9?OpenDocument&year=2017&month=09&](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D0088FD9A0F4ED2AC2258194002547D9?OpenDocument&year=2017&month=09&).

⁷¹⁹ Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18>.

для обов'язкового зупинення справи за п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України (в редакції від 03.10.2017). Утім він мав діяти за іншим передбаченим цивільним процесуальним законодавством алгоритмом дій.

Однак Василівський суд Запорізької області у мотивувальній частині судового рішення виконав аналіз пошуку і виявлення нормативної основи рішення через пряме застосування норм Конституції України, **не акцентуючи при цьому й не роблячи окремого застереження** в порушення положень ч. 8 ст. 36 Закону № 1105-XIV у редакції Закону № 77-VIII **як такої, що суперечить, на його думку, Основному Закону України** (на відміну від усіх інших судових рішень, які нам вдалося виявити). Лише на шостій сторінці мотивувальної частини суд **побіжно** формулює висновок, що положення ч. 8 ст. 36 Закону № 77-VIII, які набули чинності 01 січня 2015 року, відносно того, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей не є страховою виплатою та здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень ЦК України (у цьому рішенні йдеться про ЦК 1963 р. – *І.Б.*) та КЗпП України, фактично містить вказівку на зворотну дію в часі на невизначений період. Це суперечить змісту ч. 1 ст. 58 Конституції України, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. **За таких обставин на підставі ч. 6 ст. 10 ЦПК України суд застосовує не положення ч. 8 ст. 36 Закону від 28 грудня 2014 року, а норму ст. 58 Конституції України як норму прямої дії**⁷²⁰.

Загалом погоджуючись із мотивами суду, наголошуємо, що він не є компетентним у формуванні висновку про неконституційність Закону. І хоча насправді в тексті рішення це прямо не зазначено, втім наявна нормативна основа для застосування ст. 58 Основного закону України в цивільному процесі (йдеться про ст. 10 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), яку цей суд застосовує, ігноруючи абзац другий зазначеної частини про обов'язкове звернення до ВС для

⁷²⁰ Судове рішення в справі № 311/2826/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343](http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343).

вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

Аналогічних висновків можна дійти в результаті аналізу рішень судів у справах адміністративної юрисдикції, в яких суд також застосував норми Конституції України як норми прямої дії, однак не звернувшись надалі до ВС⁷²¹.

Єдиним винятком у розглянутому випадку, однак спільним для зазначених нижче судових рішень, є те, що в них суди прямо зазначають: *«Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, він застосовує не такий закон чи інший правовий акт, а норми Конституції України як норми прямої дії»*⁷²². Також адміністративний суд навів достатні аргументи для застосування норм Основного Закону України як норм прямої дії, а не приписів конкретного Закону, визнаного судом першої інстанції неконституційним. Утім у наведених судових рішеннях суди першої інстанції, на жаль, ігнорували абзац другий ч. 4 ст. 7 КАС України (в редакції від 03.10.2017).

Таким чином, забезпечивши захист прав людини від неконституційного, на думку судді, закону, суди сформували небезпечний прецедент, що надалі може набути підтримки інших судів системи судоустрою з метою оптимізації судового процесу, процесуальної економії, дієвого застосування принципу верховенства права, однак при цьому спричинити спрямування судової практики в хибне русло, фактично нівелювавши наведений принцип та розбалансувавши принципи застосування

⁷²¹ Судове рішення в справі № 752/275/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861); Судове рішення в справі № 826/4634/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415); Судове рішення в справі № 820/2695/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796).

⁷²² Судове рішення в справі № 752/275/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861); Судове рішення в справі № 826/4634/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415); Судове рішення в справі № 820/2695/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796).

норм права, що призведе до послаблення дії норм Конституції України загалом.

Суди можуть діяти в інший спосіб. Вважаємо примітним наведений вище приклад із судової практики, коли суд безпосередньо зазначає, що місцевий суд не наділений правом визначати відповідність правового акта Конституції України⁷²³. У цьому разі рішення слід розуміти так, що місцевий суд є некомпетентним щодо визнання у своїх діях порушення принципу поділу влад, що, як на нас, є абсолютно правильним. Однак якщо судова практика обере такий шлях, у судовому правозастосуванні відбудеться повна реанімація застосування принципу законності, а не принципу верховенства права.

Отже, в умовах правового регулювання за правилами актів процесуального законодавства в нових редакціях відсутня активність судів нижчого рівня щодо звернення до ВС з приводу встановлення відповідності конкретної правової норми Основному Закону України.

На відміну від наведеного, на підставі ЦПК України в попередній редакції суди нижчого рівня зверталися до Верховного Суду України саме для захисту тих фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, в яких можна було прослідкувати наявність значного суспільного (публічного) інтересу.

На підставі того, що фундаментальне право може бути порушене застосуванням закону, конституційність приписів якого викликає сумніви, суди зупиняли провадження у справі й **мотивованою ухвалою із наведенням аргументів щодо такого сумніву** зверталися до Верховного Суду України.

Окремий підрозділ Верховного Суду України аналізував ці звернення/клопотання/запити судів на наявність обґрунтованих підстав для звернення до КСУ суддею з іншої судової палати, тобто іншої судової юрисдикції, з метою подальшого недопущення підстав для заявлення судді відводу в разі перегляду справи Верховним Судом України.

Підготувавши детальний правовий висновок стосовно правового регулювання конкретного питання без дослідження фактичних обставин справи, а винятково з приводу правової

⁷²³ Судове рішення в справі № 295/5863/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005).

природи норми у спірних відносинах, кожна судова палата (найчастіше за винятком палати тієї юрисдикції, відносно якої виникало спірне питання) формувала власне бачення у вигляді відповіді, після чого готувала конституційне подання або проект постанови про відмову у внесенні конституційного подання.

Якщо судді Верховного Суду України не доходили більшості з конкретного питання, на Пленум вносилися обидва варіанти: подання та постанову про відмову. У будь-якому разі Пленум Верховного Суду України після прилюдної доповіді судді й обговорення шляхом голосування вирішував питання про внесення чи невнесення відповідного конституційного подання.

Таким чином, Пленум Верховного Суду України, на відміну від Пленуму ВС, не лише формально за законом, а й за змістом правовідносин володів належними повноваженнями з прийняття рішення щодо внесення конституційного подання про звернення до Конституційного Суду України або прийняття постанови про відмову у зверненні до Конституційного Суду України, оскільки переглядав лише процесуальну ухвалу про зупинення провадження у справі та звернення до Верховного Суду України через наявність у судді сумнівів, однак жодного разу не переглядав прийняте по суті рішення суду, не будучи при цьому судом апеляційної чи касаційної інстанції.

Розглянемо алгоритм взаємодії між КСУ та ВС у разі звернення останнього з відповідним поданням до єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Оскільки за час свого існування ВС жодного разу не звертався до КСУ як суб'єкт права на конституційне подання, дослідимо це питання суто теоретично із застосуванням методу моделювання, що сприятиме нам у формуванні можливих варіантів взаємозв'язку між діями ВС та КСУ. Станом на 16 листопада 2018 року Пленум цього суду з питань неконституційності окремих положень законів відбувся лише двічі, та щоразу Пленум ВС визнавав відсутність обґрунтованих підстав для звернення до КСУ⁷²⁴.

⁷²⁴ Постанова Пленуму Верховного Суду № 4 Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) частини другої статті 28 Закону України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та частини третьої статті 28 Закону України від 9 липня 2003 року № 1058-IV

Для нашого дослідження науковий інтерес становить саме перше засідання, оскільки на засіданні Пленуму ВС від 16 листопада 2018 року питання звернення до Конституційного Суду України не підлягало розгляду через те, що аналогічне питання (щодо Закону України «Про очищення влади») вже перебуває на розгляді у КСУ. У розгляді питання про звернення до Конституційного Суду України з конституційними поданнями щодо відповідності (конституційності) ч. 3 ст. 13 Закону України від 20 листопада 2012 року № 5492-VI «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» положенням ст. 22, 32 Конституції України, Пленум відмовив, оскільки 19 вересня 2018 року Велика Палата ВС ухвалила рішення у зразковій справі №806/3265/17, у якому надала **тлумачення** (хоча у зверненні йшлося про неконституційність, а не про тлумачення – *І.Б.*) ч. 3 ст. 13 Закону України «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». Питання ж стосовно звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) ст. 3 Закону України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції» положенням ст. 8 Конституції України було виключено з порядку денного, позаяк, за словами секретаря Пленуму Д. Луспеніка, з

«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» положенням частини першої статті 8, частин першої та третьої статті 46 Конституції України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_13/; Постанова Пленуму Верховного Суду № 5 від 30 березня 2018 року «Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» положенням частини першої статті 8, частини третьої статті 22, частин першої та другої статті 24, частини першої статті 126, статті 130 Конституції України». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_14/; Пленум Верховного Суду обрав делегатів на з'їзд суддів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/600745/>.

цього питання продовжують надходити пропозиції та правові висновки, що потребують опрацювання й систематизації⁷²⁵.

Тобто після того, як минув майже календарний рік з моменту набуття чинності актами процесуального законодавства, судовий активізм судів у внесенні питань до ВС з приводу неконституційності законів істотно знизився, попри продовження практики прийняття безсистемних змін до різноманітних законів та застосування зазначених норм органами, зокрема і судами. Своєю чергою, наявні звернення ВС розглядає досить повільно, зважаючи на загальну кількість суддів у цьому органі.

Пленум ВС від 30 березня 2018 року становить для нашого дослідження більший інтерес, хоча розгляд справи, питання з приводу якої було винесено на нього, відбувався в адміністративному судочинстві, тобто певним чином це питання залишається поза межами предмета нашого дослідження.

Якщо друге питання, розгляд якого відбувся 30 березня 2018 року, стосувалося розміру суддівської винагороди, є таким, що існує перманентно в судовій системі, то в першому питанні, винесеному на розгляд Пленуму, чітко простежується наявність значного суспільного інтересу й навіть порушення гідності особи, оскільки законодавчими нормами, конституційність яких піддано оспорюванню, встановлено правило, за яким у разі відсутності необхідного стажу (35 років для чоловіків, 30 років для жінок) пенсію особі може бути встановлено в розмірі, меншому за визначений законом прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, що суперечить приписам ст. 46 Конституції України⁷²⁶. Аргументів щодо визнання відсутності обґрунтованих підстав для звернення до КСУ в постанові Пленуму ВС не наведено, що, на наш погляд, мінімізує імовірність заявлення відводів суддям у разі можливого оскарження цієї самої справи у ВС як суді касаційної інстанції, котру станом на 16 листопада 2018 року ВС не переглядав. Утім вважаємо, що в цьому разі простежується обмеження соціальних прав із втручанням у

⁷²⁵ Пленум Верховного Суду обрав делегатів на з'їзд суддів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/600745/>.

⁷²⁶ Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 22 грудня 2017 року. Справа № 201/15357/17 (2-а/201/422/2017). Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71333259>.

сутність права. Це є підтвердженням наявності значного суспільного інтересу в цій справі, про що зазначає як суд касаційної інстанції, так і КСУ.

Наступною проблемою вбачаємо підтвердження Пленумом висновку суду нижчого рівня про наявність підстав для звернення до КСУ. Однак суд першої чи апеляційної інстанції при цьому обґрунтовує, наприклад, невідповідність лише одній-двом нормам Основного Закону України, вважаючи рішення прийнятим по суті, а Пленум ВС (з огляду на наявність у його складі висококваліфікованих фахівців) убачає неконституційність низки норм Конституції України.

Чи може Пленум ВС порушити межі резолютивної частини судового рішення, коли йдеться про розширення переліку норм Конституції? На наше переконання – категорично ні, бо інакше Пленум ВС замість суду нижчого рівня стає процесуальним суб'єктом, який фактично переглядає справу по суті аналогічно до апеляційного чи касаційного суду. Однак Пленум ВС – це квазіпроцесуальний орган, не наділений повноваженням переглядати конкретні справи, а лише сприяти забезпеченню єдності судової практики.

Пленум Верховного Суду України, на відміну від Пленуму ВС міг вдаватися до системного аналізу норм Конституції України та приписів законів, положення яких оспоруються на предмет конституційності, оскільки приводом до формування висновків першим була ухвала про сумнів суду і зупинення провадження у розгляді судової справи, однак не рішення суду по суті розгляду справи. Така ситуація, як на нас, матиме наслідком системні відмови Пленуму ВС у зверненні до КСУ чи внесення подань із конкретно визначеними нормами Конституції України судом нижчого рівня, однак жодним чином не Пленумом ВС самотійно.

Безумовно, що в разі звернення суддівських колективів, Ради суддів України та інших органів системи судоустрою Пленум ВС не обмежений власними доводами, аргументами та нормами, відповідно до яких вноситься відповідне подання. Утім у такому разі Пленум ВС діє на підставі Закону № 1402-VIII, а не згідно з вимогами процесуального законодавства.

Таким чином, як проміжний висновок цієї монографії зауважимо, що нині в актах процесуального законодавства,

зокрема в ЦПК України (в редакції від 03.10.2017), відбулося змішування обох моделей конституційного контролю: централізованої та децентралізованої, що за ініціювання судами системи судоустрою питання неконституційності того чи іншого положення закону, на наше переконання, матиме логічним наслідком:

1) відновлення, розповсюдження й повна реанімація застосування принципу верховенства закону, а не верховенства права, на що передусім і була спрямована судово-конституційна реформа;

2) у разі реалізації судами ініціативи про конституційність/неконституційність конкретної норми права перед ВС, останній буде підтверджувати «посідання» загальними судами місця КСУ у випадку звернення до КСУ;

3) у разі спростування Пленумом ВС висновків судів нижчого рівня про невідповідність закону Конституції України – Пленум ВС перебирає на себе компетентність КСУ щодо визнання відповідності/невідповідності законів України Основному Закону України, у результаті чого в решті решт відбудеться послаблення ролі норм Конституції як норм прямої дії;

4) у разі звернення судів нижчого рівня до Пленуму ВС, останній зв'язаний нормами Конституції України, на відповідність яких зверталися ці суди. Самостійне доповнення Пленумом ВС конституційного подання іншими нормами Конституції України, на відповідність яких вбачається конкретний нормативний судовий конституційний контроль, а також клопотання перевірити і інші приписи закону, що мали бути, на думку Пленуму ВС нормативною основою судового рішення, однак, суд дійшов висновку про невідповідність його Основному Закону України, створює ситуацію перегляду конкретної судової справи Пленумом ВС як квазіпроцесуальним органом, минаючи апеляційну та/або касаційні інстанції.

4. 2. Конституційний контроль після розгляду справи в порядку цивільного судочинства: прояв публічного інтересу

Стратегічним пріоритетом політики сучасної України є утвердження права на справедливий суд як реальної гарантії захисту прав людини та основоположних свобод і відновлення довіри суспільства до судів, що вимагає комплексної судової реформи на конституційному, законодавчому та організаційному рівнях⁷²⁷.

Дослідивши специфіку суддівської активності під час формування висновку про звернення до ВС з приводу суперечності закону чи його конкретних положень Конституції України, доцільно розкрити особливості конституційного провадження в КСУ щодо справ, які стосуються захисту публічних інтересів, оскільки заявлена тема передбачає дослідження взаємозв'язку між цивільним судочинством і конституційним провадженням.

Варто наголосити, що формування теоретичної концепції судового конституційного контролю на підставі звернень учасників цивільного процесу під час захисту публічних інтересів ми розглядаємо в нерозривній єдності з практичними реаліями сьогодення. Зрештою, спробуємо надати авторські прогнози відносно ризиків і перспектив запровадження нових правових та процесуальних засобів захисту основних прав та свобод людини і громадянина одночасно з моделюванням відповідності публічному інтересу як одного з критеріїв конституційності закону.

Також зауважимо, що завданням органів судової влади, КСУ й законодавця є постійне вдосконалення та оптимізація юрисдикційного/судового процесу захисту свобод осіб, щоб останній задовольняв вимогам щодо оперативності, економічності та ефективності. Вітчизняний і зарубіжний досвід переконують, що це завдання можна вирішити кількома способами, з яких найбільш дієвим і тому найчастіше

⁷²⁷ Щербанюк О. Удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Конституційного Суду України як шлях до формування європейської моделі конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 6. С. 187.

використовуваням є збільшення в таких процесах ролі апарату судів і його службовців.

В аспекті конституційного провадження слід пам'ятати про необхідність забезпечення й дотримання гарантій справедливості конституційного розгляду справи, забезпечення прямого доступу громадян до конституційного юрисдикційного процесу (конституційного правосуддя).

Викладеним, серед іншого, зумовлена необхідність у визначенні розумних меж активності апарату, що, з одного боку, сприятимуть вирішенню визначених прикладних завдань; а з іншого, - дозволять уникнути перетворення КСУ на квазісудове утворення, що підмінює собою суд, обмежуючи доступ особи до розгляду справи «законним суддею».

У контексті наведеного зауважимо, що зазначена принципова проблема не перебуває суто в площині конституційної юстиції: аналогічні до певної міри питання виникають і з приводу активної участі допоміжних апаратів інших вищих органів державної влади та судів системи судоустрою.

Питання конституціоналізму, конституційного судочинства та конституційної юстиції за нових умов конституційного й законодавчого регулювання є актуальними й незмінно привертають увагу вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: С. П. Головатого, В. В. Городовенка, К. В. Гусарова, О. С. Захарової, Д. Жалімаса, В. М. Кампа, М. І. Козюбри, В. П. Колісника, В. В. Лемака, М. І. Мельника, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, А. О. Селіванова, І. Д. Сліденка, О. В. Снежка, П. Б. Стецюка, Ю. М. Тодики, О. М. Тупицького, Н. К. Шаптали, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка та ін.

Утім питання меж конституційної юрисдикції, процедури відкриття конституційного провадження на підставі звернень учасників цивільного процесу чи ВС як суб'єкта права на конституційне подання, а також взаємодії цього органу з КСУ щодо ефективного забезпечення права на справедливий суд з урахуванням останньої судово-конституційної реформи ще не отримало належної теоретичної уваги з боку правників та фахівців-процесуалістів. Отже, спробуємо усунути цю прогалину.

Так, у попередніх підрозділах ми торкалися питання суб'єктів, уповноважених звертатися про захист публічного

інтересу в цивільному судочинстві. Аналізуючи це питання в конституційній площині, стисло проілюструємо специфіку, часові межі та коло повноважень, із якими звертаються до КСУ суб'єкти права на конституційне подання, звернення та конституційну скаргу.

Частина друга ст. 150 Основного Закону України містить вичерпний перелік осіб, уповноважених звертатися до КСУ з приводу розв'язання питань відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України й офіційного тлумачення Конституції України. Це, наприклад, *Президент України; щонайменше сорок п'ять народних депутатів України; Верховний Суд; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим.*

Основним Законом України закріплено *право кожного на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України* з підстав, установлених цією Конституцією, та в порядку, визначеному законом. Конституційний Суд України розглядає питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною *скаргою особи, яка вважає*, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційну скаргу може бути подано, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (ст. 55, 151-1).

За Конституцією України, різні суб'єкти уповноважені різного часу та з різних підстав звертатися до КСУ з клопотанням про визнання певних положень чи навіть усього закону неконституційним. Омбудсмен, депутати ВРУ та Президент України уповноважені звертатися значно раніше, ніж буде застосовано прийнятий закон і його приписами порушено певні права осіб.

Тож, якщо йдеться про захист публічного інтересу, слід зауважити, що ВС залишається єдиним суб'єктом права на конституційне подання, який може реалізувати це повноваження лише після застосування положень конкретного закону й відповідної реакції з боку судів, які, своєю чергою, доходять такого висновку самостійно чи після клопотання учасників цивільного процесу.

Особа (фізична чи юридична особа приватного права), звертаючись із конституційною скаргою, має вичерпати всі інші національні засоби юридичного захисту. Також вона має обґрунтовано вважати, що застосований в остаточному судовому рішенні закон України суперечить Основному Закону України. Тобто положення конкретного закону має бути не лише прийнято, а вже застосовано до особи, і вона має вичерпати, принаймні, першу й апеляційну інстанції судового захисту. А якщо справи, у яких застосовано конкретне положення чи закон, не охоплені положеннями п. 3 ч. 2 ст. 389 ЦПК України (в редакції від 03.10.2017), то і касаційну інстанцію.

Подання особами індивідуальних конституційних скарг щодо законів, застосованих в остаточному судовому рішенні в їх справі, реалізує подвійну мету: 1) досягнення приватного інтересу – можливість судового перегляду справи особи за виключними обставинами, у зв'язку із визнанням неконституційним закону, застосованого в межах такої справи; 2) суспільний інтерес – приведення законодавства у відповідність до Конституції⁷²⁸.

На цей час КСУ ще не надав роз'яснення чи тлумачення поняття «остаточне судове рішення», а ВС не сформував вичерпного переліку остаточних категорій і критеріїв справ, які є малозначними чи належать до таких за різними юрисдикціями. У межах нашого дослідження науковий інтерес становить саме цивільна юрисдикція, з приводу якої виокремлювати вичерпні критерії, за якими справа належить до малозначних, нині передчасно, оскільки судова практика ще не є усталеною. Своєю чергою, суспільні відносини досить швидко розвиваються, постійно змінюються, і суспільний інтерес чи фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовної практики може становити будь-яка справа, що за об'єктивними характеристиками відповідає ознакам категорії малозначних - зокрема та, ціна позову за якою становить близько 1 500 грн.

Примітним видається приклад із судової практики Касаційного цивільного суду в складі ВС, яким розглянуто справу про порушення прав пасажира перевізником-

⁷²⁸ Кириченко Ю., Бондаренко Б. Аналітичний звіт щодо запровадження інституту конституційної скарги. Київ: Москаленко О. М., 2018. 40 с. URL: [http://pravo.org.ua/img/books/files/1523955280const%20\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/img/books/files/1523955280const%20(1).pdf).

монополістом і стягнуто моральну шкоду на підставі Закону України «Про захист прав споживачів»⁷²⁹. «На перший погляд суми, які стягнуто з монополіста, є незначними, але сам прецедент встановлення порушень прав пасажирів судом має істотне значення, оскільки особа, яка користувалася послугами «Укрзалізниці», вирішила принципово відстояти своє право на належний рівень її обслуговування як пасажирів. Так, пасажир подав позов до «Укрзалізниці» про захист прав споживачів, стягнення вартості проїзду, відшкодування моральної шкоди. Позовні вимоги було вмотивовано тим, що позивач скористалася послугами перевізника. Під час поїздки вона та інші пасажирів відчували сморід після фарбування технічних люків та підлоги фарбою, яка не висохла на час відправлення, що спричинило отруєння позивача. Після конфлікту між пасажирів та адміністрацією потягу позивача було переведено до іншого вагону, в якому протягом двох годин здійснювалася пересадка, оскільки на станціях прибували пасажирів і остаточно її було пересаджено на бокове місце, що погіршило умови проїзду, оскільки квиток було придбано на нижнє місце.

Пізніше позивач знову скористалася послугами «Укрзалізниці». Під час цієї поїздки сталося загорання тепловозу. Через те, що залишатися в потягу було небезпечно, тому що токсичний дим згорання речовин розповсюджувався на значну відстань, та з урахуванням сильної спеки пасажирів прийняли рішення власними силами дістатися до м. Миколаєва, оскільки відповідач протягом 1,5 годин не направив до місця події рятувальні автобуси. Внаслідок того позивач та інші пасажирів прямували полем 5 кілометрів до траси. ... З урахуванням того, що судами встановлено, що саме з вини ПАТ «Укрзаліниця» позивачеві було надано неякісні послуги з перевезення, позовні вимоги про стягнення вартості проїзду було задоволено. Також Касаційний цивільний суд ВС дійшов висновку про наявність правових підстав для відшкодування позивачу завданої моральної шкоди»⁷³⁰.

⁷²⁹ Постанова Верховного Суду України від 26 верес. 2018 р. Справа № 490/8831/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76859575>.

⁷³⁰ У разі порушення прав пасажирів з перевізника можна стягнути моральну шкоду на підставі Закону України «Про захист прав споживачів»

Наведений приклад свідчить, що і надалі Касаційний цивільний суд у складі ВС може розглядати абсолютно різноманітні цивільні справи, що мають ознаки малозначності, однак не є такими за своїм змістом. Висновку про неналежність цивільних справ до малозначних суд може дійти самостійно (з огляду на фундаментальне значення розгляду такої справи для єдиної правозастосовної практики), а також з урахуванням належних аргументів особи, яка подає касаційну скаргу, в обґрунтування того, що справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, котрий подає касаційну скаргу.

Зауважимо, що на цей час Касаційний цивільний суд у складі ВС розглядає справи без їх розподілу за певними спеціалізаціями у відповідних палатах, а тому в різних суддів цього суду можуть виникати аналогічні питання. Безумовно, це не додає стабільності судовій практиці, однак аргументація касаційних скарг у кожному конкретному випадку має пріоритетне значення для відкриття чи відмови у відкритті касаційного провадження.

Наведені обставини можуть істотно впливати на розуміння того, що слід вважати остаточним судовим рішенням, після отримання якого особа, якщо вважає ухвалене рішення несправедливим і таким, що порушує її фундаментальні права, може звернутися до КСУ, або, враховуючи реалії сьогодення (розгляд справи у КСУ триває досить довго), одразу звернутися до ЄСПЛ, щоб не протермінувати строки звернення з відповідною заявою.

Таким чином, загальною підставою для звернення особи з конституційною скаргою та з конституційним поданням до ВС є не прийняття закону, положення якого суперечать Основному Закону України, а власне факт застосування закону, який, на думку суду чи особи – учасника цивільного процесу, є неконституційним. Також це може здійснити особа, яка вичерпала всі інші національні способи захисту і вважає, що закон чи його окремі положення, застосовані в остаточному судовому рішенні щодо неї, суперечать Конституції України.

На відміну від зазначених учасників, Омбудсмен, щонайменше сорок п'ять народних депутатів та Президент

України уповноважені звернутися до КСУ із поданням з моменту прийняття закону, положення якого, на їх обґрунтоване переконання, суперечать Конституції України.

Вважаємо своєчасним розкрити підстави й порядок відкриття конституційного провадження у випадках конкретного конституційного контролю, коли приписами конкретного Закону обґрунтовано порушення фундаментального права окремої особи. Як уже було зазначено в попередніх підрозділах, ідеться про конституційне подання ВС, подане за ініціативи суду системи судоустрою, який дійшов висновку про неконституційність закону (самостійно чи за клопотанням учасника цивільної справи), конституційну скаргу особи та (як варіант) конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, внесене ним за конкретною цивільною справою.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), застосованого в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу. Частиною другою цієї самої статті встановлено умови, чітка та комплексна сукупність яких становить вимоги конституційної скарги, чим, своєю чергою, зумовлена її прийнятність (ст. 77 цього Закону).

Так, у конституційній скарзі має бути зазначено: 1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса зареєстрованого місця проживання особи (для іноземця чи особи без громадянства – місця перебування) або повна назва та місцезнаходження юридичної особи, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти (за наявності); 2) відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта права на конституційну скаргу; 3) стислий виклад остаточного судового рішення, в якому було застосовано відповідні положення закону України; 4) опис перебігу розгляду відповідної справи в судах; 5) конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить перевірити закон України; 6) обґрунтування тверджень щодо

неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, було порушене внаслідок застосування закону; 7) відомості про документи і матеріали, на які посилається суб'єкт права на конституційну скаргу, із наданням копій цих документів і матеріалів; 8) перелік документів і матеріалів, що додаються. Копія остаточного судового рішення у справі суб'єкта права на конституційну скаргу має бути засвідчена в установленому порядку судом, що його ухвалив⁷³¹. Статтею 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» встановлено умови її прийнятності за відповідності вимогам, передбаченим ст. 55, 56 цього Закону, зокрема вичерпність усіх національних засобів юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження - судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду) та присічний строк у три місяці з моменту ухвалення остаточного судового рішення. Цією самою нормою Закону закріплено можливість відкрити конституційне провадження у справі за конституційною скаргою по суті поза межами тримісячного строку звернення, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу⁷³².

Згідно з ч. 2 ст. 57 Закону України «Про Конституційний Суд України», попередню перевірку звернень до Суду здійснює Секретаріат. Означену норму детально розкрито у § 39 Регламенту Конституційного Суду України, зокрема: Звернення до Суду безвідносно до форми Секретаріат невідкладно реєструє шляхом унесення інформації щодо них до автоматизованої системи «Документообіг КСУ» із проставленням автоматично сформованого унікального реєстраційного індексу, дати та часу надходження. Інформацію про звернення до Суду із зазначенням дати надходження та реєстраційного номера кожного з них розміщують на веб-сайті. Секретаріат перевіряє конституційні скарги на відповідність за формою вимогам Закону впродовж

⁷³¹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

⁷³² Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

одного робочого дня з дня їх реєстрації. Конституційне подання, конституційне звернення, а також конституційна скарга у разі її відповідності за формою вимогам Закону після попередньої перевірки, але не пізніше наступного робочого дня з дня реєстрації, передається Судді-доповідачу згідно з розподілом (п.п. 6–9 Регламенту).

Отже, після надходження конституційної скарги її, на відміну від інших видів звернень до КСУ, Секретаріат попередньо опрацьовує протягом одного робочого дня. Це, на наш погляд, один із способів розвантаження КСУ в частині роботи зі зверненнями, що явно не відповідають вимогам до скарг. Також це є виявом активної участі апарату Секретаріату, що аналізує скаргу на предмет відповідності ст. 55, 56, ч. 1 ст. 57, ч. 1 ст. 74 та п. 1 ч. 1 ст. 77 та абз. 1. п. 3 розд. III «Прикінцевих положень» Закону України «Про Конституційний Суд України».

Слід акцентувати, що Секретаріат КСУ перевіряє прийнятність конституційної скарги за суто формальними ознаками, не аналізуючи її змісту в сенсі забезпечення права особи на розгляд її справи суддею, визначеному в порядку закону («законним суддею»)⁷³³.

Згідно з ч. 3 ст. 57 Закону України «Про Конституційний Суд України» та § 40 Регламенту Конституційного Суду України, якщо конституційна скарга за формою не відповідає вимогам цього Закону, керівник Секретаріату повертає її суб'єкту права на конституційну скаргу. Повернення конституційної скарги не перешкоджає повторному зверненню до Суду з дотриманням вимог цього Закону.

Цей момент є важливою темпоральною складовою реалізації права особи на звернення з конституційною скаргою, оскільки «подання конституційної скарги повторно після її повернення керівником Секретаріату Конституційного Суду України є новим зверненням до Конституційного Суду України, тому автор клопотання повинен дотримуватися всіх вимог щодо форми,

⁷³³ Василькевич Я. Вступний огляд щодо стану практичної імплементації конституційної реформи та пов'язаних з нею змін у діяльності Конституційного Суду України, зокрема внаслідок запровадження конституційної скарги. *Сьома українсько-німецька фахова зустріч з питань конституційного права та процесу* (Київ, 17–18 жовт. 2018 р.). Конституційний Суд України. Київ, 2018.

змісту та строків подання конституційної скарги, визначених у Законі України «Про Конституційний Суд України»⁷³⁴.

Отже, за дотримання особою всіх вимог, визначених законодавцем до конституційної скарги, остання отримує єдиний автоматично сформований унікальний реєстраційний індекс і її передають судді-доповідачу як справу.

До наріжних питань, яким притаманна наявність публічного інтересу (чи відповідність йому), що має дослідити суддя-доповідач у конституційній справі, окрім власне конституційності чи неконституційності оспорюваної норми, належать:

- відносно того, чи має внесена конституційна скарга істотне суспільне значення;

- щодо того, чи розглядає КСУ справи з приводу законодавчого акта, який втратив чинність, однак його продовжують застосовувати до правовідносин, що виникли під час його чинності;

- стосовно вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом (підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення – ч. 2 ст. 77 Закону) ;

- відносно застереження (вказівки) КСУ в резолютивній частині рішення, що положення закону України є відповідними Конституції України, та водночас КСУ виявив, що суд застосував цей закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, не відповідний Конституції України.

У процесі практичної реалізації такого роду питань між конституційним провадженням та цивільним судочинством виникають самостійні форми взаємозв'язку.

1. Розгляд конституційної скарги є необхідним із мотивів суспільного інтересу (відмова у припиненні конституційного

⁷³⁴ Ухвала другої колегії суддів Першого Сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Особа_1 щодо відповідності Конституції (конституційності) окремих положень ст. 26, 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/111_21_2018.pdf.

розгляду у зв'язку з особливим суспільним значенням справи для захисту прав людини).

Це питання потребує особливої уваги, оскільки наявність мотивів суспільного інтересу впливає, передусім, на практичну реалізацію конституційного права особи звернутися зі скаргою, а КСУ отримує можливість розглянути таку скаргу поза межами тримісячного присічного строку (п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Водночас, аналізуючи приписи ч. 2 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України», можна дійти висновку, що обґрунтування особою тверджень щодо неконституційності закону, які свідчать про наявність суспільного інтересу, буде достатнім для того, щоб КСУ з власної ініціативи відкрив провадження у справі. Адже ч. 3 ст. 77 цього Закону закріплено обов'язок особи висловити в конституційній скарзі клопотання про поновлення пропущеного строку на інших засадах, як-от суб'єкт права на конституційну скаргу протермінував строк подання конституційної скарги через те, що не мав повного тексту судового рішення.

Звернення до законодавства, яким регульовано діяльність конституційних законів різних європейських держав, зокрема законів про конституційний суд Німеччини⁷³⁵, Угорщини⁷³⁶, Словенії⁷³⁷ та Іспанії⁷³⁸, передбачає попередній контроль повної конституційної скарги. Скаргу буде відхилено, якщо вона не містить питань, істотних з позиції конституційності. В Австрії⁷³⁹ подання конституційної скарги може мати певний позитивний прогноз⁷⁴⁰.

⁷³⁵ Grundgesetz für die bundesrepublik Deutschland. URL: [gttp://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html](http://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html)

⁷³⁶ Act n. CLI. of 2011 (22 may 2017) on the Constitutional Court (Hungary). URL: <https://hunconcourt.hu/act-on-the-cc/>.

⁷³⁷ Constitutional Court Act of the Republic of Slovenia, articles 54, 57, 58. URL: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/statutes/constitutional-court-act/v-constitutional-complaint/>.

⁷³⁸ Organic Law of the Constitutional Court. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/en/tribunal/normativa/Paginas/Default.aspx>.

⁷³⁹ Verfassungsgerichtshofgesetz 1953 (Constitutional Court Act). URL: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000245>.

⁷⁴⁰ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия).

У Південній Африці Конституційний Суд в інтересах конституційного правосуддя розглядатиме заяву чи скаргу, подану в порядку прямого доступу, якщо в ній піднято конституційне питання. Інтереси правосуддя містять безліч елементів, зокрема можливість успіху, громадські інтереси в справі, а також питання про те, чи мав Вищий Апеляційний Суд можливість висловити власну позицію щодо певного питання. Зрештою, гл. 167 Конституції України закріплено, що КС вирішує лише конституційні справи та питання, пов'язані з рішеннями за конституційними справами⁷⁴¹. Суд самостійно ухвалює остаточне рішення, чи є питання конституційним⁷⁴².

Зауважимо, що в приписах ч.2 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» відсутні слова «...вбачає наявність суспільного інтересу» або «...у зв'язку із суспільним інтересом» – приписи містять нормативну формулу «...з мотивів суспільного інтересу».

На наше переконання, це абсолютно виправдано, адже на стадії аналізу конституційної скарги на предмет відкриття конституційного провадження суддя–доповідач може лише суб'єктивно вбачати наявність суспільного інтересу, який обґрунтовує суб'єкт права на конституційну скаргу чи конституційне подання. Оскільки суспільний інтерес є певним проявом інтересу публічного, суддя та КСУ має дослідити наявність публічного інтересу і в цьому разі.

Тож, після відкриття провадження у справі під час розгляду справи КСУ цей орган у колегіальному складі доходить висновку про наявність такого інтересу в законодавчій нормі, якою відбувається врегулювання суспільних відносин, за необхідності досліджує питання протиставлення публічного й приватного інтересу, з'ясовує, чи не виникає колізія між публічним інтересом та суспільним інтересом окремих категорій осіб, обґрунтовує

Страсбург, 2011. С. 60. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁷⁴¹ Constitution of the Republic of South Africa, 1996 (as amended). https://www.concourt.org.za/images/phocadownload/the_text/english-2013.pdf.

⁷⁴² Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 60. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

наявність легітимної мети обмеження прав осіб (якщо про це йдеться в конституційній скарзі). Водночас суддя має пам'ятати про концепцію «загального блага», стабільність правопорядку, неухильність забезпечення цивільного обігу, що також впливає на визначення критеріїв та меж застосування публічного інтересу, закріплюючи дотримання таких критеріїв під час розгляду конкретної справи судом.

Варто пам'ятати, що посилення на суспільний (публічний) інтерес у законодавстві найчастіше є передбаченим, аніж безпосередньо нормативно закріпленим, що має брати до уваги КСУ чи окремий суддя, визначаючи необхідність відкриття конституційного провадження.

Отже, якщо наявність суспільного інтересу впливає зі змісту текстів законодавчих актів, суддя має встановити факт допустимості, а саме: наскільки наявний суспільний інтерес позначається на правах, свободах та законних інтересах особи в конкретній судовій справі, законодавчий статус якої переглядає КСУ. Інакше кажучи, захисту прав особи, що мають конституційну цінність, як такому притаманна суспільна значущість, що актуалізує суспільний інтерес конституційної скарги. Водночас прийнятий Парламентом законодавчий акт, що підлягає застосуванню в конкретній справі, також спрямований на врегулювання певної сфери відносин, а отже має власний, іноді відмінний від конкретного суб'єктивного права особи, інтерес, для якого також характерна певна публічність. Таким чином, КСУ має оцінити характер прав, що підлягають обмеженню.

Зокрема, у Франції Конституційна рада застосовує категорію публічного інтересу як конституційність законодавчих обмежень, тих прав і свобод людини й конституційних принципів, що прямо закріплені в Конституції («конституційному блоці»). Наприклад, йдеться про право приватної власності, свободу підприємницької діяльності, принцип рівності тощо, а також виокремлені з неї поняття⁷⁴³. Так, 2005 року Конституційна рада визначила умови

⁷⁴³ Калиш Д. Б. Соответствие публичному интересу как критерий конституционности законов: французская доктрина и практика. *Вестник РУДН*. 2016. № 3. С. 37.

застосування концепції публічного інтересу відносно двох нових принципів: відповідальності та заборони складності законів⁷⁴⁴.

Наведене свідчить, що особа може обґрунтовувати наявність суспільного інтересу в конституційній скарзі аналогічно до підтвердження наявності суспільного інтересу в касаційній скарзі. Для відкриття ж конституційного провадження, на наш погляд, додатковим аргументом має слугувати порушення фундаментального конституційного права особи, наприклад, порушення права власності чи свавільне втручання в таке право.

Спробуємо змоделювати можливе обґрунтування наявності в конституційних скаргах суспільного інтересу без посилання на конкретні рішення КСУ через відсутність їх як таких станом на кінець жовтня 2018 року. Зауважимо, що в порядку цивільного судочинства зазвичай розглядають справи про захист цивільного (екологічного, трудового та ін.) права - тобто такого суб'єктивного права, що за своєю сутністю є приватним. Водночас, як уже було зазначено в розділі II цієї монографічної праці, коли порушення суб'єктивного цивільного права є регулярним, системним або разовим, однак пов'язаним із певною масовістю осіб, які надалі набуватимуть статусу прав позивача, правова охорона такого суб'єктивного права набуває рис конституційного захисту.

Примітним, як на нас, є обґрунтування наявності суспільного інтересу в регулюванні відносин власності, всіх вкладників банків у разі протиправного позбавлення права власності їх права на вклад з боку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд), коли певний банк віднесено до категорії неплатоспроможних, а сума вкладу перевищує 200 000 грн.

Так, Конституцією України визначено, що кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, результатами вчасної інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі та в

⁷⁴⁴ Verland G. L'intérêt Général dans la Jurisprudence du Conseil Constitutionnel. Режим доступу: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil.

порядку, встановлених законом, а також за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з подальшим повним відшкодуванням їх вартості є допустимим лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану (ч. 1, 4, 5 ст. 41 Основного Закону України). Право власності є одним із основоположних прав як для приватних осіб, так і для суспільства загалом. Конституційні засади права власності – як от принципові положення щодо непорушності права власності, рівності всіх власників перед законом, а також зазначення того, що власність зобов'язує – покладені в основу регулювання цивільних відносин як основних засад цивільного законодавства. Конституційний принцип непорушності права власності, передусім, є засадою впевненості власника в незмінності того становища (забезпечення його прав), у якому він перебуває і що гарантовано йому державою з усім комплексом відповідних засобів, застосовуваних останньою для того.

Дотримання прав вкладників банків практично полягає в поверненні всієї суми вкладу та процентів на неї або доходів у іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором банківського вкладу (ч. 1 ст. 1058 ЦК України). У разі визнання банку неплатоспроможним гарантією забезпечення прав вкладників є етапне відшкодування суми за вкладом, а саме: 1) суми вкладу в розмірі, що не перевищує гарантовану Фондом суму; 2) у частині, що перевищує суму, виплачену Фондом.

За відсутності коштів після здійснення Фондом повноважень, передбачених розділами VII та VIII Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі – Закон № 4452-VI)⁷⁴⁵, особи, які мали вклад у банку в сумі, що перевищувала 200 000 грн, його не отримують, а так само і проценти за вкладами, що є безумовним і свавільним позбавленням їх права власності на частку власного майна у вигляді вкладу.

Якщо особа уклала строковий договір банківського вкладу і на момент уведення тимчасової адміністрації строк його дії не завершився, у цей період Фонд не виплачує кошти вкладнику, згідно з п. 1 ч. 5 ст. 36 Закону № 4452-VI, що на практиці призводить до протиправного позбавлення права власності особи

⁷⁴⁵ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лют. 2012 р. № 4452-VI. *Голос України*. 2012. № 51.

на майно у вигляді втрати вкладу загалом. Це суперечить ч. 4 ст. 41 Конституції України та спричиняє порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, відповідно до якої кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Викладеним, на наш погляд, зумовлена наявність додаткового правового захисту, а саме КСУ.

Як проміжний висновок зауважимо, що розгляд КСУ конституційної скарги з мотивів суспільного інтересу поза межами тримісячного строку внесення скарги засвідчує пріоритетність розгляду конституційних справ, а також є фактором певної дефектності законодавчого акта.

Між тим, КСУ не уповноважений визнати законодавчий акт загалом неконституційним, попри кількість конституційних скарг з того самого предмета оскарження та відповідних конституційних подань. Прикладом цього є численні конституційні скарги, а також конституційні подання депутатів та Верховного Суду України щодо визнання неконституційними багатьох положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» № 213-VIII від 02 березня 2015 року. Проте жоден суб'єкт звернення до КСУ не ставив питання про визнання цього закону загалом неконституційним, оскільки його приписами було внесено зміни до цілої низки законів, що мають власні предмети регулювання. Вважаємо, що відсутність прямого клопотання унеможливорює розширення КСУ меж відповідних звернень згаданих суб'єктів.

Проте законодавство деяких країн допускає можливість конституційного суду розширити межі відповідного звернення. Так, за дослідженням про прямий доступ до конституційного правосуддя в разі звернень про розгляд нормативних актів Конституційний суд може розглянути конституційність не лише оспорюваних норм, а й усього закону або акта чи інших нормативних актів (наприклад, в Австрії, Хорватії, Естонії, Ліхтенштейні, Литві, Сербії, Словаччині, Словенії та колишній югославській Республіці Македонія, меншою мірою в Німеччині, Італії, Молдові, Румунії та Іспанії). Таким чином, Суд зіставляє суб'єктивну й об'єктивну функції конституційного контролю:

заява стає приводом для більш загального контролю, що сприяє розвитку конституційного ладу, а іноді й позбавленню юридичної сили більшої кількості положень, які порушують основні суб'єктивні права (п. 137)⁷⁴⁶.

Наведене логічно пов'язано з іншим повноваженням КСУ: *«Якщо Сенат чи Велика палата вважає, що порушені в конституційній скарзі питання мають особливе суспільне значення для захисту прав людини, Суд може відмовити в припиненні розгляду такої скарги навіть у разі подання суб'єктом права на конституційну скаргу заяви про її відкликання»* (ч. 3 ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

З цього приводу Венеційська комісія наголошує, що *«Конституційний суд повинен мати можливість продовжити розгляд звернення навіть у разі його відкликання для захисту суспільних інтересів. Не існує спільної узгодженої думки щодо можливості Конституційного суду продовжити розгляд справи, якщо оспорюваний акт втратив силу. Однак лише припинення провадження у справі має бути недостатньо для забезпечення захисту прав людини у випадках конкретного контролю чи індивідуальної скарги»*⁷⁴⁷. Конституційний суд має можливість не розглядати справи за усною процедурою, якщо це необхідно для захисту суспільних інтересів чи інтересів сторін⁷⁴⁸.

Викладене переконує в необхідності дослідити, чи розглядає КСУ справи з приводу законодавчого акта, який втратив

⁷⁴⁶ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 49. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁷⁴⁷ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 54. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

⁷⁴⁸ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 38. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdlad(2010)039rev-rus).

чинність, однак продовжує застосовуватися до правовідносин, що виникли під час його чинності.

2. За загальним правилом юрисдикція КСУ поширюється на чинні акти, з огляду на що можна зробити висновок, що чинність є визначальною характеристикою оспорюваних актів та умовою розгляду КСУ питання щодо їх відповідності Конституції України, згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України». Водночас із цього правила існує виняток, параметри застосування якого окреслено ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Можливість КСУ дослідити положення не чинного, але такого, що продовжує застосовуватися до правовідносин, закону за участі суб'єкта права на конституційну скаргу, є законодавчими новелами порівняно з попереднім регулюванням. У цьому, на наше переконання, закладено наявність публічного інтересу в частині легітимної мети змінення законодавцем законодавчого регулювання суспільних відносин.

Суддя, аналізуючи матеріали конституційної скарги (подання ВС, Омбудсмена, який звернувся щодо конкретної справи) має з'ясувати для себе природу прав особи, які піддалися новому законодавчому врегулюванню: конституційні права є видом основних, фундаментальних, для яких характерний найвищий рівень захисту – конституційний; чи йдеться про змінення законодавчого курсу держави в конкретній сфері суспільних відносин відповідно до ст. 92 Основного Закону України та виключних повноважень Парламенту як представницького органу влади - такі права забезпечені законодавчим захистом у порядку загального судочинства.

Логічний підсумок, сформульований суддею в цьому контексті, є ґрунтовною підставою для формування подальшого висновку стосовно природи прав, законодавче регулювання яких припинено (трансформовано, змінено), коли конкретний оспорюваний закон втратив чинність, але продовжує застосовуватися до правовідносин, що виникли під час його чинності. У такому контексті можна зазначати про оцінку допустимості встановлених законом обмежень певних прав і свобод осіб (чинне законодавство порівняно із законом, що втратив чинність, однак продовжує застосовуватися до правовідносин), адже найчастіше з приводу розбіжностей у

правовому регулюванні звертаються фізичні особи як суб'єкти права на конституційну скаргу.

Так, майже в кожній скарзі (іноді без належних аргументів) міститься посилання на порушення ст. 22 Конституції України з урахуванням конкретного положення закону, застосованого в остаточному рішенні суду.

Нагадаємо, що приписами Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР у визначенні повноважень Суду прямо закріплено, що підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі є відповідність норм **чинного** законодавства принципам і нормам Конституції стосовно прав та свобод людини і громадянина⁷⁴⁹.

На підставі чинних норм законодавства та практики єдиного органу конституційної юрисдикції КСУ повноважний вирішувати питання про конституційність лише чинних актів без жодних винятків. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 12-рп/2001 у справі щодо прописки визначено, що «юрисдикція Конституційного Суду України поширюється на чинні нормативні акти» (абз. 1 п. 5 мотивувальної частини); непідвідомчість Суду питань про відповідність Конституції України (конституційність) не чинних актів установа, зокрема, рішеннями від 05 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001, від 14 червня 2007 року № 3-рп/2007, від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008, від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008⁷⁵⁰.

⁷⁴⁹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовт. 1996 р. № 422/96-ВР. *Голос України*. 1996. 22 жовт.

⁷⁵⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки): рішення Конституційного Суду України від 5 квіт. 2001 р. № 3-рп/2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки): рішення Конституційного Суду України від 14 листоп. 2001 р. № 15-рп/2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 і 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України

Умови набуття чинності законами України закріплено ч. 5 ст.94 Основного Закону України, за якою закон набуває чинності через десять днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. На тому, що офіційне оприлюднення, опублікування закону є конституційно визначеною процедурою, необхідною для набуття ним чинності, акцентує і КСУ, зокрема, у рішенні від 7 липня 2009 року № 17-рп/2009 у справі про конституційно встановлену процедуру набуття законом чинності

(конституційності) першого речення пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» та про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 43, статей 51, 55, частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», а також за конституційними зверненнями Комітету по захисту прав військовослужбовців та працівників Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України «За справедливість», Партії розбудови, правозахисту недержавних організацій України «Партія правозахисту», Української спілки ветеранів Афганістану, громадян Токаря Степана Семеновича, Іорданова Пилипа Феодосійовича про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 43, статей 51, 55, частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (справа про перерахунок пенсій військовослужбовців): рішення Конституційного Суду України від 14 червня 2007 року № 3-рп/2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-07>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ряду указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України»: рішення Конституційного Суду України від 22 квіт. 2008 р. № 9-рп/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-08>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1–4, 6–22, 24–100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України): рішення Конституційного Суду України від 22 трав. 2008 р. № 10-рп/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08>.

(абз. 7 пп.4.1 п. 4 мотивувальної частини). Згідно з ч. 2, 3 ст. 57 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, має бути доведено до відома населення в порядку, встановленому законом. Нормативні вимоги, не доведені до відома населення у визначеному порядку, є нечинними.

Вважаємо, що для правильного розуміння сутності вимог ч. 1 ст. 8 Закону важливо розрізняти поняття «чинність» і «дія», що застосовують у темпоральній характеристиці законодавчих актів. У юридичній доктрині існує позиція, що дію та чинність акта не слід ототожнювати. Вона заснована на розумінні чинності акта як передумови його дії, котра проте не є обов'язковою⁷⁵¹ через існування актів, межі чинності та дії яких різняться між собою. Зазвичай у доктрині можна виявити й виокремити дві групи випадків: 1) чинні, але не діючі законодавчі акти; 2) діючі, однак не чинні законодавчі акти.

Аналізуючи акти першої групи, передусім маємо виокремити: акти строкової дії, індивідуальні правові акти, що за своєю природою, на відміну від нормативних, визначають не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово й після реалізації вичерпують свою дію, попри це залишаючись чинними; акти, дію яких зупинено; коли чинний акт містить норми з різними часовими параметрами, й деякі з них починають діяти, а інші вводяться в дію пізніше.

Звернення до набутків науки теорії права переконує в тому, що зупинення дії нормативного акта в теорії права розглядається як тимчасове, неостаточне переривання дії такого акта, зумовлене певними обставинами. У разі зупинення дії правовий акт чи його окремі положення залишаються чинними⁷⁵².

Прикладом зупинення дії законодавчого акта є введення в дію Сімейного Кодексу України. Так, у первинній редакції цей Кодекс мав набути чинності з 01 січня 2003 року, водночас із метою забезпечення сталості, системності й послідовності у врегулюванні суспільних відносин, які мають споріднений

⁷⁵¹ Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія. Київ: Атіка, 2005. С. 57.

⁷⁵² Загальна теорія держави і права / за ред. М. Цвіка, В. Ткаченка, О. Петришина. Харків: Право, 2002. С. 313.

предмет регулювання (коло осіб, питання особистої та спільної власності подружжя тощо), Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України» від 26 грудня 2002 року № 407-І⁷⁵³ до пункту 1 Розділу VII Прикінцевих положень було внесено імперативний припис, що «Цей Кодекс набирає чинності одночасно з набранням чинності Цивільним кодексом України».

З приводу введення в дію окремих положень нормативного акта пізніше, ніж весь акт, можна провести аналогію із внесенням змін до Основного Закону України щодо правосуддя: «Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 01 січня 2020 року» (абз. 3 пп.11 п. 16-1 розд. XV Перехідних положень).

Другу групу становлять законодавчі акти, що містять правові норми ультраактивної дії. Як уже було констатовано, в абзаці другому мотивувальної частини рішення у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09 лютого 1999 року № 1-7/99 КСУ зазначає: *«У регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів. Перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма)⁷⁵⁴»*.

За загально визнаним правилом, ультраактивність є способом переходу до нових правил регулювання суспільних відносин, який відбувається винятково за вказівкою нормотворця. Ультраактивна дія попередньої норми найчастіше припиняється в разі завершення всіх правовідносин (або відповідних прав та обов'язків), щодо яких вона мала ультраактивну дію, і за своїм

⁷⁵³ Про внесення змін до Сімейного кодексу України: Закон України від 26 груд. 2002 р. № 407-І. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 7. Ст. 70.

⁷⁵⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): рішення Конституційного Суду України від 9 лют. 1999 року № 1-рп/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.

характером є протилежним явищем зворотній силі закону. Викладене свідчить про нетотожність понять «втрата чинності» та «вичерпання дії нормативного акта», що змушує КСУ в кожному конкретному випадку досліджувати це питання.

КСУ розглядає взаємодію судів у взаємозв'язку з розмежуванням їх компетенції, констатує, що виявлення неконституційних положень законів та виключення їх із переліку діючих правових норм може бути лише комплексним результатом взаємодії судів різних видів юрисдикції з урахуванням розмежування їх компетенції, що, з одного боку, являє собою реалізацію судом системи судоустрою повноваження ставити питання про конституційність/ неконституційність відповідних норм перед КСУ, а з іншого – обов'язок КСУ остаточно вирішити це питання.

Другою складовою реалізації повноваження КСУ щодо захисту та відновлення прав особи є продовження застосування такого акта до правовідносин, що виникли під час його чинності.

В аналізі цієї складової визначальна роль належить правовій нормі ультраактивної форми дії, яку застосовують до так званих триваючих правовідносин, тобто не завершених на момент втрати актом чинності⁷⁵⁵.

Отже, КСУ може розглядати питання про відповідність Конституції України (конституційність) акта, який втратив чинність, якщо:

1) акт втратив чинність, але продовжує діяти, тобто породжувати правові наслідки (наприклад, перерахування пенсії відбувається за приписами закону, який скасовано);

2) спірні правовідносини виникли під час чинності оспорюваного акта й не завершені на момент втрати ним чинності, тобто тривають і далі (питання звільнення зі служби за правилами, які існували на момент вступу на державну (публічну) службу, призов тощо);

3) продовження дії акта (його окремих положень) містить законодавче застереження, що уможливорює застосування оспорюваного положення (наприклад, п. 2.12 розд. XI Прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про

⁷⁵⁵ Малиев Б. В., Москалюк О. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. Київ: Реферат, 2010. С. 156–157.

державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII, крім ст. 37, що застосовується до осіб, зазначених у п.п. 10 і 12 цього розділу);

4) метою розгляду КСУ питання щодо конституційності оспорюваного акта є захист і відновлення прав особи (зокрема, йдеться про фундаментальні права і свободи людини і громадянина).

У проміжному висновку маємо констатувати, що наведені умови, за яких КСУ може розглядати питання про відповідність Конституції України (конституційність) акта, який втратив чинність, однозначно свідчать про наявність у таких справах публічного інтересу, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України», КСУ в цьому напрямі діє *«з метою захисту та відновлення прав особи»*, а також про той факт, що особа вже вичерпала інші національні засоби юридичного захисту і вважає, що в остаточному судовому рішенні законом чи його окремим положенням порушено її фундаментальне право, що має підлягати найвищому захисту – конституційному.

Видається доцільним з'ясувати питання, хто і які дії має чинити з приводу забезпечення конституційної скарги, якщо особа, котра звернулася з нею, клопоче про це. Особливої актуальності така проблема набуває, коли внесена конституційна скарга має істотне значення.

Третю групу становлять заходи із забезпечення конституційної скарги шляхом видання забезпечувального наказу, що є виконавчим документом. На наш погляд, дослідження означених заходів прямо пов'язане із захистом публічного інтересу, адже підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення (ч. 2 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Щоб глибше зрозуміти засоби забезпечення конституційної скарги шляхом видання забезпечувального наказу, який є виконавчим документом, розглянемо підходи, сформовані Європейською комісією за демократію через право «Венеційська комісія» (*«Исследование о прямом доступе к конституционному*

правосудию». Страсбург, 27 января 2011, исследование N 538/2009) CDL-AD (2010)039rev.

Зокрема, Венеційська комісія зауважує, що зупинення дії оскаржуваного нормативного та/або індивідуального акта видається логічним з позиції захисту людини від незворотних наслідків, і саме Конституційний суд повинен приймати рішення з цього питання (так відбувається в Австрії, Албанії, Андоррі, Бельгії, Боснії та Герцеговині, Хорватії, Естонії, Грузії, Ліхтенштейні, Польщі, Сербії, Словенії, Іспанії, колишній югославській Республіці Македонія і Сполучених Штатах). Утім деякі держави не передбачають можливість зупинення чи припинення дії акта з міркувань правової безпеки (Азербайджан, Білорусія, Болгарія, Угорщина, Латвія, Молдова, Чорногорія, Португалія, Румунія, Швеція, Україна (Україна до 2017 року – *І.Б.*)), тоді як, наприклад, у Росії Конституційний суд може звернутися до відповідних органів з пропозицією про призупинення дії оспорюваного акта. У державах з децентралізованим конституційним контролем призупинення дії акта трапляється рідко (як-от у Данії). У Південній Африці суд, розглядаючи конституційне питання, може видати будь-який обґрунтований і об'єктивний наказ або тимчасове розпорядження. Це у відповідних випадках стосується призупинення дії нормативного акта (закону). У Литві дію оскаржуваного акта може бути призупинено лише якщо Президент Республіки звертається до Конституційного суду із запитом про розгляд відповідності актів Уряду Конституції та законам або коли Парламент звертається до Конституційного суду із запитом про розгляд відповідності законів Литовської Республіки або інших актів, прийнятих парламентом, Конституції, відповідності указів Президента Республіки, актів Уряду Конституції та законам (ст. 26 Закону «Про Конституційний Суд»), але не тоді, коли звичайний суд звертається до Конституційного суду з попереднім запитом (п. 121)⁷⁵⁶.

⁷⁵⁶ Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. С. 49–50. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2010)039rev-rus).

У розвиток наведеної позиції Венеційської комісії цікавим видається підхід сучасного конституціоналіста, судді КСУ О. М. Литвинова та В. В. Богуша, котрі ґрунтовно аналізують положення релевантного конституційного законодавства європейських країн (зокрема Республіки Латвія, Республіки Польща, Республіки Сербія, Угорщини, Республіки Хорватія, Чеської Республіки тощо)⁷⁵⁷, яке загалом свідчить, що способом забезпечення конституційної скарги в названих країнах є призупинення виконання оспорюваного судового рішення. Законодавчі акти містять указівку, що таке рішення повинен ухвалювати Конституційний Суд (за винятком Закону Республіки Словенія «Про Конституційний Суд»), хоча конституційні скарги щодо їх прийнятності та змісту можуть розглядати окремі органи конституційного суду⁷⁵⁸. Також автори констатують, що, попри новизну інституту забезпечення конституційної скарги в Україні,

⁷⁵⁷ Constitutional Court Law of the Republic of Latvia, sections 19-2, 20, 25. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/constitutional-court-law/>; The Act of the Republic of Poland on the Organisation of the Constitutional Tribunal and the Mode of Proceedings Before the Constitutional Tribunal, articles 37, 61, 77, 79. URL: http://rybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf; Law on the Constitutional Court of the Republic of Serbia, articles 42b, 46, 86. URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/237-100030/law-on-the-constitutional-court/>; Constitutional Court Act of the Republic of Slovenia, articles 54, 57, 58. URL: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/statutes/constitutional-court-act/v-constitutional-complaint/>; Act on the Constitutional Court of Hungary, sections 47, 50, 53, 56, 61. URL: <http://hunconcourt.hu/act-on-the-cc/>; The Constitutional Act on the Constitutional Court of the Republic of Croatia, articles 67, 68. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_Constitutional_Act_on_the_Constitutional_Court_of_the_Republic_of_Croatia_consolidated_text_Official_Gazette_No_49-02.pdf; Constitutional Court Act of the Czech Republic, paragraphs 11, 15, 8, 79. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Constitutional_court_act_182_1993.pdf; Study on Individual Access to Constitutional Justice adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010), paragraph 140. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e); Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9–10 December 2016), paragraph 62. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e).

⁷⁵⁸ Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 38.

наведені питання недостатньо висвітлені у фаховій літературі й досі не стали предметом ґрунтовного дослідження вченими-конституціоналістами⁷⁵⁹.

Вивчення наведених закордонних законодавчих актів, зокрема Закону Республіки Польща «Про організацію Конституційного Трибуналу та форми проваджень у Конституційному Трибуналі» від 30 листопада 2016 року», свідчить про схожість підходів в Україні та інших країнах щодо діяльності органів конституційної юрисдикції – забезпечення конституційної скарги спрямоване, насамперед, на те, щоб уникнути незворотних наслідків, що полягають у заподіянні скаржнику значної шкоди, або якщо таке призупинення є виправданим через важливий суспільний інтерес чи інший важливий інтерес скаржника⁷⁶⁰.

Зауважимо, що на цей час КСУ ще не має досвіду видання забезпечувального наказу, хоча підстави, за яких його має бути видано, яскраво свідчать про наявність публічного (суспільного) інтересу, а саме недопущення незворотних наслідків, пов'язаних із виконанням остаточного судового рішення.

Незворотність зазвичай розуміють як нездатність розвиватися у зворотному напрямі, неможливість повернутись у попередній стан. Тобто йдеться про остаточну і безповоротну втрату певного блага, що може настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення.

Важливим завданням заходів забезпечення конституційної скарги є: досягнення швидкості, оперативності, створення ефективних засад для забезпечення захисту фундаментальних прав і свобод людини і громадянина від неконституційної діяльності певних посадових осіб; неприпустимість настання для суб'єктів права на конституційну скаргу права шкідливих наслідків та запобігання настанню для них можливої шкоди

⁷⁵⁹ Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 38.

⁷⁶⁰ The Act of the Republic of Poland on the Organisation of the Constitutional Tribunal and the Mode of Proceedings Before the Constitutional Tribunal, articles 37, 61, 77, 79. URL: http://rybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

(збитків); створення засад для забезпечення реального виконання рішень судів, ухвалених на підставі конституційних принципів, зокрема принципу верховенства права.

Одночасно виникає запитання, чи здатне запровадження заходів забезпечення конституційної скарги шляхом видання забезпечувального наказу дієво впливати на процес утворення ефективної моделі судового захисту приватних прав осіб (якщо звертатися до цивільних судових справ, після розгляду яких особи звертаються до КСУ з відповідною скаргою)?

З цього приводу вважаємо за доцільне знову звернутися до підходу О. М. Литвинова та В. В. Богуша, котрі після ретельного аналізу законодавчого регулювання розглядуваного питання доходять висновку, що, згідно з ч. 1 ст. 78 Закону України «Про Конституційний Суд України», виключно Велика палата з власної ініціативи може вжити заходів щодо забезпечення конституційної скарги шляхом встановлення тимчасової заборони на вчинення певної дії (ідеться про повноваження Великої палати вживати заходів щодо забезпечення конституційної скарги по суті в разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати)⁷⁶¹.

Дослідники справедливо наголошують, що таке законодавче регулювання щодо визначення органу КСУ, уповноваженого вживати заходів із забезпечення конституційної скарги шляхом встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію, потенційно нівелюватиме ефективність усього інституту забезпечення конституційної скарги в Україні, оскільки, з огляду на обмежену кількість конституційних скарг, які отримає Велика палата для їх розгляду по суті, легітимна мета заходів щодо забезпечення конституційної скарги – необхідність запобігти незворотним наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення - стане недосяжною. Також необхідно враховувати, що такі заходи а priori є терміновими, а тому до моменту передання конституційної

⁷⁶¹ Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 40.

скарги на розгляд Великої палати можуть втратити свою актуальність⁷⁶².

Висловлюючи повну згоду з обґрунтованими побоюваннями відносно фактичної неможливості запобігти незворотнім наслідкам для суб'єкта звернення з конституційною скаргою, від себе додамо лише те, що інститут забезпечення позову існує і є класичним процесуальним інститутом попереднього правового захисту цивільного, адміністративного й господарського процесів і здатний дієво впливати на процес створення ефективної моделі судового захисту прав та інтересів осіб. Процедурно позов забезпечує суддя, що розглядає справу і виступає від імені суду.

Однак якщо розглядати конституційний юрисдикційний процес, маємо констатувати відсутність у цьому сегменті спеціальних принципів застосування заходів та ясних процедур, адже в §40 Регламенту Конституційного Суду України визначено лише вимоги до забезпечувального наказу та загальні положення про порядок його виконання й наслідки невиконання, а § 52 стосовно засідань Великої палати доволі фрагментарно закріплює порядок вирішення нею питань.

Оскільки забезпечення конституційної скарги спрямоване на недопущення незворотних наслідків, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення (у чому ми вбачаємо наявність істотного суспільного інтересу, адже йдеться про захист фундаментального права людини і громадянина), законодавчих змін потребує і Закон України «Про Конституційний Суд України» в частині закріплення нових повноважень за колегіями та сенатами щодо можливості з власної ініціативи вживати заходів із забезпечення конституційної скарги шляхом встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію.

В іншому разі закріплений у законі України «Про Конституційний Суд України» інституційний механізм забезпечення конституційної скарги може на практиці виявитися вкрай неефективним, оскільки він не спроможний досягти ані легітимної мети забезпечення конституційної скарги, що полягає в запобіганні незворотним наслідками, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення, у якому

⁷⁶² Литвинов О. М., Богущ В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 40.

застосовано закон України (його окремі положення), що підлягає оскарженню в конституційній скарзі, ані терміновості тимчасового заходу у вигляді встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію⁷⁶³.

Четверту групу становить *застереження (вказівка) КСУ в резолютивній частині рішення*, що закон України (його положення) є таким, що відповідає конституції України, **але КСУ одночасно виявив, що суд застосував цей закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України.**

Таке повноваження КСУ є новелою конституційної юриспруденції в Україні, з огляду на що необхідно акцентувати на слушності спроби розпочати наукову дискусію з цього приводу в публікації О. М. Литвинова «Тлумачення законодавчої норми під час перевірки її конституційності у справі за конституційною скаргою: теоретичні аспекти»⁷⁶⁴.

Передусім ще раз варто згадати, що КСУ нині не інтегрований у систему судової влади і є самостійним органом із конституційним статусом. Утім за спрямованістю функцій своєї діяльності цей орган, безперечно, здійснює повноваження, притаманні судам. Правильне застосування ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» сприятиме формуванню сталих зв'язків між загальними судами та Конституційним Судом України, створить фундаментальні засади для ефективного захисту прав і свобод людини, а також істотно розвантажить ЄСПЛ. Утім не можна залишати поза увагою ризик спотворення наведеної законодавчої ініціативи аж до перетворення КСУ фактично на суд четвертої інстанції з можливістю буквального втручання в судовий розгляд справ судами системи судоустрою.

Зауважимо, що КСУ – не єдиний суб'єкт правової охорони Конституції України. За визначенням ключовими учасниками цієї системи є саме суди системи судоустрою, чим зумовлена

⁷⁶³ Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 40–41.

⁷⁶⁴ Литвинов О. Тлумачення законодавчої норми під час перевірки її конституційності у справі за конституційною скаргою: теоретичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 79–83.

необхідність вчасного розв'язання питань, пов'язаних із забезпеченням обґрунтованого співвідношення їх функцій та повноважень, як і їх повноцінної реалізації. Тому забезпечення дієвості Основного Закону України потребує не лише ефективної системи стримувань і противаг, а й гармонійної синергії за взаємодії державних органів, об'єднання їх активних зусиль у реалізації головного обов'язку держави – утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини. Донині ця мета, на жаль, була не більше ніж декларацією, натомість має стати основою конституційної реформи, дороговказом у роботі КСУ та судів системи судоустрою⁷⁶⁵.

О. М. Литвинов обґрунтовує, що Конституція України допускає надання Конституційним Судом України неофіційного тлумачення закону України (його окремих положень) під час розгляду питання щодо їх конституційності. Основний Закон України лише унеможливорює звернення певних суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням положень закону України – таким, що за ознакою обов'язковості та гарантованості його застосування державним примусом відрізняється від інших видів тлумачення й зумовлене безпосередньо юридичною природою конституційної юстиції. Проте припис ч. 3 ст. 89 Закону не зобов'язує КСУ надавати офіційне тлумачення як протипагу неконституційному, на його погляд, тлумаченню положень закону України, застосованого загальним судом у рішенні в справі скаргника. У Законі йдеться виключно про обов'язок Конституційного Суду України зазначити наявність факту неконституційного тлумачення закону України в резолютивній частині рішення⁷⁶⁶.

Приєднуючись до наведених висновків вченого та діючого судді КСУ, розширимо таке бачення відносно того, що закріплення лише факту неконституційного способу тлумачення закону України судом у резолютивній частині, на наше переконання, є недостатнім.

⁷⁶⁵ Мельник М. Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 151.

⁷⁶⁶ Литвинов О. Тлумачення законодавчої норми під час перевірки її конституційності у справі за конституційною скаргою: теоретичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 1. С. 79–83.

Вважаємо, що в разі встановлення факту, що закон відповідає Конституції України, однак суд застосував його у спосіб, не згідний з Конституцією України, резолютивна частина також має тезово містити положення, яке саме право обмежується чи яким чином цей закон порушує Конституцію у справі особи, без надання тлумачення законодавчої норми. Наприклад: «...витлумачивши їх у спосіб, що обмежує право [прізвище, ім'я, по батькові особи] у доступі до правосуддя, гарантоване статтею 124 Конституції України» або «...витлумачивши їх у спосіб, що порушує рівність права жінки [прізвище, ім'я, по батькові особи] і чоловіка, гарантоване частиною третьою статті 24 Конституції України» чи «...що порушує право власності [прізвище, ім'я, по батькові особи], гарантоване статтею 41 Конституції України» тощо.

Також вважаємо, що останнім пунктом резолютивної частини рішення КСУ в разі застосування ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» слід зазначити, що «рішення Конституційного Суду України є підставою для перегляду [конкретне рішення суду] від [дата] у зв'язку з виключними обставинами на підставі пункту 1 частини третьої статті 423 Цивільного процесуального кодексу України та в порядку, визначеному цим Кодексом».

Наведене, як на нас, слугує яскравим прикладом взаємозв'язку між конституційним і цивільним судочинством у частині впливу рішень КСУ на цивільне судочинство, що буде досліджено далі.

4.3. Застосування норм Конституції і рішень Конституційного Суду України як прояв принципу верховенства права при розгляді цивільних справ, ускладнених наявністю публічних інтересів

Аналіз і дослідження у попередніх розділах природи, підстав, засобів, способів, порядку та захисту публічного інтересу та його вплив на рух цивільного й конституційного юрисдикційних процесів, обумовлює необхідність у межах цього розкрити специфіку прояву верховенства права як пріоритетного принципу правової держави. В. В. Гордовенко справедливо

наголошує, що одночасне визнання в національному органічному законі принципу правової держави й принципу верховенства права можна сміливо назвати феноменом української правої системи, у формуванні якої не останню роль відіграли як романо-германська («*Rachts-staat*»), так і англосаксонська («*Rule of Law*») правові традиції⁷⁶⁷.

Для цілей нашого дослідження підкреслимо нормативне закріплення принципу верховенства права. Так, згідно із Конституцією України (ст. 8, ч. 1 ст. 129), Законом № 1402-VIII (ст. 2) та ЦПК України (в редакції від 3.10.2017) (ст. 10) верховенство права визнається, діє і виступає базовим принципом, яким керується суд при розгляді цивільної справи. Також рішення суду, прийняте по суті цивільного спору повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим (ст. 263 ЦПК України в редакції від 3.10.2017).

Визнання судового рішення справедливим (тобто таким, що ухвалене керуючись та відповідно до верховенства права) учасниками судового процесу практично полягає у відсутності апеляційного оскарження, касаційного перегляду справи та конституційного оспорення положень закону, застосованого в остаточному судовому рішенні і виконанні останнього.

Тож, проводячи певну паралель, можна сказати, що верховенство права має постійно супроводжувати конкретний судовий процес і бути його правовим орієнтиром, аналогічно категорії «інтерес» у будь-яких суспільних відносинах.

Нагадаємо, що інтерес виступає рушійною силою вступу особи у правовідносини, його наявність формує відповідний їх вид, присутність інтересу обумовлює виконання, зокрема цивільних правовідносин, а порушення інтересу може трансформуватися у порушення певного суб'єктивного права чи залишатися самостійним предметом судового захисту.

Тобто, йдеться про те, що у демократичній правовій державі⁷⁶⁸ верховенство права постійно присутнє і виступає

⁷⁶⁷ Городовенко В. Принцип правової держави у практиці Конституційного Суду України: еволюція й перспективи використання у зв'язку із введенням інституту конституційної скарги. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/2018. С. 106.

⁷⁶⁸ Гаудер Пол. Верховенство права в реальному світі. Пер з англ.: Д. Вовк, В. Гончаров та ін. ; кер. проекту Д. Лученко ; наук. ред. Д. Вовк. Харків: Право, 2018 392 с.

супутнім надважливим фактором легальності будь-яких відносин з моменту початку їх регулювання, та, в разі порушення, – лакмусовим папірцем легітимності захисту прав і інтересів учасників правовідносин різними правовими засобами.

Варіативність прояву верховенства права різноманітна. Тезово зауважимо, що законодавче врегулювання суспільних відносин, які не тягнуть за собою системних адміністративно-процедурних чи судових оскаржень, об'єктивно свідчить про закладення концепції правової стабільності у конкретний закон. І це свідчить про наявність верховенства права у згаданих відносинах. Також зрозумілість законів, передбачуваність їх застосування протягом тривалого періоду часу є віддзеркаленням принципу верховенства права.

Забезпечення прямої дії норм Конституції, правова визначеність у рішеннях ВС, КСУ, у свою чергу є значним підсиленням прояву принципу верховенства права у конкретних справах. Адже, передбачуваність судових рішень, єдність судової практики у конкретних категоріях, зокрема, цивільних справ, є проявом принципу верховенства права на стадії судового захисту.

Верховенство права як багатогранний феномен постійно привертав до себе наукову увагу з боку, зокрема, таких зарубіжних і вітчизняних вчених-правників як: Дж. Валдрон, Пол Гаудер, С. П. Головатий, В. В. Городовенко, А. П. Заєць, М. І. Козюбра, Л. Лукайдес, Д. Д. Луспеник, О. В. Петришин, Я. М. Романюк, І. Д. Сліденко, Б. Таманага, П. М. Рабінович, С. П. Шевчук та ін.

За визначенням відомого європейського конституціоналіста Л. Гарліцькі, конституціоналізація спеціальних галузей права означає, що нормативний зміст кожної з них тепер визначається не лише окремими нормативними актами та кодексами, а й відповідними конституційними положеннями та практикою конституційного суду. Закони застосовуються та інтерпретуються на основі конституційних принципів і положень, що має ефект забезпечення релевантності конституції, в тому числі у спорах, що відбуваються в межах традиційних галузей права. Насправді неможливо визначити чітку межу між конституційним правом та

іншою частиною правової системи – перше проникає до структури останньої⁷⁶⁹.

С. В. Шевчук у свою чергу справедливо підкреслює, що «найважливішим принципом, який слугує основою розрізнення права та закону, при застосуванні якого судова влада напрацювала багато стандартів його застосування залежно від конкретних обставин справ як результат судової правотворчості є принцип верховенства права. ... Головний його зміст полягає у гарантуванні та забезпеченні пріоритету панування права у суспільстві, яке розглядається з позицій доктринальних поглядів різних шкіл права (позитивістської, історичної, соціологічної, природного права тощо), унеможлиблює прояв свавілля державної влади та забезпечує реалізацію конституційних прав та свобод та їх відповідні гарантії. У будь-якому випадку принцип верховенства права не може бути ототожнений з принципом верховенства нормативно-правових актів держави (законів), передбачає більш активну роль судової влади, яка шляхом судової правотворчості визначає суддівські стандарти у процесі його застосування та визначає суддівські стандарти у процесі його застосування та визначає його додатковий зміст»⁷⁷⁰.

Як зазначає С. П. Головатий, верховенство права, демократія та права людини становлять тріаду цінностей⁷⁷¹, з яких мають виходити та якими мають керуватися європейські держави. З цієї точки зору основоположний принцип верховенства права визнається одним із фундаментальних та непорушних ідеалів сучасних демократій, якого мають дотримуватися усі без винятку інституції громадянського суспільства⁷⁷².

Б. Таманазі серед формальних визначень виокремлює три моделі визначення верховенства права, залежно від того, які основні ідеї покладені в їх основу, а саме: 1) правління на підставі

⁷⁶⁹ Тупицький О. Конституціоналізація правової системи України як умова забезпечення верховенства права: від конституційного звернення до конституційної скарги. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/20178. 110.

⁷⁷⁰ Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. С. 300.

⁷⁷¹ Головатий С. П. Тріада європейських цінностей – верховенства права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2011. № 5. С. 159–174.

⁷⁷² Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Х. Право, 2016. С. 290.

закону; 2) формальної законності; 3) поєднання законності із демократичним режимом⁷⁷³.

Стосовно судової системи і судового правозастосування на засадах верховенства права, примітним видається є погляд О. С. Ткачука, який наголошує на тому, що верховенство права є лише одним із показників, за якими можна судити про судову систему і за яким вона повинна оцінюватися. Його не слід плутати з демократією, справедливістю, рівністю (перед законом чи чимось іншим), правами людини будь-якого роду або будь-якого роду поваги до осіб або гідності людини⁷⁷⁴.

Виходячи із таких засадничих положень, Дж. Рац (на думку якого спирається О. С. Ткачук), виокремлює такі складові верховенства права: передбачуваність, доступність та зрозумілість законів; стабільність законів; наявність регламентації процесу прийняття законів загальновідомими, стабільними, зрозумілими та загальними правилами; гарантування незалежності судів; дотримання принципу природної справедливості; наділення судів повноваженнями щодо контролю за цими принципами; доступність правосуддя; неможливість дискреції державних органів, що здійснюють функції щодо боротьби зі злочинністю⁷⁷⁵.

У свою чергу М. В. Савчин вказує, що єдність судової практики впливає із фундаментальних постулатів верховенства права – незалежності і безсторонності судів, справедливості і рівності, що зумовлює однакове застосування судами положень закони при однакових фактичних обставинах. Зазначена проблема у рамках вітчизняної правової системи також пов'язана із тим, чи слід визнавати акти судової влади джерелом права, що в силу тяжіння до стереотипів отримує певну фрустрацію і заперечення⁷⁷⁶.

⁷⁷³ Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. Пер з англ. А. Іщенко. К.: ВД «Києво-Могилян. акад», 2007. С. 106–131.

⁷⁷⁴ Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Х. Право, 2016. С. 294.

⁷⁷⁵ Raz J. The rule of Law and Virtue. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. 1979. P.211–219.

⁷⁷⁶ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 240.

Аналізуючи позиції представників субстантивного підходу до верховенства права, зокрема таких вчених як Т. Бінгем та Р. Дворкін⁷⁷⁷, О. С. Ткачук справедливо підкреслює, що до формальних вимог додають певні матеріально-правові вимоги, якими найчастіше виступають певні цінності демократичного суспільства, наприклад, демократія, вимога розподілу влади, орієнтація на права людини тощо⁷⁷⁸. Аналогічний висновок до цього зробив і С. В. Шевчук, який виділяє два аспекти верховенства права: формальний та матеріальний (органічний). Матеріальний означає, що держава має чинити згідно з правом, підпадаючи під його дію, а формальний полягає у тому, що існують певні стандарти, які визначають сутність ціннісну та моральну характеристики позитивного права, походять від конституційних прав і свобод людини та від принципів природного права⁷⁷⁹.

Тож, матеріальні теорії верховенства права містять елементи формального розуміння, проте ідуть далі, додаючи різні конкретні вимоги змістовного характеру⁷⁸⁰. У свою чергу, Б. Таманага до субстантивних прав включає три моделі, які додають до формальних вимог верховенства права певну матеріально-правову складову, як-от: 1) індивідуальні права; 2) гідність людини; 3) право на соціальне забезпечення⁷⁸¹.

Ілюстрація наведених підходів до розуміння верховенства права спонукає детальніше дослідити цей принцип саме в аспекті захисту порушеного конкретного фундаментального права особи, захист якого розпочався у порядку цивільного судочинства, далі – конституційного провадження та, у визначених главою 3 розділу V ЦПК України (в редакції від 03.10.2017) випадках, знову відбувся перегляд цивільної справи у зв'язку із виключними

⁷⁷⁷ Bingham T. *The Rule of Law*. Penguin books, 2010. 213 p.

⁷⁷⁸ Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Х. Право, 2016. С. 295.

⁷⁷⁹ Шевчук С. В. Принцип верховенства та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. № 5. С. 180–181.

⁷⁸⁰ Tamanaha B. *A Concise Guide to the Rule of Law*. Florence Workshop on The Rule of Law. edited by Neil Walker and Gianluigi Palombella. *Hart Publishing Co.*, 2008. P. 3. URL: <http://content.csbs.utah.edu/~dlevin/conlaw/tamanaha-rule-of-law.pdf>.

⁷⁸¹ Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. Пер з англ. А. Іщенко. К.: ВД «Києво-Могилян.акад», 2007. С. 106-131.

обставинами. У чому, на наш погляд, простежуються функціональні взаємозв'язки між цивільним судочинством та конституційним провадженням.

Зауважимо, що у літературі зустрічаються різні погляди на поняття «взаємодія», які в цілому зводяться до трьох аспектів: як взаємозв'язок та взаємообумовленість, як вплив об'єктів один на одного і як узгоджені дії стосовно виконання спільного завдання. Примітним видається визначення Н. М. Добриніна, за яким «взаємодія – це взаємний зв'язок і взаємна підтримка»⁷⁸².

Стосовно такої взаємодії нагадаємо, що у розділі I цієї наукової праці було обґрунтовано органічний взаємозв'язок двох самостійних державних юрисдикційних органів: КСУ і судів системи судоустрою. Вирішуючи справи, суди мають застосовувати норми права у конституційний спосіб, що, зокрема, відображається у рішеннях КСУ, що мають обов'язковий характер.

Таким чином, доцільно розкрити також вплив рішень КСУ та застосування норм Конституції України при здійсненні судочинства судами системи судоустрою, як прояв принципу верховенства права і одночасно як певний вид взаємодії КСУ та судів системи судоустрою та взаємозв'язок між цивільним судочинством і конституційним провадженням.

Так, М. В. Савчин, досліджуючи принцип прямої дії конституції у діяльності судів загальної юрисдикції, зауважує, що пряма дія конституції має ключове, вирішальне значення для фізичних і юридичних осіб⁷⁸³. «Реалізація конституції для фізичних осіб і юридичних осіб приватного права починається з моменту набрання нею чинності, оскільки конституційні права людини й основоположні свободи накладають на публічну владу в силу ст. 3 Конституції позитивні і негативні обов'язки. Кожна приватна особа вправі вимагати від компетентного органу влади, насамперед від судового органу, незалежного захисту своїх прав і основоположних свобод, керуючись Конституцією України. У

⁷⁸² Добрынин Н.М. Универсальный энциклопедический словарь для всех и каждого. Современная версия новейшей истории государства. Новосибирск. Наука, 2012. С. 76.

⁷⁸³ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 243–244.

разі відсутності закону, який конкретизує конституційні права і свободи людини, органи державної влади і місцевого самоврядування зобов'язані застосовувати відповідні положення Конституції як безпосередньо чинне право. У разі ігнорування таких стандартів-вимог приватні особи вправі у судовому порядку домагатися відшкодування завданих збитків внаслідок такого недбальства. Судові установи не мають права відмовити у захисті основного права, посилаючись на недоліки поточного законодавства в якості обґрунтування неможливості застосування відповідних приписів Конституції України»⁷⁸⁴.

Стосовно прямої дії норм Конституції України органом конституційної юрисдикції сформовано ряд юридичних позицій. Проілюструємо основні з них.

– *«В аспекті конституційного звернення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України як норми прямої дії щодо повного фіксування судового процесу технічними засобами необхідно розуміти так, що у Вищому господарському суді України повне фіксування судових засідань технічними засобами повинно забезпечуватися на підставі цього конституційного положення»* (пункт 1 резолютивної частини) рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ч. 6 ст. 12, ч. 1 ст. 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також ч. 8 ст. 81-1 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011;

– *«Принцип верховенства Конституції України поширюється на всю територію України. Конституційний Суд України наголошує, що неухильне дотримання органами державної влади та органами місцевого самоврядування*

⁷⁸⁴ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 244.

Конституції та законів України є запорукою стабільності, підтримання громадського миру, злагоди в державі» (абзац другий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014;

– *«Конституційний Суд України зауважує, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, не можуть бути прийняті в аналогічній редакції, оскільки рішення Конституційного Суду України є «обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені» (частина друга статті 150 Конституції України). Повторне запровадження правового регулювання, яке Конституційний Суд України визнав неконституційним, дає підстави стверджувати про порушення конституційних приписів, згідно з якими закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8 Основного Закону України)»* (абзац другий пункту 7 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 3, абз. 1, 2, 4, 6, ч. 5 ст. 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016;

– *«Пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст. Закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише у частині, що не суперечить Конституції України»* (абзац другий

підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016.

Наведені рішення КСУ свідчать, що пряма дія норм Конституції співвідноситься із поняттям реалізації норм Конституції, одним із проявів якої є власне застосування її норм. При цьому, вважаємо, що застосування Конституції може здійснюватися без опосередкованих (супутніх) нормативно-правових актів як найбільш поширених способів реалізації Конституції.

Так, Кожохін І. Б. у свій час зауважував, що у пряма дія Конституції обмежена і не може розглядатися як єдиний спосіб її реалізації. Конституція як юридичний акт правового фундаменту всієї правової системи держави, в процесі застосування реалізується як безпосередньо як політико-правовий документ прямої дії, і за допомогою усієї сукупності юридичних, політичних і морально етичних норм, що використовуються в державі⁷⁸⁵. Дія Конституції свідчить про готовність її надавати фактичний вплив на суспільні відносини. Реалізація ж починається тоді, коли дією Конституції скористалися відповідні суб'єкти і її регулятивний вплив знаходить свого об'єкта. «Дія» та «реалізація» Конституції є різними межами, характеристиками одного і того ж явища⁷⁸⁶. Також існує погляд, що пряма дія Конституції – це властивість конституції виступати безпосереднім регулятором суспільних відносин без необхідності її деталізації в нормативних правових актах»⁷⁸⁷.

⁷⁸⁵ Кожохін Б. И. Некоторые особенности реализации российской Конституции. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право. 1996. Вып. 2. С. 87–93.

⁷⁸⁶ Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. М.: Юнити–Дана, 2002. С. 63–64.

⁷⁸⁷ Антоненко В.М. Прямое действие Конституции Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2014. С. 16.

Цікавий наведений погляд фактично реалізувався в українських процесуальних кодексах (в новій редакції) з приводу висновку суду (судді), що якщо закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. Разом з тим, не слід забувати, що українська правова системи тяжіє до романо-германської правової сім'ї, пріоритетним джерелом права в якій виступає нормативний акт. А тому, видається, що наведений підхід ставить під сумнів необхідність існування нормативно-правових актів як таких. А також може потягти й інші негативні наслідки як от спотворення принципу верховенства права у захисті прав і свобод людини і громадянина.

З цього приводу слухним є бачення М. І. Мельника та С. В. Різника, які при дослідженні меж конституційної юрисдикції та прямої дії норм Конституції України при здійсненні правосуддя висловлюють обґрунтоване занепокоєння щодо можливості рядовим суддею застосовувати норми Конституції як норми прямої дії⁷⁸⁸. Автори абсолютно справедливо підкреслюють, що «було б наївно вважати, що на сучасному етапі становлення судової влади кожен («середньостатистичний») суддя місцевого чи апеляційного суду рівною мірою здатний застосовувати зазначені правові принципи у повсякденній роботі. ... Та навіть якщо висококваліфікований, добросовісний суддя, щиро відданий ідеалам верховенства права і прав людини здатний, в принципі, вирішити відповідну справу на основі Конституції України, незважаючи на наявні нормативні перешкоди, зробити йому це буде вкрай складно через надмірну завантаженість, неналежне матеріально-організаційне забезпечення та інші елементарні побутово-робочі чинники. Очікувати від одного судді (з повним переліком описаних проблем) такого самого рівня аналізу судової справи та застосування правових принципів, як і від колективів

⁷⁸⁸ Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4–5/2016. С. 156.

Конституційного Суду України та Верховного Суду України чи міжнародних судових інстанцій, неправильно»⁷⁸⁹.

І далі М. І. Мельник та С. В. Різник аргументовано прогнозують глобальні ризики (які нами також аналізувалися у попередніх розділах цієї праці – І. Б.), що «за таких умов благі наміри щодо утвердження верховенства Конституції України та захисту прав людини можуть призвести до зворотних результатів: помилкових рішень, в основі яких лежатиме суб'єктивне трактування норм Конституції України та хибні висновки про неконституційність закону, що мав бути застосований»⁷⁹⁰.

Розглядаючи пряму дію норм Конституції України М. В. Савчин зауважує, що горизонтальний ефект Конституції України пов'язаний з тим, що фундаментальні права і свободи людини потребують конкретизації у поточному законодавстві, а в деяких випадках – у ході здійснення конституційної юрисдикції⁷⁹¹. Автор справедливо підкреслює, що застосування судами положень Конституції України як норм прямої дії означає чинність Конституції як безпосередньо діючого права. Пряма дія Конституції як безпосередньо діюче право передбачає, на думку М. В. Савчина принаймні такі елементи:

1) у взаємозв'язку зі ст. 3 Конституції кожна особа може вимагати від держави належного захисту її основоположного права як безпосередньо діючого; держава несе позитивний обов'язок захистити таке домагання особи, зокрема рівний доступ до незалежного і безстороннього правосуддя;

2) безумовне застосування положень Конституції, які сформульовані чітко і очевидно, не потребують додатково якоїсь деталізації і конкретизації на рівні закону чи підзаконного нормативного акту;

⁷⁸⁹ Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4–5/2016. С. 156.

⁷⁹⁰ Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4–5/2016. С. 156.

⁷⁹¹ Kommers, Donald P. *The Constitution Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. 2nd Ed. Durham and London: Duke University Press, 1997. P. 203; Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 244.

3) коли положення закону або підзаконного нормативного акту суперечать нормі Конституції, яка викладена чітко, послідовно, очевидно і придатна до застосування без конкретизуючого закону, застосовуються положення Конституції;

4) у разі, коли положення закону або підзаконного нормативного акту, які підлягають застосуванню судом та істотно впливають на зміст судового рішення, суперечать припису Конституції, суд, що вирішує справу по суті, має зупинити провадження у справі і клопотати перед ВС про внесення відповідного конституційного подання до КСУ (процедура інцидентного конституційного контролю);

5) у силу принципу дружнього ставлення до міжнародного права та засад міжнародно-конформного тлумачення правових норм обов'язком застосування судами загальної юрисдикції положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і прецедентного права ЄСПЛ, оскільки вони закладають мінімальний стандарт захисту прав людини і основоположних свобод у світлі конституційних цінностей і норм;

6) клопотання перед КСУ щодо надання офіційного тлумачення положень Конституції у світлі конституційних цінностей і принципів щодо з'ясування сутності змісту прав людини і основоположних свобод та допустимих меж втручання держави у їх здійснення;

7) клопотання перед КСУ щодо положень міжнародних договорів і законів, які є неоднозначними, з метою вироблення єдиних підходів у їх застосуванні;

8) інститут конституційної скарги як механізм безпосереднього доступу приватних осіб до КСУ з метою захисту конституційних прав і свобод у ході «застосування ... законів України»⁷⁹².

Проілюструвавши погляди М. І. Мельника в С. В. Різника, М. В. Савчина, наведемо власні міркування з цього приводу. Повністю поділяючи висловлені позиції провідних правників в Україні, розмірковуючи над процедурою, порядком і механізмом захисту фундаментального, основоположного права в межах національних засобів захисту протягом розумного строку

⁷⁹² Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 245–246.

практичній площині, зауважимо, що нині воно, на жаль, може піддаватися ілюзорному захисту.

Так, чинне нормативно-правове регулювання юрисдикційного процесу розгляду цивільних і конституційних справ про захист фундаментальних прав і свобод людини і громадянина (які за своєю природою характеризуються публічністю у зв'язку із їх основоположним значенням) ілюструє нелогічну, істотну і шкідливу процедурно-процесуальну бюрократію.

При цьому така надмірна процедурна зарегульованість при практичній реалізації положень ЦПК України (в редакції від 3.10.2017) проявляється часто як необґрунтований розсуд судді, наприклад при відмовленні у відкритті касаційного провадження у зв'язку із малозначністю справи, хоча особа, яка звертається із касаційною скаргою наголошує і обґрунтовує, що справа для неї становить виняткове значення та одночасно така особа підкреслює значний суспільний інтерес у справі коли остання стосується певного основоположного права, яке захищається у порядку цивільного судочинства. Справа становить виняткове значення для особи, як правило, коли у касаційній скарзі обґрунтовується порушення основного фундаментального права, його скасування чи обмеження із втручанням у саму сутність права (на думку особи, яка звертається із касаційною скаргою).

Однак аналіз численних ухвал, зокрема, Касаційного цивільного суду у складі ВС, на жаль, свідчить, що належність тієї чи іншої справи до категорії малозначних в тексті ухвали виключно констатується, при цьому не наводиться відповідної мотивації, достатніх аргументів, зрозумілих для учасника судового процесу та інших осіб, адже Єдиний реєстр судових рішень є відкритим і доступним для потенційних учасників інших цивільних проваджень з метою аналізу напрямів формування єдності підходів до розгляду справ у відповідному касаційному суді.

Викладене не сприяє можливості особам, які оскаржують певні судові рішення, передбачити і спрогнозувати можливість їх власної лінії захисту, зокрема порядку розгляду, кількості судових інстанцій реалізації власного фундаментального права на судовий захист, розміру судового збору, тривалості касаційного перегляду тощо. Це формальна сторона справи. Окремою

проблемою є питання, яким чином цей суд підходить до тлумачення норми, яка становить нормативну основу справи (тобто матеріально-правовий підхід), оскільки поки що не усі категорії цивільних справ характеризуються правовою стабільністю висновків суду.

На жаль, часто Касаційний цивільний суд у складі ВС відмовляє у відкритті касаційного провадження, визнаючи цивільну справу малозначною, що фактично ззовні виглядає як фактичне визнання неналежності конкретного суб'єктивного права особи до фундаментального. Таке, на наш погляд, можливо і безпідставно, але формує у свідомості учасника цивільного процесу висновок про несправедливість такого рішення і спонукає його звертатися до інших правових засобів захисту, перш за все про звернення із конституційною скаргою.

При цьому конституційні скарги у КСУ розглядаються досить повільно, наразі відсутнє жодне рішення за відкритими конституційними провадженнями. Тобто і в цьому напрямі нині все ще відчувається правова нестабільність, що має наслідком правову невпевненість осіб у необхідності реалізації такого права щодо доцільності одразу звертатися до ЄСПЛ із обґрунтуванням порушення конвенційного права (яке інколи дослівно закріплене у Конституції України).

Також звернення до ВС із висновком суду про неконституційність закону (керуючись принципом верховенства права) за перший рік існування цього органу свідчить про абсолютну непридатність нового нормативно-закріпленого інструменту, оскільки за рік Пленум ВС не зміг дійти жодного об'єктивного фіналу у вигляді конституційного подання.

Вважаємо, що можливість ВС визнати справу зразковою чи типовою (адміністративне судочинство) абсолютно не знімає питання неконституційності положень закону. Таким чином, все це загалом не сприяє ефективному судовому захисту прав і основних свобод людини і громадянина і виступає певним фактом незастосування норм Конституції України як норм прямої, а також фактом відності правової визначеності у відносинах та правової впевненості в діях учасників судових процесів.

З цього приводу М. В. Савчин абсолютно справедливо підкреслює, що «нове процесуальне законодавством встановлює

доволі абсурдні правила застосування Конституції України як норми прямої дії, фактично заперечуючи сутність такого принципу. Адже немає сенсу вносити до КСУ конституційне подання після того, як загальний суд вирішить справу по суті. Загалом пряма дія конституції не означає вирішення питання про конституційність положень закону, яке має застосовувати загальний суд і воно має істотне значення для вирішення справи по суті. Таке питання може вирішити лише конституційний суд. Як правило, загальний суд може застосовувати положення конституції як норми прямої дії в разі, коли положення звичайного закону викликають множинне тлумачення і суд, застосовуючи загальні принципи права, добудовує норму права лише в тому аспекті, яка відповідає Конституції, а інші її значення відкидає. При цьому суд має мати на увазі про дієвість та ефективність захисту прав людини у ході такого правозастосування»⁷⁹³.

М. І. Мельник та С. В. Різник у свою чергу зауважують, що «належність у Конституційного Суду України виключної конституційної юрисдикції не позбавляє суди загальної юрисдикції обов'язку оцінювати нормативний акт, що підлягає застосуванню при розгляді конкретної справи, на предмет його відповідності Конституції України. В разі безсумнівного встановлення факту такої невідповідності суд загальної юрисдикції зобов'язаний застосувати норми Конституції України, а не норми відповідного закону. За таких обставин суд не зобов'язаний зупиняти провадження у справі та звертатися до Верховного Суду України для подальшого вирішення питання у Конституційному Суді України. Водночас таке рішення суду не матиме преюдиційного (прецедентного) значення для вирішення інших судових справ, а відповідний закон залишатиметься чинним»⁷⁹⁴.

Таким чином, в якості проміжного висновку слід зауважити, що чинне процесуальне законодавство, не тільки ЦПК України, а

⁷⁹³ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 252.

⁷⁹⁴ Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4–5/2016. С. 158.

й КАС та ГПК України потребують відповідних змін саме для того, щоб принцип верховенства права було дотримано.

По-перше, в ідеалі, слід надати доступ до конституційного правосуддя кожному суду в Україні. Водночас, усвідомлюючи про поєднання прямого і опосередкованого доступу до правосуддя у великій за територією державі, яка характеризується наявністю численних судів і суддів. Також в Україні запроваджений прямий доступ особи до конституційного правосуддя після вичерпання всіх інших національних засобів захисту. Закріплення двох варіантів доступу до конституційного правосуддя створить множинність суб'єктів й призведе до істотного навантаження на КСУ.

Тому, з метою забезпечення стабільності правопорядку і дієвого практичного забезпечення принципу верховенства права, яким має керуватися кожний суддя при здійсненні правосуддя, необхідно залишити ВС суб'єктом звернення інцидентного конституційного контролю, однак у законодавстві передбачити темпоральні межі вивчення ним питання сумніву у конституційності закону як своєрідного проміжного фільтру.

Пропонуємо ч. 6 ст. 10 ЦПК України (в редакції від 3.10.2017), ч. 4 ст. 7 КАС України (в редакції від 3.10.2017), ч. 4 ст. 11 ГПК України (в редакції від 3.10.2017) викласти у такій редакції:

«6. У разі виникнення у суду сумніву, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд зупиняє провадження у справі та звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України.

Верховний Суд протягом 60 днів вирішує питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта за запитом суду нижчого рівня».

На наш погляд, закріплення двомісячного строку стимулюватиме цей суд оперативно реагувати на неконституційні (на думку судів нижчого рівня) законодавчі зміни. Адже аксіоматичним є те, що саме суд першої інстанції першим стикається із застосуванням новоприйнятих приписів законів,

якими може створюватися непередбачуваність та правова не визначеність, порушувати справедливість та розмірність, обмежувати основні права людини та громадянина. Звернення судів із відповідною ухвалою дозволить ВС всебічно проаналізувати конкретний запит суду на предмет невідповідності не тільки заявленим нормам Оснвоного Закону України, а й ряду інших, оскільки ВС не буде зв'язаний не рішенням суду по суті справи.

Судді ВС є високоосвіченими особами і їх професійний потенціал допоможе швидко об'єднати зусилля щодо правового аналізу новел у законодавстві та їх відповідність Конституції України і принципам права, що істотно полегшить та допоможе судам першої й апеляційної інстанцій і у практичній площині призведе до органічного застосування принципу верховенства права. Додатковим позитивним ефектом наведених законодавчих змін представляється одночасне постійне підвищення кваліфікації усіх носіїв судової влади: суддів нижчого рівня та суддів ВС.

У зв'язку з викладеним нагадаємо юридичні позиції КСУ стосовно визначення верховенства права і його елементів. Зауважимо, що офіційна конституційна доктрина постійно працює над удосконаленням розуміння верховенства права, його складових елементів та їх переліку.

– *Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин,*

одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання);

– Закріплення в Основному Законі України принципу верховенства права, невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини і громадянина, гарантій їх здійснення та захисту визначає зміст законів, інших нормативно-правових актів, які повинні прийматися на основі Конституції і відповідати їй (частина друга статті 8). Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (стаття 19 Конституції України). Це стосується, зокрема, і діяльності Кабінету Міністрів України, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади (частина перша статті 113 Конституції України) (речення перше абзацу третього пункту 3 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1222» від 28 жовтня 2009 року № 28-рп/2009;

– Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права

повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого п. 5 ч.1 ст.11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010);

– Елементами верховенства права є принципи рівності і справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005). Принцип правової визначеності означає, що «обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010) (речення перше, друге абз. 2 пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010;

– На основі системного аналізу оспорюваних положень кодексів Конституційний Суд України дійшов висновку, що вони ґрунтуються на принципі верховенства права, зокрема на таких його складових, як ефективність мети і засобів правового регулювання, розумність та логічність закону (абзац четвертий

пункту 5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД щодо офіційного тлумачення положення п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ч. 6 ст. 12, ч. 1 ст. 41 Кодексу адміністративного судочинства України, ч. 2 ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також ч. 8 ст. 81-1 Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011);

– Конституційний Суд України виходить із того, що додержання конституційних принципів соціальної і правової держави, верховенства права (стаття 1, частина перша статті 8 Основного Закону України) обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості та розмірності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України (абзац восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 4 розд. VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011);

– Одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини) рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень ст. 1, ч. 1, 2, 3 ст. 95, ч. 2 ст. 96, п. 2, 3, 6 ст. 116, ч. 2 ст. 124, ч. 1 ст. 129 Конституції України, п. 5 ч. 1 ст. 4 Бюджетного кодексу України, п. 2 ч. 1 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з

окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012);

– *Складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано* (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005) (речення друге абзацу першого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини) рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 469 Митного кодексу України від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015.

Виділення у принципі верховенства права такої складової як право на соціальне забезпечення змушує констатувати її майже повне нівелювання в сучасний період правового розвитку України. У зв'язку із регулярними політичними потрясіннями в країні протягом останніх п'ятнадцяти років, невдалим менеджментом найвищого рівня в державі тощо, останнім часом (як вже неодноразово зверталася увага протягом нашого дослідження), законодавець вдався до ряду законодавчих новел, які стосувалися відносин з соціального захисту населення, однак при практичній їх реалізації, вони почали застосовуватися до прав і свобод тих осіб, які вже таких прав набули й реалізували, зокрема право на певний вид пенсії та її перерахунок (осучаснення). Зокрема, йдеться про такі законодавчі акти, як: 1) Закон України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України»⁷⁹⁵; 2) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення»⁷⁹⁶; 3) Закон України

⁷⁹⁵ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“. Закон України № 76–VIII від 28 грудня 2014 року (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 6, ст.40).

⁷⁹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення. Закон України від 2 березня 2015 року № 213-VIII (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 22, ст.145).

«Про державну службу»⁷⁹⁷; 4) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій»⁷⁹⁸ тощо.

Наведені акти є наразі найбільш поширеною підставою для звернення осіб із конституційною скаргою до КСУ після вичерпання всіх інших засобів національного захисту. Разом з тим, Закон України «Про Конституційний Суд України» не містить положень про можливість визнання усього закону неконституційним, незважаючи на численні звернення з приводу неконституційності його положень, що об'єктивно свідчить про дефектність змісту такого закону.

Розглянемо вплив рішень КСУ на цивільне судочинство. На наш погляд практично це полягає у преюдиціальності рішень КСУ та в інституті відновлення судочинства у зв'язку з виключними обставинами (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України (у редакції від 03.10.2017)).

Преюдиціальність рішення КСУ означає, що суб'єкт права може на основі такого рішення порушувати питання перед судом загальної юрисдикції, якому підвідомча відповідна справа, про перегляд судового рішення, яке ґрунтувалося на положеннях правових актів, визнаних КСУ неконституційними, що вплинуло на правильність судового рішення⁷⁹⁹.

Розвиваючи наведений погляд, зауважимо, що окрім неконституційності закону, ще однією підставою для ініціативи перегляд цивільної справи судом у зв'язку із виключними обставинами є визнання **конституційним** закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане (п. 1. ч. 3 ст. 423 ЦПК України (в редакції від 3.10.2017)).

Другий випадок, на наш погляд є прямим наслідком інцидентного конституційного контролю, коли загальний суд

⁷⁹⁷ Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 4, ст.43).

⁷⁹⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій. Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 40-41, ст.383).

⁷⁹⁹ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 250.

відмовився застосовувати положення конкретного закону, дійшовши висновку, що останній є неконституційним, застосував норми Конституції України як норми прямої дії, та, в ідеалі (оскільки практично судова практика судів нижчого рівня може піти іншим шляхом), звернувся після такого висновку до ВС, а ВС, у свою чергу, підтвердив висновок суду щодо неконституційності закону, вніс відповідне конституційне подання, а вже КСУ, розглядаючи конституційну справу, дійшов висновку, що положення оспорюваного закону відповідають Основному Закону України.

У цьому громіздкому механізмі відшукування легітимної нормативної основи конкретної цивільної справи у вигляді норми права, застосованої у рішенні суду, яке б ґрунтувалося на принципі верховенства права, сучасний законодавець забув такий елемент верховенства права як *ефективність мети і засобів правового регулювання, розумність та логічність закону*.

Вичерпання всіх національних засобів захисту, в тому числі інцидентного конституційного контролю у нинішніх умовах розгляду справ займає близько 3–4 років, і повернення на початок перегляду справи у разі, якщо судом першої інстанції сформовано висновок (не сумнів!) про неконституційність закону, повністю нівелює право на судовий захист протягом розумного строку як такий.

Нагадаємо, що Україні діє європейська модель конституційної юрисдикції, що характеризується наявністю централізованого конституційного контролю, згідно з якою саме окремий орган конституційної юрисдикції уповноважений вирішувати питання про конституційність правових актів інших органів влади, яким не володіє жодний інший орган у державі.

На наш погляд, законодавець здійснив не логічний й абсурдний підхід до процедури захисту фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, за якої може відбутися повна підміна об'єктивного розуміння принципу верховенства права суб'єктивним баченням суду нижчого, ніж ВС, рівня під час вирішення справи по суті. Особливо, якщо суд у подальшому ігнорує звернення до ВС (про популярність таких дій суду у перший рік застосування нового процесуального законодавства було обґрунтованого у попередніх підрозділах).

При цьому наголосимо на законодавчому застереженні «якщо рішення суду ще не виконане» у п .1. ч. 3 ст. 423 ЦПК України (в редакції від 3.10.2017).

Незважаючи на існування схожої формули у конституційному законодавстві певних європейських країн із централізованим конституційним контролем, в нашій державі таке застереження стане передумовою корупційних та тіньових схем швидкого виконання рішення суду, якщо за результатами вичерпання всіх судових інстанцій, вбачається у подальшому позитивна перспектива конституційного розгляду.

Все це знову може об'єктивно привести до швидкого відновлення недовіри до органів судової влади країни та КСУ (в разі розгляду справи, однак повільного, що унеможливило переглянути справу у зв'язку з виконанням рішення суду) й нової хвилі активності осіб у зверненні до ЄСПЛ.

Окремо наголосимо, що інфляційні процеси в державі також паралельно нівелюють сутність захисту, наприклад, майнового суб'єктивного права особи. На відміну від ЄСПЛ суди системи судоустрою та КСУ позбавлені можливості застосовувати та обчислювати інфляційні нарахування особі, яка постраждала від розгалуженого, неефективного, однак законодавчо закріпленого порядку діяльності судових органів тощо.

На наш погляд, у такому випадку особа навіть не зможе претендувати на відшкодування завданої шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України). За єдиним виключенням, якщо у рішенні КСУ під час інцидентного конституційного контролю КСУ встановив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України.

Однак і у такому випадку, особі буде важко довести незаконність дій суду, оскільки знову повертаємося до помилкових рішень, в основі яких суб'єктивне трактування норм Конституції України та хибні висновки про неконституційність

закону, що мав бути застосований, як справедливо наголошували М. І. Мельник і С.В. Різник⁸⁰⁰.

Разом з тим, помилка судді у тлумаченні норми права чи суб'єктивне хибне уявлення про неконституційність законів автоматично не призводить до визнання такого рішення суду незаконним, особливо якщо суддя вчинив дії, передбачені ч. 6. ст. 10 ЦПК України (в редакції від 3.10. 2017), – після висновку щодо суперечності закону конституції України звернувся до ВС.

Таким чином, незважаючи на численні законодавчі новели порядку і способів визнання положень законів неконституційними в загальних судах, початковим етапом цього процесу буде підміна понять неконституційності закону некомпетентним суб'єктом – судом системи судоустрою. Прогнозовано такі дії призведуть до порушення права на судовий захист по суті чи протягом розумного строку, а також права на справедливий суд за ст. 6 Конвенції.

Повертаючись до першого випадку – неконституційність закону як підстава для перегляду цивільної справи за виключними обставинами – зауважимо, що справа у такому разі переглядається за ініціативою різних суб'єктів, а не тільки учасника конституційної справи (якщо справа переглядається за конституційною скаргою, а не за поданнями депутатів, Омбудсмена, ВС та ін.). Однак спільним, на наш погляд, для першого і другого випадку є формула *«якщо рішення суду ще не виконане»* із усіма ризиками, описаними вище.

Відповідно до ст. 151-2 Конституції України рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Обов'язковість рішень КСУ формує їх преюдиціальність. Оскільки в Україні запроваджена нормативна конституційна скарга, а не ампаро, рішення КСУ поширюються на всіх суб'єктів та всі правовідносини в контексті оспорюваного питання.

Таким чином, будь-яка особа, яка вважає своє суб'єктивне право порушеним, реалізує право на захист, вичерпала чи тільки у процесі вичерпання правових засобів захисту, в разі ухвалення у цей період відповідного рішення КСУ, може його використати

⁸⁰⁰ Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4–5/2016. С. 156.

як основний аргумент, що не є законом як таким, однак виступає додатковим заключним аргументом рівня закону, спростовуючи приписи останнього чи підтримуючи їх конституційність.

На думку М. В. Савчина «преюдиція рішень та висновків КСУ поширюється тільки на тих індивідів, які скористалися конституційним захистом. Тому рішення КСУ, винесені у порядку процедури інцидентного контролю мають юридичну силу *inter partes*. Водночас, такі рішення КСУ повинні бути орієнтиром для інших судів загальної юрисдикції при вирішенні аналогічних справ при аналогічних фактичних обставинах, що засновано на таких вимогах верховенства як справедливість, рівність, правова визначеність, пропорційність та недопустимість посягання на сутність змісту основних прав і свобод»⁸⁰¹.

На наш погляд, при абстрактному чи інцидентному конституційному контролі вплив і сила рішень КСУ є рівною, а саме: вони однаково впливають як на права учасника конкретної конституційної справи з приводу прямого виконання рішення КСУ іншими державними органами чи можливого подальшого перегляду за виключними обставинами, так і на права невизначеного кола осіб при регулюванні правовідносин чи захисті на підставі такого рішення КСУ, які ґрунтуються на однакових фактичних і юридичних обставинах.

Підсумовуючи викладене зауважимо, що сучасний цивільно-процесуальний та конституційно-юрисдикційний механізми захисту публічних інтересів, основположних прав і свобод людини і громадянина, які характеризуються певною публічністю виходячи із їх фундаментального характеру, перебуває тільки у початковій стадії реального застосування, постійно удосконалюється цілісне бачення такого механізму, відбуваються спроби відшукати прості, ефективні і дієві способи захисту таких прав та інтересів державою Україна самостійно без залучення міжнародних судових установ.

А тому процес наукових розробок з цього питання в Україні, на нашу думку, тільки починається!

⁸⁰¹ Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. С. 250.

ВИСНОВКИ

Конституційне провадження є особливою юрисдикцією, що перебуває, так би мовити, «понад» усіма судовими і адміністративно-процедурними процесами, має унікальну специфічну процедуру проведення, методологію інтелектуально-вольової діяльності нормативно-доктринального спрямування та пов'язана з іншими видами судочинства вертикальними зв'язками. У загальному розумінні конституційне провадження «випадає» з комплексу всіх процесів у межах такого підходу до розуміння доктрини судового права. Рішення КСУ, ухвалені у справах про відповідність законів та інших правових актів Конституції України (за різними підставами звернення), взаємодіють практично з усіма галузями українського права, корегуючи норми останніх залежно від їх суперечності Основному Закону України. Саме в цьому полягає «вертикальна», матеріально-правова передумова, що є наслідком ієрархічних (субординаційних) зв'язків між Конституцією та галузевим законодавством.

Місце та роль КСУ в системі поділу влади зумовлює його органічний зв'язок з іншими характеристиками конституційного юрисдикційного процесу, включаючи обсяг повноважень, юридичну природу його актів як підсумкової правової форми конституційно-контрольної діяльності, ступінь їх обов'язковості для інших органів, співвідношення актів національного конституційного нормоконтролю з актами міжнародної юрисдикції тощо. КСУ відіграє вагомую роль у становленні й розвитку сучасного українського конституціоналізму, Основного Закону України і конституційного законодавства, а на цій підставі – і галузевого законодавства.

КСУ з урахуванням його функцій і призначення істотним чином впливає на всю правову систему, здійснюючи діяльність за принципами верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень (ч. 2 ст. 147 Основного Закону України) шляхом дотримання законодавчо передбаченої процедурної юрисдикційної діяльності вирішення питань права, для якої характерні всі елементи, етапи, стадії та атрибути судової

правозастосувальної діяльності. Таким чином, КСУ теоретично може бути віднесено до судових органів.

Усталені підходи й критерії до визначення поняття «суд, встановлений законом», сформовані Комітетом ООН з прав людини і практикою ЄСПЛ, повністю кореспондуються з функціональним призначенням КСУ та його компетенцією, що свідчить про можливість визнання КСУ судом, встановленим законом у **сутнісному змісті розглядуваного поняття й з урахуванням функціонального призначення цього органу**, ґрунтуючись на таких нормативних критеріях специфіки його діяльності: 1) КСУ є незалежним від інших гілок влади органом конституційної юрисдикції з конституційним статусом (розділ XII Основного Закону України, ст. 1 України «Про Конституційний Суд України»); 2) означений орган має унікальну надважливу виключну компетенцію в частині забезпечення конституційного правопорядку, що не належить жодному іншому державному та (або) недержавному органу: вирішує питання про відповідність законів держави та в передбачених законом випадках інших актів Конституції України; здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (ст.ст. 147, 150 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України»); 3) здійснює специфічну юрисдикційну діяльність на засадах верховенства права, **незалежності**, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків (ч. 2 ст.147 Основного Закону України; ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»); 4) така діяльність закріплена в Основному Законі України, спеціальному Законі України «Про Конституційний Суд України» й підзаконному акті (Регламент КСУ) та має чітко визначену процедуру (відкриття провадження, відмова у відкритті провадження, уповноважений склад суддів з розгляду конституційних справ (колегії, сенати, Велика Палата); усна та письмові форми слухань, трансляція пленарних та інших засідань; інші атрибути правозастосувальної діяльності); 5) рішення цього органу є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151-2 Конституції України, ст. 89-90 Закону України «Про Конституційний Суд України») тощо.

Попри те, що КСУ не інтегрований у судову систему держави, з огляду на призначення й унікальні функції щодо забезпечення конституційного правопорядку, цей орган **сутнісно і функціонально є «судом, встановленим законом»**. Він є самостійним, незалежним від виконавчої та законодавчої гілок влади єдиним органом конституційної юрисдикції з конституційним статусом, для якого характерна судова незалежність у поєднанні з мандатом суддів КСУ на вирішення справ, які перебувають у їх компетенції та є судовими за своїм характером, на підставі верховенства права та прийняття рішень, які мають обов'язковий (зобов'язувальний) характер і не можуть бути змінені іншими гілками влади. З викладеним пов'язана низка питань концептуального характеру щодо переліку національних способів юридичного захисту й правових наслідків вичерпання чи невичерпання їх усіх перед зверненням особи про захист свого права до міжнародних судових установ.

Сенс пізнавально-оцінювальної функції КСУ полягає в тому, що, глибоко пізнаючи і осягаючи зміст Конституції України в контексті суспільних відносин, що динамічно розвиваються, даючи офіційне тлумачення конституційно-правових норм, виявляючи відповідність галузевих норм конституційно-правовому змісту, КСУ чинить істотний вплив на розвиток правової доктрини, правотворчій, законотворчій процес, правозастосувальну практику, зокрема і у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина.

Нормативно-корегувальний взаємозв'язок між конституційним провадженням і цивільним судочинством полягає в корегуванні джерел права, втілених в конкретних приписах актів законодавства у процесі конституційного провадження під час перевірки джерел цивільного і цивільного процесуального права у порядку конституційного судочинства, реалізація якого відбувається за допомогою методу «безпосереднього конституційного нормозакріплення», коли КСУ безпосередньо у своїх рішеннях роз'яснює зміст конституційних норм, і, за необхідності, методу позитивного зобов'язання, якщо КСУ закріплює порядок застосування положень цивільно-процесуального законодавства та спосіб, що є відповідним до Конституції України, за переконанням КСУ.

Остаточне судове рішення, ухвалене в порядку цивільного судочинства судом як державним органом, уповноваженим здійснювати правозастосування, постає своєрідним «лакмусовим папірцем» коректної дієвості норми права під час її застосування. Поширеність звернень із конституційними скаргами з того самого питання є зовнішнім фактором певної дефектності норм, застосованих судом під час вирішення справ цивільної юрисдикції, та свідчить про вплив цивільного судочинства на конституційне провадження.

Зв'язки між видами юрисдикційних процесів можуть бути статичними або динамічними. Наявність статичних і динамічних зв'язків між елементами системи визнана наукою системного аналізу. Статичні зв'язки припускають вплив завершеного провадження на завершене судочинство, а тому перебувають у стані статичності, а динамічні зв'язки виникають між незавершеними судочинством. Прикладом зв'язків першого виду є поновлення цивільного судочинства, зважаючи на таку виняткову обставину, як визнання КСУ застосованої в цивільній справі норми права неконституційною/ конституційною. Прикладами зв'язку другого виду є відкриття конституційного провадження за зверненнями суду або учасників цивільного процесу й зупинення розгляду цивільної справи на період розгляду звернень КСУ.

Вплив одного процесу на інший має бути безпосереднім: тобто впливу повинна бути піддана конкретна процесуальна діяльність (наприклад, судове провадження у цивільній справі зупиняється у зв'язку зі зверненням його учасників до КСУ) або судові рішення, що набули законної сили, підлягають скасуванню чи зміненню в разі відновлення цивільного судочинства, з огляду на таку виключну обставину, як визнання застосованої в цій справі норми права КСУ неконституційною/конституційною.

Остання судово-конституційна реформа привнесла істотні новели стосовно законодавчого цивільно-процесуального порядку захисту прав осіб у цивільних спорах, зокрема: 1) розгляд цивільних справ, які становлять «суспільний інтерес/значний суспільний інтерес» та дотримання принципу балансу публічних і приватних інтересів під час розгляду цивільних справ. У кожній справі, якщо фактичні обставини того вимагають, суд має віднаходити баланс публічних і приватних інтересів, мета яких зазвичай є полярною; 2) законодавча

можливість дискреції суду першої інстанції для визначення **порядку** розгляду справи у спрощеному чи загальному порядку (ст. 274 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), а судді касаційної інстанції – допустити чи не допустити справу до касаційного розгляду взагалі (ст. 389 ЦПК України в редакції від 03.10.2017) з урахуванням критерію «чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес» у обох випадках; 3) відбулася трансформація підходів у діях судді в разі виникнення в нього сумніву стосовно конституційності закону, положення якого він застосовує у вирішенні цивільної справи (ч. 6 ст. 10 ЦПК України від 03.10.2017).

Пов'язаність із висновком суду про неконституційність закону під час розгляду справи окремого положення закону, застосованого в конкретній справі, конституційність якого оскаржує носій права, свідчить про наявність суспільного (публічного) інтересу і в цьому випадку, адже неконституційний закон як такий підриває стабільність правопорядку і призводить до свавілля в регулюванні суспільних відносин.

Доведено непридатність теорії належності галузі до публічного права за допомогою універсального критерію «публічний інтерес» у процесі формування предмета і методу галузі в тих правовідносинах, де взаємодіють юридично рівні суб'єкти, зокрема учасники цивільних відносин чи правовідносини, що виникають під час укладання та реалізації публічно-правових договорів між державами (окремими регіонами держав), адміністративних договорів між органами публічної влади, колективних трудових договорів між роботодавцем і працівниками. Вказівка щодо того, що учасниками приватно-правових відносин є рівноправні суб'єкти, а публічно-правових – підпорядковані один одному, не завжди ілюструє специфіку приватного і публічного права: у певних випадках у публічних правовідносинах підпорядкованість одного суб'єкта іншому теж відсутня.

Обґрунтовано неоднозначність та невідповідність поділу права на приватне й публічне тієї наукової позиції, що критерієм розмежування є виключно спосіб захисту прав їх учасників. Незважаючи на те, що характер захисту суб'єктивного права активізується лише після порушення останнього, суб'єктивне право існує до порушення, а також під час регулятивних

правовідносин. Зокрема, природа суб'єктивного цивільного права є нормативно окресленою (чи допустимою, згідно зі ст. 6, 15 ЦК України) до правопорушення, а не після нього, хоча спосіб захисту суб'єктивного права визначається лише після його порушення. Ідеться про цивільне правозастосування, першим етапом якого є добір правової норми, застосуванням якої відбуватиметься регулювання конкретного цивільного правовідношення й відповідних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків його учасників.

Обґрунтовано помилковість ототожнення суспільного інтересу з державним. Зближення суспільного й державного інтересів можна теоретично припустити в абсолютно демократичній державі, однак це все одно не зумовить їх злиття. Про захист суспільного інтересу йдеться, передусім, тоді, коли всіх учасників соціальної групи можна визначити, як-от у випадках збереження певних видів культурної чи історичної цінності (наприклад, пам'ятника), що має значення суто для мешканців невеликого населеного пункту. Отже, суспільний інтерес, передусім, визначає не кількість учасників або невизначеність групи, а певна особлива якість – суспільна значущість. Суспільні інтереси необхідно розуміти як такі, що визнані державою й ураховувані чи забезпечені правом, без задоволення яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси, а з іншого – забезпечити цілісність, сталість і нормальний розвиток організацій, інших утворень, соціальних верств, держави та суспільства загалом.

Найчастіше публічні інтереси конституційного значення набувають законодавчого прояву як система принципів, що є основою конституційного ладу. У комплексі конституційних принципів систематизовано норми, яким притаманні як правова, так і державні функції, адже як документ довгострокової дії Конституція не є суто юридичним документом, а містить певні програмні цілі. Регулюючи суспільні відносини, саме Конституція «задає» напрям розвитку громадянського суспільства, зумовлюючи зміни, що відбуваються. Не всі норми Конституції України встановлюють права і обов'язки учасників суспільних відносин. Основний Закон України містить низку норм іншого призначення: норми-принципи, норми-завдання, норми-цілі, норми-визначення – що спрямовані на забезпечення

засад правопорядку та конституційного ладу, звернені до невизначеного кола осіб, скеровують учасників відповідних суспільних відносин відносно способу дій у передбачених межах.

У преамбулі Конституції України викладено фундаментальні прагнення й публічні інтереси – цінності всієї нації, якими наповнений текст Конституції України. Адже, відображаючи головні публічні інтереси, Преамбула зазвичай не створює прямих норм, будь-яких владних повноважень або прав і свобод, а базується на врахуванні необхідності тлумачення тієї чи іншої норми для прояснення її контексту. Тож, вважаємо, що низку публічних інтересів закріплено в Преамбулі Конституції України, яка в Основному Законі України виконує особливу філософську та правову роль.

Дослідження Преамбули Конституції України дозволяє виділити певні групи публічних інтересів і базових цінностей: 1) моральні: «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями»; 2) соціальні: «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України»; 3) демократичні: «дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя», «прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу»; 4) державні: «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення»; 5) патріотичні: «виражаючи суверенну волю народу»; 6) спадкоємність: «попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями»; 7) благополуччя: «прагнучі розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу».

Прояв публічного права у цивільному процесуальному праві доцільно розглядати, принаймні, в таких аспектах: 1) як складову принципу пропорційності в цивільному судочинстві, що впливає на порядок здійснення провадження у справі; 2) як критерій, який має враховувати суддя під час розгляду цивільної справи, аналізуючи фактичні обставини справи та здійснюючи добір нормативної бази, на підставі якої він вирішуватиме цю справу (процедурна складова аналізу попереднього аспекту); 3) як можливий безпосередній предмет судового захисту в цивільному судочинстві; 4) як мету, якої прагнуть досягти сторони,

захищаючи власне суб'єктивне цивільне право, порушення якого пов'язане з певною масовістю; 5) як правову мету, якої в процесі діяльності досягає суд.

Категорія «публічність» є властивістю публічного інтересу. З одного боку, публічність – це відкритість, гласність для публіки; з іншого, суспільність – це максимально широке коло осіб. Видається, що саме останнє розуміння поглинається поняттям «публічний інтерес» як одна з його властивостей. Своєю чергою, публічність означає, що виразником інтересу постає суспільство, певна соціальна група осіб тощо, адже публічні інтереси (як уже було доведено) розуміють як потреби не лише суспільства загалом, але й великих соціальних груп, окремих осіб, що є складовою компонентою потреб суспільства.

Проблема співвідношення матеріального та процесуального права відображає міжсистемні зв'язки процесуального права і матеріальних галузей в аспекті функціонування матеріально-правового і процесуально-правового в загальному механізмі правового регулювання. Аналіз загальних концепцій поділу права на матеріальне та процесуальне доводить, що таке розмежування є досить умовним і неможливо механічно розокремити правові норми на матеріальні та процесуальні.

Нормами цивільного процесуального права визначено не лише належну, а й можливу поведінку учасників цивільного процесу, зумовлену відсутністю в законі кореспондуючих такій поведінці процесуальних обов'язків, дією в процесі принципів змагальності та диспозитивності. Цим підкреслено правомірність існування в цивільному процесі нарівні з матеріально-правовими законними інтересами й суб'єктивними цивільними процесуальними правами специфічних інтересів, що мають суто процесуальний характер.

Передумовою процесуальної заінтересованості судді в результаті цивільної справи є одна з новел цивільного процесуального законодавства, а саме можливість урегулювання цивільного спору за участю судді, чи відомі цивільному судочинству інші примірні процедури в цивільному процесі, що можуть відбуватися до початку судового розгляду (гл. 4, 5 розд. II ЦПК України в редакції від 03.10.2017). У цьому убачається наявність процесуального інтересу в цивільному процесі. Утім такий процесуальний інтерес є специфічним – це публічний

інтерес суду як елемент судової системи. Під час дій суду з роз'яснення порядку врегулювання цивільного спору за участю судді, сприяння сторонам в укладенні мирових угод за допомогою медіації та інших договірних процедур шляхом роз'яснення можливостей таких правових інструментів суд одночасно реалізує превентивну та виховну функції правосуддя, що сприяють підвищенню культури злагоди в суспільстві, на відміну від культури спорів і претензій. Вважаємо, що конституційна засада закріплення досудового врегулювання спору за її коректної практичної реалізації наочно ілюструватиме заінтересованість суду і буде певним наслідком процесуального інтересу суду.

Процесуальні форми захисту складно розмежувати за характером захищуваних інтересів на процесуальні форми захисту публічних інтересів. У прикладному аспекті для класифікації процесуальних форм застосовують процесуальний критерій. Усі процесуальні форми захисту публічного, інтересу утворюють певну цілісність, систему, для якої характерна складна структура. Кожен її елемент має індивідуальне призначення й виконує специфічні функції, спрямовані на задоволення відповідних потреб системи.

Прикладом процесуального розуміння поняття «публічний інтерес» може слугувати проведення референдуму з найбільш важливих питань життя населення. У процесуальному праві правові категорії як «публічного», так і «приватного» інтересу втратили матеріально-правовий зміст, набувши нового, комплексного значення. Індивідуальним (особистим) можна вважати звернення про захист інтересу, що є наслідком публічного, адміністративного правовідношення. Тим не менш, у процесуальному сенсі – це звернення про захист приватного інтересу. І навпаки, захистом публічного, громадського (суспільного) інтересу слід вважати звернення для захисту широкого персоніфікованого чи деперсоніфікованого, невизначеного кола осіб, коли ці інтереси є наслідком приватноправових відносин, але з урахуванням численності, масштабності кількості суб'єктів, що потребують захисту, він набуває публічного, суспільного значення.

Певну роль в існуванні інституту захисту прав інших осіб відіграє менталітет, що сформувався в Україні. Громадяни

традиційно покладають надії на прокурора, інші державні органи, громадські організації, вважаючи ці органи авторитетними, краще підготовленими й поінформованими щодо питань судового захисту права. Цьому, серед іншого, сприяє правова неосвіченість багатьох громадян. Захист публічних інтересів одночасно пов'язаний із суб'єктами, які потребують захисту, а також із суб'єктами, що звертаються для захисту прав та інтересів інших осіб, які здійснюють (беруть участь у здійсненні) цивільно-процесуального захисту: державні процесуальні (прокурорська, органи державної влади й місцевого самоврядування тощо) та недержавні (самозахист, громадська процесуальна форма та ін.) форми. За наведеним, на наш погляд, можна виокремити процесуальні форми захисту значного персоніфікованого кола осіб, неперсоніфікованого (невизначеного) кола осіб, державних, суспільних інтересів тощо. Тож, окремою передумовою існування інституту захисту прав інших осіб у процесуальному законодавстві України є розвиток, трансформація та постійне ускладнення відносин у сфері цивільного обігу й викликане цим постійне удосконалення та водночас ускладнення інститутів цивільного, господарського та адміністративного законодавства, що допускає судовий захист найрізноманітнішого характеру, визначає його нові форми.

Наявність значного суспільного інтересу в цивільній справі зумовлює необхідність відкриття касаційного провадження, навіть якщо справу може бути визнано малозначною або вона є такою за законом. У малозначній справі спірне питання, незважаючи на ціну позову, може мати для позивача виняткове значення, і в цьому разі суддя повинен враховувати, серед іншого, питання щодо того, чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес. У разі висновку суду, що справа є простою, судова практика за такого категорією є усталеною і базовою позовною вимогою постає, наприклад, майнова вимога, а ціна позову не перевищує 500 прожиткових мінімумів. На цьому етапі ключовими є дискреційні повноваження судді стосовно порядку розгляду цивільної справи.

Встановлено, що поняття значного суспільного інтересу Касаційний цивільний суд у складі ВС не формує, вичерпні категорії справ не визначає. У кожній конкретній справі суд доходить висновку, що та чи інша справа становить значний

суспільний інтерес, не обґрунтовуючи такий висновок належним чином. Утім, коли Касаційний цивільний суд у складі ВС в односторонньому порядку доходить висновку про недоведеність виняткового значення справи для особи чи відносно того, що справа становить значний суспільний інтерес, аргументи має бути наведено.

Обґрунтовується, що на початковому етапі практичного застосування правил групового позову приватні групові позови прогнозовано не матимуть популярності через побоювання фізичних осіб (процедура є новою, мало вивченою, такою, що потребує посиленої уваги й витрат на організацію). Натомість для громадських організацій (юридичних осіб) цей вид позову може стати логічним продовженням діяльності в тій чи іншій сфері захисту прав та інтересів громадян. Причому право звернення до суду з груповим позовом може бути реалізовано, якщо групу в мінімально необхідній кількості сформовано на день подавання позовної заяви. Підтвердженням формування групи слугують долучені до групового позову заяви членів групи про їх приєднання до групового позову та висловлення згоди щодо особи позивача, який представляє групу.

Важливим є здійснення змістовного розподілу процесуальних дій, як «звернення з позовом» та «подання позову» у груповому позові. Звернення з позовом – це звернення до суду про захист (наприклад, ст. 4 ЦПК України в редакції від 03.10.2017), документально, юридично оформлене прохання про розгляд спору від імені тієї особи, яка має право звертатися до суду для захисту: власного права – це класичний позивач або, як і в нашому випадку, прав інших осіб. Отож, до суду з груповим позовом звертається саме позивач, який представляє групу, – або безпосередньо член групи, або громадська організація чи орган влади. Натомість «подання» позову – процесуальна дія, вчинювана відповідно до процесуальних правил з метою початку розгляду судом звернення тієї чи іншої особи до суду (ст. 13 ЦПК України в редакції від 03.10.2017). Позов може бути подано як позивачем особисто, так і через представника (ст. 175 ЦПК України в редакції від 03.10.2017).

Формуючи модель групового позову, можливо допустити формування підгруп, абсолютну типовість яких саме і можна передбачити. Сукупність таких типовостей формує значний

груповий позов як такий, що стимулюватиме монополістів до прозорої підприємницької діяльності з виробництва чи надання послуг та взяття на себе всіх необхідних ризиків. Одним із завдань упровадження інституту групового позову є вплив на поведінку та спонукання відповідача до добровільного відновлення порушених прав членів групи. Тому доцільно передбачити право суду на будь-якій стадії провадження скеровувати сторони до медіації та/або зупиняти провадження в справі для дружнього врегулювання спору.

За світовою практикою групових позовів, саме дружнє врегулювання спорів посідає чільне місце в захисті публічних інтересів, адже група в особі представника зазвичай володіє низкою істотних доказів, здатних зрештою привести не лише до покладення на відповідача обов'язку відновити становище, яке існувало до порушення права, відшкодування матеріальних збитків, відшкодування матеріальної та (або) моральної шкоди. Якщо такі докази свідчатимуть про можливість значної суми відшкодування, відповідач, найімовірніше, скористається правом на укладення мирової угоди.

За Конституцією України, різні суб'єкти уповноважені різного часу та з різних підстав звертатися до КСУ з клопотанням про визнання певних положень чи навіть усього закону неконституційним.

До наріжних питань, яким притаманна наявність публічного інтересу (чи відповідність йому), що має дослідити суддя-доповідач у конституційній справі, окрім власне конституційності чи неконституційності оспорюваної норми, належать: 1) з приводу того, чи має внесена конституційна скарга істотне суспільне значення; 2) щодо того, чи розглядає КСУ справи з приводу законодавчого акта, який втратив чинність, однак його продовжують застосовувати до правовідносин, що виникли під час його чинності; 3) стосовно вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги, видавши забезпечувальний наказ, який є виконавчим документом (підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення – ч. 2 ст. 77 Закону); 4) відносно застереження (вказівки) КСУ в резолютивній частині рішення, що положення закону України є відповідними Конституції України,

та водночас КСУ виявив, що суд застосував цей закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, не відповідний Конституції України.

У приписах ч. 2 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» відсутні слова «...вбачає наявність суспільного інтересу» або «...у зв'язку із суспільним інтересом» – вони містять нормативну формулу «...з мотивів суспільного інтересу». Оскільки посилення на суспільний (публічний) інтерес у законодавстві найчастіше є передбаченим, аніж безпосередньо нормативно закріпленим, це має взяти до уваги КСУ чи окремих суддя, визначаючи необхідність відкриття конституційного провадження. Розгляд КСУ конституційної скарги з мотивів суспільного інтересу поза межами тримісячного строку внесення скарги засвідчує пріоритетність розгляду конституційних справ, а також є фактором певної дефектності законодавчого акта.

Після відкриття провадження у справі під час розгляду справи КСУ цей орган у колегіальному складі доходить висновку про наявність такого інтересу в законодавчій нормі, що врегульовує суспільні відносини, за необхідності досліджує питання протиставлення публічного й приватного інтересу, з'ясовує, чи не виникає колізія між публічним інтересом та суспільним інтересом окремих категорій осіб, обґрунтовує наявність легітимної мети обмеження прав осіб (якщо про це йдеться в конституційній скарзі). Водночас КСУ має пам'ятати про концепцію «загального блага», стабільність правопорядку, неухильність забезпечення цивільного обігу, що також впливає на визначення критеріїв та меж застосування публічного інтересу, закріплюючи дотримання таких критеріїв під час розгляду конкретної справи судом, особливо стосовно аналізу приписів закону, який втратив чинність, але заишається предметом конституційної перевірки.

Якщо наявність суспільного інтересу впливає зі змісту текстів законодавчих актів, КСУ має встановити факт допустимості, а саме: наскільки наявний суспільний інтерес позначається на правах, свободах та законних інтересах особи в конкретній судовій справі, законодавчий статус якої переглядає КСУ. Інакше кажучи, захист прав особи, що мають конституційну цінність із притаманною суспільною значущістю, що актуалізує суспільний інтерес конституційної скарги. Водночас прийнятий

Парламентом законодавчий акт, що підлягає застосуванню в конкретній справі, також спрямований на врегулювання певної сфери відносин, а отже має власний, іноді відмінний від конкретного суб'єктивного права особи, інтерес, для якого також характерна певна публічність. Таким чином, КСУ має оцінити характер прав, що підлягають обмеженню.

КСУ може розглядати питання про відповідність Конституції України (конституційність) акта, який втратив чинність, що свідчить про наявність у таких справах публічного інтересу, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України», КСУ в цьому напрямі діє *«з метою захисту та відновлення прав особи»*, а також про той факт, що особа вже вичерпала інші національні засоби юридичного захисту і вважає, що в остаточному судовому рішенні законом чи його окремим положенням порушено її фундаментальне право, що має підлягати найвищому захисту – конституційному.

Чинне нормативно-правове регулювання юрисдикційного процесу розгляду цивільних і конституційних справ про захист фундаментальних прав і свобод людини і громадянина (які за своєю природою характеризуються публічністю у зв'язку із їх основоположним значенням) ілюструє нелогічну, істотну і шкідливу процедурно-процесуальну бюрократію.

Надмірна процедурна зарегульованість при практичній реалізації положень ЦПК України (в редакції від 3.10.2017) проявляється часто як необґрунтований розсуд судді, наприклад при відмовленні у відкритті касаційного провадження у зв'язку із малозначністю справи, хоча особа, яка звертається із касаційною скаргою наголошує і обґрунтовує, що справа для неї становить виняткове значення та одночасно така особа підкреслює значний суспільний інтерес у справі коли остання стосується певного основоположного права, яке захищається у порядку цивільного судочинства. Справа становить виняткове значення для особи, як правило, коли у касаційній скарзі обґрунтовується порушення основного фундаментального права, його скасування чи обмеження із втручанням у саму сутність права (на думку особи, яка звертається із касаційною скаргою).

У разі якщо Касаційний цивільний суд у складі ВС відмовляє у відкритті касаційного провадження, визнаючи цивільну справу

малозначною, що фактично ззовні виглядає як фактичне визнання неналежності конкретного суб'єктивного права особи до фундаментального. Таке, на наш погляд, можливо і безпідставно, але формує у свідомості учасника цивільного процесу висновок про несправедливість такого рішення і спонукає його звертатися до інших правових засобів захисту, перш за все про звернення із конституційною скаргою. Повільність розгляду конституційних скарг у КСУ, у свою чергу, вказує на правову нестабільність і у цьому напрямі правового захисту права, що має наслідком правову невпевненість осіб у необхідності реалізації такого права чи все ж таки одразу звертатися до ЄСПЛ із обґрунтуванням порушення конвенційного права (яке інколи дослівно закріплене у Конституції України).

Також звернення до ВС із висновком суду про неконституційність закону (керуючись принципом верховенства права) за перший рік існування цього органу свідчить про абсолютну непридатність нового нормативно-закріпленого інструменту, оскільки за рік Пленум ВС не зміг дійти жодного об'єктивного фіналу у вигляді конституційного подання.

Наслідком інцидентного конституційного контролю є перегляд цивільної справи у разі, коли загальний суд відмовився застосовувати положення конкретного закону, дійшовши висновку, що останній є неконституційним, застосував норми Конституції України як норми прямої дії, та, в ідеалі (оскільки практично судова практика судів нижчого рівня пішла іншим шляхом), звернувся після такого висновку до ВС, а ВС, у свою чергу, підтвердив висновок суду щодо неконституційності закону, вніс відповідне конституційне подання, а вже КСУ, розглядаючи конституційну справу, дійшов висновку, що положення оспорюваного закону відповідають Основному Закону України.

У цьому громіздкому механізмі відшукування легітимної нормативної основи конкретного судового рішення, яке б ґрунтувалося на принципі верховенства права, сучасний законодавець забув такий елемент верховенства права як *ефективність мети і засобів правового регулювання, розумність та логічність закону*. Вичерпання всіх національних засобів захисту, в тому числі інцидентного конституційного контролю у нинішніх умовах розгляду справ займає близько 3–4 років, і

повернення на початок перегляду справи у разі, якщо судом першої інстанції сформовано висновок (не сумнів!) про неконституційність закону, повністю нівелює право на судовий захист протягом розумного строку як такий. Законодавець здійснив не логічний й абсурдний підхід до процедури захисту фундаментальних прав і свобод людини і громадянина в частині застосування принципу верховенства права, за якої може відбутися повна підміна об'єктивного розуміння принципу верховенства права суб'єктивним баченням суду нижчого, ніж ВС, рівня під час вирішення справи по суті. Особливо, якщо суд у подальшому ігнорує звернення до ВС.

Законодавче застереження «якщо рішення суду ще не виконане» у п .1. ч. 3 ст. 423 ЦПК України (в редакції від 3.10.2017) має істотний вплив на регулювання суспільних відносин після конституційного контролю. Незважаючи на існування схожої формули у конституційному законодавстві певних європейських країн із централізованим конституційним контролем, в нашій державі таке застереження стане передумовою корупційних та тіньових схем швидкого виконання рішення суду, якщо за результатами вичерпання всіх судових інстанцій, вбачається у подальшому позитивна перспектива конституційного розгляду.

Feci quod potui faciant meliora potentes

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аболонин Г. О. Массовые иски. М.: Волтерс Клувер, 2011. 256 с.
- Аболонин Г. О. Проблемы доступности и эффективности правосудия на примере прав и интересов многочисленных групп лиц. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2001. № 4. С. 2–9.
- Абушенко Д. Б. Проблемы взаимовлияния судебных актов и юридических фактов материального права в цивилистическом процессе: монография. Тверь: Кондратьев А. Н., 2013. 319 с.
- Авдеева М. Проблема вичерпання національних засобів юридичного захисту у практиці Європейського суду з прав людини. URL: <https://precedent.in.ua/2016/06/09/problemavycherpannya-natsionalnyh-zasobiv-yurydychnogo-zahystu-u-praktytsiyevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny>.
- Азімов Ч. Поняття і зміст приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3 (14). С. 15–58.
- Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций: в 2 т. Свердловск, 1973. Т. 2. 401 с.
- Алексеев С. С. Частное право. М.: Статут, 1999. 160 с.
- Аналітичний звіт щодо запровадження інституту конституційної скарги / Ю. Кириченко, Б. Бондаренко – К.: ФОП Москаленко О.М., 2018. – 40 с. URL: [http://pravo.org.ua/img/books/files/1523955280const%20\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/img/books/files/1523955280const%20(1).pdf).
- Андрушко І. П. Категорія «публічний інтерес» у конституційному праві: поняття та зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 137–141.
- Анишина В. А. Запрос суда в Конституционный Суд Российской Федерации о проверке конституционности закона: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2003. С. 93.
- Антоненко В.М. Прямое действие Конституции Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2014. 25 с.
- Афанасьев В. Г. Системность и общество. М.: Политиздат, 1980. 432 с.
- Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. М.: Норма, 2001. С. 158.
- Балюк М. І., Луспенік Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. Харків: Харків юрид., 2008. 708 с.

Батаева Н. С. Судебная защита прав и интересов неопределенного круга лиц: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 1998. 164 с.

Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

Берченко А. Я. Еще раз о проблеме права и закона. *Журнал российского права*. 1999. № 3–4. С. 75–82.

Бичкова С. С. Загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 119–127.

Бичкова С. С. Особливості судового захисту прав, свобод та інтересів невизначеного кола осіб. *Судова влада України*: [сайт]. 2013. № 2 (31). URL: <https://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/48705/>.

Біерляйн Б. Конституційно-правовий захист основоположних прав: можливості та межі доступу окремої особи. *Захист прав людини органами конституційної юстиції: можливості і проблеми індивідуального доступу*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 верес. 2011 р.). Київ: Логос, 2011. С. 90–99.

Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 295–309.

Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Э. Г. Системный подход в современной науке. *Проблемы методологии системного исследования*. М., 1970. 528 с.

Бондарь Н. С. Аксиология судебного конституционализма: конституционные ценности в теории и практике конституционного правосудия. 2013. Вып. 2. С. 7. 184 с. (Серия «Библиотечка судебного конституционализма»).

Бондарь Н. С. Конституционный Суд в системе юрисдикционных органов (о «богоугодных грехах» конституционного правосудия). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2017. № 1. С. 26–27.

Бондарь Н. С. Современный русский конституционализм: философское осмысление в свете конституционного правосудия. *Право*. 2012. № 4. С. 3–17.

Бондарь Н. С., Джагарян А. А. Правосудие: ориентация на Конституцию: монография. М.: Норма, 2018. 224 с.

Боннер А. Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. М.: Юрид. лит., 1980. С. 5–31.

Боннер А. Т. Существует ли «юридический процесс». *Проблемы соотношения материального и процессуального права*. 1980. Вып. 2. С. 61–66.

Боннер А. М. К. Маркс о соотношении материального права и процесса. *Правоведние*. 1978. № 4. С. 23–31.

Брагинский М. И. О месте гражданского права в системе «право публичное – право частное». *Проблемы современного гражданского права*. М., 2000. С. 46–80.

Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: общие положения. М.: Статут, 1997. 682 с.

Брынцев В. Д. Судебное право: современная концепция правопонимания. *Конституционное и муниципальное право*. 2008. № 9. С. 15–18.

В защиту общественных интересов. Пер. с англ. Д. Б. Шабельникова. Под ред. Н. М. Кипниса. М.: Юристь, 2004. 506 с.

Васильев А. М. Правовые категории. М.: Юрид. лит., 1976. 264 с.

Васильев С. В. Гражданский процесс: учеб. пособие. Харьков: Одисей, 2006. 512 с.

Васильева М. И. Публичные интересы в экологическом праве. М.: МГУ, 2003. 424 с.

Васильева С. В. Отражение публичных и частных интересов в решениях Конституционного Суда Российской Федерации. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. М., 2002. С. 36–44.

Василькевич Ярослав. Виступ. Вступний огляд щодо стану практичної імплементації конституційної реформи та пов'язаних з нею змін в діяльності Конституційного Суду України, зокрема внаслідок запровадження конституційної скарги. Сьома українсько-німецька фахова зустріч з питань конституційного права та процесу. Конституційний Суд України. м. Київ. 17-18 жовтня 2018 року.

Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2003. 464 с.

Венедиктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2013. 430 с.

Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності

законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України. [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16/print1445354389020926>.

Висновок щодо проекту Закону «Про Конституційний Суд України», прийнятий Венеціанською комісією на 109 Пленарній сесії (Венеція, 9–10 груд. 2016 р.). Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3).

Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. М.: Норма, 2008. 448 с.

Відновлення військових судів – пріоритетний крок у реформуванні військової юстиції. URL: <http://www.ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/vidnovlennya-viyskovikh-sudiv-prioritetniy-krok-u-reformuvanni-viyskovoï-yustitsii>.

Військовий суд: навіщо генералам особливе правосуддя. URL: <https://tvi.ua/publikacii/articles/vijskovij-sud-navishho-generalam-osoblive-pravosuddya.html#hcq=mfuoyYq>.

Військові суди були потрібні ще вчора. URL: <http://resonance.ua/vijskovi-sudi-buli-potribni-shhe-vchora>.

Військові суди можуть бути поновлені вже на початку 2018 року. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2017/12/21/vijskovi-sudi-mozhut-butiponovleni-vzhe-na-rochatku-2018-roku>.

Вільгушинський М. Й. Позапроцесуальні повноваження Верховного Суду України та вищих судів щодо забезпечення єдності судової практики. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 3 (6). С. 145–146.

Вінник О. М. Приватні та публічні інтереси, їх роль і відображення в господарському праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 5. С. 11–13.

Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2004. 631 с.

Водяніков О. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав. *LB.ua*. 2017. 13 лип. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/371421_vidchinyayuchi_dveri_i_konstitutsiynogo.html.

Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров. Свердловск: Средне-Урал. книж. изд-во, 1974. 204 с.

Воропаева Г. Ю. Конституционные обязанности граждан Российской Федерации как форма выражения публичных интересов. *Вестник Самарского государственного университета*. 2006. № 10/3 (50). С. 123–127.

Гадомський Д. Інститут групових (класових) позовів як інструмент захисту порушених або оспорюваних прав. *Юридичний журнал*. 2006. № 10. С. 107–110.

Гайворонський В. М. Цивільне законодавство: від «нічого приватного» до «нічого публічного». *Вісник академії правових наук України*. 1997. № 4. С. 91–100.

Гаудер Пол. Верховенство права в реальному світі. Пер з англ.: Д. Вовк, В. Гончаров та ін. ; кер. проекту Д. Лученко ; наук. ред. Д. Вовк. Харків: Право, 2018 392 с.

Глущенко С. В. Вищі спеціалізовані суди в системі судової влади України: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Чорнобай: Чорнобаївське КПП, 2015. 352 с.

Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 2. 1747 с.

Головатий С. П. Тріада європейських цінностей – верховенства права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2011. № 5. С. 159–174.

Головін А. С. Захист прав і свобод людини і громадянина при здійсненні правосуддя в рішеннях Конституційного Суду України. Київ: Логос, 2011. 608 с.

Городовенко В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 42–52.

Городовенко В. Принцип правової держави у практиці Конституційного Суду України: еволюція й перспективи використання у зв'язку із введенням інституту конституційної скарги. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/2018. С. 106–109.

Горшенев В. М., Недбайло П.Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. М., «Юрид. лит. », 1976. 280 с.

Государственное право Германии: в 2 т. Г. Арним, Р. Бартльшпергер и др. М.: Ин-т государства и права РАН, 1994. Т. 2. 320 с.

Государство и право: начальный курс. 3-е изд. М.: Юрид. лит., 1996. 192 с.

Гражданский процесс России: учебник. Под ред. М. А. Викут. М.: Юристъ, 2004. 459 с.

Гражданский процесс: учебник / отв. ред. В. В. Ярков. М.: Волтерс Клувер, 2004. 448 с.

Гражданское процессуальное право России. Под ред. М. С. Шакарян. М.: Юрист, 1996. 501 с.

Грось Л. А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право: научно-практические проблемы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; 12.00.04. М., 1999. 63 с.

Грушицький А. Розгляд «по-спрошеному». Коли справи незначної складності стають малозначними, і що це означає для можливостей оскарження та представництва. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134471-koli_spravi_neznachnoi_skladnoschi_stayut_mal_oznachnimi_.html.

Губин Е. П. Понятие интереса в гражданском праве. *Вестник МГУ*. 1980. № 4. С. 61–66.

Губська А. В., Києвець О. В. Групові позови в цивільному процесі: монографія. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2015. 180 с.

Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов: Приволж. книж. изд-во, 1970. 185 с.

Гультай М. М. До питання про необхідність впровадження конституційної скарги в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 6. С. 114–124.

Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы. М.: Юрид. лит., 1976. С. 31–42.

Данко В. Й. Особливості правової природи актів Конституційного Суду України: окремі аспекти аналізу. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). С. 12–16.

Даньков А. А. Обеспечение баланса публичных и частных интересов в сфере правосудия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2014. 238 с.

Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. М.: Волтерс Клувер, 2007. 376 с.

Дедов Д. И. Общеправовой принцип соразмерности и ограничения свободы предпринимательства. *Вестник Московского университета*. 2002. № 2. С. 22–37.

Дмитрий Луспенник поделился ожиданиями от результатов рассмотрения конституционных жалоб. *Судебно-юридическая газета*: [сайт]. <https://sud.ua/ru/news/publication/117430-dmitriy-luspenik-podelilsya-ozhidaniyami-ot-rezultatov-rassmotreniya-konstitutsionnykh-zhalob>.

Добровольский А. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М.: Моск. ун-т, 1979. 159 с.

Добрынин Н. М. Универсальный энциклопедический словарь для всех и каждого. Современная версия новейшей истории государства. Новосибирск. Наука, 2012. 606 с.

Егорова О. В. Сущность гражданской процессуальной формы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. М., 2003. 187 с.

Ефремова Н. Н. Становление и развитие судебного права в России XVIII – начала XX в. (историко-правовое исследование): монография. М.: РУДН, 2007. 267 с.

Євтушок Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2015. 214 с.

Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы. М., 2010. 560 с.

Жуйков В. М. Судебная защита прав граждан и юридических лиц. М.: Гордец, 1997. 320 с.

Заблюк Г. Г. Общественный интерес в контексте американской плюралистической демократии. США-Канада. *Экономика. Политика. Культура*. 2002. № 12. С. 7–10.

Загальна теорія держави і права. За ред. М. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина, Х. Право, 2002. 584 с.

Захарова О. С. До питання про цивільну процесуальну форму. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2 (15). С. 27–29.

Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу М.: Издательство «Юридическая литература», 1966. – 190 с.

Зинченко А. И. Гражданская процессуальная форма судебного разбирательства. *Вопросы теории и практики судебного разбирательства гражданских дел*. Саратов, 1988. С. 54–60.

Зінченко І. Л. Єдність процесу. *Сучасні проблеми юридичної науки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2008. С. 396–399.

Ильина О. Ю. Частные и публичные интересы в семейном праве Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. М.: РГБ, 2007. 374 с.

Исследование о прямом доступе к конституционному правосудию. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия). Страсбург, 2011. 185 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2010\)039rev-rus](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2010)039rev-rus).

Ізарова І. О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів; пер. з англ.: І. О. Ізарової, А. В. Сизової. Київ: Дакор, 2016. Ч. 1. 307 с.

Калиш Д. Б. Соответствие публичному интересу как критерий конституционности законов: французская доктрина и практика. *Вестник РУДН*, Серия Юридические науки, 2016., № 3. С. 32–42.

Кампо В. М. Конституційний Суд України як суб'єкт та об'єкт модернізації судової влади. *Конституційні аспекти судової реформи в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 берез. 2011 р.). Львів: Кундельський Г. Л., 2011. С. 33–42.

Карташов В. Н. Юридическая деятельность: проблемы теории и методологии: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. М., 1990. 414 с.

Карташов В. Н. Система систем. Очерки общей теории и методологии. М.: Прогресс-академия, 1985. 325 с.

Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. Очерки по истории. М.: МГУ, 1967. 119 с.

Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки по истории). Монография. М.: Издательство Московского университета, 1967. 119 с.

Кляус Н. В. Законный интерес как предмет судебной защиты в гражданском судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Новосибирск, 2007. 227 с.

Ковальчук В. Органи конституційної юстиції в механізмі легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 78–89.

Кожохин Б. И. Некоторые особенности реализации российской Конституции. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 6. Философия, политология, социология, психология, право. 1996. Вып. 2. С. 87–93.

Колесов П. П. Процессуальные средства защиты права. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. 220 с.

Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. Київ, 1998. 382 с.

Комаров В. В. К проблеме о конституционных основаниях гражданского судопроизводства. *Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного: теория и практика*: сб. науч. ст. Краснодар. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 91–108

Комаров В. В. Цивільне процесуальне право: проблеми методології науки, диференціації та уніфікації судових процедур. *Право України*. 2012. № 1. С. 154 – 174.

Комаров В. В. Цивільний процес у глобальному контексті. *Цивільне судочинство. Судова практика у цивільних справах*. 2011. № 4. С. 37 – 60.

Комитет ООН по правам человека, МПГПП. Замечания общего порядка. 2007. № 32. п. 18. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom32.html>.

Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. М.: Спартак, 1997. 654 с.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Кондратьева О. Виконання судових рішень: нові закони та проблеми. *Юридичний вісник України*. 2013. № 5. URL: http://smi.liga.net/articles/2013-02-04/8197698-vikonannya_sudovikh_r_shen_nov_zakoni_ta_problemi.htm.

Конституционное право Российской Федерации: учебник / под общ. ред. Н. В. Витрука. М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. 656 с.

Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. Пособие; отв. ред. В. В. Маклаков. 2-е изд, испр. и доп. М.: Инфа-М, 2010. 672 с.

Конституция Российской Федерации: URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-9.htm>.

Конституційне подання щодо відповідності (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України від 23 вересня 1999 року № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в редакції Закону України від 28 грудня 2014 року № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (з наступними змінами) частині першій статті 8, частині першій статті 19, частинам другій і третій статті 22 та частині першій статті 58 Основного Закону України. URL:

[http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D0088FD9A0F4ED2AC2258194002547D9?OpenDocument&year=2017&month=09&](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D0088FD9A0F4ED2AC2258194002547D9?OpenDocument&year=2017&month=09&).

Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України за станом на 20 липня 2018 року: URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyuni-skargy-shcho-nadiyshly-do-konstytuciyunogo-sudu-ukrayiny-za-stanom-na-20-lypnya>.

Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР у редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

Коробова Е. А. Законные интересы личности в конституционном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Челябинск, 2005. 218 с.

Короленко В. М. Доктринальні підходи до уніфікації та диференціації цивілістичних судочинств. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 403–405.

Корчевна Л. О. Особливості реалізації норм судового права. *Судова апеляція*. 2008. № 1 (10). С. 19–24.

Костин А. В. Интерес публично-территориальных образований в гражданском праве. *Законодательство*. 2002. № 3. С. 13–19.

Крупчан О. Д., Перепелюк В. Г. Адміністративні процедури на захисті приватних прав осіб: монографія. Київ: НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2010. 207 с.

Крусс В. И. Теория конституционного правоупотребления. М.: Норма, 2007. 207 с.

Кряжков А. В. Публичный интерес: понятие, виды и защита. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 91–99.

Кубко А. Є. Реалізація публічних інтересів у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. 225 с.

Кузбагаров А. Н. Примирение сторон по конфликтам частноправового характера: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. СПб., 2006. 359 с.

Купцова С. Н. Судебное и судебское право: общетеоретические аспекты понимания и различия. *Известия высших учебных заведений*. № 2 (42). 2017. С. 54–60. (Серия «Общественные науки. Право»).

Курбатов А. Я. Защита прав и законных интересов в условиях «модернизации» правовой системы России. М.: Юстицинформ, 2013. 172 с.

Курило М. Щодо можливості уніфікації принципів цивільного, адміністративного, господарського та кримінального процесуального права. *Право України*. 2013. № 8. С. 271–277.

Курочкин С. А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / науч. ред. В. В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 560 с.

Курс конституционного права Украины: учебник. Под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. Т. 1: Общая часть. Основы теории конституционного права. Харьков: Одиссей, 2008. 672 с.

Курс советского гражданского процессуального права. Под ред. А. А. Мельникова, П. П. Гуреева, А. А. Добровольского и др. М.: Наука, 1981. Т. 1. 464 с.

Курс цивільного процесу: підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.

Курылев С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск. *Труды Иркутского университета*. 1957. Вып. 3. Т. 22. С. 175–176.

Кусжанова А. Ж. Проблемы классификации и взаимодействия интересов. *Credo*. 2000. № 5. URL: <http://credonew.ru/content/view/195/25>.

Кутафин О. Е. Избранные труды: монография: в 7 т. М.: Проспект, 2011. Т. 1: Предмет конституционного права. 426 с.

Кушніренко О. Г. Базові цінності конституційного ладу та їх взаємозв'язок з правовими принципами. *Формування європейського правового простору: історія і сучасність*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 трав. 2011 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва, 2011. С. 45–46.

Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 34 – 42.

Литвинов О. Тлумачення законодавчої норми під час перевірки її конституційності у справі за конституційною скаргою: теоретичні аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1. 2018. С. 79–83

Лобойко Л. Концепція судового права у контексті судового захисту прав і свобод. *Право України*. 2015. № 3. С. 60 – 70.

Локк Дж. Избранные философские произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1960. Т. 2. 752 с.

Луспенник Д. Д. Новий ЦПК містить 96 новел, але судді впораються. *Закон і бізнес*: [сайт]. 2017. 23 листоп. URL: http://zib.com.ua/ua/print/130925-noviy_cpk_mistit_96_novel_ale_suddi_vporayutsya_luspenik.html.

Луспенник Д. Д. Процесуальна аналогія в цивільному судочинстві: де-юре та де-факто (постановка проблеми). *Адвокат*. 2006. № 2. С. 12–17.

Луспенник Д. Імплементация ценностей. Які саме і як новели цивільного процесу вплинули на судову практику. URL: http://zib.com.ua/ua/print/134331-yaki_same_i_yak_noveli_civilnogo_procesu_vplinuli_na_sudovu_.html.

Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юрид., 2006. 480 с.

Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. М.: Юнити-Дана, 2002. 687 с.

Люкина О. В., Малько А. В., Семикин Д. С. Судебное право как важнейший элемент судебной системы. *Российская юстиция*. 2010. № 3. С. 2–4.

Майданик Р. А. Розвиток приватного права України: монографія. Київ: Алерта, 2016. 226 с.

Майстренко Л. Спрощене позовне провадження в цивільному процесі: чи все так просто? URL: <http://lawcentre.org.ua/sproschene-rozovne-provadžhennya-v-tsyvilnomu-protsesi-chy-vse-tak-prosto/>.

Максимов И. В. «Соразмерность» как общеправовая категория. *Вестник Саратовской государственной академии*. 2012. № 2 (84). С. 163–169.

Малиев Б.В., Москалюк О.В. Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посіб. За заг. ред. Б.В. Малишева. К. Реферат, 2010. 260 с.

Малько А. В., Субочев В. В. Законные интересы как правовая категория. СПб., 2004. 357 с.

Маркуш Марія. Роль конституційної скарги в судовому механізмі захисту прав і свобод людини у змагальному кримінальному процесі України. У книзі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні: збірка тез, м. Київ, 18 груд. 2015 р. Конституц. Суд України; за заг.ред. Ю.В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2016. 186 с.

Марченко М. Н. Разнообразие взглядов на судебское право в современной романо-германской правовой семье. *Правоведение*. 2007. № 3. С. 20–36.

Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право. М.: Проспект, 2007. 512 с.

Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду (Київ, 11 черв. 2015 р.). URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9).

Масовий позов: перспективи в Україні через призму зарубіжного досвіду: рекомендації круглого столу. *Верховний Суд України*: URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/5CC45810BAD05D0CC2257E7A00458D13?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%EE%E2%E8%E9).

Матейкович М. С., Горбунов В. А. Законные интересы в конституционном праве. М.: Норма, 2011. 256 с.

Мелашенко В. Ф. Основы конституционного права Украины. Київ: Вентурі, 1995. 240 с.

Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4-5/2016. С. 149–159.

Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4–5/2016. С. 149–159.

Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 200 с.

Митник О. В. Проблемні питання вичерпання національних засобів юридичного захисту у зв'язку із запровадженням інституту конституційної скарги в Україні. С. 62–63. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8358/Mytnyk_Verkh_prava_z_b_18-11-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Михайлов С. В. Интерес как общенаучная категория и ее отражение в науке гражданского права. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 86–92.

Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве. М.: Статут, 2002. 205 с.

Михайлова Е. В. Процессуальные формы защиты субъективных гражданских прав, свобод и законных интересов в Российской Федерации (судебные и несудебные): монография. М.: Проспект, 2014. 218 с.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. *Юридичний вісник України*. 2000. № 49.

Москвич Л. Судове право: крок від теорії до галузі права. *Право України*. 2015. № 3. С. 18–25.

Мрії про чудовий закордонний відпочинок перетворилися на складання позовних заяв про захист прав споживачів. *Судова влада України*: [сайт]. URL: <http://ob.ki.court.gov.ua/sud2605/253813/>.

Мурадян Э. М. Судебное право (в контексте трех процессуальных кодексов). М.: Проспект, 2003. С. 42–52.

Мурадян Э. М. Истина как проблема судебного права. М.: Былина, 2002. 287 с.

Мурадян Э. М. Судебное право. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2007. 575 с.

Муромцев С. А. Определение и основное разделение права. 2-е изд., доп. СПб.: С.-Петербур. гос. ун-т, 2004. 224 с.

Мусяка В. Чи є Конституційний суд судом. *ZN.ua*. 2017. № 20. URL: <https://dt.ua/internal/chi-ye-konstituciyniy-sud-sudom-243696.html>.

Недбайло П. Е. О юридических гарантиях правильного осуществления советских правовых норм. *Советское государство и право*. 1957. № 6. С. 20–29.

Незнамов А. Некоторые аспекты развития права общественного интереса в России. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2009. № 6. С. 2–4.

Нерсесянц В. С. Философия права: учебник. М.: Норма, 2001. 652 с.

Нікольська О. В. Правова природа та юридичні властивості актів Конституційного Суду України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2013_1_10.

Ображиев К. В. Системный подход в юриспруденции: теоретико-методологические основы. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*. 2012. № 1. Т. 2. 2012. С. 89–96.

Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / ред. М. Н. Марченко. М.: Зерцало-М, 2001. Т. 2. 656 с.

Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. на рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Мельника стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-16/print1445354389020926>.

Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М. А. на рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211

Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

Окрема думка судді КСУ Нікітіна Ю. І. на рішення КСУ у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

Онщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 215 с.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січ. 1998 р. № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.

Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. URL: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&l=ru&object=translation.

Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: учеб. пособие. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2002. 616 с.

Панова И. В. Юридический процесс. Саратов: Светопись, 1998. С. 24–26.

Паризька конвенція про охорону промислової власності: міжнар. док. від 20 берез. 1883 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123.

Паславська Н. Організація діяльності Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччини. Вісник Лівського університету. 2014. Вип. 59. С. 108–113; Stern K. Einführung. Landverfassungsgerechtigkeit. Baden-Baden: Nomos-Verlagsgesellschaft, 1983. S. 19.

Патюлин В. А. Государство и личность в СССР. М.: Юрид. лит., 1974. 254 с.

Первомайський О. О. Участь держави Україна в цивільних процесуальних відносинах: окремі питання теорії та практики. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*: матеріали Міжнар. наук-практ. конф., присвяч. 90-

річчю з дня народження В. П. Маслова (Харків, 16 берез. 2012 р.). Харків: Право, 2012. С. 206–210.

Первомайський О. О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 62–67.

Первомайський О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 53–47.

Перетерский И. С. Принудительные и диспозитивные нормы в обязательственном праве гражданского кодекса. *Советское право*. 1924. № 4. С. 68–80.

Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Чернівці, 2007. 204 с.

Пленум Верховного Суду обрав делегатів на з'їзд суддів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/600745/>.

Погребняк С. П. Основоположні принципи права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. 433 с.

Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут, 1998. 353 с.

Полянский В. В. Публичные и частные интересы в конституционном праве: проблемы и гармонизация. *Интерес в публичном и частном праве*: сб. ст. М.: ГУ-ВШЭ, 2002. С. 48–53.

Полянский В. В. Гармонизирующая функция Конституционного Суда Российской Федерации (конституционное содержание и перспективы реализации). *Юридический мир*. 2013. № 12. С. 21–26.

Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія. К. Атіка, 2005. 288 с.

Постанова Верховного Суду України від 2 берез. 2010 р. Справа № 21-2368во09. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9341141>.

Постанова Верховного Суду України від 22 черв. 2017 р. № 6-1047цс17. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1047cs17>.

Постанова Верховного Суду України від 26 вересн. 2018 р. Справа № 490/8831/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76859575>.

Постанова Вищого господарського суду України від 11 трав. 2016 р. Справа № 911/3407/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57729425>.

Постанова Вищого господарського суду України від 20 квіт. 2016 р. Справа № 925/1476/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57430433>.

Постанова касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 16 трав. 2018 р. № 465/2933/17-ц. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS181376.html.

Постанова Київського апеляційного господарського суду від 2 берез. 2016 р. Справа № 911/3407/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56422274>.

Постанова Київського апеляційного господарського суду від 9 лют. 2016 р. Справа № 925/1476/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55933505>.

Постанова Київського окружного адміністративного суду від 22 берез. 2017 р. Справа № 810/394/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65707199>.

Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду від 17 квіт. 2013 р. Справа № 2а-6281/11/1470. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30901077>.

Постанова Пленуму Верховного Суду № 4 Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) частини другої статті 28 Закону України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та частини третьої статті 28 Закону України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» положенням частини першої статті 8, частин першої та третьої статті 46 Конституції України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_13/.

Постанова Пленуму Верховного Суду № 5 від 30 березня 2018 року «Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» положенням частини першої статті 8, частини третьої статті 22, частин першої та другої статті 24, частини першої статті 126, статті 130 Конституції України». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_14.

Постанова Полтавського окружного адміністративного суду від 3 груд. 2015 р. Справа № 816/2166/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54051212>.

Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 12 січ. 2016 р. Справа № 922/5066/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55027219>.

Постанова Харківського окружного адміністративного суду від 24 листоп. 2015 р. Справа № 820/10546/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/53804126>.

Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо виконання судових рішень». Реєстр. № 2399. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45896.

Правовая защита общественных интересов: работа общественных организаций при поддержке Фонда Форда. *Международный опыт / пер. с англ.* М.: Юристъ, 2001. 224 с.

Практикум з цивільного процесуального права України: навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Ярошенко. Київ: Дакор, 2016. 348 с.

Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. М., 2000. 528 с.

Прилуцький С. В. Судове право як концептуальна основа судової влади України. *Право України*. 2015. № 3. С. 26–27.

Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 632 с.

Про введення мораторію на примусову реалізацію майна: Закон України від 29 листоп. 2001 р. № 2864-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 77.

Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 06 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» положенням частини першої статті 8, частини третьої статті 22, частин першої та другої статті 24, частини першої статті 126, статті 130 Конституції України: Постанова Пленуму Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_13/.

Про відмову у зверненні до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності (конституційності) частини другої статті 28 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058-

IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та частини третьої статті 28 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у редакції Закону України від 03 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» положенням частини першої статті 8, частин першої та третьої статті 46 Конституції України: Постанова Пленуму Верховного Суду. URL https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/postanova_plenumu_14/.

Про включення до порядку денного третьої сесії Верховної Ради України восьмого скликання доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) і про його направлення до Конституційного Суду України: Постанова Верховної Ради України від 28 січ. 2016 р. № 950-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/895-19/paran9#n9>.

Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовт. 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення. Закон України від 2 березня 2015 року № 213-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 22, ст.145).

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 213-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 22. Ст. 145.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій. Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2148-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 40-41, ст.383).

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 груд. 2014 р. № 77-VIII. *Голос України*. 2014. № 252-1. Спецвипуск.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 6 груд. 2016 р. № 1774-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>.

Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату

працевдатності»: Закон України від 23 лют. 2007 р. № 717-V. *Голос України*. 2007. № 48.

Про внесення змін до Сімейного кодексу України: Закон України від 26 грудня 2002 року № 407-I. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 7, ст.70.

Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“. Закон України № 76–VIII від 28 грудня 2014 року (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 6, ст.40).

Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України від 20 груд. 2005 р. № 3235-IV. *Голос України*. 2005 р. № 249.

Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19 груд. 2006 р. № 489-V. *Голос України*. 2006. № 246.

Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 4, ст.43).

Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>.

Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працевдатності: Закон України від 23 верес. 1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.

Про затвердження щорічної інформаційної доповіді Конституційного Суду України за 2017 рік: постанова Конституційного Суду України від 29 берез. 2018 р. № 17-п/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/2064>.

Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2464-VI. *Голос України*. 2010. № 171.

Про Конституційний Суд України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР: Закон України. *Голос України*. 1996. 22 жовтня.

Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 лип. 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України № 4452-VI від 23 лютого 2012 року. *Голос України*, 21.03.2012 № 51.

Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України. Київ, 2017. 186 с. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/385695?download=true>.

Проблеми науки гражданского процессуального права; под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. С. 65–66.

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо утворення військових судів та окремих організаційних питань) від 6 квіт. 2015 р. № 2557. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54668.

Протасов В. Н. О насущной потребности в новой учебной дисциплине. *Государство и право*. 2003. № 12. С. 53–59.

Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 16 верес. 1963 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2373.

Протокол № 1 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини: міжнар. док. від 20 берез. 1952 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_535.

Рабінович П. М. Приватне й публічне у природному праві та українському законодавстві. *Юридична Україна*. 2004. № 6. С. 27–34.

Рабінович П. М. Природне право: діалектика приватного й публічного. *Право України*. 2004. № 9. С. 61–64.

Рабінович С. П. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). Львів: Астрон, 2004. С. 25–32.

Регламент Конституційного Суду України: постанова Конституційного Суду України від 22 лют. 2018 р. № 1-пс/2018. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/reglament.pdf>.

Речицький В. Аксиоми конституціоналізму й Основний Закон України. *Український часопис міжнародного права*. 2016. № 1. С. 114–120.

Речицький В. Аксіоми конституціоналізму й Основний Закон України. *Запровадження конституційної скарги в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. з питань запровадження конституційної скарги в Україні. (Київ, 18 груд. 2016 р.). Київ, 2016. С. 114–120.

Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: УрГЮА, 1997. 240 с.

Решетникова И. В., Ярков В. В. Защита прав неопределенного круга лиц в гражданском процессе. *Судебная реформа: проблемы гражданской юрисдикции*. 1999. С. 45–78.

Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні: навч. посіб. / А. М. Ришелюк. Київ: Ін-т законодавства, 2013. 384 с.

Рішення апеляційного суду міста Києва від 11 січ. 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71634529>.

Рішення колегії суддів судової палати в цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 19 трав. 2017 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66857836>.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо несумісності депутатського мандата): рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-97>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності): рішення Конституційного Суду України від 20 черв. 2007 р. № 5-рп/2007. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/552>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «Автосервіс» щодо офіційного тлумачення положень статей 177, 760, частини другої статті 777 Цивільного кодексу України (справа про переважне право наймача на придбання військового майна): рішення Конституційного Суду України від 10 груд. 2009 р. № 31-рп/2009. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/591>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Акціонерного товариства «Страхова компанія “Аванте”» щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»: рішення Конституційного Суду України від 16 лют. 2010 р. № 5-рп/2010. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/601>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 статті 1, статті 11, частини восьмої статті 18, частини третьої статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої статті 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг): рішення Конституційного Суду України від 10 листоп. 2011 р. № 15-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/634>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного процесуального кодексу України: рішення Конституційного Суду України від 31 трав. 2011 р. № 4-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/623>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби): рішення Конституційного Суду України від 18 квіт. 2012 р. № 10-рп/2012 URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/649>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго»

щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження»: рішення від 26 черв. 2013 р. № 5-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/662>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: рішення Конституційного Суду України від 28 листоп. 2013 р. № 12-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/669>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань»: рішення Конституційного Суду України від 11 лип. 2013 р. № 7-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/7-rp/2013.pdf>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів): рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): рішення Конституційного Суду України від 1 груд. 2004 р. № 18-рп/2004. *Конституційний Суд України*: [сайт]. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/511>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини першої статті 7, пункту 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії

корупції»: рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-12>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками): Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 6, частини першої статті 11, частини четвертої статті 16, пунктів 3, 5, 6, 9, 10, 16 частини першої статті 26, частин третьої і четвертої статті 41, частини шостої статті 42, статей 51, 52, 53, 54, частини четвертої статті 61, частини першої статті 62, частин першої, шостої, сьомої статті 63, частин четвертої, п'ятої, шостої статті 78, частин третьої, п'ятої, сьомої статті 79, абзацу третього пункту 2 розділу V «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про місцеве самоврядування): рішення Конституційного Суду України від 9 лют. 2000 р. № 1-рп/2000. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/408>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу): рішення Конституційного Суду України від 24 берез. 2005 р. № 2-рп/2005. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/513>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками): рішення Конституційного Суду України від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/516>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо

відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування): рішення Конституційного Суду України від 16 жовт. 2007 р. № 8-рп/2007. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/555>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) розпорядження Кабінету Міністрів України «Про скасування наказу СБУ»: рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2009 р. № 27-рп/2009. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/587>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України: рішення Конституційного Суду України від 20 жовт. 2011 р. № 12-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/631>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження»: рішення Конституційного Суду України від 16 черв. 2011 р. № 5-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/625>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України: рішення Конституційного Суду України від 12 черв. 2012 р. № 13-рп/2012. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/652>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських,

селищних, міських голів»: рішення Конституційного Суду України від 29 трав. 2013 р. № 2-рп/2013. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/659>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій): рішення Конституційного Суду України від 8 верес. 2016 р. № 6-рп/2016. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-pn-2016.pdf>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною): рішення Конституційного Суду України від 3 лют. 2009 р. № 3-рп/2009. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/563>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про електроенергетику» (справа про електроенергетику): рішення Конституційного Суду України від 12 лют. 2002 р. № 3-рп/2002. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/408>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки): рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки): рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 4 Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (справа щодо прописки): рішення Конституційного Суду України від 14 листопада 2001 року № 15-рп/2001. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-01>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок): рішення Конституційного Суду України від 18 жовт. 2000 р. № 11-рп/2000. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/418>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік»: рішення Конституційного Суду України від 26 груд. 2011 р. № 20-рп/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/639>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): рішення Конституційного Суду України від 8 квіт. 1999 р. № 3-рп/99. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/397>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ряду указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України»: рішення Конституційного Суду України від 22 квітня 2008

року

№ 9-рп/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-08>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України): рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 і 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) першого речення пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» та про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 43, статей 51, 55, частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», а також за конституційними зверненнями Комітету по захисту прав військовослужбовців та працівників Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України «За справедливість», Партії розбудови, правозахисту недержавних організацій України «Партія правозахисту», Української спілки ветеранів Афганістану, громадян Токаря Степана Семеновича, Іорданова Пилипа Феодосійовича про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 43, статей 51, 55, частини третьої статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (справа про перерахунок пенсій військовослужбовців): рішення Конституційного Суду України від 14 червня 2007 року № 3-рп/2007. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-07>.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови): рішення Конституційного Суду України від 14 груд. 1999 р. № 10-рп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.

Рішення Обухівського районного суду Київської області від 01 лют. 2018 р. Справа № 372/4412/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73570670>.

Рішення Обухівського районного суду Київської області від 12 квіт. 2018 р. Справа № 372/724/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131592>.

Рішення Обухівського районного суду Київської області від 18 черв. 2018 р. Справа № 372/1308/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72131598>.

Рішення Обухівського районного суду Київської області від 24 листоп. 2016 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62922181>.

Рішення Обухівського районного суду Київської області від 5 жовт. 2018 р. Справа № 372/771/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74734875>.

Романюк Я. М., Майстенко Л. О. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цивільної дієздатності. Вісник Верховного Суду України. 2014. № 5 (165). С. 41–49.

Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 518 с.

Романюк Я. Україна не виправдано зволікає із впровадженням інституту масового позову. [сайт]. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/14654D4C2E7A3702C2257E610049A51F?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%E%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/14654D4C2E7A3702C2257E610049A51F?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%E%E2%E8%E9).

Рябченко Ю. Ю. Судовий захист прав споживачів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 208 с.

Рязановский В. А. Единство процесса: учеб. пособие. М.: Городец, 2005. 80 с.

Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 111–120.

Савчин М. В. Конституціоналізм та природа Конституції: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 372 с.

Савчин М. В. Система конституційних цінностей та конституційний лад України: конституційна державність та народний суверенітет. *Вибори та демократія*. 2010. № 4. С. 34 – 44.

Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2017. 243 с.

Салей М. І. Поняття конституційних цінностей та їх роль в сучасному суспільстві і державі. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 30 листоп. 2012 р.)*. Одеса: Фенікс, 2012. Т. 1. С. 368–370.

Свердлык Г. А. Гражданско-правовые способы сочетания общественных, коллективных и личных интересов. Свердловск: Урал. ун-т, 1980. 72 с.

Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 11–13.

Селіванов В. Приватно-правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 3. С. 21–32.

Селіванов А. О., Стрижак А. А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя: монографія. Київ: Логос, 2010. 276 с.

Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М.: Юрид. лит., 1982. С. 110–112.

Семикин Д. С. Формы судебного права. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2013. № 3. С. 35–38.

Середа О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.

Сивий Р. Б. Приватне (цивільне) право в системі прав України: монографія. Київ: КВІЦ, 2006. 214 с.

Симон В. Всесилие союзов предпринимателей. Союзы в экономической и политической системе ФРГ / пер с нем. Ю. И. Юданова. М.: Прогресс, 1979. 277 с.

Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственных интересов. Киев: Наук. думка, 1987. 174 с.

Сібільов М. М. Роль Конституції України у формуванні системи права та кодифікації законодавства. *Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали наук.-практ. конф. Харків: Право, 1998. С. С.154-156.

Сібільова Н. В. Судове право як структурний елемент предметної диференціації права і законодавства. *Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 24–25 трав. 2005 р.). Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2005. С. 500–501.

Сібільова Н. В. Щодо поняття «судове право» та сфери його застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2003. Вип. 7. С. 93–96.

Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 108–114.

Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2011. 499 с.

Смолянук В. Ф. Національні інтереси України як «вища математика» державотворчого мислення. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 3. С. 176–181.

Советский гражданский процесс: учебник. Под ред. М. К. Треушникова. М.: МГУ, 1989. 480 с.

Советский гражданский процесс: ученик. Под ред. К. И. Комиссарова, В. М. Семенова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрид. лит., 1988. 432 с.

Советский гражданский процесс. Под ред. М. А. Гурвича. М.: Высш. шк., 1975. 399 с.

Советское гражданское процессуальное право: ученик. Под общ. ред. К. С. Юдельсона. М.: Юрид. лит., 1965. 471 с.

Соколов Т. В. Взаимосвязь конституционного и уголовного судопроизводства: современное состояние. *Право и политика*. 2013. № 10. С. 1350–1372.

Соколов Т. В. Формы взаимосвязи конституционного и уголовного судопроизводства в контексте доктрины судебного права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 ; 12.00.09. Новосибирск, 2014. 441 с.

Солодовниченко Т. А. Критерии разграничения права на частное и публичное. *Вестник Омского университета*. 2015. № 2 (43). С. 42–46.

Соотношение частных и публичных интересов в условиях реформирования законодательства Российской Федерации: монография. Под общ. ред. О. Ю. Бакаевой. М.: Юрлитинформа, 2010. 264 с.

Справа «“East/West Alliance Limited” проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 січ. 2014 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201>.

Справа «Аркурі та інші проти Італії»: рішення Європейського суду з прав людини від 5 лип. 2001 р. URL: http://www.rrooi.narod.ru/echr/anouther_3.

Справа «Булвес АД проти Болгарії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 січ. 2009 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90792>.

Справа «Гласс проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 9 берез. 2004 р. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO2235.html.

Справа «Горжелік та інші проти Польщі»: рішення Європейського Суду з прав людини від 17 лют. 2004 р. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/232691?download=true>.

Справа «Де Вільде, Оомс, Вертеп проти Бельгії»: рішення Європейського суду з прав людини від 18 черв. 1971 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2001. № 1.

Справа «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 21 лют. 1986 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_180.

Справа «Ісмаїлов проти Російської Федерації»: рішення Європейського суду з прав людини від 6 листоп. 2008 р. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/12068011/12068011-001.htm>.

Справа «Колишній король Греції та інші проти Греції»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 листоп. 2000 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59051>.

Справа «Олександр Волков проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 9 січ. 2013 р. [сайт]. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_947/page.

Справа «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини»: рішення Європейського суду з прав людини від 12 лип. 2001 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* 2002. № 4.

Справа «Раймондо проти Італії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 лют. 1994 р. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/rajmondo-protiv-italii-raimondo-v-italy-postanovlenie-evropejskogo-suda>.

Справа «Ріела та інші проти Італії»: рішення Європейського суду з прав людини від 4 верес. 2001 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_052.

Справа «Селістья проти Фінляндії»: рішення Європейського суду з прав людини від 16 листоп. 2004 р. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.* 2005. № 4.

Справа «Серков проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 7 лип. 2011 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105536>.

Справа «Сокурєнко і Стригун проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 20 лип. 2006 р. [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_115.

Справа «Спорронг і Льоннрот проти Швеції»: рішення Європейського Суду з прав людини від 23 верес. 1982 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_098.

Справа «Трегубенко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 2 листоп. 2004 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201>.

Справа «Філіпс проти Сполученого Королівства»: рішення Європейського суду з прав людини від 5 лип. 2001 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_052.

Справа «Щокін проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт. 2010 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126145>.

Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. Варшава: Homework, 2013. [сайт]. URL: <https://www.osce.org/ru/odihhr/100894>.

Станет ли Конституционный Суд Украины «четвертой инстанцией». Открытая и откровенная дискуссия о будущем конституционализма в Украине. *Судебно-юридическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/video/123148-stanet-li-konstitutsionnyu-sud-ukrainy-chetvertoy-instantsiey-video>.

Степаненко Т. В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 181 с.

Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. К.: КНТ, 2008. 184 с.

Стефанчук М. М. Діяльність прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Ін Юре, 2016. 500 с.

Стефанчук М. М. Інституційно-функціональне правове позиціонування прокуратури за судовою реформою. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали Міжнар. наук. конф. (Чернівці, 26–27 жовт. 2017 р.). Чернівці: Технодрук, 2017. С. 269 – 272.

Стефанчук М. М. Право власності Українського народу як складова публічного інтересу (в контексті представницької функції прокуратури України). *Захист права власності Українського народу: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України*: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 верес. 2016 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 196–199.

Стецюк П. Зміни до Основного Закону України щодо правосуддя (конституційно-юрисдикційний зріз). *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 194–201.

Страницы Харьковской цивилистики: в 3 ч. Ч. 2: Лучшие работы работы кафедры гражданско-правовых дисциплин за 2009/2010 учебный год / под общ. ред. И. В. Венедиктовой, С. Н. Беревено. Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. 216 с.

Строгович М. С. Судебное право: предмет, система, наука. *Советское государство и право*. 1979. № 12. С. 58–65.

Судове рішення в справі № 1340/3741/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/76385909](http://reyestr.court.gov.ua/Review/76385909).

Судове рішення в справі № 1540/4835/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/77017043](http://reyestr.court.gov.ua/Review/77017043).

Судове рішення в справі № 295/5863/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75870005).

Судове рішення в справі № 311/2826/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343](http://reyestr.court.gov.ua/Review/7149343).

Судове рішення в справі № 645/4723/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665875](http://reyestr.court.gov.ua/Review/71665875).

Судове рішення в справі № 752/275/17. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75604861).

Судове рішення в справі № 805/3764/18-а. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75797582](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75797582).

Судове рішення в справі № 806/1856/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74753549).

Судове рішення в справі № 806/2868/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/76026507](http://reyestr.court.gov.ua/Review/76026507).

Судове рішення в справі № 813/1194/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/75225384](http://reyestr.court.gov.ua/Review/75225384).

Судове рішення в справі № 820/2695/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74782796).

Судове рішення в справі № 820/2749/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74572466](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74572466).

Судове рішення в справі № 826/4634/18. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: [www.http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415](http://reyestr.court.gov.ua/Review/74097415).

Талапина Э., Тихомиров Ю. Публичные функции в экономике. *Право и экономика*. 2002. № 6. С. 3–7.

Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. Пер. з англ. А. Іщенко. К.: ВД «Києво-Могилян. акад», 2007. 208 с.

Татулич І. Ю. Цивільна процесуальна форма в суді першої інстанції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. 20 с.

Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія / О. А. Беяневич, І. Е. Берестова, С. С. Бичкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Бобрика. Київ: Право України, 2013. 170 с.

Теория юридического процесса / под общ. ред. В. М. Горшенева. Харьков: Высш. шк., 1985. 192 с.

Тертишніков В. І. Цивільний процес України (лекції): навч. посіб. Харків: Вапнярчук Н. М., 2006. 256 с.

Тихий В. Офіційне тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 4. С. 38–45.

Тихомиров Ю. А. Публично-правовое регулирование: динамика сфер и методов. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 3–12.

Тихомиров Ю. А. Публичное право. М.: НОРМА, 1995. 680 с.

Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. 598 с.

Ткачук О. С. Загальнотеоретичні підходи до змісту цивільної процесуальної форми. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Т. 2. № 16. С. 4–6.

Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. С. 362–366.

Тотьєв К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве. *Государство и право*. 2002. № 9. С. 16–17.

Трач Ю. Ю. Деякі аспекти порівняння групового позову та позову на захист невизначеного кола осіб. *Держава і право*. 2009. № 43. С. 334–339.

Трач Ю. Ю. Окремі аспекти відмінності групового позову та процесуальної співучасті. [сайт]. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=392.

Трач Ю. Ю. Передумови формування інституту групового позову в цивільному процесі України. *Судова апеляція*. 2009. № 1. С. 98–103.

Туманов В. А. К критике концепции «судейского права». *Советское государство и право*. 1980. № 3. С. 111–118.

Туманов Д. А. Проблемы защиты общественного интереса в российском гражданском процессе. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2012. № 9. С. 3–11.

Тупицький О. Забезпечення виконання органами державної влади рішень Конституційного Суду України: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 2. С. 107–108.

Тупицький О. Конституційний і Верховний суди України та співвідношення їхніх правових позицій в аспекті здійснення інтерпретаційних функцій. *Вісник Конституційного Суду України* 2016. № 2–3. С. 199–202.

Тупицький О. Конституціоналізація правової системи України як умова забезпечення верховенства права: від конституційного звернення до конституційної скарги. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/20178. С. 110-114.

У разі порушення прав пасажирів з перевізника можна стягнути моральну шкоду на підставі Закону «Про захист прав споживачів» (ВС/КЦС № 490/8831/15-ц від 26.09.2018). URL: https://protocol.ua/ua/vs_ktss_u_razi_porushennya.

Уксуова Е. Дела о защите прав неопределенного круга лиц. *Российская юстиция*. 1997. № 11. С. 42–44.

Укусова Е. Е. Взаимосвязи гражданского процессуального права с правом материальным: проблемы теории и практики (окончание). *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 4 (77). С. 80–88.

Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 липня 2018 року № 43-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18>.

Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини восьмої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» у редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці»: ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 липня 2018 року № 43-у/2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v043u710-18>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 23 черв. 2018 р. Справа № 408/5218/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74963775>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 2 лип. 2018 р. Справа № 408/6116/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75149297>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 21 трав. 2018 р. Справа № 209/1936/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74376093>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 19 берез. 2018 р. Справа № 742/2088/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909034>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 22 серп. 2018 р. Справа № 509/3868/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909034>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 12 черв. 2018 р. Справа № 265/7975/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74598588>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 20 серп. 2018 р. Справа № 298/1375/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76207193>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 4 верес. 2018 р. Справа № 608/710/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76291013>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 1 серп. 2018 р. Справа № 640/14169/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75743792>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 16 жовтня 2018 р. Справа № 562/2593/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77197511>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 02 лип. 2018 р. Справа № 753/7486/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75345668>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 17 лип. 2018 р. Справа № 202/3372/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75370728>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 27 серп. 2018 р. Справа № 701/167/18-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76166463>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 1 серп. 2018 р. Справа № 640/14169/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75743792>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 02 лип. 2018 р. Справа № 753/7486/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75345668>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 3 верес. 2018 р. Справа № 369/14393/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76262258>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 20 серп. 2018 р. Справа № 711/7914/17-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76350602>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 27 серп. 2018 р. Справа № 445/920/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76502892>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 4 трав. 2018 р. Справа № 761/7170/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73770452>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 14 черв. 2018 р. Справа № 761/38586/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74699659>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 14 трав. 2018 р. Справа № 753/15553/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74158187>.

Ухвала Верховного Суду у складі судді Касаційного цивільного суду від 23 лип. 2018 р. Справа № 756/10781/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75691796>.

Ухвала Вищого адміністративного суду України від 14 серп. 2017 р. Справа К/800/25201/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68310234>.

Ухвала Вищого адміністративного суду України від 24 лип. 2017 р. Справа К/800/25201/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67915506>.

Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 22 грудня 2017 року. Справа № 201/15357/17 (2-а/201/422/2017). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71333259>.

Ухвала Другої колегії суддів Першого Сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Особа_1 щодо відповідності Конституції (конституційності) окремих положень ст. ст. 26, 52

Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». [сайт]. URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/111_21_2018.pdf.

Федан М. Ю. К вопросу об обеспечении баланса конституционных ценностей в сфере гражданского судопроизводства. *Юридическая наука*. 2012. № 12. С. 37 – 40.

Финогентова О. Е., Ломаев А. Ю. Проблемы реализации правовой категории «публичный интерес» в российском праве: монография. Самара: СЮИ ФСИН России, 2016. 108 с.

Хабриева Т. Я., Чиркин В. Е. Теория современной конституции. М.: Норма, 2005. 320 с.

Ханипов А. Т. Интересы как форма общественных отношений / отв. ред. А. К. Черненко, А. А. Чечулин. Новосибирск: Наука, 1987. 255 с.

Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: східна традиція. Одеса: Юрид. літ., 2000. 262 с.

Харитонов Є., Харитонova О. До поняття про значення дихотомії «приватне право – публічне право». *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 2 (21). С. 83–89.

Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций: монография / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2011. 296 с.

Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. URL: <http://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>.

Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 474 с.

Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С. Я. Фурси. Київ: Фурса С. Я. 2009. 848 с.

Циппеліус Р. Філософія права. Пер. з нім. Є. М. Причепій [та ін.] ; ред. пер. ПрЄ. М. Причепій. Київ: Тандем, 2000. 300 с.

Цихоцкий А. В. Теоретические проблемы правосудия по гражданским делам. Новосибирск: Наука, 1997. 392 с.

Чекрыгова М. А. К вопросу о статусе Конституционного суда Российской Федерации. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2010. № 25. С. 103–104.

Чельшев М. Ю. Система межотраслевых связей гражданского права: цивилистическое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Казань, 2008. 501 с.

Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. Л.: ЛГУ, 1986. 189 с.

Чи зможуть українці судитися гуртом? *Верховний Суд України*: [сайт]. 2015. 10 черв. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1416F6357B2572EFC2257E6000232329?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%E2%E8%E9](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1416F6357B2572EFC2257E6000232329?OpenDocument&Highlight=0,%CC%E0%F1%E2%E8%E9).

Чугурова Т. В. Процессуальные формы защиты публичных интересов в российском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2007. 221 с.

Чурпіта Г. В. Суб'єктивні сімейні права та охоронювані законом інтереси як об'єкт судового захисту. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 130–136.

Шабо Ж.-Л. Конституция и конституционализм (анализ понятий). *Полис*. 1998. № 6. С. 50–54.

Шакарян М. С., Сергун А. К. К вопросу о теории так называемой «юридической процессуальной формы». *Проблемы соотношения материального и процессуального права*. М., 1980. С. 63–64.

Шарнина Л. А. Частные и публичные интересы в конституционном праве. *Конституционное и муниципальное право*. 2005. № 4. С. 4–6.

Шевчук С. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.

Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Харків: Консум, 2002. 296 с.

Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ: Реферат, 2002. 344 с.

Шевчук С. В. Принцип верховенства та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. № 5. С. 175–187.

Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. 640 с.

Шейндлин Б. В. Сущность советского права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1959. 139 с.

Шеменева О. Н. Роль процессуальных соглашений в гражданском судопроизводстве: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2017. 432 с.

Штефан М. Й. Цивільний процес: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти]. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ: Ін Юре, 2001. 696 с.

Щербанюк О. Удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності Конституційного Суду України як шлях до формування європейської моделі конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*. № 6/2016. С. 187–197.

Экимов И. А. Интересы и право в социалистическом обществе. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. 132 с.

Юридическая процессуальная форма / под ред. В. М. Горшенева, П. Е. Недбайло. М.: Юрид. лит., 1976. 280 с.

Явич Л. С. Право и общественные отношения. М.: Юрид. лит., 1971. 152 с.

Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів. *Право України*. 2017. № 8. С. 21–25.

Яценко Т. С. Гражданско-правовая охрана публичных интересов: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. М., 2016. 363 с.

Act n. CLI. of 2011 (22 may 2017) on the Constitutional Court (Hungary). URL: <https://hunconcourt.hu/act-on-the-cc>.

Act on the Constitutional Court of Hungary, sections 47, 50, 53, 56, 61. URL: <http://hunconcourt.hu/act-on-the-cc/>.

Armand L. The «Limitation Clauses» of the European Convention on Human Rights. *The Limitation of Human Rights in Comparative Constitutional Law*. Cowansville, Qc: Les Editions Yvon Blais Inc., 1986. P. 31.

Austria the Federal Constitutional Law of 1920 as amended in 1929 as to Law № 153/2004. 2004. December 30. URL: http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20_FULL_%20Constitution.pdf.

Belilos v Switzerland. European Court of Human Rights. 1988. 4, p. 64. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Bingham T. *The Rule of Law*. Penguin books, 2010. 213 p.

Burton Allen Weisbrod, Joel F. Handler, Neil K. Komesar. *Public Interest Law: An Economic and Institutional Analysis* – University of California Press, 1978. P. 27. URL: www.books.google.com/books.

Campbell and Fell v the United Kingdom. European Court of Human Rights. 1984. 8, p. 76. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Cappelletti M. Governmental and private advocates for the public interest in civil litigation: a comparative study. Access to Justice. Milan, 1979. Vol. 2. Book 2. P. 767–865.

Constitution of the Republic of Bulgaria. SG 56/13 Jul 1991, amend. 26 Sep 2003, SG 18/25 Feb 2005, 31 Mar 2006, 26 Sep 2006: Constitutional Court Judgment 2006. № 7, SG 12/6 Feb. 2007. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/bg/bg033en.pdf>.

CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA, 1996 (as amended). URL: https://www.concourt.org.za/images/phocadownload/the_text/english-2013.pdf.

Constitution of the Slovak Republic. URL: <https://www.prezident.sk/upload-files/46422.pdf>.

Constitutional Court Act of 16 June 1993 as amended by Acts № 331/1993 Sb., 236/1995 Sb., 77/1998 Sb., 18/2000 Sb., 132/2000 Sb., 48/2002 Sb., 202/2002 Sb., 320/2002 Sb., 114/2003 Sb., 83/2004 Sb., 120/2004 Sb., 234/2006 Sb., 342/2006 Sb., 227/2009 Sb. 404/2012 Sb., and 275/2012 Sb.: URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Constitutional_court_act_182_1993.pdf.

Constitutional Court Act of the Czech Republic, paragraphs 11, 15, 8, 79. URL: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Pravni_uprava/AJ/Constitutional_court_act_182_1993.pdf.

Constitutional Court Act of the Republic of Slovenia, articles 54, 57, 58. URL: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/statutes/constitutional-court-act/v-constitutional-complaint>.

Constitutional Court Law of the Republic of Latvia, sections 19-2, 20, 25. URL: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/constitutional-court-law/>.

Country Factsheet. Department for the execution of judgments of the European Court of Human Rights service de l'exécution des arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme. Ukraine. [сайт]. URL: https://rm.coe.int/1680709769?fbclid=IwAR07wvTiVO5RoV12zFUt4f7zo35cR51OcW__3ez9o_fDk1OMPtLuoBLMcFE.

Czech Republic's Constitution of 1993 with Amendments through 2002. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf.

Emiliou N. *The Principle of Proportionality in European Law: A Comparative Study*. London: Kluwer Law International, 1996.

Findlay v the United Kingdom. European Court of Human Rights. 1997. 8, p. 77. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Frenzel M. *Das öffentliche Interesse als Voraussetzung der Enteignung* – Duncker & Humblot, Berlin, 1978. S. 70–71.

Garlicki L. *Constitutional courts versus supreme courts*. *International Journal of Constitutional Law*. 2007. Vol. 5 (1). Oxford University Press. URL: <http://icon.oxfordjournals.org/cgi/content/full/5/1/44#FN59#FN59>.

Grundgesetz für die bundesrepublik Deutschland. URL: <gttp://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>.

Handyside v. United Kingdom from 7 December 1976. Strasbourg. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57499&filename=001>.

Kau M. *Bundesverfassungsgericht und US Supreme Court: Die Bedeutung des United States Supreme Court für die Errichtung und Fortentwicklung des Bundesverfassungsgericht*, Springer, Berlin/Heidelberg, 2007. 540 p.

Kelsen H. *La garantie juridictinelle de la Constitution*. *Revue de Droit.Public*, 1928. Vol. 44. 767 p.

Kommers, Donald P. *The Constitution Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. 2nd Ed. Durham and London: Duke University Press, 1997. 627 p.

Lavents v Latvia. European Court of Human Rights. 2002. 786, p. 114. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Law on the Constitutional Court of the Republic of Serbia, articles 42b, 46, 86. URL: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/237-100030/law-on-the-constitutional-court/>.

Le Compte, Van Leuven and De Meyere v Belgium. European Court of Human Rights. 1981. 3, p. 55. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Morris v the United Kingdom. European Court of Human Rights. 2002. 162, п. 73. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9–10 December 2016), paragraph 62. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e).

Opinion on the reform of Constitutional Justice in Estonia. Strasbourg, 1998. 5 June. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1998\)059-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1998)059-e).

Organic Law 2/1979 on the Constitutional Court, of 3 October 1979. URL: <https://www.tribunalconstitucional.es/es/tribunal/normativa/Normativa/LO-TC-en.pdf>.

Posokhov v Russia. European Court of Human Rights. 2003. 17, p. 39. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Published in the Journal of Laws of the Republic of Poland on 19 December 2016, item 2072. URL: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

R. v. Oakes II Supreme Court Reports. 1986. Vol. 1.P. 103, 139.

Raz J. The rule of Law and Virtue. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. 1979. P.211–219.

Regina V. Secretary of State for the Home Dep't ex parte Brind. 1990. 803 p.

Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a l'Etranger. 1928. № 45. P. 250.

Ringeisen v Austria. European Court of Human Rights. 1971. 2, p. 95. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Schwarze J. European Administrative Law. London: Sweet and Maxwell, 1992. P. 687.

Sramek v Austria. European Court of Human Rights. 1984. 12, p. 36. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Study on Individual Access to Constitutional Justice adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010), paragraph 140. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e).

Study on Individual Access to Constitutional Justice on the basis of comments by Mr. G. Harutyunyan, Ms. A. Nussberger, Mr P. Paczolay, adopted by the European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010). Par. 165, p. 45. [сайт]. URL: <http://www.venice.coe.int>.

Sunday Times v. United Kingdom. 1979. URL: <https://www.eui.eu/Projects/CentreForJudicialCooperation/Documents/2011-10-28-29/ECtHRSundayTimesvUK.pdf>.

Supreme Court of Cyprus. URL: http://www.supremecourt.gov.cy/judicial/sc.nsf/DMLLegSystem_en/DMLLegSystem_en?OpenDocument.

Swiss courts. The Swiss political system. Режим доступа: <https://www.ch.ch/en/demokratie/federalism/separation-of-powers/switzerlands-courts/>.

Swiss top court knocks down bid to extend banking secrecy. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/article/us-swiss-banking-secrecy/swiss-top-court-knocks-down-bid-to-extend-banking-secrecy-idUSKCN1MK0TK>.

Tamanaha B. A Concise Guide to the Rule of Law. Florence Workshop on The Rule of Law. edited by Neil Walker and Gianluigi Palombella. *Hart Publishing Co.*, 2008. P. 3. URL: <http://content.csbs.utah.edu/~dlevin/conlaw/tamanaha-rule-of-law.pdf>.

The Act of the Republic of Poland on the Organisation of the Constitutional Tribunal and the Mode of Proceedings Before the Constitutional Tribunal, articles 37, 61, 77, 79. URL: http://rybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

The Constitutional Act on the Constitutional Court of the Republic of Croatia, articles 67, 68. URL: https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/The_Constitutional_Act_on_the_Constitutional_Court_of_the_Republic_of_Croatia_consolidated_text_Official_Gazette_No_49-02.pdf.

The Law on the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Vilnius, 3 February 1993 № 1-67. URL: <http://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-law-on-the-constitutional-court/193>.

The Legal System. Supreme court of Ireland. URL: <http://www.supremecourt.ie/supremecourt/sclibrary3.nsf/pagecurrent/D5F78352A387D74480257315005A419E?opendocument&l=en>.

Tridimas T. The General Principles of EC Law. Oxford University Press. 1999. P. 89.

Van de Hurk v the Netherlands. European Court of Human Rights. 1994. 14, p. 45. [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.

Verfassungsgerichtshofgesetz 1953 (Constitutional Court Act) <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000245>.

Verland G. L'intérêt Général dans la Jurisprudence du Conseil Constitutionnel. Режим доступа:http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Consel.

Brewer-Carias A. Judicial Review in Comparative Law. Cambridge, 1989. P. 124.

Kelsen H. La Garantie juridictionnelle de la Constitution: la justice constitutionnelle.

Pichera C. and Olinga A. La théorie de la marge d'appréciation dans la jurisprudence récente de la Cour européenne des droits de l'homme. 1995. 64 p.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Берестова Ірина Еріївна, народилася 5 грудня 1977 у місті Дніпропетровськ (Україна)

У 2001 році закінчила з відзнакою Дніпропетровський юридичний інститут МВС України за спеціальністю «Правознавство» та здобула кваліфікацію юриста

У липні 2004 року захистила дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидат юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» за темою «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави»

У лютому 2006 році присвоєне вчене звання доцент кафедри цивільного права і процесу

Заслужений юрист України 2016 рік

Працювала на посадах:

2004–2007 роки: заступник начальника, начальник кафедри цивільного права і процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

2007–2012 роки: старший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України; завідувач сектору проблем цивільного права відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України; Учений секретар НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

2012–2013 роки: науковий консультант правового управління Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

2013–2014 роки: науковий консультант судді (заступника Голови, Голови Конституційного Суду України)

2014–2015 роки: заступник начальника правового управління – начальник науково-експертного відділу Верховного Суду України

2015–2018 роки: начальник правового управління Верховного Суду України

Теперішній час: старший науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ; науковий консультант судді Конституційного Суду України (за сумісництвом)

Сфера наукових інтересів: проблеми цивільного права, недоговірні відносини, проблеми цивільного процесу, проблеми захисту прав людини, конституційний захист прав і свобод людини і громадянина; судоустрій

Автор понад 100 наукових і науково-методичних праць, коментарів з проблем цивільного права і цивільного процесу, конституційного юрисдикційного процесу

Наукове видання

Берестова Ірина Ерїївна

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПУБЛІЧНИХ
ІНТЕРЕСІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 30.11. 2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 28,95.
Наклад 300 прим.

ВД «Освіта України» ®
ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК№4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (095) 699-25-20, (098) 366-48-27.
E-mail: osvita2005@gmail.com, www.rambook.com.ua

Виготовлювач: ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК№2142 від 31.03.2005
07400 м. Бровари, вул. Незалежності, 2, кв. 148
Тел. (044) 592-13-49